



Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons:  http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons:  <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license:  <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

TERRITORI I POBLAMENT DE CERDANYA A L'ANTIGUITAT

LA IBERITZACIÓ I ROMANITZACIÓ DE LA VALL
CERDANA

TESI DOCTORAL

DIRIGIDA PEL DR. ORIOL OLESTI I VILA

I inclosa en el programa de Doctorat "Cultures en Contacte a la Mediterrània"
Del Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana de la UAB

JORDI MORERA CAMPRUBÍ

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

NOVEMBRE DE 2016

AGRAÏMENTS

Abans de res, m'agradaria recordar que aquest treball no hauria estat possible sense el suport de tota una sèrie de gent que, durant els darrers anys i amb la seva ajuda desinteressada, han fet possible que finalment la meva recerca hagi pogut quedar redactada en aquesta obra.

En primer lloc he d'agrair molt especialment al meu director de tesi, l'Oriol Olesti, pel seu acompanyament al llarg d'aquest camí. Ell ha estat una figura indispensable en la consecució de la meva tasca. M'ha aportat els seus coneixements sobre el territori, la seva visió crítica, però sempre constructiva, dels esdeveniments i les interpretacions, la seva experiència acadèmica, i m'ha mostrat el seu suport constant, sempre incondicional i en moments certament difícils. En tots aquests darrers anys no només li he d'agrair el seu suport, sinó també les seves aportacions, els seus punts de vista, i les correccions realitzades. Tant és així que, encara que absolutament totes les paraules del present treball hagin estat escrites per mi, i tot i que en l'autoria només hi consta el meu nom, pel que a mi respecte aquesta és una obra que considero i sento compartida amb ell, ja que sé del cert que sense l'Oriol no hagués pogut arribar a bon terme. En l'Oriol no he trobat només un mestratge i una referència acadèmica, sinó que també he trobat i guanyat una cosa que al capdavant és molt més important: una gran i sincera amistat. Per tot això, gràcies Oriol. Gràcies amic.

Però també, he d'agrair especialment l'ajuda permanent que he rebut dels meus companys del projecte de recerca. Molt especialment l'Oriol Mercadal i el Joan Oller. Amb els dos hem passat llargues hores a ple sol treballant i excavant els jaciments de Cerdanya, fent informes, memòries, inventaris, dibuixos, o senzillament discutint sobre diferents aspectes del poble ceretà. Amb el Joan hem dirigit bona part de les intervencions arqueològiques, i fins i tot algunes d'elles han estat assumides per ell mateix en exclusivitat. L'Oriol, a banda de codirigir algunes de les intervencions, ha estat la persona clau per entendre i comprendre el territori. Ell m'ha mostrat materials i jaciments inèdits, i m'ha transmès, sempre desinteressadament, els seus coneixements de

Cerdanya. La feina que aquí es presenta en part també és feta per ells i és d'ells que n'he obtingut la informació. Als dos he d'agrair també que hagin fet l'esforç de llegir-se el treball amb un esperit crític, i les aportacions i correccions que hi ha realitzat. També en el seu cas, considero que han estat unes persones indispensables per a poder elaborar i desenvolupar la meua recerca, Moltes gràcies Joan! Moltes gràcies Oriol!

En aquest sentit, també vull recordar la figura de la Cira Crespo, amb qui vam codirigir les primeres intervencions del Castellot de Bolvir. També amb ella vam estar llargues hores analitzant el jaciment i portant-ne el registre de dades.

Però a banda dels meus companys més propers, m'agradaria també destacar i agrair a tots aquells investigadors del territori que m'han ajudat en la recerca, i que sovint m'han mostrat i deixat les seves dades, sovint inèdites. M'estic referint a la Sara Aliaga, el Jordi Guàrdia, el Dr. Jordi Campillo, el Dr. Pierre Campmajó, el Denis Crabol, la Delphine Bousquet, la Dra. Christine Rendu, la Lúdia Colominas o l'Anna Berrocal. Tots ells, amb diferent intensitat i en la dimensió del jaciment o del seu coneixement de la comarca, sempre m'han mostrat una total predisposició per cedir-me els seus materials i els seus treballs, a pesar que en alguns casos, com els del Jordi, la Delphine o la Lúdia, també estiguessin immersos en sengles treballs de recerca doctoral. I en aquest cas també he de mostrar el meu agraïment als tècnics arqueòlegs de la Generalitat de Catalunya amb qui he hagut de treballar tots aquests anys i que en tot moment m'han mostrat la seva col·laboració en la recerca. Especialment, la Montse Mataró i el Josep Gallart, els dos arqueòlegs territorials de Cerdanya, els quals m'han facilitat la meua tasca, i que sovint m'ha donat personalment el seu suport.

Però pel que fa al món acadèmic, els meus agraïments no acaben en el mateix territori. Molt sovint he hagut de consultar a altres companys i especialistes sobre dubtes que tenia en relació a qüestions concretes. I evidentment a tots ells he d'agrair la seva col·laboració i ajuda. M'estic referint al David Asensio, al Dr. Cèsar Carreras, al Dr. Joaquim Pera, al Dr. Alberto López, al Dr. Ramon

Martí, al Josep M Vila, al Dr. Jordi Principal, al Dr. Jaume Noguera, al Dr. Manel Viladevall, i a la Dra. Béatrice Cauuet.

Des d'un punt de vista professional vull expressar el meu agraïment a totes aquelles persones amb qui he treballat al llarg de la meva carrera professional i que m'han ajudat a formar-me com a arqueòleg. I m'estic referint a tots els companys que he tingut a *Arqueociència Serveis Culturals SL*, i a *Catarqueòlegs SL*, *Arqueòlegs.cat*. Però d'una manera molt especial m'agradaria destacar dues figures. D'una banda, em sento molt agraït a Eduard Sánchez. Ell va ser el que va confiar en mi quan jo era quasi un vailet, i el que m'ha ensenyat l'ofici d'arqueòleg, amb rigor i responsabilitat. Em va donar l'opció de formar-me en l'arqueologia i al seu costat he après tot el que sé d'aquest apassionant món. Però d'altra banda també he d'estar molt agraït als meus actuals companys de viatge professional, l'Oriol Achón, l'Òscar Trullàs i el Patxi Ozcoz, amb els quals compartim una 'aventura prou il·lusionant. Ells m'han deixat l'espai necessari perquè jo pogués culminar la meva tasca, i s'han mostrat sempre comprensius amb la meva situació. A tots ells doncs, moltes gràcies

Talment, he d'estar profundament agraït a totes aquelles persones de Cerdanya que m'han facilitat la meva recerca, des del personal dels ajuntaments de Bolvir o Isòvol, a les persones del Museu Cerdà o de Llivia. I en aquest sentit, he d'estar enormement agraït als equips de govern dels municipis d'Isòvol, Bellver de Cerdanya i Bolvir, perquè amb la seva aportació econòmica i en recursos, ens han facilitat en gran mesura les possibilitats de la investigació. I en aquest aspecte, he de realitzar una menció molt especial a les figures de Bartomeu Baqué, alcalde de Bolvir, i Mercè Amat, secretaria de l'ajuntament de Bolvir. El primer ha estat una peça fonamental en la recuperació del jaciment del Castellot i en la creació de l'Espai Ceretània. Una persona que des del primer moment va creure en el projecte i en la valorització del patrimoni arqueològic propi. Ell i el seu equip de govern han realitzat des del 2007 un gran esforç municipal, amb unes molt importants dotacions pressupostàries, per tal que les excavacions al jaciment es poguessin realitzar any rere any. Pel que fa a la Mercè, ha estat l'engranatge imprescindible per

l·ligar la relació entre el consistori i l'excavació. A ella he d'agrair la facilitat en el tracte, el seu tarannà amable, i la seva permanent bona predisposició per a qualsevol gestió. Moltes gràcies als dos

I pel que fa a les excavacions cal agrair molt especialment a tots els estudiants i llicenciats que han vingut a participar de les excavacions, provinents majoritàriament de les terres catalanes, però també d'Espanya, França, Anglaterra, Polònia, Itàlia o Algèria. Evidentment, res del que presentaré en el present treball pel que fa a la recerca arqueològica s'hauria pogut realitzar sense una tasca conjunta i col·lectiva. El seu esforç i la seva feina han estat imprescindibles i vitals per poder seguir avançant en el coneixement dels diferents jaciments. Un agraïment molt especial a cadascun d'ells

Però finalment, i en aquest sentit he volgut deixar pel final l'agraïment d'una manera intencionada, vull expressar que a qui realment dec haver pogut realitzar aquest treball és a la meva família. He de donar les gràcies als meus pares, pares polítics, germans o cunyats pel vostre suport i recolzament en tots aquests anys. Però d'una manera especial, he d'estar enormement agraït a la meva companya i parella, l'Emma. Si algú és l'autèntica responsable que aquesta obra s'hagi pogut realitzar és ella. Ella em va empènyer a iniciar-ho, m'ha animat a continuar-ho i sempre s'ha mostrat segura i orgullosa que s'acabaria. A ella he d'agrair la seva paciència infinita, els seus ànims, i la seva col·laboració permanent. Vam començar una vida plegats ja fa una vintena d'anys, i conjuntament hem anat traçant un camí, sempre consensuat d'una manera familiar, en el que hi hem anat incorporat les nostres aspiracions i ambicions professionals, acadèmiques, personals, i familiars, amb l'arribada dels nostres grans amors, L'Anna i la Laia. Si a algú he de dedicar aquest treball és a ella, i si algú també se l'ha de sentir seu és l'Emma, ja que conjunta va ser la decisió de fer-lo, i conjunt també ha estat l'esforç familiar que hi hem dedicat. Per tot això, moltíssimes gràcies Emma!!!

A l'Emma, l'Anna i la Laia,
la meva llum

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	6
2. ÀMBIT TERRITORIAL	9
2.1. Context geogràfic	13
2.2. Hidrologia, clima, flora i fauna	14
2.3. Les vies naturals de comunicació	17
3. MOTIUS I OBJECTIUS DE LA RECERCA	21
4. ANÀLISI HISTORIOGRÀFIC DE Cerdanya a l'ANTIGUITAT	27
4.1. Primera meitat de segle XX i fins als anys 70	30
4.2. L'inici de les recerques arqueològiques: els anys 70	31
4.3. La consolidació dels Col·loquis de Puigcerdà. Els anys 80	36
4.4. Els anys 90. Un punt d'inflexió en la recerca	38
4.5. 2005-2016. Un augment exponencial en la recerca arqueològica a Cerdanya	50
4.6. Una síntesi del model tradicional: la <i>décor cerdan</i> i el "Model Ceretà"	59
5. LA RECERCA	66
5.1. Metodologia emprada	66
5.2. La recopilació de dades	70
5.2.1. Les Fonts Històriques	70
5.2.1.1. <i>Ruf Fest Aviè</i>	71
5.2.1.2. <i>Esteve de Bizanci</i>	73
5.2.1.3. <i>Estrabó</i>	76
5.2.1.4. <i>Gai Plini Secundus (Plini "el vell")</i>	86
5.2.1.5. <i>Titus Gai Sili (Sili Itàlic)</i>	91
5.2.1.6. <i>Marc Valeri Marcial</i>	95
5.2.1.7. <i>Claudi Ptolomeu</i>	96
5.2.1.8. <i>Dió Cassi/ Gai Vel·lei Patercle</i>	101
5.2.1.9. <i>Edictum petriis. 301 dne</i>	105
5.2.1.10. <i>Altres referències al territori ceretà</i>	105
5.2.1.10.1. <i>Polibi i Titus Livi. Inicis Segona Guerra Púnica</i>	106
5.2.1.10.2. <i>Apià, Polibi i Titus Livi. Fugida d'Asdrúbal</i>	110
5.2.1.10.3. <i>Plutarc</i>	116
5.2.1.10.4. <i>Juli Cèsar</i>	127
5.2.1.10.5. <i>Apià i Tíbul</i>	132
5.2.1.10.6. <i>Epígraf d'Auscolum</i>	135
5.2.1.10.7. <i>Marc Valeri Marcial</i>	139
5.2.1.11. <i>Valoració de les fonts històriques</i>	141
5.2.2. Les Fonts Arqueològiques	154

5.2.2.1. Lles de Cerdanya	156
5.2.2.2. Prullans	157
5.2.2.3. Bellver de Cerdanya (vessant nord)	158
5.2.2.4. Isòvol	160
5.2.2.5. Ger	174
5.2.2.6. Bolvir	175
5.2.2.7. Guils de Cerdanya	181
5.2.2.8. Puigcerdà	183
5.2.2.9. Enveig	186
5.2.2.10. Dorres	198
5.2.2.11. Ur	202
5.2.2.12. Angostrina	202
5.2.2.13. Llívia	217
5.2.2.14. Estavar	244
5.2.2.15. Targasona	247
5.2.2.16. Èguet	251
5.2.2.17. Font Romeu	252
5.2.2.18. Bolquera	260
5.2.2.19. Sant Pere dels Forcats	264
5.2.2.20. Eina	264
5.2.2.21. Sallagosa	276
5.2.2.22. Llo	277
5.2.2.23. Er	293
5.2.2.24. Santa Llocaia	295
5.2.2.25. Naüja	296
5.2.2.26. Vallcebollera	297
5.2.2.27. La Guingueta d'Ix (Bourg-Madame)	298
5.2.2.28. Palau de Cerdanya	299
5.2.2.29. Fontanals de Cerdanya	300
5.2.2.30. Alp	305
5.2.2.31. Das	315
5.2.2.32. Prats i Sansor	320
5.2.2.33. Urús	323
5.2.2.34. Bellver de Cerdanya (vessant sud)	326
5.2.2.35. Valoració de les fonts arqueològiques	348
5.2.3. Les dades paleoambientals	360
5.2.3.1. La muntanya d'Enveig	362
5.2.3.2. El Ripollès. El Pla de Salinas	367
5.2.3.3. L'Alt Urgell. El Goleró	368
5.2.3.4. La vall d'Andorra	370
5.2.3.5. L'Alt Pirineu occidental català	374
5.2.3.6. L'alta conca de l'Arieja	375
5.2.3.7. La vall de l'Auda	380
5.2.3.8. L'alta vall del Tet	382
5.2.3.9. Valoracions dels estudis paleoambientals	383
5.2.4. Les fonts epigràfiques	391
5.2.4.1. Valoració dels gravats rupestres	403

5.3. La recerca arqueològica	409
5.3.1. El Castellot de Bolvir	410
5.3.1.1. La descoberta i la identificació del jaciment	411
5.3.1.2. Les excavacions arqueològiques extensives 2006-2016	416
5.3.1.2.1. La campanya de 2006	417
5.3.1.2.2. La campanya de 2007	419
5.3.1.2.3. La campanya de 2008	425
5.3.1.2.4. La campanya de 2009	427
5.3.1.2.5. La campanya de 2010	430
5.3.1.2.6. La campanya de 2011	433
5.3.1.2.7. La campanya de 2012	436
5.3.1.2.8. La campanya de 2013	440
5.3.1.2.9. La campanya de 2014	444
5.3.1.2.10. La campanya de 2015	447
5.3.1.2.11. La campanya de 2016	450
5.3.1.3. Documentació estratigràfica i Resultats	451
5.3.1.3.1. Fase íbero-ceretana (primera meitat de segle IV – tercer quart de segle II ane)	453
5.3.1.3.1.1. El sistema defensiu íbero-ceretà	455
5.3.1.3.1.2. Àmbit I	463
5.3.1.3.1.3. Àmbit II	468
5.3.1.3.1.4. Àmbit III	474
5.3.1.3.1.5. Àmbit IV	482
5.3.1.3.1.6. Àmbit V	489
5.3.1.3.1.7. Àmbit VI	496
5.3.1.3.1.8. Àmbit VII	503
5.3.1.3.1.9. Àmbit VIII	516
5.3.1.3.1.10. Àmbit IX	523
5.3.1.3.1.11. Àmbit X	536
5.3.1.3.1.12. Àmbit XI	541
5.3.1.3.1.13. Àmbit XII	549
5.3.1.3.1.14. Àmbit XIII	552
5.3.1.3.1.15. Àmbit XIV	566
5.3.1.3.1.16. Àmbit XV	574
5.3.1.3.1.17. Àmbit XVI	582
5.3.1.3.1.18. L'ocupació ibèrica al centre del Castellot	588
5.3.1.3.1.19. Les Sitges	597
5.3.1.3.1.19.1. Les Sitges. Una visió de conjunt	615
5.3.1.3.1.19.2. Síntesi interpretativa de les sitges	628
5.3.1.3.2. Fase republicana (tercer quart segle II ane – tercer quart segle I ane)	630
5.3.1.3.2.1. El sistema defensiu republicà	631
5.3.1.3.2.2. L'Edifici I	660
5.3.1.3.2.3. L'Edifici II	681
5.3.1.3.2.4. L'Edifici III	714
5.3.1.3.2.5. L'Edifici IV	728

5.3.1.4. Conclusions dels treballs al Castellot de Bolvir	765
5.3.1.4.1 Horitzó Bronze Final/Primer Ferro (segles X-IV ane)	767
5.3.1.4.2. Horitzó Iberoceretà (segle IV ane – tercer quart segle II ane)	770
5.3.1.4.2.1. El sistema defensiu	776
5.3.1.4.2.2. Els hàbitats domèstics	788
5.3.1.4.2.3. Alguns aspectes econòmics	807
5.3.1.4.2.4. Alguns aspectes socials	823
5.3.1.4.2.5. Justificació cronològica	833
5.3.1.4.3. Horitzó Republicà (Mitjans segle II ane-tercer quart segle I ane)	838
5.3.1.4.3.1. Interpretació del jaciment	840
5.3.1.4.3.2. El sistema defensiu	855
5.3.1.4.3.3. Els grans edificis republicans	864
5.3.1.4.3.4. Alguns aspectes econòmics	891
5.3.1.4.3.5. Alguns aspectes socials	907
5.3.1.4.3.6. Justificació cronològica	911
5.3.2. El Tossal de Baltarga de Bellver de Cerdanya	913
5.3.2.1. La descoberta i la identificació del jaciment	915
5.3.2.2. Les excavacions arqueològiques extensives 2011-2016	916
5.3.2.2.1. La campanya de 2011	929
5.3.2.2.2. La campanya de 2012	922
5.3.2.2.3. La campanya de 2013	924
5.3.2.2.4. La campanya de 2014	928
5.3.2.2.5. La campanya de 2015	939
5.3.2.2.6. La campanya de 2016	931
5.3.2.3. Documentació estratigràfica i Resultats	932
5.3.2.3.1. Fase íbero-ceretana (segles IV-III ane)	934
5.3.2.3.1.1. Edifici A	936
5.3.2.3.1.2. Edifici D	944
5.3.2.3.1.3. Altres elements de la fase ceretana	969
5.3.2.3.2. Fase republicana (segles II-I ane)	971
5.3.2.3.2.1. Edifici A	973
5.3.2.3.2.2. Edifici B	983
5.3.2.3.2.3. Edifici C	992
5.3.2.3.2.4. Edifici D	991
5.3.2.3.2.5. Edifici E	1001
5.3.2.3.2.6. Altres elements de la fase republicana	1006
5.3.2.4. Conclusions dels treballs al Tossal de Baltarga	1007
5.3.2.4.1 Horitzó Bronze Final/Primer Ferro (segles X-IV ane)	1008
5.3.2.4.2. Horitzó Iberoceretà (segles IV-III ane)	1010
5.3.2.4.2.1. L'assentament	1010
5.3.2.4.2.2. Les estructures domèstiques	1016
5.3.2.4.2.3. Algunes consideracions socioeconòmiques	1018
5.3.2.4.2.4. Justificació cronològica	1020
5.3.2.4.3. Horitzó Republicà (segles II-I ane)	1023

5.3.2.4.3.1. <i>L'assentament</i>	1023
5.3.2.4.3.2. <i>Les estructures de l'assentament</i>	1029
5.3.2.4.3.3. <i>Alguns aspectes socioeconòmics</i>	1031
5.3.2.4.3.4. <i>Justificació cronològica</i>	1034
5.3.3. Les Guillateres d'All	1035
5.3.3.1. La descoberta i la identificació del jaciment	1037
5.3.3.2. Les intervencions arqueològiques extensives, 2008-2014	1040
5.3.3.2.1. <i>La campanya de 2008</i>	1043
5.3.3.2.2. <i>La campanya de 2009</i>	1044
5.3.3.2.3. <i>Les campanyes de 2010 i 2011</i>	1045
5.3.3.2.4. <i>La campanya de 2014</i>	1047
5.3.3.3. Documentació estratigràfica i Resultats	1049
5.3.2.4. Conclusions dels treballs a les Guillateres d'All	1052
6. ELS CERETANS. UNA NOVA SÍNTESI HISTÒRICA	1065
6.1. Horitzó Bronze Final/Primer Ferro (segles IX-V ane)	1067
6.1.1. <i>Pautes de poblament</i>	1068
6.1.2. <i>La cultura material ceràmica</i>	1079
6.1.3. <i>Els aspectes econòmics</i>	1081
6.1.4. <i>Valoracions finals</i>	1086
6.2. Horitzó Iberoceretà (segles IV- III ane)	1089
6.2.1. <i>Iberització dels Ceretans</i>	1090
6.2.2. <i>Les noves pautes de poblament</i>	1107
6.2.3. <i>L'economia ceretana</i>	1122
6.2.4. <i>La societat ceretana</i>	1153
6.2.5. <i>Interpretació i valoració dels Ceretans</i>	1158
6.2.6. <i>Els Ceretans i la Segona Guerra Púnica</i>	1176
6.3. Horitzó Republicà (segle II ane- tercer quart segle I ane)	1189
6.3.1. <i>Primera meitat de segle II ane</i>	1191
6.3.2. <i>Tercer quart de segle II ane – tercer quart segle I ane</i>	1203
6.3.2.1. <i>El nou model de poblament. Canvis i continuïtat</i>	1205
6.3.2.2. <i>La nova economia de la fase republicana</i>	1228
6.3.2.3. <i>La societat republicana ceretana</i>	1252
6.3.2.4. <i>Els grans episodis històrics</i>	1254
6.3.2.5. <i>La fi del sistema territorial republicà</i>	1265
6.3.2.6. <i>Valoració final del període republicà</i>	1268
7. BIBLIOGRAFIA	1273
ANNEX I: LÀMINES DE DIBUIX	

1.INTRODUCCIÓ

“Vols anar a treballar a Llúvia?, vols anar a treballar a l'antiga *Iulia Libica*?”. Aquesta és la pregunta que em va fer a la primavera de 1998, el que en aquell moment era el gerent de l'empresa Arqueociència SCSL, Eduard Sánchez. Aquella empresa hi estava realitzant una intervenció i li feia falta personal auxiliar. Aquest va ser el meu primer contacte amb la recerca arqueològica i amb l'arqueologia en general. Finalment l'opció no va reeixir, però aquell mateix estiu, encara estudiant la carrera d'Història, Arqueociència SCSL em portaria a treballar a Olèrdola, a les termes romanes de Ca l'Arnau, o al Pont del Diable de Martorell, iniciant una carrera professional que m'ha dut a conèixer, una mica més de prop, el fabulós, trepidant, i a vegades sorprenent món de l'Arqueologia.

Aquesta carrera s'havia iniciat, d'alguna manera, amb Llúvia i amb Cerdanya, i tot i l'esdevenir sovint caòtic que té l'arqueologia professional, aquell territori, Cerdanya, sempre ha estat molt present en el camí traçat. De totes maneres, m'hauria d'esperar al 2004 per conèixer de primera mà la comarca. En aquell any vaig acompanyar a una altra arqueòloga, Carme Subiranas, en la documentació d'unes estructures que havien aparegut al centre de Puigcerdà, de cronologia medieval i moderna, el que féu que haguéssim d'estar-hi uns quants dies. Ella ja portava una desena d'anys excavant a Cerdanya, en diferents projectes d'investigació i excavacions d'urgència, i recordo perfectament les paraules que em va dir en referència al territori: “Jordi, la Cerdanya és diferent. La Cerdanya té alguna cosa màgica que la fa diferent, i que fa que t'hi enamoris”. En aquell moment no vaig saber entendre a què es referia, però inevitablement aquelles paraules em van fer despertar una il·lusió per un territori, plàcid i transparent, però sorprenent i misteriós a la vegada, que va anar augmentant amb els anys.

Però la meva definitiva vinculació a la comarca es produí a partir del 2006. L'octubre d'aquell any s'iniciaren les excavacions arqueològiques al Castellot de Bolvir, promogudes i sota l'aval científic del Dr. Oriol Olesti, i jo vaig tenir la

immensa sort de ser-ne un dels directores de camp. Afortunadament, gràcies a l'impuls del consistori municipal de Bolvir, les campanyes s'han anat repetint any rere any i fins a l'actualitat. Però a més, el projecte de recerca, dirigit en una plena coordinació entre el mateix Dr. Olesti i l'arqueòleg Oriol Mercadal, director del Museu Cerdà, a partir del 2008 decidí ampliar els seus horitzons. Així, en aquell any s'iniciaren també les campanyes d'excavació al jaciment de les Guillateres d'All, a Isòvol, i el 2011 van començar les recerques arqueològiques sistemàtiques i anuals al Tossal de Baltarga, en unes actuacions que també comptaren amb el suport dels dos ajuntaments. I també he tingut la fortuna d'haver participat en totes i cadascuna de les campanyes en aquests jaciments. Així, en els darrers deu anys Cerdanya s'ha convertit en el meu lloc de treball, i en mi ha crescut un fort sentiment de pertinença al territori. En certa manera, aquella pregunta que em va fer l'Eduard ja fa 18 anys ha adoptat un cert caire premonitori, prenent una dimensió que ni molt menys era la voluntat ideal. I ara puc entendre aquella afirmació de la Carme feta dotze anys enrere. De Cerdanya m'ha enamorat el seu paisatge, la seva tranquil·litat, la pau que transmet, el seu patrimoni cultural, o la seva idiosincràsia. Però per sobre de tot, m'ha captivat la seva gent. La bonhomia de tots aquells cerdans amb qui m'he trobat. Des de l'Àngels i la Carme de cal Jaç, a la Pepi de la Solana, passant per la Nati del Museu, el Ramon d'Alp, l'Ester de Bellver, el Pere d'Isòvol, la Mercè de Bolvir, la Sra. Elvira, el Pere i el Xavi de Puigcerdà o, evidentment, la Sara i l'Oriol. La gent de Cerdanya han fet que me la senti com si fos casa meva, i segurament, tots ells, i molts més que també podria haver mencionat, tenen una important part de culpa en aquesta gran estima que sento per Cerdanya. És degut a aquesta vinculació emocional que m'ha portat a voler conèixer una mica més la comarca.

Però evidentment, els sentiments sols no justifiquen l'elaboració d'un treball com el que s'ha realitzat. El lligam vers un territori et pot empènyer a iniciar una recerca, però òbviament calen uns altres factors per continuar-la, sobretot de tipus científic i analític. En el nostre cas, ja ho dèiem, des del 2006 s'inicià una continuada recerca arqueològica a l'*oppidum* del Castellot de Bolvir, que fou seguida pels

treballs a la Guillateres d'All d'Isòvol i del Tossal de Baltarga de Bellver de Cerdanya, a partir dels anys 2008 i 2011 respectivament. Aquestes actuacions aportaven una gran quantitat de noves dades que semblaven modificar molt qualitativament els paradigmes establerts fins aquell moment pel que fa a les etapes ibèriques i republicanes del territori. I és justament això el que va acabar per fer-me decidir en iniciar aquesta tasca investigadora. La recerca històrica i arqueològica en un territori que me l'havia fet meu semblava apassionant, i podia dotar d'una gran riquesa argumentativa al debat històric dels Ceretans, però per sobre de tot, em donaria una enorme riquesa personal.

En les següents pàgines intentaré fer una explicació de la meva investigació i dels meus treballs realitzats a la comarca, per tal de plantejar unes noves propostes d'interpretació del fenomen de la iberització dels Ceretans i del seu procés de romanització. Efectivament, aquestes només són unes senzilles propostes, amb tots els seus enigmes i interrogants, sovint agosarades i subjectes a una àmplia discussió, i ja d'inici cal admetre que no resoldran totes les qüestions plantejades. Tanmateix, i amb tota la modèstia que es requereix, he intentat dotar de contingut i d'elements argumentals cadascuna de les afirmacions que es realitzen per tal que el discurs que plantegem tingui la màxima solvència i consistència històrica. No sé si ho he aconseguit. Del què sí que en puc estar segur, i orgullós, és que aquest treball s'ha fet amb el cor, de forma apassionada, i amb la màxima honestedat personal i professional de què sóc capaç.

2. ÀMBIT TERRITORIAL

L'àmbit geogràfic d'estudi del present treball està centrat en la comarca històrica i natural de Cerdanya. De fet, l'objecte d'estudi implicaria que s'ampliés el marc territorial vers les valls veïnes, ja que aquest no és altre que el de reconèixer la naturalesa i evolució del poble preromà dels Ceretans, el qual tradicionalment se l'ha situat ocupant les valls altes dels Pirineus Orientals¹. Tal com mostrarem al llarg de l'estudi, els autors antics tenen criteris diferents a l'hora d'ubicar geogràficament aquest poble; però en tot cas, de la lectura detallada dels seus textos sembla desprendre-se'n que haurien ocupat diferents valls pirinenques, arribant possiblement fins als mateixos Pirineus Centrals. L'arqueologia no ha pogut posar fil a l'agulla a aquesta problemàtica, almenys de moment, essent la cadena muntanyosa un dels territoris amb més dèficits d'estudis historicoarqueològics². D'aquesta manera, des d'un punt de vista arqueològic i de la cultura material no és possible precisar el límit d'aquests pobles històrics muntanyencs ni definir-ne les pròpies especificitats culturals. Per tant, encara avui en dia no coneixem amb claredat els límits dels *Cerretani* ni quines eren les seves zones d'influència³. Ara bé, amb el que estan d'acord tots els autors, historiadors i arqueòlegs que han treballat la qüestió, és que una de les valls que molt probablement ocupava aquest poble històric era l'actual vall cerdana, la qual passa per ser una de les millor conegudes en l'àmbit arqueològic de tots els Pirineus, amb equips d'investigació consolidats des de fa una quarantena d'anys.

¹ Un gran nombre d'autors que han tractat la qüestió consideren que els ceretans serien les poblacions que habitarien bona part dels Pirineus Orientals (DELCOR, 1976: 145; CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 205, FATÁS, 1993: 308; I 1995: 165; OLESTI *et alii*, 2005:293-296; OLESTI, 2014: 354; OLESTI/MERCADAL, 2005: 303; AMELA, 2011: 48-52; CRESPO, 2011: 38-39). Tot i així, també hi ha algun autor que considera que el territori ceretà s'hauria de circumscriure a la comarca natural cerdana, i tal vegada, a partir de la romanització també a la comarca de l'Alt Urgell (RICO, 1997: 91-92).

² Un bon estudi dels Pirineus en època antiga és el realitzat per Christian Rico ara ja fa uns quants anys (RICO, 1997), i més recentment podem citar la Tesi Doctoral realitzada per la historiadora Cira Crespo (CRESPO, 2011).

³ De fet, aquesta és una problemàtica que existeix amb la majoria de pobles ibèrics del nord-est, la delimitació dels quals sembla bastant difícil de definir (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005, 25 i ss).



Ortofoto del nord-est peninsular on s'observa la situació de la comarca natural cerdana (Font: ICC)

És per aquest motiu que el nostre àmbit d'estudi se centra en la comarca històrica i natural de Cerdanya, entenent-la com una unitat territorial, i esdevenint la base per comprendre el model d'ocupació del territori dels ceretans d'una manera diacrònica, i les seves característiques culturals durant el període preromà. Així doncs, l'àmbit geogràfic del present treball no té en compte en cap cas els límits imposats per la compartició del territori efectuada amb el Tractat dels Pirineus de 1659, ni la posterior fragmentació administrativa de Cerdanya, realitzada el 1832, en la que la comarca restava dividida entre les províncies de Lleida i Girona. L'anàlisi abasta la unitat geogràfica que es defineix a l'alta vall del Segre, i que

hom pot anomenar Comarca Natural de Cerdanya, al marge de consideracions politicoadministratives actuals, i que segurament només desdibuixen la realitat històrica dels temps pretèrits.



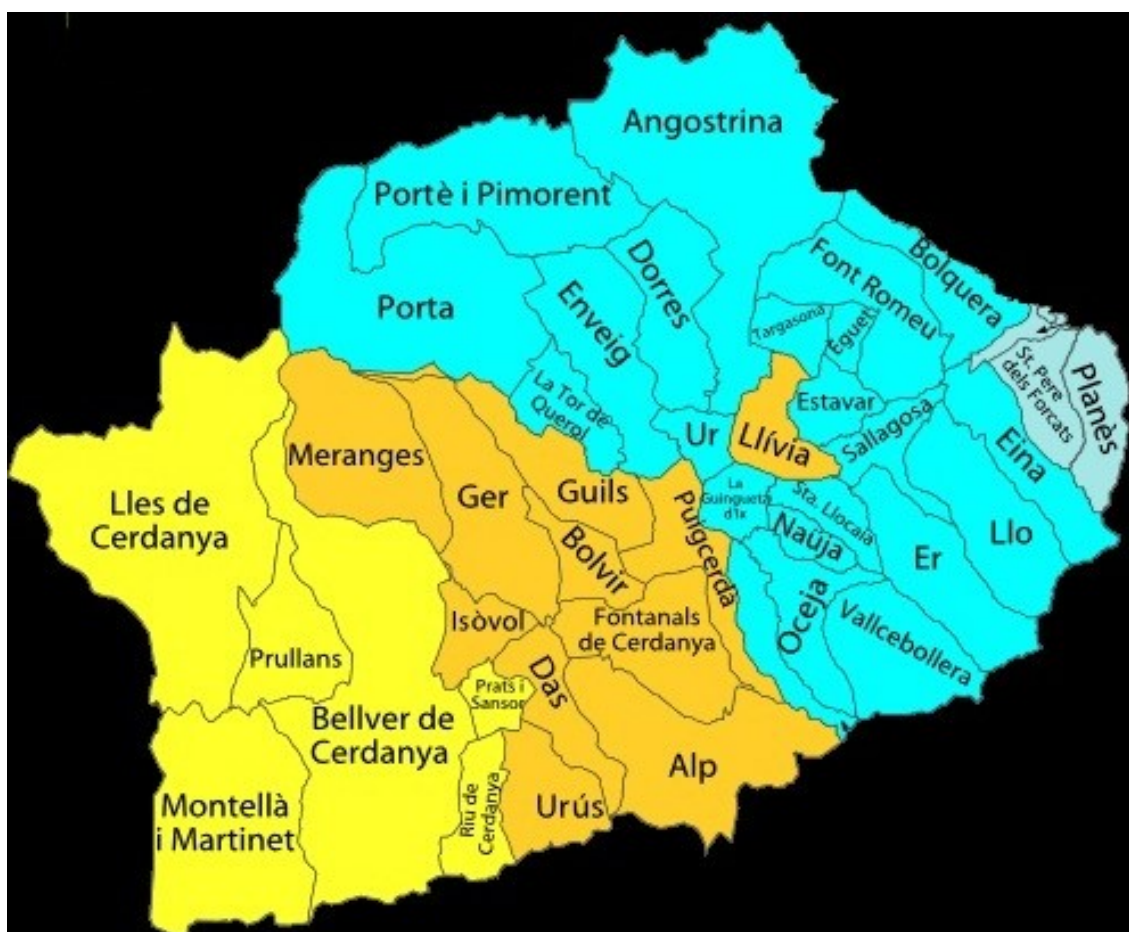
Ubicació de la Cerdanya natural dins del marc administratiu català i francès (Font: Viquipèdia)

En l'àmbit polític, la comarca està dividida en 39 municipis. A la part nord de la vall, i de llevant a ponent podem trobar els municipis de Lles de Cerdanya, Prullans, Meranges, Isòvol, Ger, Bolvir, Guils de Cerdanya, Puigcerdà⁴, Porta, la

⁴ El municipi de Puigcerdà ocupa els dos vessants de la vall, tanmateix, la major part de la seva superfície es troba a la riba dreta del Segre.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Tor de Querol, Enveig, Portè i Pimorent, Dorres, Ur, la Guingueta d'Ix, Llívia, Targasona, Estavar, Angostrina, Èguet, Font-Romeu, i Bolquera. A la meitat sud de la vall del Segre, també d'oest a est es troben els municipis de Montellà i Martinet, Bellver de Cerdanya⁵, Riu de Cerdanya, Prats i Sansor, Urús, Das, Alp, Fontanals de Cerdanya, Palau de Cerdanya, Ocejá, Naüja, Vallcebollera, Santa Llocaia, Er, Sallagosa, Llo, Eina, Sant Pere dels Forcats i Planès⁶.



Imatge dels municipis de Cerdanya. En groc i taronja, municipis catalans de les províncies de Lleida i Girona respectivament. En blau i gris, municipis francesos de Cerdagne i Conflent respectivament (Font: Internet)

⁵ Aquest municipi és l'únic de tota la Cerdanya que ocupa tota l'amplada de la vall d'una manera transversal. Tanmateix, la major part de la seva superfície es troba a la riba esquerra del Segre.

⁶ Atès que els municipis de la part francesa formen part de l'anomenada Catalunya Nord, i per unificar criteris, al llarg del treball utilitzarem la versió catalana de la toponímia.

2.1. Context geogràfic

Si deixem de banda les delimitacions artificials de tipus politicoadministratiu, Cerdanya és una comarca natural ubicada en ple massís axial del Pirineu amb una orientació Nord-est Sud-oest. Les dues unitats geomorfològiques que la constitueixen són una àmplia plana originada a partir d'un esfondrament d'origen tectònic, i un marc de potents relleus muntanyosos.



Imatge de Cerdanya des de l'Estret d'Isòvol on s'observa les cadenes muntanyoses que la delimiten i el traçat del Segre a la part central. Al fons, el coll de la Perxa

Per la part de llevant la plana s'inicia a l'altiplà de la Perxa, un coll a 1.581m sobre el nivell del mar que comunica amb la comarca del Conflent a través de la vall del riu Tet, arribant en última instància a les terres rossellonenques i tenint la costa a un centenar de kilòmetres. Cap a l'oest, la plana ressegueix la traçada del riu Segre configurant l'anomenada Gran Cerdanya fins a arribar a l'estret d'Isòvol, que

la separa de la Batllia o Petita Cerdanya, una petita zona planera (d'aquí el nom de Petita Cerdanya) entre aquell estret i el congost del ja del Baridà. Aquest congost, de traçat sinuós, és el que enllaça la comarca amb la zona de l'Alt Urgell.

Pel que fa als relleus muntanyosos, els massissos que delimiten la vall a la part de migdia són, d'est a oest, el pic d'Eina (2.789m) i el massís del Puigmal (2.909m), que l'aïllen de les comarques de la Garrotxa i el Vallespir; la Tossa d'Alp (2.536m), que la separa del Ripollès; i la imponent serralada del Cadí-Moixeró (2.648m), que separa Cerdanya de les comarques del Berguedà i el Solsonès. Per la part nord, i també d'est a oest, el massís del Carlit (2.921m), la serra de Camquerdós (2.842), i el carenar muntanyenc de la Tossa de Lles (2.916), separen la comarca de les regions de l'Arieja i les terres andorranes, delimitant Cerdanya per la part septentrional. Tots aquests pics i massissos, tant els septentrionals com els meridionals, presenten unes alçades que mai són inferiors als dos mil metres, i en molts casos s'apropen als tres mil metres.

2.2. Hidrologia, clima, flora i fauna

El territori es troba vertebrat pel riu Segre, el qual neix al nord del Puigmal, i té una llargada d'uns 255 km, 55 dels quals transcorren per territoris cerdans. El seu curs determina una àmplia vall que des dels 1581 metres d'altitud del coll de la Perxa assoleix els 950m als congosts de ponent, essent solcat a banda i banda per tota una sèrie de rius, torrents i rierols. Per la riba dreta en són afluents de ponent a llevant, el Duran, el torrent de la Quera, el riu de la Llosa, l'Arànsar o el Querol entre altres. A l'esquerra i també de ponent a llevant, hi arriben el torrent d'Alp, el de Valira, el riu d'Inglà o el torrent de Ridolaina com a principals. Un altre dels aspectes hidrològics que caracteritzen Cerdanya són els estanys originats per l'erosió glacial, localitzats a les zones de l'alta muntanya, majoritàriament al vessant nord de la vall. En destaquen els de la Pera, la Muga, l'Orri, Montmalús, Setut, Vallcivera, Malniu, Engorgs, i Calm Colomer.



Imatge de Cerdanya des de la Solana vers l'estret d'Isòvol. Al fons, el massís del Cadí-Moixeró

La seva orientació transversal també en determina la climatologia, ja que les altes muntanyes condicionen unes grans diferències de temperatura i humitat, entre el dia i la nit, entre diferents estacions de l'any, i també entre la baga i la solana. Són típiques les inversions tèrmiques hivernals al fons de la depressió i el clima resulta força més dur als vessants, a la baga i als cims de les muntanyes. La neu és un element molt present a la comarca, i en resta de manera permanent als cims al llarg d'uns sis mesos, de novembre a maig. La temperatura mitjana oscil·la des dels 11°C a les parts més baixes als 0°C dels cims més alts, amb una notable diferència entre els hiverns, més freds, dels estius, més frescos i càlids. La pluviositat a la plana és relativament baixa, d'uns 600-700mm anuals, mentre que a la muntanya pot arribar als 1500mm. La diferència en les precipitacions es deu als enormes desnivells (propers als dos mil metres en alguns casos), que fan retenir les borrasques atlàntiques i mediterrànies, i creen un efecte pantalla que atura les precipitacions fent que siguin sensiblement més baixes a la plana.

També la serralada de migdia de la Cerdanya defineix la concreció de diferents espais biogeogràfics: la бага a la meitat meridional de la vall, la plana, i la solana, a la meitat septentrional. A la бага, les poques hores assolellades han permès el creixement de densos boscos humits, que tradicionalment han fomentat les activitats forestals i especialment l'explotació de la fusta. A la solana, en canvi, la permanent irradiació solar han fet predominar les pastures alpines en alçada i els prats de les costes i els peudemonts, el que ha fomentat especialment les activitats ramaderes. Finalment, el clima sec però amb abundància d'aigua provinent de torrents i rieres a la plana, ha permès desenvolupar un règim agrícola extensiu.

La variació altitudinal mencionada és la responsable que apareguin quatre estatges de vegetació en funció de l'alçada. El primer es correspon amb la plana, en què hi dominen els prats de dall als peudemonts, i restes fragmentàries de salzedes, vernedes i freixenedes al fons de la vall. I ja als vessants comptem amb tres diferents tipus vegetatius. Dels 1200 als 1700m d'alçada tenim l'estatge montà, en què destaquen les pinedes de pi roig a les cotes més altes, i les rouredes i avellanoses a les més baixes. La següent franja, entre els 1700 i els 2300m es pot considerar un estatge subalpí, amb una preponderància de boscos de pi negre, avet i bedoll. Finalment, a partir dels 2300m hi trobaríem un estatge alpí, amb la sola presència de prats de pastura. Pel que fa a la fauna, els animals més característics són l'isard, el cabirol, el cérvol, el trençalòs, el mussol pirinenc o el senglar. Les truites de riu, el barb de muntanya, el barb roig, la carpa, i el lluç de riu són algunes de les espècies de peixos d'aigua dolça que es poden trobar als cursos dels rius i estanys. Com veurem, tots aquests elements en part difereixen del què s'infereix dels estudis paleoambientals en relació a les èpoques pretèrites, i que analitzarem en el capítol corresponent.

2.3. Les vies naturals de comunicació

La seva particular geomorfologia fa que presenti una dualitat pel que fa a la comunicació amb les regions veïnes. D'una banda, la considerable alçada de la vall unit al marc de potents relleus muntanyosos que la delimiten, deixen la Cerdanya en un aparent aïllament, tal com succeeix a la major part de valls pirinenques. Tanmateix, també és ben cert que, per la seva ubicació, tallant la serralada axialment, la Cerdanya resta molt ben comunicada amb la major part de territoris limítrofs, sent-ne una prova el fet que el corredor cerdà ha estat un lloc de pas i via de comunicació molt important des de l'Antiguitat⁷, essent una de les poques valls que permet ultrapassar la serralada amb relativa facilitat.

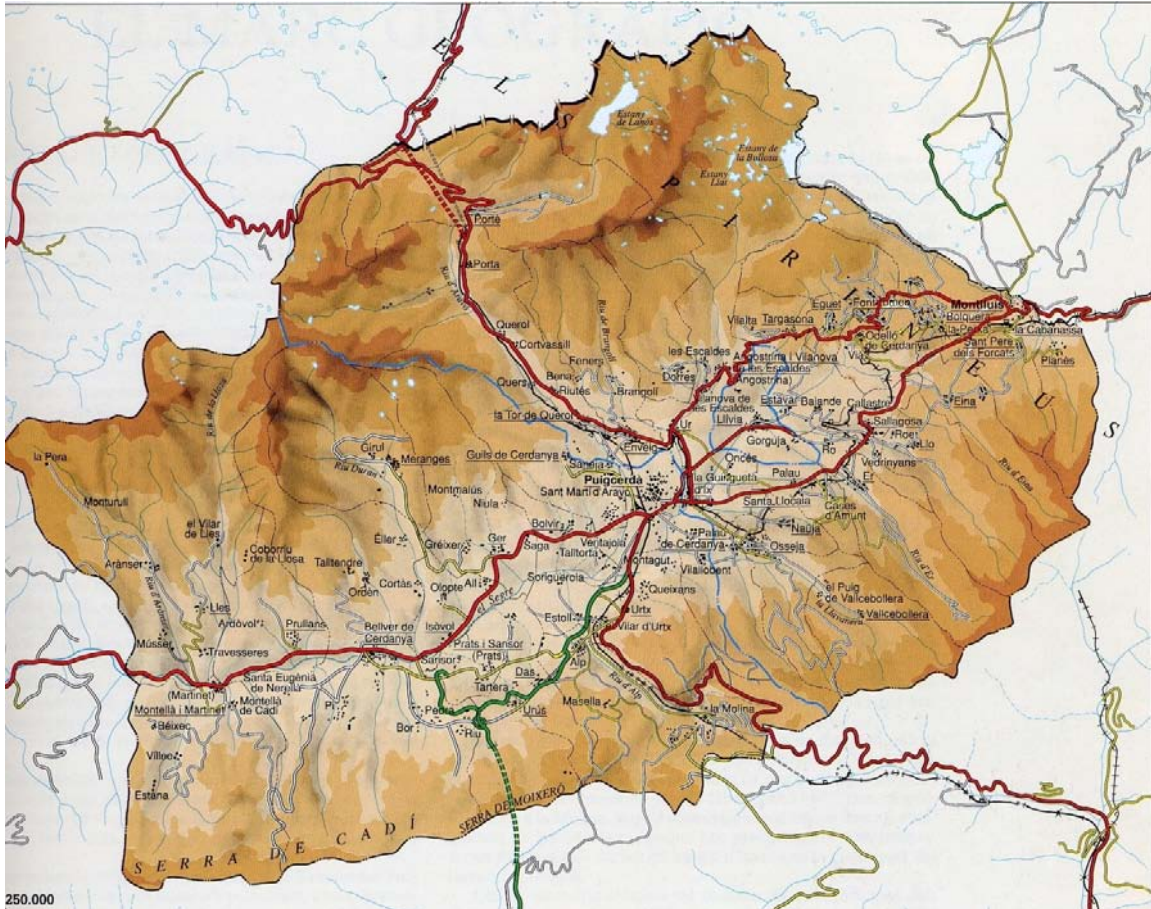
La comarca té dos camins bàsics de penetració. El primer i més evident és el que segueix la vall del Segre fins a comunicar amb les grans planes lleidatanes⁸. En aquesta via se segueix el curs del riu fins a la plana de la Seu d'Urgell sense massa dificultat. Des d'aquí i fins a Oliana, el riu forma un estret congost engorjat, amb fins a tres mal passos del tot impenetrables. Per tant, és probable que la via natural utilitzés els collets dels turons i valls secundàries properes, fins a arribar a les planes lleidatanes⁹. L'altra gran via de comunicació és la que parteix del coll de

⁷ Aquesta dada l'han fet notar bona part dels autors que han treballat la comarca i els passos naturals dels Pirineus orientals al llarg de la història. Alguns exemples en serien ROVIRA, 1976b: 45-48; PADRÓ, 1984; RUIZ ZAPATERO, 1995: 86-91; ALIAGA *et alii*, 1998a: 209-215; o PONS, 2014: 79. De totes maneres, i com veurem al llarg del treball, no existeix cap menció directe de la via en les fonts epigràfiques o en els itineraris antics.

⁸ Actualment, aquesta via natural està traçada per la carretera nacional N-260 de Puigcerdà a la Seu d'Urgell, inaugurada l'any 1915.

⁹ La utilització dels collets secundaris per creuar el tram del Segre comprès entre Noves de Segre i Oliana ja fou plantejat per Josep Padró en sengles articles sobre les vies romanes de Cerdanya (PADRÓ, 1976: 143-144; i 1984: 77), per Jordi Pons en la seva anàlisi sobre la comarca de l'Alt Urgell en època romana (PONS, 1989: 222), o per Marc Mayer i Isabel Rodà en el seu estudi sobre la romanització a l'alta vall del Segre (MAYER/RODÀ, 1988: 263). Així, tot i que alguns autors recents mantenen l'ús de la vall del Segre com a via de comunicació entre Cerdanya i les terres lleidatanes (RICO, 1995: 116; i 1997: 84; PÉREZ, 2009: 117; o DE SOTO 2010: 224-228), nosaltres també som de l'opinió que en qualsevol dels episodis històrics en què es creu que es va utilitzar el corredor del Segre, en el tram abans mencionat la via passaria per les valls secundàries i collets propers, tals com el Coll d'Ares, el Coll de Nargó o la serra de Montsec, ja que els congosts del Segre en les zones mencionades presenten uns engorjaments que n'impossibiliten el seu pas. Aquesta també és la conclusió a què ha arribat un recent estudi toponímic del territori de l'Alt Urgell, en què s'identifiquen fins a 5 vies que creuen la comarca, i en què la via històrica vers Lleida després de la Seu d'Urgell s'ubica per les serres secundàries (FARRÀS, 2014: 59-62). De fet, en algun d'aquests

la Perxa, a l'extrem llewantí de la comarca. Allà s'inicia la vall del riu Tet que articula el territori del Conflent¹⁰. El riu té un descens més ràpid, arribant a Prades de Conflent, capital del territori, a una trentena de kilòmetres de l'inici del coll, i ubicat a uns 350m d'altitud¹¹. A partir d'aquí ja s'obre una gran planícia que menarà a les terres rossellonenques.



Mapa actual de Cerdanya amb les diferents vies de comunicació (Catalunya Romanica, Vol VII)

I d'altra banda, a part d'aquest eix est-oest, la Cerdanya també té sengles passos en sentit N-S que enllacen la comarca amb els territoris veïns meridionals i septentrionals. Pel que fa al vessant de migdia de la vall, el principal és el que

passos secundaris recentment s'ha localitzat material romà significatiu (PASQUES, 2016: en premsa).

¹⁰ Actualment, aquesta via està traçada per la carretera N-116 de Puigcerdà a Perpinyà.

¹¹ A diferència del què passava amb la vall del Segre, i encara que no hi hagi cap vestigi material del seu traçat, en aquest cas no hi ha dubte en considerar la via històrica resseguint el riu Tet, sigui a una o a l'altra banda dependent del lloc (PADRÓ, 1984, 65-66; DE SOTO, 2010: 224-225).

s'inicia a la vall de la Molina, en el municipi d'Alp, en què s'enfila un camí natural que arriba a la Collada de Toses¹², ubicada a uns 1821m d'alçada, i que permet l'enllaç amb la comarca del Ripollès i les terres interiors de Catalunya. I quant al vessant nord, la via més important s'iniciaria al mateix municipi de Puigcerdà, i concretament a la vall del riu Querol. Remuntant aquest riu s'arriba al coll de Pimorent¹³, a 1920m d'alçada, que permet la comunicació amb Andorra i l'Arieja. Tanmateix, també cal mencionar que a banda d'aquests quatre principals entrades-sortides a la vall, també hi ha altres passos naturals que travessen per valls secundàries, potser de més difícil transitar, però que han estat tradicionalment utilitzades per comunicar-se amb els territoris veïns: a la part de la baga podríem citar la vall de la capçalera del Segre en el municipi de Llo i que a través del coll de Finestrelles, a 2604m d'alçada, comunica amb la vall de Núria, en el Ripollès català; altra vegada la vall de la Molina, en la que a part de la Collada de Toses mencionada suara, també es pot arribar als colls de la Creu de Meians, a 1950m per accedir al Ripollès, o al coll de Pal, a 2120m que comunica amb les fonts del Llobregat; i també per accedir a la vall alta del Llobregat es poden utilitzar els colls de Jou, a 2017m, en els municipis de Das i Urús, el coll del Pendís, a 1780m, a través de les valls de Pi i d'Inglà, ambdues a Bellver de Cerdanya, i finalment el Pas dels Gosolans, a 2470m, per la vall del Ridolaina, també a Bellver de Cerdanya.

Pel que fa a la part de solana, com a passos secundaris podríem citar els colls del Port de Perafita, a 2578m i la Collada de la Portelleta, a 2760m, ambdós a la vall de riu Arànsér, i el Port de Vallcivera, a 2516m, a la vall de la Llosa, tots ells del municipi de Lles de Cerdanya i que enllacen amb les terres andorranes; el coll de la Portella de Meranges, a 2633m, al capdamunt de la vall del riu Duran, en el municipi de Meranges, que permet el pas l'alta vall de l'Arieja; o la Portella d'Orlu, a 2475m, remuntant les valls del Querol o d'Angostrina, i que comunica amb la vall

¹² Actualment, el camí està traçat per la carretera N-260 de Puigcerdà a Ripoll, inaugurada l'any 1915. Així mateix, aquesta era la via tradicional per anar a Barcelona abans de l'obertura del Túnel del Cadí l'any 1984.

¹³ Actualment aquesta vall està traçada per la carretera nacional N-20 de Puigcerdà a Tarascon-sur-Ariège.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

del riu Auda¹⁴. En última instància, a partir dels rius Arieja i Auda, es pot accedir a bona part del territori del Llenguadoc francès, des de Toulouse fins a la costa rossellonenca.

Totes aquestes vies mencionades han estat i són utilitzades per la població cerdana per comunicar-se amb els territoris veïns, i en molts casos en l'actualitat han estat modificades amb la construcció de carreteres d'asfalt. Com veurem al llarg d'aquest treball, la gran majoria també van ser intensament utilitzades a l'Antiguitat¹⁵, ja sia a través de les activitats transhumants, o amb objectius comercials, fent de la Cerdanya un nus de comunicacions i lloc a partir del qual accedir a les grans valls del Segre, Llobregat, Tet, Auda i Arieja.



Inici de la vall del Tet des del coll de la Perxa

¹⁴ Un bon estudi sobre les vies de comunicació, naturals i històriques, el tenim en un treball realitzat per un grup d'arqueòlegs cerdans en el marc del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà celebrat el 1997 (ALIAGA *et alii*, 1998a: 209-214).

¹⁵ En aquest cas volem prendre el sentit ampli de la paraula, i no limitar-nos tan sols al període històric del món antic. Com ja hem dit, són molts els autors que defensen que Cerdanya hauria estat una via de pas importantíssima ja des del neolític.

3. MOTIUS I OBJECTIUS DE LA RECERCA

El present treball té la seva gènesi en la recerca continuada que hem anat realitzant a Cerdanya al llarg de la darrera dècada. Efectivament, des de l'any 2006 estem desenvolupant una important recerca científica basada en la investigació amb metodologia arqueològica d'alguns jaciments de la comarca. Així, en aquell any 2006 es va crear un equip de treball format per membres del Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona (Oriol Olesti, Cira Crespo i Joan Oller¹⁶), membres de diferents institucions cerdanes (Oriol Mercadal i Sara Aliaga¹⁷), alguns arqueòlegs professionals (Jordi Morera, i Eduard Sánchez¹⁸), i especialistes en altres disciplines (Manel Viladevall¹⁹, Béatrice Cauuet²⁰, i Joan Ferrer²¹). Aquest equip humà estava dirigit i coordinat pel Professor Oriol Olesti, i tots ells formaven part d'un Projecte que pretenia estudiar la comarca de Cerdanya durant l'època antiga²². Durant aquest període hem realitzat intervencions arqueològiques sistemàtiques i extensives als jaciments del Castellot de Bolvir²³ (del 2006 al 2016), al Tossal de Baltarga de Bellver de Cerdanya²⁴ (del 2011 al 2016), i a les Guillateres d'All d'Isòvol²⁵ (del 2008 al 2014)²⁶. De la recerca en els tres jaciments

¹⁶ La historiadora Dra. Cira Crespo va ser membre del projecte fins l'any 2010. Per la seva part, l'arqueòleg Dr. Joan Oller s'hi va afegir l'any 2009.

¹⁷ Oriol Mercadal és arqueòleg i director del Museu Cerdà de Puigcerdà. D'altra banda, Sara Aliaga és arqueòloga i tècnica de cultura del Consell Comarcal de Cerdanya.

¹⁸ Eduard Sánchez va ser membre de l'equip de treball fins l'any 2012.

¹⁹ Manel Viladevall és professor titular de Geologia a la Universitat de Barcelona.

²⁰ Béatrice Cauuet és arqueometal·lúrgica, professora titular a la Universitat de Toulouse Jean Jaurès-TRACES.

²¹ Joan Ferrer és paleolingüista i especialista en escriptura ibèrica

²² En la seva última versió "Projecte Integral de recerca arqueològica i patrimonial: paisatge i territori a la Cerdanya Antiga (PATCA)".

²³ Al Castellot de Bolvir he dirigit o codirigit personalment totes les campanyes arqueològiques que hi ha hagut des del 2006 pel que fa al treball de camp, essent també el responsable de l'elaboració de les memòries científiques.

²⁴ Al Tossal de Baltarga he codirigit personalment quatre de les cinc intervencions arqueològiques que hi ha hagut pel que fa al treball de camp, i sent també el responsable de part de la memòria científica.

²⁵ A les Guillateres d'All he estat l'arqueòleg director de tres de les sis intervencions arqueològiques realitzades pel que fa al treball de camp i de l'elaboració de la memòria científica de resultats.

²⁶ A banda d'aquestes també hem participat en altres intervencions arqueològiques de la comarca que també han ofert dades interessants pel que fa al marc cronològic del present treball. És el cas de l'excavació arqueològica programada que s'està realitzant a les Colomines de Llivia, sota

n'hem obtingut una gran quantitat de nova informació²⁷, no només dels propis jaciments, sinó que també de la que es refereix a les seves implicacions regionals i interterritorials²⁸.

Un primer estudi preliminar de les noves dades que oferien aquests jaciments ja permetia copsar diferents nivells d'anàlisi. En un pla quantitatiu s'evidenciava que en un relatiu breu lapse de temps s'havia obtingut el mateix volum d'informació (en termes de superfície excavada, de materials arqueològics recuperats, de volum del registre de dades, etc.), que el que es tenia de tota Cerdanya fins aquell moment pel període preromà. En aquest sentit, hem de pensar que l'única excavació sistemàtica realitzada a la comarca corresponia a la que des de l'any 1970 es realitza al jaciment de Lo Lladre de Llo²⁹, dirigida per l'arqueòleg Pierre Campmajó. A aquesta s'hi poden sumar tot de petites intervencions puntuals, a vegades lligades a les excavacions d'urgència, realitzades al mateix Castellot de Bolvir (MERCADAL/OLESTI, 1991; MERCADAL/ALIAGA, 1994b; MERCADAL/OLESTI, 1995), a Alp (MERCADAL/ALIAGA, 1991; 1994a), a Llivia (GUÀRDIA, 2012), a Angostrina (CAMPMAJÓ/GUILAINE, 1976), a Eina (BOUSQUET, et alii, 2014), a Enveig (RENDU, 2003) o a Font-Romeu (VIAL, 2009) per posar els exemples més il·lustratius. La resta de coneixement historicoarqueològic procedia de la

direcció tècnica de l'arqueòleg Jordi Guàrdia (GUÀRDIA, 2013), i que té com a focus científic principal la documentació i anàlisi del fòrum romà de la ciutat. També la intervenció arqueològica realitzada al Campanar de l'església de Puigcerdà, en què s'han recollit fragments de ceràmica romana (MIQUEL/ACHÓN, 2015). O també a la intervenció arqueològica realitzada al solar de l'antiga rectoria d'All, a Isòvol, en la que també es van recuperar materials d'època antiga (ACHÓN, 2015).

²⁷Val a dir que en el present 2016, i en el moment de redactar les últimes línies d'aquest treball, l'equip dirigit el Professor Oriol Olesti, i nosaltres també, ha iniciat la recerca en dos altres nous jaciments de Cerdanya o dels seus límits més propers. Un és el ja ciment de Pratllong, en el municipi de La Vansa, a la banda meridional del Cadí. L'altre és el Puig de SantJoan, a Bellver de Cerdanya. Malauradament, les dades d'aquestes intervencions no han pogut ser recollides en aquest treball.

²⁸De fet, en el present treball també incorporarem alguns dels resultats de les recents intervencions arqueològiques que s'estan duent a terme a Llivia i que fèiem referència a la nota anterior. La majoria formen part d'un projecte de recerca en el marc d'una tesi doctoral sobre el període imperial romà a Cerdanya que està realitzant l'arqueòleg Jordi Guàrdia. És evident que les dues recerques van de la mà i tenen alguns punts de contacte molt obvis. Per tant, els resultats d'aquestes intervencions, encara inèdits, en la mesura en què afectin en l'estructura orgànica del present treball, també seran analitzats. Des d'aquí, volem agrair a Jordi Guàrdia totes les facilitats que ens ha donat i la col·laboració sincera mostrada.

²⁹Una monografia d'aquest jaciment fou publicada l'any 1983 (CAMPMAJÓ, 1983). Val a dir que recentment s'han reprès les excavacions al jaciment (CAMPMAJÓ, 2010 i 2013).

recuperació de materials ceràmics en superfície (CAMPMAJÓ, 2010). Així, amb les intervencions arqueològiques extensives al Castellot, al Tossal de Baltarga i a les Guilletares d'All, es multiplicava el volum de registre arqueològic susceptible de ser estudiat. I no només això, sinó que la seva anàlisi detallada permetia realitzar un exercici comparatiu amb les dades ja conegudes de la comarca, i així enriquir el coneixement historicoarqueològic de l'època preromana.



Imatge del procés d'excavació al Tossal de Baltarga en la campanya de 2015 (foto: Joan Oller)

Però si s'analitzaven qualitativament les dades, les novetats també eren significatives. D'una banda, el registre dels nous jaciments mostrava i ressaltava plenament la manca de coneixement que es tenia pel període comprès entre els segles VI al I a.n.e. Efectivament, les excavacions de les etapes protohistòriques realitzades fins aquell moment oferien unes seqüències estratigràfiques amb una forquilla cronològica que per la part més recent només arribaven als primers segles de l'Edat del Ferro: Lo Lladre de Llo (CAMPMAJÓ, 1983: 41-42), l'Avellanosa

d'Angostrina³⁰, o les cabanes de pastor d'Enveig³¹ presentaven unes cronologies que quasi mai superaven la sisena centúria ane. I el mateix succeïa amb els jaciments dits iberoromans, els quals en cap cas eren més antics del segle II ane: l'excavació realitzada al Castellot de Bolvir L'ANY 1991 (MERCADAL/ALIAGA, 1994b: 72; OLESTI/MERCADAL, 2005: 305), el Roc d'Esperança d'Alp (MERCADAL/ALIAGA, 1991: 67; MERCADAL/ALIAGA, 1994a: 117), l'Hort de la rectoria de Llivia (GUÀRDIA, 2012: 53 i ss) o el mateix jaciment de Llo (CAMPMAJÓ, 1983: 32), en la seva fase iberoromana, oferien un conjunt ceràmic que en molts casos no permetia anar més enrere de mitjans de segle II aC. Curiosament, les dades que s'anaven recuperant del Castellot de Bolvir a partir del 2006, del Tossal de Baltarga a partir del 2011, i de les Guillateres d'All a partir del 2008, ocupaven justament una forquilla cronològica dels segles IV-I aC, omplint un buit arqueològic i d'informació a la comarca.

D'altra banda, el nou volum de dades que es generaven feia que, inevitablement, es modifiquessin els paràmetres i paradigmes establerts pel que feia a la Segona Edat del Ferro i als segles de la Romanització. Com dèiem, el discurs històric fins aquell moment pel que feia als segles V-I aC s'havia construït a partir d'unes molt poques dades arqueològiques. A aquestes s'hi unien les escassíssimes referències als Ceretans dels autors antics, sovint contradictòries, i l'aplicació d'una lògica evolució cultural, intuïtiva en la majoria d'aspectes, que partia de la Primera Edat del Ferro i enllaçava amb l'eclosió urbana protagonitzada per Iulia Libica, a l'últim terç del segle I aC. D'una manera molt resumida, el relat històric es basava en un cert immobilisme ceretà de les pautes de població i d'unes tradicions culturals que arrencaven al Bronze Final, i que es perllongaven fins als anys de la Segona Guerra Púnica. Efectivament, l'aïllament de les comunitats ceretanes

³⁰ Una anàlisi radiocarbònica realitzada el 1971 oferí una datació de 767-404 cal ane, per tant amb grans probabilitats que pogués arribar fins al segle V ane (CAMPMAJÓ/GUILAINE, 1976: 117). De totes maneres, a partir de la ceràmica recuperada i comparant-la amb altres llocs ben estudiats, es proposava una cronologia d'entre els segles VII i VI ane (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 172).

³¹ En l'estudi integral de la muntanya realitzat per Christine Rendu es va determinar que la zona altimontana havia estat continuadament ocupada des d'etapes neolítiques fins al present. Per a les fases que ens atenyen, s'observava una activitat antròpica important entre els segles IX a V ane, però una datació radiocarbònica a l'orri d'en Corbill oferí una cronologia de 376 a 126 ane., el que permetia confirmar una ocupació del lloc durant la Segona Edat del Ferro (RENDU, 2003: 248).

finalitzava amb el gran conflicte bèl·lic i amb l'inici d'uns primers contactes amb les poblacions ibèriques veïnes, sobretot del sud pirinenc, que molt gradualment possibilitarien un lent procés d'iberització de les mateixes comunitats. Roma, en aquests primers anys semblava no tenir cap interès en la regió i no seria fins a les guerres civils del segle I ane que no entraria en contacte amb les poblacions muntanyenques. Finalment, segons l'explicació històrica tradicional, la revolta ceretana de l'any 39 hauria fet veure a l'administració romana la necessitat d'incorporar, també, les zones pirinenques als territoris controlats i gestionats directament per Roma³².

Les noves dades generades a partir de la recerca arqueològica, en els tres jaciments abans mencionats, semblaven modificar l'evolució històrica en dos aspectes molt concrets. Primerament, semblava evidenciar-se un procés d'iberització comarcal ja en el segle IV ane, amb tot un seguit de transformacions socials i econòmiques que es derivaven en unes noves pautes d'ocupació i en unes noves realitats poblacionals. Però també les excavacions del Castellot i del Tossal de Baltarga posaven llum al fins aquell moment obscur segle II ane. Així, les noves descobertes posaven de relleu una romanització ja a mitjans d'aquella centúria, seguint els mateixos patrons que es desenvolupaven als territoris litorals i prelitorals del nord-est peninsular en el mateix moment. Paral·lelament, les dades deixaven entreveure una explotació intensa dels recursos naturals que, en certa manera, explicaven la presència i actuació romana en el territori.

Per tot això, ens vam adonar que calia un estudi aprofundit del territori de Cerdanya pel període ibèric³³ i republicà. Un estudi que partís de l'anàlisi pomenoritzat de cada un dels jaciments, a partir de l'òptica i els paràmetres

³² Aquestes tesis, amb algunes variants molt particulars en alguns episodis, es poden trobar en tots els autors que havien treballat la qüestió ceretana abans de l'any 2006 (DELCOR, 1976; CAMPMAYÓ/PADRÓ, 1978; CAMPMAYÓ, 1991; PONS, 1994; FATÁS, 1995; MERCADAL *et alii*, 2005b; CAMPILLO/BORRÁS, 1996; RICO, 1997; RENDU, 2003; OLESTI/MERCADAL, 2005).

³³ Fins fa poc temps, ja ho hem dit, es considerava que la iberització ceretana no es produïa fins al segle II ane. Tal com intentarem demostrar en el present treball, nosaltres som del parer que s'inicià ja en el segle IV ane. D'aquesta manera, quan a partir d'ara ens referim al període ibèric ceretà, estarem parlant *grosso modo* als segles IV-III ane.

arqueològics. Calia una bona comprensió cronoevolutiva, sobretot del Castellot i del Tossal de Baltarga, que fes incidència no només en l'estructuració urbana i en les relacions físiques i estratigràfiques, sinó que fes èmfasi en una seriació material que permetés identificar tipològicament el període. Només d'aquesta manera, només a partir de la completa comprensió de cada jaciment, ens seria possible realitzar un exercici comparatiu amb la resta de la comarca, omplint el buit cronològic que patíem. D'aquesta manera, tal vegada se'ns mostraria un nou teixit poblacional, una distribució dels assentaments que superés els conceptes intuïtius i especulatius d'antuvi, i pogués explicar per ella mateixa els segles compresos entre el V i el I ane.

És en aquest sentit que vam enfocar la realització del present treball. Partíem d'unes hipòtesis de treball que calia contrastar, argumentar i justificar. Havíem de poder elaborar un discurs històric que, partint de les darreres etapes del Primer Ferro, expliqués les transformacions que se succeïen en els segles següents, ja sia per la pròpia dinàmica i evolució interna, com també per les que foren conseqüència de la imposició d'una nova realitat politicoadministrativa, la romana, que desembocava en unes noves pautes socials i econòmiques. I finalment, poder-les enllaçar amb la fase més ben coneguda de la comarca, l'altimperial romana, amb un sistema d'ocupació i explotació del territori ja plenament transformat, i que ja ben poc s'assemblava al del període ibèric.

Dins d'aquests objectius generals hi havia uns grans eixos de treball.

1. Un primer corresponia al fenomen de la iberització ceretana. Com dèiem, les dades del Castellot i Baltarga, semblaven indicar unes profundes transformacions a partir del IV ane. Era del tot imprescindible explicar i caracteritzar aquests canvis, intentant argumentar les causes últimes que els provocaren, a partir dels models teòrics però també d'una realitat arqueològica. En aquesta mateixa línia, calia enfocar l'anàlisi de la nova societat ceretana creada arran de les transformacions mencionades. Si

realment existia una etnogènesi³⁴ ceretana en clau ibèrica, s'havia de poder explicar el nou model d'ocupació del territori, la societat resultant de les transformacions, les pautes econòmiques i formes de subsistència, els fenòmens culturals, la relació interterritorial amb els veïns, i de forma general, tots els aspectes relacionals amb el món ceretà.

2. Un segon eix, i seguint una línia cronològica, havia de fer esment de la Segona Guerra Púnica i dels efectes que aquesta hagués tingut en les comunitats cerdanes. Les dades històriques mostraven un autèntic buit d'informació, i les arqueològiques ja hem vist que eren també molt minces en aquests períodes. Per aquest motiu, s'havia imposat la tesi segons la qual els territoris ceretans (i muntanyencs en general), havien estat aliens al conflicte, esdevenint uns simples observadors de les fatalitats bèl·liques i de les conseqüències que se'n derivaven. Realment va ser així? Realment els ceretans no van participar en els fets de la Segona Guerra Púnica? Es van revoltar a principis de segle II ane, també els ceretans, contra la incipient administració romana, revolta que fou sufocada uns anys més tard pel cònsol Cató? Aquestes i altres qüestions no podien escapar al nou anàlisi diacrònic de la Cerdanya que preteníem fer.

3. I finalment, si era certa la presència romana al territori ja en el segle II ane, si efectivament es podia contrastar la seva influència, calia poder explicar-la en termes polítics, socials i econòmics, des d'un punt de vista regional. Com canviaven els assentaments preexistents? Com evolucionaven els antics sistemes socioeconòmics i productius? Però també en un marc molt més ampli, ja que l'actuació iniciada per Roma, fos la que fos, havia de tenir una

³⁴ No volem entrar aquí en la problemàtica conceptual a què es refereix el terme, però a tal efecte coincidim plenament amb els arguments d'un recent treball de síntesi de la professora Carmen Aranegui (ARANEGUI, 2012: 19). D'aquesta manera, també considerem el terme "etnogènesi" del tot adequat per a referir-nos, en aquest cas, al procés de formació d'un determinat poble ibèric. De totes maneres, i per entendre millor els processos d'iberització, es pot consultar, per exemple, alguns dels treballs de l'equip del Dr. Joan Sanmartí (SANMARTÍ *et alii*, 2006: 145 i ss; o SANMARTÍ, 2011: 91 i ss).

lògica que superés els límits estrictes de la Cerdanya, i que la seva lectura s'entengués en el marc dels territoris del nord-est peninsular. Eren similars les transformacions ceretanes a les que s'esdevenien als territoris catalans? I als rossellonesos? En quins aspectes es podien diferenciar i singularitzar? Però l'anàlisi també s'havia de poder fer a l'inrevés. Si els canvis que se succeeixen a Cerdanya són similars i extrapolables als que es desenvolupen als territoris litorals i prelitorals, no modificava això els paràmetres amb què entenem l'actuació de Roma als territoris del nord-est? Si abans teníem una zona marginal, els Pirineus, en l'esfera d'acció romana, però ara veiem que part d'aquests territoris tenen un desenvolupament molt similar a la resta, no hem de reelaborar la concepció, si més no espacial, de la intervenció de l'administració romana? I no només això, sinó que la romanització també és un fenomen dinàmic i heterogeni, amb uns processos de transformació graduals que en cada cas tenen una petja en el territori, però que en el cas de les províncies d'Hispània s'encavalquen amb els episodis de les guerres civils del segle I ane. Podíem corroborar aquests canvis graduals? Com afectaven els conflictes al territori? Són els mateixos fenòmens que succeeixen a la resta del territori més immediat?

En definitiva doncs, amb l'estudi que iniciàvem preteníem poder explicar, a partir d'unes bases arqueològiques i documentals, l'evolució històrica i cultural del territori de Cerdanya durant els segles IV-I ane. En aquest sentit, és del tot inevitable començar fent una diagnosi de la realitat anterior, la del Bronze Final i Primer Ferro, perquè només així copsarem les transformacions que s'esdevenen amb tota la seva magnitud. No obstant això, aquest no serà un aspecte troncal d'anàlisi, i no en farem una valoració analítica i crítica, sinó que simplement l'intentarem comprendre, com una plataforma a partir de la qual començar a caracteritzar els fenòmens que es produiran en els segles següents³⁵.

³⁵ D'altra banda, hem d'esmentar que actualment s'està realitzant una tesi doctoral sobre l'època del Bronze a la Cerdanya, a càrrec de l'arqueòloga Delphine Bousquet i dirigida per la professora Christine Rendu, de la Universitat de Toulouse. I en aquest sentit, també hem d'agraïr la seva

4. ANÀLISI HISTORIOGRÀFICA DE Cerdanya A L'ANTIGUITAT

Tal com comentàvem anteriorment, Cerdanya és una de les zones catalanes i franceses amb una investigació científica més pobre³⁶. La recerca arqueològica a la comarca, en qualsevol dels seus períodes, ha estat pràcticament inexistent fins als anys 70 del segle XX (RICO, 1997; CRESPO, 2011). A diferència del que podia passar a bona part del territori català, valencià, o rossellonenc, amb excavacions sistemàtiques des de principis de segle passat promogudes per les universitats o les administracions públiques, i també des dels anys 80 amb un volum de dades cada cop més nombrós provinent de les anomenades excavacions d'urgència o de salvament, Cerdanya (i les altres valls pirinenques) restaven com una zona marginal i sense interès, on les recerques, poques, no anaven més enllà de l'estudi folklòric d'algunes coves (a partir de centres d'espeleologia, centres d'excursionisme, etc.). Com dèiem, no serà fins al 1970 que no es realitzarà la primera excavació a l'aire lliure, al jaciment de lo Lladre de Llo (CAMPMAJÓ, 1983), el qual es continuà excavant de manera sistemàtica en els anys següents. Però a banda d'aquesta de Llo, i fins al tombant de segle, tan sols es podien destacar algunes intervencions molt concretes en abrics (els abans mencionats de l'Avellanosa d'Angostrina –CAMPMAJÓ/GUILAINE, 1976- o el Caos de Targasona, en els anys 70 –CRABOL, 1986), en jaciments que aparentment podien ser rellevants (com l'actuació realitzada al Castellot de Bolvir el 1991 –OLESTI/MERCADAL 1995) o vinculades a actuacions de salvament (com l'excavació del Roc d'Esperança d'Alp els anys 1990 i 1991 –MERCADAL/ALIAGA, 1991-, o de les Colomines de Llivia el 1997 –GUÀRDIA, 2012). I caldrà esperar a principis de segle XXI per veure un auge en la investigació de la Cerdanya a l'Antiguitat, amb nous i renovats equips de treball³⁷. Anem a veure-ho d'una manera més detallada.

ajuda i col·laboració per una millor comprensió del període. En qualsevol cas, i per una visió més detallada i analítica del període del Bronze ceretà, ens remetem al resultat de la seva recerca.

³⁶ De fet, l'afirmació s'hauria d'extrapolar a tota la cadena muntanyosa en general si seguim els treballs dels Pirineus d'autors com Chistian Rico o Cira Crespo.

³⁷ Bàsicament podem parlar de tres grans equips de treball. Des del costat francès un equip de recerca dirigit pels arqueòlegs Pierre Campmajó i Christine Rendu que en els primers anys posà l'interès en l'estudi integral i diacrònic d'un espai molt concret: la muntanya d'Enveig i l'ocupació altimontana al llarg del temps (RENDU, 2003). Darrerament, ha enfocat l'estudi cap a una

4.1. Primera meitat de segle XX i fins als anys 70

Comptem amb una quasi total absència d'estudis arqueològics a Cerdanya en els dos primers terços de segle XX, i els pocs que hi va haver van passar per l'estudi més o menys aprofundit d'algunes coves. Els primers treballs arqueològics a la Cerdanya els hem de remuntar als anys 1922 i 1923, quan Josep Colominas va realitzar sengles excavacions a la Tuta Gran de la Fou de Bor, i a la Cova d'Anes, ambdues a Bellver de Cerdanya³⁸, de les que va poder recuperar materials neolítics, del bronze, ibèrics i romans (ROVIRA, 1977, 17 i 73). Posteriorment, Joan Maluquer de Motes, l'any 1942, incorporà alguns dels materials trobats per Colominas en un estudi tipològic sobre les ceràmiques amb nansa d'apèndix de botó. En els anys següents (1942, 1947, 1949), alguns joves investigadors com Miquel Oliva o Josep M Nuix realitzen visites eventuais que possibiliten recollir de les coves ja conegudes alguns vasos més de l'Edat del Ferro. L'any 1962, membres de l'Equip de Recerques Espeleològiques del Centre Excursionista de Catalunya tornen a visitar les dues coves abans esmentades, i hi recuperen materials prehistòrics. I quatre anys més tard, es crea un equip de treball

comprensió més clara del territori cerdà en diferents períodes: des del 2010 han iniciat un nou projecte d'estudi del període del Bronze, amb noves intervencions a Llo i en altres municipis (CAMPMAJÓ, 2010), i des del 2014 l'estudi també del període altmedieval, iniciant una excavació a la Coma-Peronella (CAMPMAJÓ *et alii*, 2006). Pel que fa al costat català, cal destacar l'equip dirigit pel professor Oriol Olesti, creat el 2006, i amb uns objectius que abasten la totalitat de l'Antiguitat, amb intervencions programades al Castellot de Bolvir (MORERA/OLLER, 2015 i 2016), el Tossal de Baltarga (OLLER/MORERA, 2015 i 2016) o a la mateixa Llúvia (GUÀRDIA, 2012). Un tercer equip de recerca està conformat al voltant dels Professors Josep M Fullola i Xavier Mangado, del Departament de Prehistòria de la Universitat de Barcelona, que des de finals dels anys 90, està realitzant una recerca continuada al jaciment de Monlleó, del Paleolític Superior (MANGADO *et alii*, 2005). I finalment, també volem mencionar altres equips que durant un breu lapse de temps també van enfocar la seva recerca al territori. El primer d'ells és el que es conformà al voltant de les arqueòlogues Sara Aliaga, Gemma Caballé i Carme Subiranas, amb una excavació continuada i sistemàtica del castell de Llúvia, d'època medieval (ALIAGA *et alii*, 2001 i 2003), entre els anys 1996 i 2001. El segon és el que es configurà al voltant de Josep M Palet entre els anys 2004 i 2007 i que centrà la seva recerca en les ocupacions altmontanes sobretot a l'Alt Urgell i a l'alta vall del Madriu, ambdues unes zones d'alta muntanya limítrofes amb el territori cerdà (PALET *et alii*, 2007).

³⁸ Sabem que la cova de la Tuta Gran de la Fou de Bor va ser descoberta el 1880, i visitada altres vegades el 1896, el 1911 i el 1915, aconseguint realitzar aquest darrer any els 650m de recorregut. No obstant, segons sembla en cap cas es va alterar el subsòl ni es van recollir materials arqueològics tampoc (ROVIRA, 1977: 15; MERCADAL, 2009: 620-622). El mateix succeeix amb la Cova d'Anes, citada per Pere Bosch Gimpera el 1921, però que no s'excavà fins al 1923 (ROVIRA, 1976, 73).

patrocinat per l'Institut de Prehistoria y Arqueología de la Diputación de Barcelona. Maria Canals, Carles Ribera i Ramon Viñas, sota la supervisió d'Eduard Ripoll. L'inspeccionen i excaven la Tuta Gran i la Tuta Petita de la Fou de Bor, la Cova d'Anes (recollint materials prehistòrics i també ibèrics i romans), la Balma del Vent, la Balma dels Al·luvions, i les Coves A i B d'Olopte, totes quatre al municipi d'Isòvol³⁹. Durant els anys 60, també es recuperen materials descontextualitzats del Castell de Llivia i dels voltants (ROVIRA, 1977: 102)

Paral·lelament, en aquells mateixos anys al costat francès també es feien prospeccions i intervencions clandestines, sempre a títol individual i per part d'investigadors locals⁴⁰. Així, l'any 1959 Georges Claustres féu el primer sondeig arqueològic al jaciment de Llo, i l'any 1963, Roger Giralt i Jean Abelanet realitzaren sengles prospeccions a Tarterola de Dorres, i a Llo i a Lo Castellà d'Odelló (Font-Romeu) respectivament⁴¹. En aquestes localitzen i recuperen diferents objectes de bronze, destrals de pedra polida, i ceràmiques que es subscriuen al Bronze Final i la Primera Edat del Ferro (ROVIRA/PADRÓ, 1976: 207-209).

4.2. L'inici de les recerques arqueològiques: els anys 70

Però caldrà esperar a principis dels anys 70 per tenir el primer gran punt d'inflexió en l'estudi de la Cerdanya a l'Antiguitat, i no només pel que fa a les intervencions i actuacions arqueològiques, sinó també perquè apareixen un primer grup d'investigadors que elaboraran unes primeres hipòtesis d'evolució històrica, intentant explicar la cultura cerdana i el seu esdevenir a partir d'un marc històric més ampli. De fet, i d'una manera totalment atzarosa, podríem diferenciar les

³⁹ Tanmateix, d'aquestes quatre darreres tan sols recullen materials ceràmics del neolític recent i el bronze. Aquesta actuació de l'any 1966 serà la primera en què es tindran estratigrafies de les coves estudiades (ROVIRA, 1977: 29).

⁴⁰ La majoria d'aquestes referències estan extretes de la tesina d'en Jordi Rovira (ROVIRA, 1977: 28) i d'un article de l'arqueòleg Oriol Mercadal en què fa un repàs historiogràfic sobre l'arqueologia cerdana (MERCADAL, 2009: 620-622).

⁴¹ Els materials del sondeig del 1959 així com de les prospeccions mencionades dels anys 60 foren estudiats l'any 1972 per part de l'arqueòleg Jean Guilaine (GUILAINE, 1972: 176-181).

actuacions que es realitzen en territori català, d'una banda més centrades en continuar les investigacions de les coves ja conegudes, i de l'altra girant al voltant de les intervencions al municipi de Llúvia, de les del costat francès, en les que s'excaven i prospeccionen abrics, caos i llocs a l'aire lliure. Pel que fa a la zona francesa, l'any 1970 Pierre Campmajó comença les excavacions sistemàtiques al jaciment de Lo Lladre de Llo⁴². Entre aquell any i el següent, el mateix Pierre Campmajó i Jean Guilaine també excaven als caos de Targasona i de l'Avellanosa d'Angostrina (CAMPMAJÓ/GUILAINE, 1976: 115-117), obtenint la primera datació radiocarbònica de la comarca, amb una cronologia del 767-404 cal BC. El mateix Campmajó el 1974 realitzà l'excavació del Pic de Bena, de la que es recuperen ceràmiques del bronze, ibèriques i romanes, i un denari romà d'argent del 105 aC (CAMPMAJÓ, 1976b). A banda d'aquestes intervencions, en aquests anys, el mateix Campmajó i altres investigadors com Jean Abelanet realitzen prospeccions pel territori de la Cerdanya francesa, identificant i localitzant nous possibles jaciments a partir de la recollida de ceràmiques en superfície, com són l'*Oppidum* de Brangolí, la Tartera de Brangolí, o Lo Castellà d'Odelló, recuperant nous materials que en milloren el coneixement (ROVIRA, 1976a: 64-65). Un primer treball de síntesi pel que fa al període del Bronze l'oferí Jean Guilaine, el 1972 (GUILAINE, 1972). Dins d'un marc més ampli que també incloïa el Llenguadoc, el Rosselló i l'Arieja, Guilaine recollia les poques intervencions fetes fins aquell moment a Cerdanya, i feia un estudi dels materials recuperats, fos clandestinament, o en les prospeccions superficials i excavacions mencionades. Guilaine va observar certes especificitats en les ceràmiques cerdanes el que li va permetre de proposar l'existència d'un grup cultural cerdà⁴³.

Al costat català, i pel que fa a l'estudi de les coves ja conegudes en els decennis anteriors, l'any 1973 el Grup d'Investigacions Subterrànies de Girona tornà a visitar les coves A i B d'Olopte, recuperant més materials, alguns del Bronze Final

⁴² Les excavacions a diferents llocs del mateix jaciment –Llo1, Llo2, Llo3– es realitzaran ininterrompudament entre el 1972 i 1986 (CAMPMAJÓ, 2010: 34).

⁴³ El 1964 Jean Guilaine i Jean Abelanet van definir per primer cop el terme Bronze Cerdà, com una pervivència cultural del Bronze Mig que evoluciona amb uns trets particulars (GUILAINE/ABELANET, 1964: 207-225).

(TOLEDO, 1998: 135). Els anys 1974 i 1975 el Grup d'Espeleologia de Badalona i el Grup Geogràfic de Gràcia descobreixen la Tuta del Cingle de Bellver de Cerdanya, amb una datació genèrica del Bronze (ROVIRA, 1977: 123), i descobreixen noves sales i galeries de la Tuta Gran de la Fou de Bor (MERCADAL, 2009: 622). I el 1976, Jordi Rovira, en el marc de la seva tesi de llicenciatura, reexcavà amb metodologia arqueològica la Cova d'Anes (ROVIRA, 1977, 73). Al mateix any E Huntingford i M Barreras van realitzar nous sondejos a la Tuta Gran de la Fou de Bor. En els dos casos, es recuperen ceràmiques neolítiques, del bronze i ibèriques (MERCADAL, 2009: 620-622). Pel que fa a les dades provinents de les intervencions en el municipi de Llúvia, val a dir que les novetats giren entorn de la figura del professor Josep Padró (Padró, 1982: 225-226; i 2000:12-16). Efectivament, ja l'any 1971 aquest arqueòleg dirigí sengles intervencions al capdamunt del Puig del Castell, i també a la zona coneguda com les Feixes de la Colomina, a darrere de l'església municipal i just a la falda del turó. En els dos casos va aconseguir recuperar materials de la Primera Edat del Ferro, per bé que no es podien associar a cap tipus d'estructures. Tres anys més tard, en unes obres que es realitzen al camí ral de Puigcerdà, Miquel Oliva pot excavar una sitja que ofereix materials del segle II i I abans de Crist (Oliva, 1976: 138). El 1975, Josep Padró va reprendre l'excavació, confirmant la cronologia apuntada, però també recollint ceràmiques del Bronze Final i Primer Ferro.

De totes maneres, el gran salt qualitatiu pel que fa a la historiografia cerdana en els anys 70, a part de l'inici d'una incipient activitat arqueològica, es produeix l'any 1974, quan Josep Padró, Miquel Cura i Pierre Campmajó, conjuntament amb membres de l'Institut d'Estudis Ceretans, impulsen la celebració del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà⁴⁴, el qual sortirà publicat dos anys més tard. En aquest primer fòrum es produirà la posada en comú dels treballs realitzats fins aquell moment (agafant tot l'espectre cronològic, des de la prehistòria fins al període romà i medieval), i començaran a esbossar-se les

⁴⁴ Els Col·loquis de Puigcerdà s'han anat realitzant d'una manera ininterrompuda, cada dos o cada quatre anys, des del 1974, convertint-se en un congrés arqueològic de referència a Catalunya. El darrer, el XVè, es realitzà el 2011 i sortí publicat el desembre de 2014.

primeres hipòtesis de treball en l'elaboració d'un relat històric propi de Cerdanya en època antiga. Així, d'una banda, Pierre Campmajó⁴⁵, a partir dels seus treballs a Llo, Enveig i Angostrina (CAMPMAJÓ, 1976a), presenta la seva teoria sobre la decoració cerdana, i l'especificitat de la cultura cerdana en les etapes del Bronze Final i Primer Ferro⁴⁶, mentre que Josep Padró (PADRÓ, 1976a) i altres autors (OLIVA, 1976; DELCOR, 1976) elaboren unes primeres propostes de definició del poble històric dels Ceretans i d'explicació de la seva tardana romanització. A partir de les poques dades arqueològiques i amb les referències conegudes dels autors antics, plantegen que el poble ceretà s'hauria estès des de Cerdanya fins a la Vall d'Aran, incloent-hi els subgrups dels Airenosis i els Andosins (DELCOR, 1976: 145), i que tindria com a capital una *Kerre* o *Kere*, ubicada a la zona de Llivia, identificada a partir d'unes suposades monedes amb aquesta grafia⁴⁷ (DELCOR, 1976: 149; OLIVA, 140). Finalment, els ceretans haurien estat al marge del procés de romanització de la resta del territori ibèric, no entrant en contacte amb Roma fins després del conflicte entre Cèsar i Pompeu, contactes que per ells desembocaren en la revolta de l'any 39 aC (PADRÓ, 1976a: 112).

Els Col·loquis de Puigcerdà que es realitzaran en els anys següents seran el principal fòrum de debat i de dialèctica interpretativa, en els quals s'anirà avançant en el coneixement de l'Antiguitat cerdana. De fet, en els anys següents i fins a principis dels anys 90, bona part de les aportacions al coneixement de Cerdanya a l'Antiguitat van quedar canalitzades en els diferents congressos, i era en aquests on es trobaven les novetats arqueològiques o interpretatives que s'esdevenien.

⁴⁵ Pierre Campmajó defineix en la ceràmica el que Jean Guilaine havia anomenat "ceràmiques del grup ceretà" o de la "facie cerdana" –GUILAINE, 1972: 176-181-. D'aquesta manera, Pierre Campmajó centrarà la singularitat en la decoració, i no a nivell tipològic, el que li permetrà parlar de la "decoració cerdana".

⁴⁶ Cal dir també que la teoria de la singularitat cerdana en les decoracions no va ser plenament acceptada per tots els autors, i alguns van dubtar que pogués existir una especificitat cerdana tan acusada (VILASECA, 1976: 100; ROVIRA/PADRÓ, 1976: 207-209). Tanmateix, en els anys següents va anar quedant acceptat el terme *décor cerdan* per la comunitat científica, en veure i provar-se que, efectivament, els tipus decoratius de Cerdanya semblaven ser exclusius tan sols de la comarca.

⁴⁷ Els dos autors mencionen de forma escèptica l'existència d'aquestes monedes, les quals mai ningú les havia vist però que són mencionades per les fonts orals locals. A pesar d'això, ambdós autors donen credibilitat a una possible *Kerre* o *Kere* indígena. Tanmateix, amb posterioritat, i davant l'absència de dades concloents, cap més autor plantejarà aquesta possibilitat en termes de veracitat.

Així, conjuntament amb la celebració d'aquell primer congrés científic, i amb la realització dels següents, a la segona meitat dels anys 70 i principis dels anys 80, es consoliden els primers equips de treball a la Cerdanya. Per la part francesa, a l'equip d'investigació liderat per Pierre Campmajó entren nous investigadors, com Denis Crabol o Michel Martzluff. Plegats continuaran els treballs arqueològics a Llo d'una banda, i realitzaran noves prospeccions superficials i alguns sondejos arqueològics de l'altra, dotant el territori de nous possibles jaciments, com les Tarteres de Vilanova de les Escaldes (CRABOL, 1986: 59). La sistematització i extensió dels treballs a Lo Lladre de Llo permet a Pierre Campmajó poder realitzar la seva tesi de llicenciatura del mateix jaciment, la qual fou publicada en una monografia l'any 1983 (CAMPMAJÓ, 1983). Per la part catalana, després de la presentació de la tesi de llicenciatura de Jordi Rovira l'any 1977, la recerca quedarà circumscrita a la figura de Josep Padró i sobretot en les dades que s'aniran obtenint del municipi de Llivia. Efectivament, les troballes fortuïtes, les excavacions arqueològiques a cal Meranges i al camí ral, i la recuperació de materials a cal Doctor (PADRÓ, 1982: 225-226; 2000, 18 i ss), permeten ampliar el coneixement de la cultura material del municipi, també en època romana (PADRÓ *et alii*, 1978)⁴⁸.

La concreció de les hipòtesis de treball i una primera síntesi sobre l'evolució històrica dels ceretans, des de les últimes etapes de l'Edat del Bronze, a principis del primer mil·lenni ane, fins a la configuració i urbanització de Iulia Libica, a l'últim quart de segle I ane, fou realitzada conjuntament pels dos grans arqueòlegs de referència en aquell moment, Josep Padró i Pierre Campmajó en el marc del Segon Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, de l'any 1976, però que no es publicà fins dos anys més tard (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978). En aquesta

⁴⁸ De forma general, els treballs de Josep Padró es van centrar més en les fases tardorrepublicanes, i de fundació de Iulia Livica. Així, Padró és el primer que intenta buscar una explicació històrica a les fonts antigues a partir del registre arqueològic, fa unes primeres propostes de configuració de vies romanes, cerca una explicació a la dualitat de Plini entre els ceretans *Iuliani* i els *Augustani*, etc. (PADRÓ, 1976a, 1976b). Així, per exemple, en el treball mencionat de 1978, es descarta totalment la hipòtesi d'una Kerre indígena, donada la manca absoluta d'arguments arqueològics (PADRÓ, *et alii*, 1978: 235).

proposta, van assentar les bases de la tesi tradicional sobre els ceretans, la seva evolució històrica i la seva tardana romanització. D'una manera molt resumida, partien d'una cultura autòctona, amb alguns trets genuïns com podia ser l'anomenada "decoració cerdana", que era hereva de les tradicions del Bronze Mig, però que arribava a la seva plenitud entre els segles IX a VI ane. A partir d'aquest moment, i sota la base de la manca de dades arqueològiques, la comarca entrava en un període d'un cert immobilisme cultural, aïllament que només es començava a fracturar a partir de finals del segle III ane⁴⁹. Així, els fets bèl·lics d'aquell moment haurien provocat un èxode de població que hauria motivat una lenta i tènue iberització del territori durant els segles II i I ane. Finalment, Roma, totalment desinteressada per l'alta muntanya, no iniciaria una veritable incidència a la regió fins a la segona meitat de segle I ane. La revolta ceretana de l'any 39 ane, sufocada per Domici Calví, i la fundació de *Iulia Libica* ja en el període augustal en serien una prova. Ells anomenaven l'etapa dels segles II-I ane Període de Preromanització (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 199), un moment en què els antics pobles ibèrics estan en plena romanització però que a Cerdanya no es participa de les transformacions. Finalment, a partir de l'absència d'elements ibèrics autòctons, consideraven el poble ceretà dins l'esfera bascoide pel que fa a la seva etnicitat⁵⁰.

4.3. La consolidació dels Col·loquis de Puigcerdà. Els anys 80

En els Col·loquis que es van celebrar en els anys 80⁵¹ no hi va haver moltes variacions en el discurs històric establert en el decenni anterior, tant pel que feia al

⁴⁹ Les pautes de poblament dels segles preromans serien les mateixes que les de la fase anterior, o sigui, una ocupació disseminada pel territori coster i de mitja muntanya, format bàsicament per agrupacions de cabanes. Dins d'aquesta, tal vegada Llivia hauria tingut un rol de certa rellevància. Descartada l'opció de *Kere*, a la que no li donen cap validesa, foren els primers de proposar la correspondència de Llivia amb la *Brachyle* mencionada per Esteve de Bizanci (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 203).

⁵⁰ No només ho argumentaven per l'absència de trets culturals ibèrics, sinó també es recolzaven en alguns dels autors antics, com Aviè i Esteve de Bizanci, que en els seus escrits els diferencien dels pobles ibèrics (pàg 205). A més, argumentaven el seu aïllament i la tardana romanització del territori per la pervivència d'una molt àmplia toponímia preromana, la qual seria una prova que la llengua indígena hauria perviscut a la comarca fins a la Cristianització (pàg 204).

⁵¹ Ens estem referint al Quart Col·loqui, celebrat el 1980; al Cinquè, celebrat el 1982; al Sisè, el 1984; al Setè, el 1986; i el Vuitè, celebrat el 1988.

neolític com a la protohistòria. Així, bàsicament i dit d'una manera molt planera, els Col·loquis servien per publicar i presentar els darrers treballs arqueològics a la comarca, els quals en cap cas modificaven el tronc argumental definit. D'aquesta manera, tan sols aparegueren alguns treballs que aprofundien en algunes particularitats del registre arqueològic, com el de Denis Crabol en referència a les ceràmiques de la Segona Edat del Ferro⁵² (CRABOL, 1986), o els de Pierre Campmajó sobre la ceràmica amb decoració cerdana (CAMPMAJÓ/ABELANET, 1988), o de certs aspectes del jaciment de Llo (CAMPMAJÓ, 1982a, 1986a, 1986b⁵³). I també s'excavaren alguns dòlmens, com el d'Èguet (CAMPMAJÓ, 1982b) o el del Paborde (PADRÓ/CURA, 1982), que ampliaven el coneixement d'aquestes estructures i de manera general, del període del Bronze. Pel que respecte al costat català, es realitzaren algunes intervencions en coves, però que no van millorar substancialment el coneixement general de l'ocupació del territori. En aquest sentit, podem destacar les intervencions de 1983 i 1985 a la cova B d'Olopte per part de JF de Vilalta i J Barris, en les que localitzen nivells d'ocupació i restes humanes del Bronze Mig, amb alguna ocupació residual al Bronze Final (TOLEDO, 1998: 135 i 138). I també l'actuació clandestina realitzada per alguns furtius, sembla que l'any 1987, en la que es va excavar la Cova del Pep i la d'En Toni, ambdues a Isòvol, recuperant materials del Bronze fins a l'època iberoromana⁵⁴. De forma general, Josep Padró aprofità els diferents Col·loquis Internacionals d'Arqueologia per posar a la llum noves troballes fortuïtes a Llivia (PADRÓ, 1982), per fer una síntesi i estat de la qüestió sobre el municipi en època romana (PADRÓ, 1988), o per fer unes primeres aproximacions a les vies romanes de la comarca (PADRÓ, 1984), però en cap cas sense variar massa el patró històric dibuixat conjuntament amb Pierre Campmajó en el Segon Col·loqui.

⁵² En aquest article, aparegut en el marc del Sisè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Crabol ja intueix una certa evolució formal en les decoracions ceràmiques de la Segona Edat del Ferro, les quals a grans trets tendeixen a la simplificació (CRABOL, 1986, 77).

⁵³ En aquests tres articles Pierre Campmajó publica una síntesi sobre les llars de foc en placa d'argila de Llo (CAMPMAJÓ, 1982a), de la troballa d'un cap de cavall en terra cuita del mateix jaciment (CAMPMAJÓ, 1986a), i un enfocament específic del jaciment només pel període del Bronze inicial (CAMPMAJÓ, 1986b).

⁵⁴ Extret de la carta arqueològica de la comarca de Cerdanya, en les fitxes corresponents a aquests dos jaciments.

De fet, en els anys de la dècada dels 80, i a falta de grans aportacions des del camp historicoarqueològic cerdà, podem destacar una gran novetat. Es tractava del Cinquè Col·loqui Internacional, celebrat el 1982. Un congrés que pretenia commemorar el bimil·lenari de l'epopeia cartaginesa en el seu camí vers la Península Italiana. Les aportacions que s'hi van realitzar, sobretot la síntesi efectuada per Francisco Beltrán⁵⁵ (BELTRÁN, 1984), coincidien en afirmar que les tropes comandades per Anníbal haurien creuat els Pirineus pel corredor cerdà. Per tant, els ceretans entrarien en contacte amb les potències mediterrànies ja des de finals de segle III ane⁵⁶. L'episodi annibàlic, doncs, havia de passar a ser un element a tenir present en l'explicació històrica de la comarca en la mesura que la interrelació entre púnics i indígenes havia estat efectiva.

Però a banda d'aquest col·loqui, els vuitanta fou una dècada en què no hi hagué aportacions transcendents en els paradigmes ceretans. S'hauria d'esperar a la següent dècada per trobar un canvi significatiu en la recerca i en la interpretació històrica. Així, el segon gran punt d'inflexió en la historiografia ceretana, el trobem a la dècada dels anys 90.

4.4. Els anys 90. Un punt d'inflexió en la recerca

Pel que fa al costat francès, i a banda d'alguna intervenció d'urgència puntual⁵⁷, les aportacions historiogràfiques se centraren en les figures, novament, de Pierre

⁵⁵ En aquell treball l'autor fa un estudi detallat de les fonts que descriuen la travessa, arribant a la conclusió que s'havia de descartar l'opció que les tropes cartagineses haguessin passat per la costa catalana, seguint la línia hipotètica que havien proposat Bosch Gimpera o Shulten a mitjans de segle XX. Així, per l'autor, semblaria que Anníbal hauria decidit prendre un pas interior que travessés els Pirineus pels passos allunyats de les zones costeres. Per Beltrán s'havia de concloure que la via utilitzada pels púnics en el seu trànsit per la Gàl·lia era les valls de l'eix Segre-Tet (BELTRÁN, 1984: 166-167).

⁵⁶ L'estudi del pas d'Anníbal va ser reprès uns anys més tard per Christian Rico, reafirmant-se amb els plantejaments de Beltrán. Tanmateix, l'autor proposava que tal vegada Anníbal hauria dividit l'exèrcit en dos, traspasant la serralada pirinenca per dos passos diferents: el coll de la Perxa a través del corredor cerdà, tal com proposava Beltrán, però també el Coll d'Ares de la comarca de la Garrotxa, enllaçant amb la vall del Tec (RICO, 1995: 117-118).

⁵⁷ Per exemple, ens estem referint a l'excavació d'urgència que dirigí Michel Martzluff als banys de Dorres, al lloc dit d'En Cantres, l'any 1991, en la que recuperà materials ceràmics corresponent al

Campmajó i d'una jove arqueòloga, Christine Rendu, que havia iniciat un estudi integral centrat a la muntanya d'Enveig. Pierre Campmajó, deixà durant anys l'estudi del jaciment de Llo per ampliar el camp de recerca a altres possibles jaciments i elements d'anàlisi. En aquells anys se centrà sobretot en la realització de sondejos en dòlmens o en possibles nous hàbitats protohistòrics⁵⁸, però sobretot, inicià l'estudi analític sobre un nou element que havia de portar arguments contradictoris a la manca d'iberització de la comarca: els gravats rupestres en escriptura ibèrica presents al territori cerdà. El primer treball a parlar d'aquests gravats ibèrics fou publicat per Pierre Campmajó i Jurgen Untermann el 1990⁵⁹, a partir de les descobertes del primer, i en aquest article ja s'apuntava una similitud de la grafia cerdana amb l'escriptura dels jaciments del Rosselló i l'Alt Empordà (CAMPMAJÓ/UNTERMANN, 1990: 69-70). Els anys següents aparegueren nous treballs de síntesi del particular (CAMPMAJÓ/UNTERMANN, 1991; CAMPMAJÓ, 1993; CAMPMAJÓ/RENDU, 1995; CAMPMAJÓ, 1996), en els que s'anaven incorporant el degoteig de noves troballes, arribant el 1996 als 60 texts per uns 700 signes⁶⁰. D'una manera molt resumida, es plantejava una cronologia dels gravats de segona meitat de segle III ane i sobretot del segle II i I ane⁶¹, i haurien estat fets per una població local, ètnicament ibèrica, amb unes finalitats culturals⁶². L'estudi d'aquests escrits ibèrics, feia replantejar alguns dels axiomes del discurs històric sobre els ceretans. Així, la sola presència dels texts, però també el gran nombre d'antropònims ibèrics a Cerdanya, induïa a pensar en una iberització més efectiva

segon i primer mil·lenni ane, amb una ocupació que es pogué perllongar fins al segle I dne (MARTZLUFF, 1991, 154-156).

⁵⁸ Podem citar, per exemple, les campanyes arqueològiques que dirigí entre 1985 i 1986 als dòlmens del Molí i del Lou Pou, o la del jaciment del Menhir del Pla de Bac, totes a Eina.

⁵⁹ De fet, la primera vegada que sortí publicat fou en un article de Jean Abelanet, de l'any 1976, en el marc del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, en què presentà una primera inscripció rupestre identificada a Osseja (ABELANET, 1976: 81). Tanmateix, el treball de Pierre Campmajó i Jürgen Untermann fou el primer en què es presentà un corpus d'inscripcions.

⁶⁰ CAMPMAJÓ, 1993: 104.

⁶¹ CAMPMAJÓ/RENDU, 1995: 479. Tanmateix, i tal com veurem posteriorment, Els recents estudis dels gravats rupestres realitzats per Joan Ferrer han determinat que la major part corresponen als segles IV-III ane (FERRER, 2010a, 2010b, 2012, 2013, 2015).

⁶² CAMPMAJÓ, 1993: 109. En aquest sentit, també cal mencionar que ja en aquells anys aparegueren altres estudis que proposaven que els gravats haurien estat fets per comerciants altres pobles ibers, els quals haurien utilitzat la ruta cerdana en els seus canals comercials, en els segles II-I aC, i això demostraria una molt feble iberització del territori (PANOSA, 1995, 468 i ss). Com veurem més endavant, aquest debat es perllongà en el temps .

del territori, com a pas previ a la romanització de la segona meitat de segle I ane. Per Campmajó, la iberització de Cerdanya s'hauria aconseguit sota la base d'una aportació important de població ibèrica, emigrants de l'interior de Catalunya i de les terres rosselloneses, en el marc de la Segona Guerra Púnica, en un procés d'aculturació que es realitzaria al llarg del segle II ane. Així, amb els nous arguments provinents de l'escriptura ibèrica cerdana, Campmajó introduïa una variant significativa respecte als plantejaments elaborats conjuntament amb Padró l'any 1978, sobretot pel que feia a l'etnicitat ibèrica del poble ceretà. Aquesta nova concepció del món ceretà a partir de la Segona Guerra Púnica quedaria incorporada a l'explicació de l'evolució històrica ceretana en sengles articles del mateix Campmajó (CAMPMAJÓ 1991: 33-36, i CAMPMAJÓ 1996: 37-46).

Pel que fa a Chistine Rendu, en el marc de la seva tesi doctoral, i ajudada pel mateix Campmajó, realitza durant els anys 80 i 90 un estudi integral, transversal i diacrònic de la muntanya d'Enveig, localitzant i documentant més d'un centenar d'estructures, la gran majoria vinculades al món ramader i forestal⁶³. Rendu, actuant a unes cotes molt properes als dos mil metres d'alçada, aconseguí documentar una ocupació continuada altimontana des del neolític fins als nostres dies. Entre altres evidències arqueològiques i pel que fa a les etapes prehistòriques i antigues, va poder determinar un primer assentament en el 4500 ane, el conreu de cereals ja en el 3500 ane, un important procés d'antropització de la muntanya durant la primera meitat del primer mil·lenni ane combinat amb una recessió de la pressió humana a la segona meitat, diferents ocupacions datades per elements radiocarbònics en els segles V i I ane, o una ocupació durant el període altimperial. Totes aquestes dades permetien aprofundir en el coneixement socioeconòmic de les comunitats en els diferents períodes, que pel període antic semblaven determinar una economia agroramadera mixta de la qual en destacava la importància de la transhumància vertical, gestionada i administrada a través de diferents estatges d'ocupació estacional (les cabanes que documenta a l'alta muntanya, com l'Orri d'en Corbill, però també els jaciments ja coneguts de Llo,

⁶³ Aquests treballs s'iniciaren l'any 1985 i foren definitivament publicats el 2003 en un llibre monogràfic (RENDU, 2003).

Targasona, Angostrina, Eina,...). Amb una metodologia totalment innovadora a Cerdanya, Rendu va combinar la praxi arqueològica amb els resultats que es derivaven de la utilització de les ciències auxiliars, com l'antracologia i la palinologia. D'aquesta manera, va estructurar un equip de treball pluridisciplinar que des de diferents aproximacions ofería un registre que per primer cop permetia entendre el paleoambient i la seva evolució diacrònica. En aquest sentit cal destacar la permanent col·laboració amb arqueopali·linòlegs (Didier Galop), o paleoambientòlegs (Bernand Davasse), per poder desenvolupar la recerca (RENDU *et alii*, 1995)

Pel que fa al territori català, als anys 90 s'abandona definitivament la recerca en coves i abrics, i entren en escena un grup de joves investigadors que donaran un nou impuls a la recerca del territori. Oriol Olesti, Oriol Mercadal, Sara Aliaga, Jordi Campillo o Jordi Guàrdia, amb les noves metodologies d'estudi del territori, i a partir de la utilització del mètode estratigràfic, amplien l'horitzó de coneixement i, seguint l'eix troncal del discurs històric plantejat per Padró i Campmajó, aporten noves interpretacions als plantejaments interpretatius. Efectivament, a partir d'aquest moment totes les intervencions ja són convenientment documentades i excavades segons la metodologia estratigràfica, a diferència del que havia succeït amb les precedents, de les quals en molts casos no en quedava cap mena de constància. Així, aquesta nova fornada d'arqueòlegs va prendre el relleu d'antics investigadors com Jordi Rovira o Miquel Cura, però sobretot, de Josep Padró⁶⁴, agafant i conduint la iniciativa en la recerca arqueològica.

Així, l'any 1990 Oriol Olesti, Oriol Mercadal i Anna Oliver realitzen la Carta Arqueològica de la Cerdanya (del territori català), en la que fan una actualització

⁶⁴ Val a dir però, que a la dècada dels 90 Josep Padró encara va publicar alguns articles monogràfics sobre Iulia Libica (PADRÓ, 1990 i 2000) o conjuntament amb Jordi Campillo (PADRÓ/CAMPILLO, 1998), en la que es feia una síntesi sobre els coneixements arqueològics que es tenien. Tanmateix, en aquests treballs no s'aportava cap novetat interpretativa, a banda de les hipòtesis que ell mateix ja havia plantejat uns anys abans, i tan sols es fa un recull de les intervencions realitzades a Llívia fins a l'any 1984. Cal dir que en el llibre monogràfic de Josep Padró sobre Iulia Libica, publicat l'any 2000, Jordi Campillo en fa l'estudi dels materials romans apareguts en les excavacions fetes fins a l'any 1984.

de l'inventari de jaciments arqueològics (evidentment de tots els períodes, però també dels d'època antiga), incloent-hi, a part dels llocs ja coneguts, nous jaciments documentats en prospeccions que efectuen personalment, els que provenen de la recopilació de les notícies orals, i els de les revisions de col·leccions privades de materials arqueològics. Aquesta tasca els serveix per a l'any següent realitzar una intervenció al Castellot de Bolvir, en la que a partir de quatre sondejos documenten una ocupació que en aquell moment situen en els segles II-I ane (MERCADAL/OLESTI, 1991; MERCADAL/OLESTI, 1995; MERCADAL/ALIAGA, 1994b).



Detall d'un dels murs localitzats al Castellot de Bolvir durant la campanya de 1991 (foto: Oriol Mercadal)

En el cas d'Oriol Olesti, totes aquestes tasques esdevindran la base per a la realització de la seva tesi de llicenciatura, que tot i també partir de les fases protohistòriques, se centrà en la romanització del territori i sobretot, en la configuració de *Iulia Libica* i en la vertebració d'una possible centuriació de la

plana cerdana (OLESTI, 1993)⁶⁵. Aquesta fou la primera proposta basada en dades empíriques que afrontava la qüestió de l'ocupació i distribució del territori en època romana, i aquelles tesis encara són vigents avui en dia⁶⁶.

Pel que fa a Oriol Mercadal, també cal destacar l'excavació d'urgència que dirigí conjuntament amb l'arqueòloga Sara Aliaga al lloc anomenat el Roc d'Esperança d'Alp, en diferents fases entre el 1989 i el 1991 (MERCADAL/ALIAGA, 1991; 1994a). Es tractava d'un hàbitat rural amb una ocupació d'entre el segle II ane i la tardoantiguitat. El fet més substantiu d'ambdues intervencions, de Bolvir i d'Alp, era precisament la seva cronologia, prenent plenament els segles de la romanització, el que posava de manifest que durant els segles II-I ane s'esdevenien canvis importants a Cerdanya, canvis que en aquell moment no s'aconseguien definir en tot el seu abast.

L'arqueòloga Sara Aliaga, a part de la intervenció a Alp (i de moltes altres de les etapes neolítiques tardoantigues i medievals que s'escapen de la temàtica del present treball), també codirigí les excavacions arqueològiques al Castell de Llivia, conjuntament amb les arqueòlogues Gemma Caballé i Carme Subiranas (ALIAGA *et alii*, 1998c; 2000; 2002), en el segon lustre de la dècada. Encara que no es va documentar cap estrat ni estructura amb una cronologia d'època antiga, sí que van recuperar un bon nombre de materials ibèrics i romans en deposició secundària. Aquest conjunt mostrava que indubtablement el puig havia estat ocupat en el període protohistòric i republicà, però que en bastir-se el castell medieval hauria quedat arrasat completament⁶⁷.

⁶⁵ L'existència d'una via romana també va ser plantejat en l'àmbit teòric per Josep Padró (PADRÓ, 1984: 84).

⁶⁶ De fet, avui en dia estan sent revisades i contrastades per l'arqueòleg Jordi Guàrdia, en el marc de la seva tesi doctoral sobre la Cerdanya en època romana. I en aquest sentit, també volem agrair totes les dades que ens ha proporcionat, a vegades inèdites, per a la realització del present treball. En qualsevol cas, per a una millor comprensió de l'existència d'una centuriació romana a Cerdanya ens remetem als seus treballs.

⁶⁷ De fet, aquesta dada ja s'intuïa doncs de dalt del puig procedien uns materials recuperats als anys 60 i 70 que podien ser del Bronze Final o de la Primera Edat del Ferro (MERCADAL, 2009: 621). De totes maneres, era el primer cas en què els materials procedien d'un context estratigràfic ben documentat.

Quant a Jordi Campillo, en aquells anys estudiant d'Història i membre de l'equip de treball d'Oriol Mercadal, realitzà prospeccions per tot el territori de la banda catalana, incorporant i localitzant nous jaciments (materials del Pi del Castellar, materials del Pla d'Escadarcs, materials a la cova d'En Toni,...), i també fent alguna intervenció preventiva, com els sondejos realitzats en el marc de la urbanització de la Corona de Bolvir l'any 1993 (OLESTI I MERCADAL, 2000), o els sondejos a la partida de les Colomines de Llivia de l'any 1997 (CAMPILLO *et alii*, 1998: 286). Campillo féu un primer estat de la qüestió de les dades arqueològiques de Llivia (CAMPILLO/BORRÀS, 1996), però acabà centrant la seva investigació en els materials ceràmics, en una tesi de llicenciatura dirigida pel Professor Josep Padró (CAMPILLO, 2000; 54-80). Concretament, féu una anàlisi dels materials a mà d'època republicana a la Cerdanya, destacant-ne la simplificació decorativa que s'observava respecte a les etapes precedents⁶⁸.

Finalment, Jordi Guàrdia va poder dirigir algunes intervencions d'urgència a la mateixa Llivia, entre el 1997 i el 2003 (GUÀRDIA *et alii*, 1998; GUÀRDIA, 2012), en solars molt propers a l'església, terrenys on tradicionalment s'havien recollit els lots de materials ceràmics més importants de la ciutat, i molt a prop d'on Josep Padró havia fet les seves intervencions uns anys abans (Feixes de la Colomina, cal Meranges, Cal Doctor,...). Tot i que algunes de les restes, com les sitges, presentaven una cronologia dels segles II-I a.n.e., amb materials en deposició secundària de fases més antigues, la major part de restes corresponien a les fases de la *Iulia Libica* romana, ja en les etapes imperials.

Els treballs de tots aquests joves investigadors van quedar reflectits en alguns articles publicats al llarg dels anys 90, en els quals obren noves possibilitats d'anàlisi a partir de la documentació existent, alhora que es qüestionen algunes de les premisses de la teoria tradicional que havien plantejat Padró i Campmajo uns anys abans (OLESTI, 1993; MERCADAL *et alii*, 1995a; MERCADAL *et alii*, 1995b;

⁶⁸ A banda, i com dèiem anteriorment, també féu l'estudi dels materials d'època romana descoberts i recuperats a Llivia fins a la dècada dels 90, els quals s'incorporaren a l'obra monogràfica sobre el municipi de Josep Padró (PADRÓ, 2000: 48 i ss).

CAMPILLO/BORRÀS, 1995; ALIAGA *et alii*, 1998a, ALIAGA *et alii*, 1998b). Les aportacions vingueren en diferents sentits. Primerament, de la contradicció de les fonts antigues en parlar dels mateixos ceretans, doncs no quedava clara la seva etnicitat ni extensió geogràfica, elements imprescindibles per entendre segons quins episodis històrics (OLESTI, 1993, 134-135). També, des d'un punt de vista més arqueològic, la constatació de la presència de materials forans en els jaciments cerdans dels segles V-III ane, el que permetia, si més no, relativitzar l'aïllament cultural d'aquell període. Una *Castulo Cup*, fragments del Taller de Roses, ceràmiques indígenes que imitaven motius hel·lenístics, o alguna moneda del segle III ane mostraven uns contactes incipients ja abans del segle II ane, que quedarien enfocats exclusivament a l'òrbita d'Empúries a través de la via Segre-Têt (CAMPILLO/BORRÀS, 1996: 102; MERCADAL *et alii*, 1995a: 712). D'altra banda, mostraven la necessitat de reinterpretar les pautes de poblament dels ceretans, més enllà de Llivia i de la visió de petits establiments en cabanes. La troballa de materials a diferents llocs de la plana, en turons estratègics o vinculats a importants punts i vies de comunicació semblaven determinar una major complexitat en l'ocupació del territori (MERCADAL *et alii*, 1995b: 173). I també, la troballa de nous assentaments del segle II ane potser implicava haver de reinterpretar la romanització de la comarca, tot i que en aquell moment no s'acaba de visualitzar amb exactitud en quin sentit, potser amb una petjada molt més important de la iberització (OLESTI, 1993: 136). També es feia la hipòtesi d'una eventual presència de dues comunitats, la indígena i la ibèrica, convivint en el mateix territori durant el segle II ane (MERCADAL *et alii*, 1995: 713; GUÀRDIA, 1998: 98) Finalment, i de forma general, es constatava que la recerca arqueològica generava noves dades les quals en alguns casos modificaven o milloraven els postulats existents. Així, donat que moltes de les premisses existents, com la suposada marginalitat ceretana, l'escassa iberització, o la manca de romanització en els segles II-I ane, es basaven en molt poques evidències empíriques, deixaven la porta oberta que l'arqueologia els pogués modificar en els anys venidors (MERCADAL *et alii*, 1995: 179).

En aquests anys, i de forma paral·lela a la recerca en el territori que s'estava realitzant, altres autors forans prenen la Cerdanya com a objecte d'estudi per treballs que, o bé se centraven només en la comarca, o bé restaven inclosos en un marc geogràfic més ampli. Ens referim als treballs de Guillermo Fatás (FATÁS, 1993 i 1995), de Jordi Pons (PONS, 1994), o de Christian Rico (RICO, 1997), els tres amb una perspectiva eminentment històrica, i que utilitzaven les dades arqueològiques conegudes, les numismàtiques i epigràfiques, i les dels autors antics per tal d'elaborar una explicació dels ceretans i de la seva evolució, la qual en cap cas escapa del fil conductor bàsic traçat uns anys abans per Padró i Campmajó. Per Fatás (FATÁS, 1993: 311; FATÁS 1995:158), els ceretans serien un poble plenament ibèric que s'estendrien fins als Pirineus Centrals. Per ell, les fonts històriques i els gravats rupestres serien arguments suficients per pensar en una llengua pròpia ibèrica. Talment, la contradicció que suposava la manca de dades pel període VI-II aC es podia deure a factors del tot circumstancials. Jordi Pons fa el seu estudi sobre el territori català en època romana, des de la conquesta fins a la tardoantiguitat. En aquell treball no s'analitza en profunditat el període preromà pirinenc, però sí els segles de la romanització. Per Pons, els contactes entre els ceretans i l'administració romana s'havien de produir ja a finals de segle II aC, o principis de la següent centúria, a partir del que es podia extreure de les fonts antigues, i també de les evidències que des de la numismàtica parlaven d'un contacte entre les terres interiors catalanes i el Llenguadoc occidental (Pons, 1994: 84-88). Amb referència al segle I aC, feia algunes hipòtesis que invitaven si més no a la reflexió, com podia ser l'eventual penetració dels cimbris, la fundació i origen de *Iulia Libica* en època sertoriana, o l'establiment de postes de cobrament de duanes en les posicions fronteres interprovincials, com ho eren els Pirineus. Pel que fa a Christian Rico, en canvi, realitzà un estudi ben aprofundit dels Pirineus en època antiga. Dels ceretans en destacà la manca d'investigació, i tot i considerar les teories existents, també deixava la porta oberta a què la recerca en modifiqués alguns paràmetres. Per ell, els ceretans s'havien de circumscriure tan sols a la comarca de Cerdanya (RICO, 1997: 91-92). Pels tres autors, la relació entre Roma i Cerdanya s'hauria de remuntar com a mínim a les guerres sertorianes i no en un

moment tan tardà com serien els fets de la revolta ceretana del 39 ane, els quals per ells tingueren lloc en una zona més propera a Osca (FATÁS, 1993: 290; FATÁS, 1995: 165, PONS: 1994: 88; RICO, 1997: 137).

I ja de forma general, a banda de Guillermo Fatás, Jordi Pons i Christian Rico, de la dècada dels 90 també cal mencionar altres autors que, si bé no realitzaven un estudi exclusiu del poble ceretà, sí que l'inclouïen col·lateralment en els seus treballs, aportant casos comparatius que ajudaven a entendre algun dels aspectes, o proposant solucions particulars a algunes de les qüestions. Per exemple, ens estem referint a la paleolingüista Isabel Panosa. En els seus estudis sobre epigrafia ibèrica, juntament amb Untermann, i partint de l'anàlisi més concreta dels gravats de la Cerdanya, considera que no hi hauria hagut cap tipus de moviment migratori en el marc de la Segona Guerra Púnica que iniciés el fenomen de la iberització i que en última instància, deixessin la seva petjada en els escrits de les roques cerdanes. Per ella, ferma defensora de la no iberització ètnica dels ceretans, els gravats rupestres haurien estat realitzats per comerciants i mercaders ibèrics que haurien utilitzat el corredor cerdà en el seu trànsit, i a la llarga, haurien motivat un procés d'aculturació de la població autòctona (PANOSA, 1995: 468 i ss, i 2005: 1159-1160).

O també, un altre cas seria el d'un grup d'autors que realitzaren síntesis històriques dels territoris immediatament adjacents a Cerdanya, com l'Alt Urgell, Andorra, o el Conflent. Davant l'absència de dades historicoarqueològiques pròpies, sovint es prenen les característiques històriques ceretanes i els paradigmes evolutius, extrapolant-los a cada regió d'anàlisi. Pel que fa a les terres del Conflent podem exemplificar-ho amb les aportacions de Daniela Ugolini, que en una anàlisi macroespecial del territori rossellonès i de les valls nordpirinenques, considerava prou satisfactòria l'explicació de l'aparició dels escrits a Cerdanya d'acord amb la situació convulsa de l'entorn de l'any 200 ane. Per ella, però, aquesta migració poblacional havia d'anar acompanyada d'un augment significatiu de les importacions i de canvis en la cultura material de les poblacions cerdanes

del segle II ane (UGOLINI, 2005: 178). Pel que fa a l'Alt Urgell, ja l'any 1989 el mateix Jordi Pons va elaborar una síntesi històrica de la comarca que, com a conseqüència de la manca de dades específiques del territori, prenia l'evolució cronocultural cerdana com a pròpia. Així, el gran nombre de topònims preromans li permetia atribuir a la regió una etnicitat d'arrel bascoide i per tant, una absència de processos iberitzadors⁶⁹. També, el relatiu aïllament geogràfic feia que no es pogués considerar la presència romana abans de les guerres sertorianes (PONS, 1989).

O també el treball d'Arturo Pérez sobre la possible ubicació d'Arketurki a la Seu d'Urgell de l'any 1996. Pérez, era partidari de l'existència d'una gran heterogeneïtat poblacional als Pirineus, ja que no existia cap eix que vertebrés la serralada, i per això, pensava que tal vegada els habitants de l'Alt Urgell podien correspondre's als *Cerretani Augustani* de Plini⁷⁰. Així mateix, i a partir de la gran importància que hauria tingut el corredor del Segre, creia que la petja romana hauria d'haver estat molt més forta del que en aquell moment es creia, havent-se de situar al mateix moment cronològic que a la resta de territoris catalans (Pérez, 1996: 156-157). I pel que fa a les valls andorranes, l'excavació d'alguns jaciments durant els anys 80, especialment el d'Antuix i el del Roc de l'Oral pel que feia les etapes protohistòriques, va permetre que ja l'any 1986 Xavier Llovera elaborés una primera aproximació històrica del territori (LLOVERA, 1986), síntesi que va repetir l'any 1990 tan sols pel període de la romanització (LLOVERA, 1990), i conjuntament amb altres autors l'any 1994 específicament per la prehistòria i fins al Bronze final andorrà (LLOVERA *et alii*, 1994). La similitud cultural andorrana amb la cerdana (especialment en els materials ceràmics dels diferents jaciments) permetia considerar una evolució històrica parella de les dues valls pirinenques, esdevenint el grup cultural d'Andorra igual al de Cerdanya o de l'Alt Urgell. Així,

⁶⁹ Cal fer notar que la proposta de Jordi Pons es realitzà just abans de l'aparició del seguit d'articles de Pierre Campmajó sobre els gravats rupestres cerdans. Per tant, fins aquell moment, s'imposava la hipòtesi de la filiació bascoide dels ceretans plantejada conjuntament amb Josep Padró el 1978.

⁷⁰ Plini, en parlar dels pobles dels Pirineus menciona els cerretans, destacant que es poden diferenciar en *iuliani* i *augustani* (NH, III, 22). En el capítol dedicat a les fonts documentals, analitzarem amb més detall aquesta cita, la bibliografia que ha generat i les interpretacions que se'n poden desprendre.

Llovera també considerava que a la vall del riu Valira no hauria existit una iberització efectiva fins al segle II aC, fet que es podia contrastar per l'absència en els jaciments estudiats de ceràmiques fetes a torn en els segles preromans (LLOVERA, 1990: 43).

Finalment, ja entrat al segle actual, la visió de les tesis clàssiques sobre els ceretans, les darreres aportacions de Pierre Campmajó pel que feia a les escriptures ibèriques rupestres, les noves dades provinents de l'arqueologia, i els recents treballs realitzats des d'un punt de vista històric, foren la base per l'elaboració per part d'Oriol Olesti i Oriol Mercadal d'uns treballs de síntesi sobre l'evolució històrica dels ceretans (MERCADAL/OLESTI, 2005; OLESTI/MERCADAL, 2005, OLESTI *et alii*, 2005). En aquests articles, a banda de donar cos i forma a les tesis tradicionals de Padró i Campmajó, incorporant les recents troballes arqueològiques i reflexions històriques, però sense variar esquemàticament el paradigma, també posen de manifest algunes de les contradiccions existents, sobretot pel que fa al període comprès entre la Segona Guerra Púnica i la revolta ceretana de l'any 39 ane. D'una banda, pel que fa al període preromà, intenten definir el que ells anomenen el "Model Ceretà" (OLESTI/MERCADAL, 2005: 297 i ss; OLESTI *et alii*, 2005: 289-293). O sigui, més enllà de les continuïtats culturals que podien haver-hi a partir del Primer Ferro, intentaven explicar el poble històric ceretà entre els segles VI i III ane, a partir dels patrons d'assentament, però també en clau social i econòmica. L'excepcionalitat ceretana, i d'aquesta manera poder identificar-la com a "model Ceretà", vindria donada pel fet de no participar de les transformacions socioeconòmiques i polítiques que sí que es donen als territoris del nord-est peninsular i rossellonès en el mateix període, i en canvi, mantenir un immobilisme i hermetisme cultural des del mateix VI ane. També posaven de relleu la paradoxa existent entre una escassa iberització del territori i el gran corpus d'inscripcions ibèriques conegudes (OLESTI/MERCADAL, 2005: 304 i ss; OLESTI *et alii* 2005, 300 i ss). Si la iberització era un fenomen tardà, lent i escàs, fomentat a partir de penetracions de petits grups en migració que es van introduint al territori, com podia ser que s'hagués generat tal quantitat d'escriptura ibèrica? Per ells,

l'explicació requeria en què la iberització havia de ser un fenomen molt més important del que es creia, que havia de comportar canvis en els patrons d'assentament, amb nous enclavaments i hàbitats rurals (com el Castellot de Bolvir o el Roc d'Esperança), un augment de la producció agrícola, i finalment una obertura vers l'exterior, com ho demostraria les diferents monedes foranes trobades en zones cerdanes. Així, ells potenciaven el caràcter endogen del procés d'iberització, més com una evolució cultural a partir del contacte amb poblacions ibèriques, ja en època romana, que no exclusivament a partir d'una migració poblacional ètnicament ibèrica. Pel que feia als contactes amb Roma, els autors consideraven que les interrelacions entre el poble ceretà i Roma s'haurien d'haver esdevingut amb anterioritat a l'any 83, a partir dels indicis de la presència de Cató als Pirineus en el 195 ane, a la troballa de monedes romanes del segle II ane, a la importància que degué adquirir el corredor cerdà després de la conquesta de la Gàl·lia Transaplina en el 125-121 ane, i finalment, que en l'explicació de Plutarc sobre la fortificació dels passos per part de Sertori s'efectua de forma molt ràpida, el que mostraria una presència ja anterior (OLESTI/MERCADAL, 2005: 301-303 i 310-311; OLESTI *et alii*, 2005: 293-296).

4.5. 2005-2016. Un augment exponencial en la recerca arqueològica a Cerdanya

En aquest repàs historiogràfic cal destacar que l'últim gran punt d'inflexió s'ha produït darrerament, amb una explosió en la recerca científica realment sense precedents. Pel que fa a les pautes de poblament i a la recerca més pròpiament arqueològica, al costat català, ja ho hem dit, el 2006 s'estructurà un equip d'investigació, dirigit pel mateix Oriol Olesti, que procedí a l'excavació de forma extensiva i continuada de tres jaciments de la comarca: El Castellot de Bolvir, el Tossal de Baltarga i les Guillateres d'All. Els resultats d'aquests treballs han estat parcialment publicats, sobretot a mesura que s'anaven coneixent⁷¹, i han suposat

⁷¹ Sense ànims d'exhaustivitat podem citar alguns dels articles on es parlen d'aquestes novetats OLESTI *et alii*, 2010; OLESTI *et alii*, 2011; MORERA *et alii*, 2012; OLLER *et alii*, 2013; OLESTI *et alii*,

un canvi en els paradigmes corresponents al "Model Ceretà" dels segles IV-II aC, i també en la Romanització de la comarca, que s'esdevé en igualtat de condicions i d'intensitat que a la resta dels territoris ibèrics, abandonant la vella idea d'una Cerdanya en fase de pre-romanització en els segles II i I ane. Els arguments que ens permeten apuntar aquestes tesis són els que exposarem en el present treball.

A banda, val a dir que els primers treballs al Castellot de Bolvir serviren també per a la confecció el 2011 de la tesi doctoral de la historiadora Cira Crespo⁷² sobre els Pirineus en època antiga (CRESPO, 2011), i que venia a ser una renovació del realitzat uns anys abans per Christian Rico (Rico, 1997) amb les aportacions arqueològiques més recents. Pel que fa al món ceretà, Crespo seguia les últimes propostes d'Olesti i Mercadal, amb la diferència que ja s'introduïa la possibilitat que el procés d'iberització a la comarca s'hagués iniciat a finals de segle IV o a principis del segle III ane. També aprofundia en el període de la romanització, incidint en la complexitat que demostraven les fonts, i en la importància del corredor cerdà, el qual per ella no podia quedar exempt dels moviments de tropes i conflictes que s'esdevenen en aquells anys, des de Cató a Cèsar, fent notar la importància del factor militar en la presència romana a Cerdanya (CRESPO, 2011: 93, 97, 109).

Recentment Oriol Olesti publicava un llibre sobre paisatges històrics i culturals que englobava tot la Hispania romana. Un dels capítols el dedicava a Cerdanya, fent una valoració analítica i diacrònica des del Bronze Final fins a l'eclosió de *Iulia Libica* en les primeres fases altimperials. Tot i ser una obra amb un lleuger enfocament divulgatiu, Olesti ja esbossa les darreres línies interpretatives, derivades de l'estudi continuat que hem realitzat durant els darrers anys, i que en el present treball intentarem desgranar. Bàsicament, l'autor apunta el punt d'inflexió que suposa el segle IV ane a la comarca, amb un incipient procés

2013 ; MORERA *et alii*, 2014; OLESTI, 2014: 326 i ss ; OLLER *et alii*, 2014 ; MERCADAL *et alii*, 2015, o OLESTI *et alii*, 2015.

⁷² Cira Crespo fou membre de l'equip d'investigació de la Cerdanya entre el 2006 i el 2010, i codirectora de les excavacions al Castellot de Bolvir en el mateix període.

d'iberització que es detecta sobretot amb la consolidació de l'*oppidum* del Castellot, però també amb unes pautes de poblament i unes estratègies econòmiques canviants respecte al període precedent. Finalment, ja sense cap mena de dubte, el Castellot mostrava que a partir de mitjans de segle II ane, Roma s'introdueix plenament a la comarca, modificant els assentaments preexistents i implementant unes noves estratègies d'explotació del territori (OLESTI, 2014: 327 i ss).

Finalment, cal mencionar que el nostre equip de recerca darrerament ha anat publicant alguns dels resultats de les intervencions en diferents revistes, o han estat presentats en congressos i col·loquis⁷³. Efectivament, en aquestes obres ja s'esbossen algunes de les hipòtesis que en aquest treball intentarem argumentar i desenvolupar (MERCADAL *et alii*, 2013; MERCADAL *et alii*, 2015; MORERA *et alii*, 2014; MORERA *et alii*, 2016; OLESTI *et alii*, 2013; OLESTI *et alii*, 2015a; OLESTI *et alii*, 2015b; OLESTI, 2015; OLESTI, 2016; OLLER *et alii*, 2013; OLLER *et alii*, 2014).

I ja per acabar en la descripció de la recerca en el costat català, hem de mencionar els treballs que ha realitzat l'equip del Dr. Josep M Palet a la vall de la Vansa, a la part més ponentina de la serra del Cadí, i a la vall del Madriu, a Andorra, però en posició limítrofa amb Cerdanya. Des del 2004, en aquests dos llocs iniciaren una investigació sobre l'ocupació diacrònica altimontana, determinant la presència humana ja des del neolític, combinada amb una antropització del territori molt marcada a partir de l'etapa republicana, localitzant entre altres, diverses cabanes de pastors, punts de torrat de materials fèrrics, o orris formatgers. (PALET *et alii*, 2016).

I pel costat francès, en aquest inici de segle s'han realitzat algunes intervencions arqueològiques de salvament, a Bolquera o Dorres, amb unes dades cronoculturals centrades en el Bronze Final i Primer Ferro, que ajuden a solidificar

⁷³ A banda, lògicament, de les diferents memòries científiques de resultats de cada intervenció, dipositades al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, i on es recullen els registres de les dades i unes primeres interpretacions i valoracions preliminars.

les hipòtesis sobre les ocupacions cerdanes en aquells períodes, i l'especificitat de les ceràmiques amb decoració cerdana. Ens estem referint a la intervenció de l'INRAP al jaciment dels Majans d'Angostrina l'any 2005, dirigida per Vincent Belbenoit, i sobre el qual Michel Martzluff en féu l'estudi els materials ceràmics mostrant una cronologia del Bronze Final-Primer Ferro (CAMPMAJÓ, 2010, 33). O també la intervenció que a través de l'INRAP dirigí Julien Vial al Pla de la Creu de Bolquera, documentant un hàbitat del Primer Ferro (VIAL, 2009, 68)⁷⁴.

Però a banda d'aquestes intervencions preventives, el gran salt ha vingut per altres factors, que tenen a veure, primer amb el coneixement de la xarxa de jaciments arqueològics i després amb la consolidació i ampliació dels equips de treball. Pel que fa al primer cas, Pierre Campmajó, Christine Rendu i Denis Crabol, l'any 2010 van realitzar la carta arqueològica de la Cerdanya francesa i, tal com havia succeït l'any 1990 a la banda catalana, fan una extensa recopilació i inventari de tots els jaciments del territori, i no només d'aquells ja coneguts, sinó també dels nous llocs que localitzen en les prospeccions superficials⁷⁵. I quant als equips de treball consolidats, hem de mencionar dues línies d'investigació que s'originen a partir dels mateixos investigadors. D'una banda, Christine Rendu, amb l'ajuda de Pierre Campmajó i Denis Crabol, continua els seus treballs d'estudi diacrònic sobre l'ocupació a la muntanya d'Enveig, en un projecte que s'inicià el 2003 i es perllongà fins al 2010, centrant la seva anàlisi en les terrasses de conreu i en els paleosòls. A tal efecte, incorpora al seu equip nous investigadors i pedoarqueòlegs (Romana Harfouche, Pierre Poupet, Marie-Claire Bal o Marie-Pierre Ruas). Rendu i el seu equip demostraren l'aterrament i els cultius agrícoles permanents altimontans des del neolític final, amb una fase

⁷⁴ També podríem mencionar l'actuació preventiva que es realitzà el 2009 al costat de la Central Solar Themis, a Targasona, dirigida per Christine Rendu, Carine Calastrenc, Oliver Paqssarrius i Marc Conesa. Tot i que el gruix de la intervenció se centrà en el període medieval i modern, també es va registrar traces d'ocupació en el període neolític final i fins al Bronze Final (RENDU *et alii*, 2010).

⁷⁵ *Carte Archeologique. Inventaire de sites archeologiques. Cerdagne-Capcir-Haute Conflent*, realitzada per P Campmajó, D Crabol i Ch Rendu, amb la col·laboració de Carine Calastrenc i M le Couédic. 2010.

especialment intensa en l'Edat del Bronze⁷⁶ (BAL *et alii*, 2010). I d'altra banda, aquest mateix equip, format per Pierre Campmajó, Denis Crabol, Michel Martzluff i Christine Rendu, amb l'ajuda de noves joves investigadores com Delphine Bousquet o Noémie Luault, inicien l'any 2011 un projecte d'investigació d'àmbit comarcal que tindrà un doble objectiu d'estudi: l'Edat del Bronze i el període medieval. Pel que fa al que es dedica a les etapes del Bronze (CAMPMAJÓ, 2010), es recuperen les excavacions al jaciment de Lo Lladre de Llo, amb tres intervencions successives entre el 2011 i el 2013 (CAMPMAJÓ, 2013); una intervenció de prospecció i sondejos a Lo Castellà d'Odelló el 2012, en la que documenten una ocupació continuada des del Bronze Final fins als nostres dies, però amb algunes estructures que corresponen al Bronze Final, i un bon lot ceràmic del Segon Ferro i les fases iberoromanes (BOUSQUET *et alii*, 2013); i l'inici de les excavacions al Pla del Menhir d'Eina, amb diverses intervencions continuades entre els anys 2009 i 2012 (BOUSQUET *et alii*, 2014; CAMPMAJÓ, 2012). Aquí, una primera campanya de sondejos acabà en l'obertura de dues zones d'intervenció, en les que es va documentar una ocupació del Bronze Final i el primer Ferro, perdurant fins al segle V ane. Totes aquestes darreres intervencions han permès el desenvolupament d'una tesi doctoral centrada en el període del Bronze a càrrec de Delphine Bousquet⁷⁷, i dirigida per la mateixa Christine Rendu, i en la publicació d'un bon nombre d'articles que, seguint l'esquema proposat per Campmajó pel que fa al Bronze-Primer Ferro, aprofundeix i dota de més arguments la fase anomenada de la decoració cerdana, sobretot en les evolucions tipològiques dels utensilis (BOUSQUET *et alii*, 2014b; 2014c; CAMPMAJÓ *et alii*, 2014) i en les pautes poblacionals de les comunitats (MARTZLUFF *et alii*, 2014; BOUSQUET *et alii*, 2014a).

En un sentit interterritorial, cal fer una menció a la recerca efectuada en els últims anys per part de Joan Ferrer pel que fa als gravats ibèrics cerdans. Ferrer,

⁷⁶ Val a dir que a partir de l'any 2005 Romina Harfouche i Pierre Poupet iniciaren un projecte de recerca propi en el mateix territori, deslligant-se de l'equip de Christine Rendu, arribant tanmateix a conclusions similars (HARFOUCHE, /POUPET, 2014).

⁷⁷ Actualment en procés de redacció.

reprement els treballs de Pierre Campmajó, i sovint col·laborant-hi estretament, ha arribat a unes conclusions que certament aporten un grau de contradicció important a la tesi clàssica sobre els ceretans, ajudant a posar llum al vell debat dialèctic sobre la funcionalitat dels escrits i la iberització del poble ceretà⁷⁸. Per ell, existirien dos tipus d'escriptura ibèrica. La que ell anomena "escriptura dual", en què un mateix signe pot tenir dues possibles grafies tan sols afegint un traç (el que significaria una variació en el so del signe), i que seria pròpia dels segles IV a III ane; i "l'escriptura no dual", de grafia simple i única dels signes, pròpia dels segles II-I ane. Ferrer determinà que la gran majoria d'escrits rupestres de Cerdanya (al voltant d'uns 140 texts) correspondrien al primer tipus. En definitiva doncs, haurien estat realitzats entre els segles IV i III ane, i tindrien unes connotacions eminentment culturals. Les zones d'influències de l'escriptura s'haurien de buscar a les terres rosselloneses i empordaneses⁷⁹, aspectes que també defensen altres paleolingüistes com Xaverio Ballester (BALLESTER, 2014: 65 i 77).

I a part d'aquests equips de recerca consolidats al territori, val a dir que des de l'any 2013 s'ha constituït un nou equip de treball, codirigit pels professors Oriol Olesti, Cèsar Carreras i Josep Guitart, tots ells del Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana de la UAB, que amb l'ajuda i direcció tècnica de l'arqueòleg Jordi Guàrdia, pretén reprendre l'estudi de la *Iulia Libica* romana, i especialment de la zona del fòrum⁸⁰. Aquest projecte de recerca pretenia donar continuïtat al treball de Màster del mateix Jordi Guàrdia, presentat l'any 2012 (GUÀRDIA, 2012), en què es feia un estat de la qüestió de l'evolució històrica de *Iulia Libica*. En aquella obra l'autor feia una recopilació de tots els treballs

⁷⁸ Per Pierre Campmajó els gravats havien estat realitzats per gent autòctona iberitzada i tindrien un caràcter votiu (CAMPMAJÓ, 1993: 109; 2005: 1101-1105; CAMPMAJÓ/RENDU, 1995: 479). Contràriament, Isabel Panosa (PANOSA, 1995: 468; 2005: 1152) defensava que els gravats havien estat fets per comerciants forans en el seu pas per Cerdanya. Per tant, implícitament, el primer defensava una iberització del territori a partir de la Segona Guerra Púnica, mentre que la segona era partidària de la no iberització dels ceretans.

⁷⁹ Per citar només els treballs més recents podem mencionar FERRER, 2015: 47; 2010: 58; 2013: 16-17.

⁸⁰ En aquest cas també, les intervencions formen part de la tesi doctoral sobre Cerdanya en època romana que actualment està realitzant l'arqueòleg Jordi Guàrdia. Per a detalls més concrets sobre els resultats així com de les interpretacions que es deriven pels períodes imperials, ens remetem al seu treball.

arqueològics anteriors efectuats al municipi, però sobretot es presentaven els resultats dels treballs arqueològics dirigits per ell mateix entre 1997 i l'any 2000 a la zona de les Colomines, els quals li van permetre fer la hipòtesi de la presència del fòrum de la ciutat en aquell indret.



Imatge del jaciment de les Colomines de Llívia després de la campanya de l'any 2000 (Foto: Jordi Guàrdia)

Després de tres campanyes successives d'actuació en els anys 2013, 2014 i 2015, a la zona de les Colomines i dels voltants de l'església parroquial de Llívia, s'han contrastat moltes de les hipòtesis plantejades pel mateix Jordi Guàrdia pel que fa al fòrum i a la seva fundació a partir d'època augustal, però també s'ha pogut verificar, a partir del material ceràmic recollit, que el conjunt edilici es basteix a sobre d'uns nivells del Bronze Final-Primer Ferro amb pervivències fins època republicana (GUÀRDIA *et alii*, en premsa). De fet, aquests materials preromans, i la constatació d'unes fases protohistòriques a Llívia tan sols confirmaven què Josep Padró i altres autors (Miquel Oliva, Jordi Campillo,...) ja havien plantejat des dels anys 70, a partir de la troballa de materials a cal Doctor, cal Meranges o a les Feixes de la Colomina.

Finalment, i pel que fa als equips que actualment estan treballant a Cerdanya en els períodes de l'Antiguitat, hem de mencionar que l'octubre de 2015 vam poder organitzar un col·loqui a Bolvir que estava centrat en l'explotació dels recursos naturals dels Pirineus Orientals en època antiga⁸¹. En aquestes jornades es van presentar bona part dels treballs de recerca en curs al territori pirinenc, però també els de la comarca⁸², destacant en aquest darrer aspecte les síntesis arqueològiques sobre el Castellot de Bolvir, el Tossal de Baltarga i les Guillateres d'All que vam poder presentar nosaltres mateixos⁸³, els treballs a *Iulia Libica* presentat pel seu equip de recerca⁸⁴, les investigacions sobre el registre faunístic dels jaciments ceretans, en comparació amb altres de les zones empordaneses de la zooarqueòloga Lídia Colominas⁸⁵, o les hipòtesis de vies secundàries a l'Antiguitat de l'estudiós local Jordi Pasques⁸⁶.

I ja per acabar l'anàlisi historiogràfica, també cal recordar que, al marge dels investigadors que estan treballant directament a Cerdanya, darrerament també han aparegut algunes síntesis històriques de valls contigües a la cerdana, tal com ja havia succeït a finals dels anys 80 i principis dels 90, i que, a falta de dades interpretatives pròpies, agafen prestades alguns dels postulats històrics ceretans

⁸¹ El Col·loqui se celebrà en el recentment inaugurat Espai Ceretània de Bolvir, un centre d'interpretació del període ceretà i romà, que també exposa els orígens medievals del municipi, i que basa el seu discurs en les troballes efectuades al jaciment del Castellot. El "Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca *Arqueopyrenae*" es desenvolupà els dies 1, 2 i 3 d'octubre de 2015. La publicació de les actes del congrés estan actualment en fase d'edició, i la seva publicació està prevista pel mateix 2016.

⁸² Val a dir que l'equip de Pierre Campmajó i Christine Rendu no van presentar els seus treballs de recerca dels jaciments mencionats, ja que recentment havien estat publicats en el XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà, celebrat el 2011 però que no sortí a la llum fins a finals del 2014, amb el que bona part de la seva recerca ja havia quedat inclosa en aquells treballs (BOUSQUET *et alii*, 2014b; CAMPMAJÓ *et alii*, 2014; MARTZLUFF, *et alii*, 2014).

⁸³ Ens estem referint a les comunicacions "El Castellot (Bolvir) i el Tossal de Baltarga (Bellver de Cerdanya): dos exemples d'explotació dels recursos naturals durant l'Antiguitat a la Cerdanya" i "La Cerdanya i l'explotació dels recursos naturals en època romana", aquesta darrera presentada conjuntament amb Beatrice Cauuet i Manel Viladevall.

⁸⁴ Ens estem referint a la comunicació presentada per Jordi Guàrdia, Cèsar Carreras, Oriol Olesti i Josep Guitart "*Iulia Livica* i l'organització del territori ceretà en època alt-imperial".

⁸⁵ "Romanització i pràctiques ramaderes als Pirineus Orientals: aïllament o connexió?", presentada conjuntament amb l'arqueòleg Josep M Palet.

⁸⁶ "Nous indicis de la presència romana al Pirineu i Pre-Pirineu. Jaciments, vies i recursos naturals"

per explicar els seus territoris d'anàlisi en cada cas. Un primer exemple és un article d'Eric Jover, Alan Ward Hoeck i Alan Ward Jeach, aparegut el 2009, que posava l'enfocament en el paper dels andosins en la Segona Guerra Púnica. En aquest treball, després de fer un repàs ràpid pels jaciments andorrans i ceretans en aquell període, i de les fonts documentals amb menció dels andosins, es conclouia amb la gran semblança que hi havia entre els grups culturals ceretans i andosins (JOVER *et alii*, 2009: 117). Una segona síntesi més elaborada fou la tesi doctoral que Jacinto Bonales presentà el 2012 dedicada a l'evolució històrica i paisatgística d'Andorra (BONALES, 2012, 8-36). L'autor, més interessat en els aspectes mediambientals, centra la seva recerca en les dades paleopaisatgístiques, prenent els treballs realitzats als Pirineus Orientals fins aquell moment. Tanmateix, pel que fa al discurs històric, agafa de referència els treballs realitzats als anys 90 i per tant, pel que fa a les etapes protohistòriques, perpetua les idees de l'aïllament cultural a partir del Bronze Final, una feble iberització a partir de la Segona Guerra Púnica, i una molt tardana romanització, sobretot a partir de la segona meitat de segle I aC (BONALES, 2012: 30-32). També pel que fa a Andorra, un dels treballs presentats al Primer Col·loqui *Arqueopyrenae*, en aquest cas per l'arqueòleg Abel Fortó⁸⁷, i que sense aportar noves dades arqueològiques a les que ja havia analitzat Xavier Llovera, sí que deixava la porta oberta que tan el Roc de l'Oral com Antuix poguessin tenir una ocupació dels segles IV-III aC, ja que en el registre hi havia materials d'aquelles centúries (FORTÓ, en premsa). I pel que respecta a l'Alt Urgell, un recent treball de fi de Màster basat en la toponímia comarcal, realitzat per Pep Farràs, ha intentat aprofundir en la romanització territorial. En aquesta proposta, ben documentada i treballada, amb el buidatge acurat de les dades existents, es conclouia que ja havia d'haver-hi una ocupació romana a finals de segle II aC, en el lloc de Castellciutat, l'antiga Urgellum, on ja hi hauria hagut un primer *oppidum* ibèric. Per Farràs, aquesta ocupació romana s'accentuaria al llarg del segle I aC, i sens dubte respondria a necessitats militars i estratègiques, de control dels passos pirinencs.

⁸⁷ Ens referim a la comunicació "Ocupació humana i explotació dels recursos naturals a Andorra durant l'antiguitat (I aC – VII dC)".

Talment, aquesta ocupació no es limitaria només a la vigilància de les vies de comunicació sinó que en última instància, es buscava l'explotació del mateix territori (FARRÀS, 2014: 130-132).

4.6. Una síntesi del model tradicional: la *décor cerdan* i el “Model Ceretà”

Tal com hem vist amb aquest breu repàs historiogràfic, a principis dels 2000 es tenia un model historicoevolutiu sobre el poblament protohistòric que satisfia força als investigadors. A aquest discurs s'hi havia arribat a partir d'un eix troncal definit per Pierre Campmajó i Josep Padró ja fa una quarantena d'anys, que ells mateixos havien anat matisant posteriorment, al que se l'hi havia anat sumant l'aportació dels autors dels anys posteriors. El relat històric elaborat funcionava coherentment amb els fets històrics coneguts i se sustentava a partir d'unes bases arqueològiques, aparentment ben definides, i que no entraven en contradicció amb les poques fonts documentals existents. Així doncs, abans de les excavacions al Castellot de Bolvir i al Tossal de Baltarga (i també, no cal oblidar-ho, a la reinterpretació dels gravats rupestres feta per Joan Ferrer), s'havia definit una teoria sobre l'evolució del poblament ceretà, que podríem anomenar “teoria tradicional” o “teoria clàssica”, ja que des dels seus orígens no havia estat mai qüestionada en el seu esquema bàsic. Seguidament en farem una breu síntesi

Fins fa relativament pocs anys, la visió clàssica que imperava sobre l'evolució històrica del poble cels ceretans, considerava l'etapa preromana com un període d'aïllament. Segons aquest paradigma, i partint dels seus orígens, el desenvolupament cultural i econòmic del substrat poblacional durant el neolític final hauria possibilitat el sorgiment d'un fenomen cultural, amb certs matisos genuïns. Els treballs a la muntanya d'Enveig (RENDU, 2003) havien constatat el cultiu de cereals i lleguminoses, el processament de vegetals pel farratge, i l'establució a diferents cotes ja des del neolític mig (4000-3500 ane), el que determinava un model agroramader estacional, en què durant la primavera els

ramats pujarien a les altes pastures, per baixar a la plana, més arrecerada, a partir de la tardor.

Al llarg del segon mil·lenni ane apareixien els primers poblats de tipus familiar a l'aire lliure, com el de Sant Feliu de Llo o el de Tarterola de Dorres, els quals es combinaven amb les ocupacions en coves. D'aquest moment també eren els primers rituals funeraris, en coves o en sepulcres megalítics, testimoniats en les coves de la Fou de Bor, de les Encantades de Toloriu⁸⁸ o en els dòlmens de Brangolí, d'Er o de Valcebollera. De totes maneres, en un moment que se situava entre finals de segon mil·lenni i principis del següent, el poblament cerdà patia una explosió demogràfica, certificada a partir del gran nombre de nous jaciments que es documentaven⁸⁹. Així, la presència humana anava ocupant progressivament i d'una manera generalitzada la mitja muntanya i els petits turons del peudemont, a més de continuar la seva eventual i/o temporal estança a les coves, abrics i cabanes d'alta muntanya. Així, el poblament era cada cop més dispers però d'una certa densitat numèrica, podent-se diferenciar tres tipus d'hàbitats. Aquells ubicats en els límits costers o en els turons dels peudemonts, de vocació sedentària⁹⁰ (Llo, Eina, Odelló,...), i formats per petites agrupacions de cabanes, sense muralla perimetral⁹¹, que esdevenien un hàbitat permanent suprafamiliar i que controlarien la producció agrícola de la vall, en una planificació de les terres baixes de Cerdanya i de les terrasses de les meitats inferiors dels vessants muntanyencs.

⁸⁸ Aquesta és una cova que ja pertany a la comarca de l'Alt Urgell, a la part final del congost Baridà, i com a tal queda al marge del present treball. De totes maneres, és una cova que fou investigada de forma parella a les cerdanes, tant a les recerques dels anys 60 com a les efectuades per Jordi Rovira als 70, amb uns resultats molt similars als que oferien les coves cerdanes (ROVIRA, 1976: 65).

⁸⁹ L'augment demogràfic en aquell període també quedava reflectit en el registre paleoambiental, ja que coincidia amb un moment de desforestació i d'expansió de les terrasses agrícoles (RENDU, 2003: 516; BAL *et alii*, 2010: 1794).

⁹⁰ Tot i alguns dubtes inicials (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 191), ja des de fa bastants anys es considera l'ocupació sedentària a la Cerdanya (CAMPMAJÓ, 1983: 155), i ha quedat ben demostrat en el cas de Lo Lladre de Llo (RUAS *et alii*, 2009: 655), encara que per alguns autors el sedentarisme als Pirineus sigui un fenomen quasi anecdòtic (CURA/PRINCIPAL, 1995: 130).

⁹¹ Certament, l'excepció podria haver estat el jaciment de Llo. Tradicionalment, Pierre Campmajó havia defensat que una estructura perimetral del jaciment podria tractar-se d'una muralla que tancava el poblament (CAMPMAJÓ, 1983: 39-40). No obstant això, en els treballs més recents ell i el seu equip semblen reinterpretar-la com un element d'aterrament i de contenció de terres (CAMPMAJÓ, 2013: 147).

Un segon tipus d'hàbitat segons aquella teoria es documentava en les cotes entre 1300 i 1650m, sobretot a la banda de Solana. Era una ocupació secundària de mitja muntanya que buscava les coves, els abrics i els caos per protegir-se, conformant petits nuclis de cases adossades de tipus familiar, molt probablement relacionades amb l'economia pastoral. I finalment, la xarxa d'assentaments quedava completada amb el tercer tipus, consistent en les cabanes altimontanes, ubicades en cotes properes als 2000 metres i molt vinculades a la transhumància vertical, i amb una ocupació certament estacional.

De totes maneres, si un element donava unitat i homogeneïtat al període eren les formes ceràmiques i els tipus decoratius que, sens dubte, caracteritzaven el Bronze Final-Primer Ferro cerdà. A partir del segle IX ane es consolidaven unes formes decoratives genuïnes i pròpies del territori que dominarien les estratigrafies de la regió fins al segle V ane. Les tipologies ceràmiques eren les mateixes que les altres llocs, tanmateix, pel que fa a les decoracions es definia l'anomenada *décor cerdan*. Consistia en unes grans incisions en forma d'espina de peix o d'espiga a bona part de la superfície externa de les peces. Aquesta tipologia, amb clars paral·lels al proper grup cultural de Merlès, a les comarques del Solsonès, Berguedà i Osona, va tenir la seva màxima expansió als segles IX-VII ane, començant una certa davallada en els segles següents. Però també eren d'aquest període els acanalats a la part interna, les unguilacions, digitacions i impressions a tot el cos, la multiplicitat de cordons aplicats a la mateixa peça, i la decoració a les vores, normalment amb impressions. En definitiva, unes decoracions barroques i exuberants que bevien de les influències del Bronze Mig i Final del sud-est francès, en clara expansió en el marc dels moviments migratoris que s'esdevingueren en els segles al voltant del canvi de mil·lenni.

De totes maneres, a partir d'aquest moment, i després d'uns segles de plenitud que abastaven fins als segles VI-V ane, el model tradicional argumentava que s'entrava en un període d'un cert immobilisme cultural, el qual es fonamentava a

partir d'un aïllament de les comunitats veïnes que feia que el poble ceretà no participés dels canvis socials i econòmics que s'estaven produint sincrònicament al litoral del nord-est peninsular, i que desembocarien en l'eclosió del món ibèric. Contràriament, la població ceretana perpetuava les pautes territorials, econòmiques i socials anteriors, amb uns models productius de tipus autàrquic, on no existia el comerç interregional (i si existia, era merament testimonial) i les importacions es podien considerar anecdòtiques. Aquest aïllament es perllongaria fins a finals de segle III ane o principis de la centúria següent. En el pla de la cultura material, les tipologies i decoracions ceràmiques del període anterior semblaven tenir continuïtat també fins als segles republicans⁹².

Paradoxalment, del període comprès entre els segles VI a II ane només es coneixien materials arqueològics a cinc llocs: als peus de la muntanya de Llivia, a Llo, a la muntanya d'Enveig, a Angostrina i al Tossal de Baltarga. Això feia pensar que en aquells anys el poblament havia evolucionat, ubicant-se bàsicament en turons dominants que controlaven la plana i els seus accessos. I dins d'aquests assentaments, Llivia sobresortiria en qualitat d'enclavament capitalí.

Pel que fa al tipus d'explotació econòmica, es basaria en unes pautes de producció autàrquiques caracteritzades pel desenvolupament d'activitats agroramaderes mixtes, en un model de transhumància vertical heretat de les fases anteriors. Així, l'explotació de la plana cerdana i les terrasses més elevades es combinava amb el cultiu de farratges i una activitat ramadera, centrada especialment en els bòvids, amb unes dinàmiques estacionals segons les quals a partir de primavera es pujaria a les estacions altimontanes, aprofitant les pastures d'alçada, per baixar a la primavera i passar l'hivern amb el farratge de la plana.

⁹² Tot i que Denis Crabol va fer una bona exposició d'una certa evolució de les decoracions a la Segona Edat del Ferro, amb una clara simplificació dels motius (CRABOL, 1986: 77), hom considerava que la tradicional *décor cerdan* es perpetuava fins al període iberoromà (CAMPMAJÓ, 1991; 34; CAMPMAJÓ, 1996: 45-46).

Una altra activitat complementària, a part d'una incipient metal·lúrgia i de l'aprofitament forestal, hauria estat el cobrament de taxes pel dret de pas pels passos pirinencs que controlaven sobretot la via Segre-Tet.

Una de les grans controvèrsies del "model ceretà" era la filiació ètnica d'aquesta població. Descartada l'opció ibèrica, se li atorgava una molt llunyana relació de parentiu amb el món bascoïde, que es basaria en una similitud lingüística amb el grup perieuskèric⁹³. Dins d'aquesta controvèrsia, l'extensió del grup ceretà hi tenia un paper fonamental en l'argumentari. Segons el model ceretà, els ceretans haurien ocupat diferents valls pirinenques, potser arribant fins als mateixos Pirineus Centrals, el que hauria afavorit la pervivència d'uns lligams ancestrals amb la cultura vascona.

D'aquesta manera, la iberització de la Cerdanya era un fenomen tardà i escàs a la comarca, que es produïa de forma parella al contacte amb les grans potències mediterrànies de finals de segle III ane. Així mateix, l'aparició de les primeres traces culturals ibèriques no es produïen d'una manera autòctona, sinó que es devien a motius exògens. Ja fos perquè els avatars de la Segona Guerra Púnica havien provocat la migració forçosa d'una part de la població, afincant-se en territori ceretà, o pels nous lligams comercials interterritorials, a partir d'aquell moment es van iniciar els canvis que portarien a la iberització del territori. Seria en aquest moment en què es circumscriuria el corpus d'inscripcions rupestres de la Cerdanya, amb més de 140 texts ibèrics grafiats a la roca. Eren els anys que Padró havia definit de Preromanització, o sigui, el moment en què les zones ibèriques s'estan romanitzant després de la conquesta del territori per part de Roma, mentre que Cerdanya s'està iberitzant, amb uns lleugers contactes amb la nova administració que s'entreveuen amb l'actuació de Cató i amb la nova situació

⁹³ Si bé la hipòtesi bascoïde plantejada per Campmajó i Padró en un primer moment (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 204), estava força superada d'acord amb la distància genètica entre les poblacions (OLESTI et alii, 2005: 289), semblava inexistent la petjada ibèrica fins al segle II ane, el que feia que el substrat poblacional ceretà fos francament indesxifrabable.

geoestratègica del corredor cerdà després de la conquesta de la Gàl·lia Transalpina el 123 ane.

Seria a partir de mitjan segle II ane quan els canvis quedarien plasmats a nivell de nous assentaments. Ara, apareixien nous enclavaments, amb una ocupació intensa de la plana que feia pensar, primer en un increment demogràfic, però també amb un trencament vers el període anterior. Jaciments com el Roc d'Esperança, el mas de Santes Creus i altres, feien pensar en un domini i explotació efectiva de les terrasses del Segre, en el marc d'una política de reassentaments o d'aparició de nous hàbitats de filiació ibèrica. Un cas a part era el Castellot, en aquell moment un reflex directe de la presència de la nova població ibèrica, o de tropes auxiliars vinculades a l'exèrcit romà. A la nova realitat poblacional se li afegia un volum ben notori de monedes dels segles II-I ane, i un augment de la producció agrícola. Per tant, tot semblava indicar que en el període comprès entre l'últim terç de segle II ane i mitjans I ane, coincidint amb la iberització de la comarca, Cerdanya cobrava un nou impuls com a nexa de comunicació entre la Citerior i la Gàl·lia Narbonesa.

Des d'un punt de vista històric, els ceretans entrarien en el mapa polític romà a partir de les guerres sertorianes. Si fins aquell moment els contactes haurien estat col·laterals, a partir de l'any 83 el corredor cerdà va esdevenir un punt estratègic en el conflicte, i els passos pirinencs es fortificaren en diferents moments. Roma posaria els ulls a la comarca cerdana iniciant un procés d'assimilació que no finalitzà fins a l'any 39 ane. Efectivament, per la majoria d'autors era plenament acceptat que la revolta d'aquell any sufocada per Domici Calví tres anys més tard, hagués succeït on s'hagués succeït⁹⁴, significava que les comunitats ceretanes encara gaudien d'un cert grau d'independència i que en qualsevol cas, encara no

⁹⁴ Ja hem comentat que no està clar on succeïren els fets de la revolta ceretana de l'any 39 ane. Per la gran majoria d'autors, s'han de situar a la zona dels Pirineus Centrals, el que avalaria que els ceretans haurien ocupat una bona part de les valls pirinenques. Per altres en canvi, tot i que la revolta s'originés a les valls centrals del Pirineu català, la ubicació dels ceretans s'hauria de circumscriure a l'actual Cerdanya (RICO, 1997: 92).

estaven del tot sotmesos a Roma, ja que haurien tingut capacitat per revoltar-s'hi en una fase tan tardana.

Ara bé, després de l'any 36 a.n.e., almenys la vessant meridional de la serralada, ja quedava plenament integrada a l'administració romana, esdevenint tota una sèrie de canvis territorials que desembocaren en la fundació de *Iulia Libica*, i en una possible reordenació de la plana cerdana fonamentada en un nou reassentament i una nova distribució parcel·lària

Aquesta era la teoria historicoevolutiva que havia imperat fins fa relativament pocs anys dins la comunitat acadèmica, i que explicava el sorgiment i desenvolupament del món ceretà, la seva posterior iberització, i finalment la seva incorporació a les estructures politicoadministratives romanes. De totes maneres, amb la recerca arqueològica que hem realitzat darrerament, sobretot al Castellot de Bolvir i al Tossal de Baltarga, tenim un gran volum de noves dades que modifiquen, sovint substancialment, alguns d'aquests axiomes. Tot seguit analitzarem aquestes noves dades i els canvis interpretatius que han pogut generar

5. LA RECERCA

5.1. Metodologia emprada

Per a poder realitzar i desenvolupar totes les tasques que ens proposàvem, i per a obtenir els objectius fixats, hem hagut d'aplicar diferents metodologies de treball en funció de l'objecte d'estudi. Bàsicament, hem de diferenciar el buidatge de la documentació preexistent, de la recerca arqueològica pròpiament dita.

En el primer cas, l'actuació ha estat múltiple. Un primer focus consistia en el buidatge de les fonts històriques que parlaven de la Cerdanya. Per tal de contextualitzar i situar el poble històric dels ceretans, hem hagut de saber què en sabem d'ells a partir de les fonts històriques. En aquest sentit, cal dir que la recerca no ha estat gens innovadora, ja que aquesta és una tasca ja realitzada per la majoria d'autors que han treballat la qüestió ceretana⁹⁵, però la consideràvem imprescindible com a punt de partida per entendre la qüestió.

Un segon punt d'estudi i buidatge ha posat l'interès en els coneixements arqueològics preexistents. Així, s'ha realitzat el buidatge de jaciments inventariats a la Carta Arqueològica de la Cerdanya⁹⁶, i la *Carte Archeologique de la Cerdagne*⁹⁷. Així, podíem posar sobre el mapa tot el coneixement arqueològic comarcal i establir hipotètiques pautes d'ocupació. Però també s'ha realitzat la revisió dels materials ceràmics mencionats en les mateixes Cartes Arqueològiques. Ja hem comentat que una bona part del coneixement arqueològic de la Cerdanya a l'Antiguitat prové de la recollida fortuïta de materials ceràmics superficials al llarg dels anys. La majoria d'aquests materials estan dipositats al Museu Cerdà de Puigcerdà, al Museu de Llivia, o al *Dépôt de Material*

⁹⁵ Uns exemples altres treballs amb un buidatge exhaustiu de les fonts històriques poden ser OLESTI, 1993: 134-135; GRAU *et alii*, 99-100; OLESTI *et alii*, 2005: 293-296; OLESTI/MERCADAL, 2005: 298-300; CRESPO, 2011: 24-26.

⁹⁶ La carta arqueològica de la Cerdanya fou elaborada l'any 1990 pels arqueòlegs Oriol Olesti, Oriol Mercadal i Anna Oliver, i revisada l'any 1998.

⁹⁷ L'inventari de jaciments arqueològics a la Cerdanya francesa va ser realitzat pels arqueòlegs Pierre Campmajó, Denis Crabol i Christine Rendu.

Archéologique de Sallagosa⁹⁸. El conjunt ceràmic corresponent al període d'estudi ha estat novament classificat i inventariat, seguint els criteris tipològics que es podien establir al Castellot i al Tossal de Baltarga, especialment pel que feia a la ceràmica a mà. I finalment, en la mesura del possible també s'ha buidat els conjunts de materials corresponents a col·leccions privades.



Exemple de materials ceràmics de la Fou de Bor, del Bronze Final, dipositats al Museu d'Arqueologia de Catalunya i consultats per a la realització del present treball

Un tercer nivell de documentació tractada fou el dels treballs, articles i llibres ja publicats que es dediquen totalment o parcialment a la nostra fase cronocultural. És evident que només a partir de la seva anàlisi es podia reconèixer els fils argumentals dominants fins aquell moment, els discursos històrics que imperaven, les diferents aportacions de cada autor, i en definitiva, els corrents i visions que es tenia sobre els Ceretans. El compendi de tot havia de ser un element clau per a poder desenvolupar i contrastar les hipòtesis que es desprenien de la recerca als diferents jaciments.

⁹⁸ Tot i així, val a dir que hi ha un volum molt important de materials que per diferents motius no ha estat localitzat i per tant no se l'ha pogut estudiar. En alguns casos perquè està en col·leccions privades a les quals no hi hem pogut tenir accés, en altres perquè està dipositat en diferents museus però no està inventariat (el Museu Arqueològic de Catalunya, per exemple), o també perquè es desconeix on estan dipositats (com alguns dels materials del costat francès).

I finalment, i pel que fa al buidatge de la documentació preexistent, s'ha fet una recerca dels treballs sobre el paleoambient pirinenc. En aquest cas, tot i no ser en molts casos estudis arqueològics, sí que donen unes pautes diacròniques sobre l'evolució del paisatge al llarg del temps, amb els taxons dominants i recessius, els processos d'antropització o de desforestació que s'esdevenen segons el moment. Alguns d'ells no han estat realitzats en columnes pol·líniques de la Cerdanya, sinó que provenen de l'Arieja, Andorra, o el Pallars Sobirà. Tot i així, la seva anàlisi permet extrapolar una pauta d'actuació transversal a l'alta muntanya.

I d'altra banda, i amb una metodologia totalment diferent, cal mencionar els mètodes emprats en la recerca arqueològica. El mètode de registre de les dades que s'ha utilitzat per a l'excavació és el proposat per E.C. Harris i per A. Carandini⁹⁹, modificat a partir de la pràctica arqueològica en aquests tipus de jaciments i de les circumstàncies concretes de l'excavació. Per al registre objectiu dels elements i estrats que s'ha exhumat, s'ha realitzat una numeració correlativa d'aquests mitjançant *Unitats Estratigràfiques* (U.E) que permet individualitzar uns dels altres. Cada U.E. tenia una fitxa a la qual s'indicava: la seva definició (estrat, retall, estructura), la descripció de les seves característiques principals, la seva situació en el context general del jaciment, la seva posició física respecte a les altres unitats estratigràfiques, la seva interpretació, i la seva cronologia relativa.

Un exemple de fitxa seria:

BEC 2076

Tipus: Estructura

Descripció: estructura murària, molt mal conservada, formada per un doble parament de pedres grans i mitjanes, reblert amb pedres petites i argila. Presenta una orientació est-oest

Situació: Àmbit XIV

Relacions físiques: Igual: 543
Cobert: 2033
Tallat: 501, 2077
Hi recolza: 2081

Interpretació: Mur de tancament sud de l'Àmbit XIV

Cronologia / fase: Horitzó I. Segles IV-III aC

⁹⁹ HARRIS, 1991; i CARANDINI, 1997.

Un factor a destacar és el manteniment de la numeració estratigràfica realitzada al llarg de les campanyes. D'aquesta manera, per tal de simplificar el registre de dades, i permetre una millor comprensió del jaciment, s'optà per no definir un mateix element amb diferents unitats estratigràfiques, a no ser que per desconeixement fos causa obligada per la pròpia intervenció arqueològica. Aquesta premissa també era aplicable pel que fa al terreny geològic, i, així, una mateixa UE, ja definia tot el substrat natural.

Talment, dir que el sediment d'alguns dels estrats exhumats es garbellà en la seva totalitat, amb uns sedassos reixats de 0.5 i 1cm d'obertura depenent de cada cas. Aquesta actuació es realitzava, sobretot, en aquells estrats cendrosos, amb molta presència de restes carbonitzades, o amb molt materials orgànics, ja que eren susceptibles d'oferir elements pol·línics, antracològics, carpològics i de microfauna.

També mencionar que alguns dels objectes ceràmics i/o metàl·lics de certa entitat, però que podien trencar-se en la seva excavació, van ser excavats a partir de les directrius imposades per restauradores tècniques, realitzant una primera consolidació de l'element *in situ*, i, per tant, adoptant una específica metodologia de treball que en tot moment seguia els criteris de restauració.

Finalment, la continuació dels treballs arqueològics als jaciments, especialment al Tossal de Baltarga i al Castellot, han posat al descobert uns jaciments amb una important complexitat estructural en les que s'intercalen i sobreposen fases cronoculturals ben diferenciades, posant a la llum espais domèstics d'habitació, torres, baluards, edificis amb una certa especificitat, i altres. Així doncs, i per tal de millorar la comprensió i interpretació del relat, hem numerat correlativament els diferents espais individualitzats que documentàvem. Pel que fa als elements de les fases antigues, la correlació es realitza a partir de números romans. D'aquesta manera, i posant el Castellot a tall d'exemple, tenim els àmbits I, II, III, i així fins al XV; les Torres I, II i III; o els Edificis I, II, III i IV.

Pel que fa a la documentació gràfica, en qualsevol dels casos el material es composava de plantes generals i de detalls concrets, i seccions en què es representava la successió estratigràfica del jaciment. També es realitzava el reportatge fotogràfic imprescindible per a la constància visual dels treballs realitzats.

Els materials arqueològics recuperats durant les diferents campanyes s'identificaven amb unes sigles seguides del número d'estrat corresponent. Les sigles del Castellot de Bolvir eren BEC i es corresponien a l'abreujament de **Bolvir** (B), **El Castellot** (EC). Les del Tossal de Baltarga eren BTB i es corresponien a l'abreujament de **Bellver de Cerdanya** (B), **Tossal de Baltarga** (TB). Finalment, les de les Guilletares d'All eren IGA i es corresponien a l'abreujament d'**Isòvol** (I), **Guillateres d'All** (GA)¹⁰⁰.

5.2. La recopilació de dades

5.2.1. Les Fonts Històriques

Com dèiem, són ben limitades les fonts que ens parlen dels ceretans, i sovint aquestes són imprecises i contradictòries. No oblidem que es tracta de referències d'autors grecoromans que no van veure ni viure directament el territori ceretà, i que per tant reflecteixen un interès molt limitat i extern per a aquestes comunitats. Tot seguit en farem un breu repàs, en sentit cronològic, i veurem també la visió historiogràfica que hi ha hagut de cadascuna.

¹⁰⁰ Com no podia ser d'una altra manera, totes les actuacions arqueològiques es van emmarcar dins dels termes establerts per les directrius de l'article 47 de la Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català, així com pel Decret 78/2002 del Reglament de Protecció del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic (Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, núm. 3594, p.p.4608-4615) on es regulen les intervencions arqueològiques i paleontològiques i a on es garanteix la solvència tècnica de les intervencions.

5.2.1.1. *Ruf Fest Avie*

(*Ora Maritima*, vs. 549-552) “...*Ceretes omne et Ausoceretes prius habuere duri, nunc pari sub nomine gens est Hiberum...* »¹⁰¹

Comentari. Aviè és un autor del segle IV dne que ens està parlant d'un periple que sembla que es produí en el segle VI ane. A banda de les polèmiques de l'obra, sobre les quals no entrarem en aquest treball¹⁰², aquesta breu referència ens situa a l'interior el poble dels ceretes i els ausoceretes, i d'acord amb la descripció geogràfica que ell fa, s'haurien d'ubicar a la zona pirinenca, ja que en parla després que ho faci del poble indiget (ubicat a la zona de l'Empordà) i just abans dels sordons (ubicats al Rosselló). A més, segons l'autor, només en etapes posteriors (ja sigui en el present d'Aviè, o bé en el present de les seves fonts més recents) seran considerats pobles ibèrics. I a aquests versos, se li'n podrien afegir uns altres anteriors (*Ora Marítima*, vs 472-473), parlant dels ibers, on diu “...van estendre el seu poder fins al massís de Pirena –Els Pirineus-...”. Per tant, es reforçaria la idea que la zona pirinenca estaria al marge de la iberització.

Debat historiogràfic. En un primer moment es va prendre la cita d'Aviè com un argument per defensar la no iberització dels ceretans (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 205), o, en tot cas, una aculturació molt tardana. Jordi Pons, pensava que els ausoceretes serien una barreja poblacional entre els ceretans i els ausetans, els quals s'haurien d'ubicar a la zona de la Garrotxa (PONS, 1994: 293), i en qualsevol cas, un poble ibèric més dels que habitaven els prepirineus, a diferència dels mateixos ceretans. Tanmateix, Christian Rico fou el primer a inferir diferències cronològiques en la menció d'Aviè. Rico plantejava la hipòtesi que els ausoceretes

¹⁰¹ “(després de parlar dels indigets) ... En cambio, todo el territorio que se aleja del profundo abismo marino, lo poseyeron los ceretes y, antes, los duros ausoceretes, que ahora, bajo el mismo nombre, son uno de los pueblos iberos.” Avieno “Costas Marinas”. Traducció i notes de José Calderón Felices. Editorial Gredos pàg 334.

¹⁰² Per exemple, es pot resseguir alguns aspectes d'aquesta problemàtica en l'obra MANGAS, J., PLÁCIDO, D. (Eds.), (1994) *Avieno. Ora Maritima, Descriptio Orbis Terrae, Phaenomena, TESTIMONIA HISPANIAE ANTIQUA I*. Ediciones Historia 2000, Madrid.

fos el nom amb què els primers viatgers mediterranis coneixien als pobles de l'interior i de les muntanyes, en tant que grups que encara no estaven diferenciats culturalment, els quals no s'individualitzarien fins més tard. Així, la cita hauria fet referència a un moment anterior a l'ibèric ple (RICO, 1997: 87). Les darreres interpretacions, però, a la vista que el fenomen de la iberització fou més intens del que es pensava inicialment, i seguint les propostes de Rico, consideren la cita amb certa versemblança, interpretant que, efectivament i tal com menciona Aviè, en una primera etapa els territoris ceretans no estarien iberitzats, mentre que en el mateix moment les zones veïnes sí que ho estarien (OLESTI *et alii*, 2005: 293; CRESPO, 2011: 24; OLESTI, 2014a: 333). I no seria fins més tard, que no iniciaria un procés d'iberització, homogeneïtzant-se amb la resta del món iber (“... ara, sota un mateix nom, són un dels pobles ibers...”).

Interpretació. Per part nostra, veiem molt vàlida l'apreciació amb què s'interpreta el text d'Aviè. Com veurem al llarg del present treball, les comunitats ceretanes van viure una Primera Edat del Ferro més llarga que altres territoris, fins al segle V ane, i no van iniciar la seva particular etnogènesi fins al segle següent. Per tant, és possible relacionar un primer moment en el qual els ceretes i ausoceretes¹⁰³ no són ibèrics (fins al segle V ane), amb un moment posterior en què sí que ho són (a partir del segle IV ane). Al mateix temps, també veiem força plausible les hipòtesis de Christian Rico en referència als ceretes i als ausoceretes. Com veurem, el món autòcton ceretà del Bronze Final i el Primer Ferro té una forta relació cultural amb l'interior català, el que posteriorment serà la zona Bergistana-Lacetana, relació que es fa molt evident en les decoracions ceràmiques. Però a més, veurem com els ceretans i els ausetans tenen uns processos de gènesi i d'afirmació de la seva territorialitat que no són molt distants en el temps¹⁰⁴. Per tant, no és desgavellat

¹⁰³ La referència dels ausoceretes és un *hapax* (OLESTI/MERCADAL, 2005: 298). És per aquest motiu i per la seva similitud amb dos dels pobles coneguts, els ceretans i els ausetans, que no queda clara la seva existència. Altres autors també els hi han donat credibilitat, suggerint certa afinitat amb els ceretans (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 37). Així doncs, com que el text s'ubica en un passat tan remot, i sense voler entrar en debats estèrils, preferim mantenir-los en la interpretació.

¹⁰⁴ Tot i que ja es veurà amb més profunditat en el decurs del treball, ens sembla útil mencionar, a tall d'exemple, els casos de l'Esquerda o del Turó de Montgròs. En el primer cas, tot i una presència estructuralment i material escadussera en el Bronze Final i en l'Ibèric Antic, es constata

plantejar que un moment molt primitiu dins l'escala evolutiva del món ibèric (segles VII-V ane) hi hagués certa amalgama cultural a l'interior de Catalunya i a les zones muntanyenques, poc definida territorialment, amb grups de població que poc es diferenciaven els uns dels altres, almenys per algú que vingués de fora. Així, ceretes (o ausoceretes) podria fer referència, en un primer moment, a una barreja poblacional de les zones més muntanyoses i de les depressions centrals de Catalunya, i no seria fins als segles de l'ibèric Ple (IV-III ane) que no es definirien clarament, en un sentit territorial, els Ausetans dels Ceretans, els Bergistans dels Lacetans¹⁰⁵, etc.

5.2.1.2. Esteve de Bizanci

(Ethnica, 185, 5-6). "...Βραχύλη, πόλις Κερήτων, οὔτοι δὲ τοῖς Ἰβηρσιν ὁμοροῦσι. τὸ ἔθνικὸν Βραχυλαῖος..."¹⁰⁶

que el bastiment de la muralla perimetral i de les estructures ibèriques es realitzaria en el tombant dels segles V al IV ane (DE ROCAFIGUERA *et alii*, 2014: 318-321). Pel que fa al jaciment del Brull, tindria una evolució força similar. Allà també, tot i documentar-se una ocupació en el Bronze Final i en el Primer Ferro, les excavacions també han determinat que la construcció de la primera muralla amb la porta i dues torres internes es data de finals de segle V o principis de segle IV ane (FIERRO/LÓPEZ, 2011: 222). Per tant, en ambdós llocs s'observa com la formació dels *oppida*, en tant que uns espais aturonats i emmurallats, no s'esdevé, fins a finals de la cinquena centúria o principis de la següent, tal com passa al Castellot de Bolvir.

¹⁰⁵ Aquesta hipòtesi parteix del mateix origen que la que s'aplica al text d'Hecateu de Milet que descriu els pobles ibèrics. Efectivament, a través d'Esteve de Bizanci, un autor del segle VI dne, sabem de l'existència del geògraf Hecateu de Milet, que devia escriure entorn el 500 ane. En el seu text (Frag Iacoby 47-50) fa una descripció de la costa de llevant de la Península Ibèrica, i esmenta els pobles esdetans, els ilaraugati i els misgetes com a pobles ibèrics, i en canvi no ho fa pels mastiens, una mica més al sud. Tradicionalment s'ha assimilat els esdetans amb el edetans, ubicats al llevant peninsular, els ilaraugates amb els ilergetes i els ilercavons, ubicats a les valls mitjanes i baixes del Segre-Cinca i al curs inferior de l'Ebre respectivament. Pel que fa als misgetes, se'ls ha ubicat al nord d'aquests, ocupant tota la franja costera fins a la Gàl·lia meridional. Per tant, correspondrien al conjunt de pobles al nord i a l'est dels ilergetes i ilercavons, els quals no tindrien en aquell moment una definició territorial precisa (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 23-24). Així doncs, a finals de segle VI ane, els viatgers mediterranis anomenarien misgetes a una amalgama de pobles, culturalment similars però sense uns trets identitaris i territorials prou precisos. El mateix podria succeir amb els ceretes i els ausoceretes d'Aviè, cronològicament contemporanis dels pobles ibèrics d'Hecateu de Milet, els quals sota aquesta referència podrien aixoplugar un ampli espectre de pobles i grups que culturalment encara no se'ls podria considerar ibèrics.

¹⁰⁶ Esteve de Bizanci "Ethnika". Edició d'August Meineke. 1849.

Comentari. És un autor del segle VI d'ne, que sembla que per escriure la seva obra en alguns dels passatges es basà en Hecateu de Milet (560-490 ane), geògraf grec del segle VI ane. Tot i que no és segura la correlació entre ambdós en el cas que ens ocupa, sí que és força probable que Esteve de Bizanci utilitzés informació antiga (OLESTI/MERCADAL, 2005: 298). Segons el text, queda clar que els ceretans no serien ibèrics, i que fins i tot tindrien una ciutat coneguda de la qual en sabríem el nom, *Brachyle/Braquile*.

Debat historiogràfic. La poca fiabilitat de l'autor ha fet que la referència no hagi estat molt considerada (OLESTI/MERCADAL, 2005: 298). Així, tan sols se l'ha utilitzat de crossa per sustentar les tesis que es podien derivar del text d'Aviè. En ser una cita que s'origina, a priori, en el segle VI ane, ajudava a completar qualsevol de les tesis abans mencionades. Pel que fa a la ciutat de *Braquile*, Pierre Campmajó i Josep Padró, en el seu article sobre els ceretans de l'any 1978, foren els primers en plantejar la possibilitat que es tractés de la Llúvia indígena preromana (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 203). De totes maneres, aquesta no era sinó una mera possibilitat, una interpretació especulativa sense cap base argumental, i així és com també ho consideraren els autors posteriors (OLESTI, 1993: 135; GUÀRDIA *et alii*, 1998: 99). O fins i tot, en tant que especulació, ni tan sols era mencionat per altres historiadors que analitzaven les fonts (RICO, 1997). De totes maneres, recentment alguns autors han fet notar que molta de la toponímia grega de la Península (com per exemple la que surt a l'obra d'Aviè –*Calípolis, Saluris...*), probablement es tractava dels noms que els comerciants i viatgers grecs donaven a algunes poblacions indígenes. Seguint aquest fil, aquests autors consideren que la *Braquile* d'Esteve de Bizanci tal vegada consistís en la nomenclatura grega d'una ciutat ceretana capitalina, que d'altra banda s'hauria d'assimilar a la Llúvia indígena (OLESTI *et alii*, 2005: 293). Per enfortir aquesta hipòtesi, Cira Crespo, en el seu darrer treball, posa d'exemple el poble dels Bebyrces, un nom etimològicament grec, al qual tradicionalment se l'ha ubicat a la zona de les Alberes (CRESPO, 2011: 24). Segons aquesta tesi, si nosaltres coneixem el poble dels Bebyrces, ubicat a les valls pirinenques més orientals, a partir del seu nom en

grec, també fóra possible pensar en un altre nom en grec, en aquesta *Braquile*, per una població d'una vall veïna, la qual d'altra banda, passa per ser una de les vies principals que travessen la serralada.

Interpretació. Per part nostra, no veiem motius per desviar-nos de les opinions més recents. Si acceptem la cronologia original de la referència als ceretans, al voltant dels segles VI-V ane, es faria una menció explícita a aquest poble en la que no seria iber en aquell moment, dada que com veurem no entra en contradicció amb les nostres tesis sobre el procés d'iberització ceretà. Talment, l'existència d'una *Braquile* ceretana, si bé pot ser una confusió de l'autor, també podria ser una referència en grec d'un assentament ceretà d'aquell moment. Res no fa pensar que els comerciants grecs no s'haguessin endinsat ells mateixos cap a l'interior a través de les principals vies de comunicació, almenys ocasionalment¹⁰⁷. I el corredor ceretà era una via principal de penetració vers l'interior. Així, qualsevol de les dues opcions de la tessitura podria ser certa. En aquest sentit, volem recordar que a banda dels materials grecs recuperats, hi ha en els autors antics una tradició que vincula el territori amb els treballs d'Hèrcules i amb el període grec antic. N'és un exemple el text de Sili Itàlic sobre els *Tyrinthia Castra* que veurem tot seguit. Tot i aquesta correlació que podem fer entre Cerdanya i el món grec, sigui materialment o a partir de les tradicions, també hem de fer notar que no hi ha absolutament cap element per contrastar la versemblança de cadascuna de les hipòtesis sobre la *Braquile* que ens menciona Esteve de Bizanci.

¹⁰⁷ Hem de recordar que a la comarca s'han recuperat quatre fragments de ceràmica àtica, i una altra peça indígena que imita motius hel·lenístics. Si bé no es pot afirmar que fossin els mateixos grecs els que vinguessin fins a la Ceretània, sí que sembla plausible pensar amb l'existència de xarxes comercials amb els territoris costaners més orientals, ja des de finals de segle V ane o principis del segle següent.

5.2.1.3. Estrabó

(*Geografia*, III, 4, 11).

“Κερρητανοὶ

Αὐτῆς δὲ τῆς Πυρήνης τὸ μὲν Ἴβηρικὸν πλευρὸν εὐδενδρόν ἐστι παντοδαπῆς ὕλης καὶ τῆς ἀειθαλοῦς, τὸ δὲ Κελτικὸν ψιλόν, τὰ δὲ μέσα περιέχει καλῶς οἰκεῖσθαι δυναμένους αὐλῶνας. ἔχουσι δ' αὐτοὺς Κερρητανοὶ τὸ πλεον τοῦ Ἴβηρικοῦ φύλου, παρ' οἷς πέρναι διάφοροι συντίθενται ταῖς Κανταβρικαῖς ἐνάμιλλοι, πρόσσοδον οὐ μικρὰν τοῖς ἀνθρώποις παρέχουσαι.”¹⁰⁸

Comentari. Sembla que Estrabó, que va viure entre mitjans de segle I ane fins al voltant de l'any 20 dne, per elaborar la part d'Hispania de seva *Geografia* va seguir a Artemidor o Posidoni (PONS, 1994: 82 i 292), els quals segons sembla estigueren a la península al voltant de l'any 100 ane. Per tant, podem pensar que el text descriu una realitat unes generacions més antigues al seu moment històric.

A diferència dels autors anteriors, d'Estrabó ja en podem extreure més dades. Primerament, en l'àmbit territorial ens situa el poble a les zones pirinenques, en uns límits imprecisos. I ocupant diferents valls. Però també ens dóna dades econòmiques, ja que fa referència a la seva producció de pernils, activitat que seria, per ell, una de les més importants dels ceretans. I no és una dada menor, ja que, com veurem, els pernils ceretans també són esmentats primer per Marcial, i després en un edicte de preus de Dioclecià del 301 dne. I a més, sembla que Estrabó ens defineix els Ceretans com a un poble ètnicament ibèric. De totes maneres, algunes d'aquestes dades no han estat exemptes de controvèrsia. Exceptuant la producció de pernils, creïble i validada per a tots els autors d'una manera equànime, la resta de qualificacions han tingut el seu debat historiogràfic.

¹⁰⁸ “Los Ceretanos. Del propio Pirene, la vertiente ibèrica es rica en arboles de toda especie y en particular de hoja perenne, pero la celtica esta desnuda, y en cuanto a la zona central, configura valles con buenas condiciones de habitabilidad. Los ocupan en su mayor parte los cerretanos, de raza ibèrica, entre los cuales se preparan excelentes jamones que rivalizan con los de Cibira y proporcionan no pocos ingresos a sus gentes.” Estrabon “Geografía. Libro III”. Traducció i notes de María José Meana i Félix Piñero. Editorial Gredos. 1992. pàg 103.

De fet, aquest text d'Estrabó és un dels que més s'han analitzat i interpretat, puix que les implicacions que se'n deriven, pel que fa a l'etnicitat, territorialitat o economia, podien tenir unes connotacions de gran calat.

Debat historiogràfic. Els primers estudiosos del poble dels ceretans donaven certa fiabilitat al text d'Estrabó pel que fa a l'extensió de la seva àrea d'influència. Així, tant Maties Delcor (DELCOR, 1976: 145) com Josep Padró i Pierre Campmajó en el seu article del Segon Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 205), en una interpretació prudent del text d'Estrabó, consideraven que els territoris dels ceretans s'havien d'eixamplar prenent també la vall de Ribes, l'Alt Urgell, la vessant meridional del Cadí, i les valls altes dels rius Noguera Pallaresa i Ribagorçana, estenent la seva influència per tota la meitat ponentina dels Pirineus catalans. D'aquesta manera, els pobles històrics dels Bergistans, els Andosins i els Airensis quedarien englobats, dins l'entramat més ampli dels ceretans com uns subgrups particulars¹⁰⁹. Tanmateix, en aquells treballs encara s'obviava la menció que els ceretans eren de "raça" (*phylé*, tribu) ibèrica, i es considerava que el concepte es referia a un sentit geogràfic (de la "Ibèria") més que no pas ètnic. Uns anys després, Jordi Pons considerava una extensió més reduïda dels ceretans, fent-los ocupar com a mínim l'alta conca del Segre (PONS, 1994: 292-293)¹¹⁰. Ja des de principis dels anys 90 Guillermo Fatás recuperava la línia interpretativa de gran abast, i proposava una àrea territorial ceretana molt més àmplia, arribant fins als mateixos Pirineus Centrals. Fatás basava aquesta hipòtesi en diferents arguments. Primerament, perquè de l'anàlisi d'altres autors, com Plini¹¹¹, semblava desprendre's que els ceretans limitaven amb els vascons. Segonament, les dades dels autors sarraïns altmedievals situaven el topònim Ceretània i els seus relatius a les valls aragoneses i navarreses. I

¹⁰⁹ Tanmateix, en aquells treballs encara s'obviava la menció a què els ceretans eren de "raça" (d'estirp) ibèrica, i es considerava que el concepte es referia a un sentit geogràfic (de la "Ibèria") més que no pas ètnic. A partir dels treballs de Pierre Campmajó sobre els gravats rupestres de Cerdanya, ja no hi va haver dubte en considerar del tot vàlida la menció dels ceretans com a poble ibèric, almenys a partir de la Segona Guerra Púnica.

¹¹⁰ Paradoxalment, en la mateixa obra, Pons defensava que la revolta sufocada per Domici Calví s'hauria produït en les valls pirinenques de l'Aragó (PONS, 1994: 88).

¹¹¹ Plini, *Historia Naturalis*, III, 23.

finalment, per Fatás la revolta dels ceretans sufocada per Domici Calví l'any 36 ane s'havia de situar als Pirineus centrals. Per tot això, l'autor plantejava l'existència d'uns "ceretans orientals" i d'uns "ceretans occidentals" (FATÁS, 1990, 20; 1993: 308; 1995: 165). L'autor prenia el sentit ètnic del terme "ibèric" d'Estrabó i per tant, era indubtable la filiació ibèrica dels ceretans, sense especificar en quin moment s'havia produït. De totes maneres, Fatás no afrontava el problema de la coexistència d'aquests amplis ceretans amb altres petits pobles, com els andosins i els airensis, tot i que dels seus texts es podia desprendre que aquests quedarien incorporats dins del territori ceretà. En aquells anys, una extensió del poble ceretà que arribés fins a la zona d'Osca també era compartida per Oriol Olesti (OLESTI, 1993: 135). Contràriament, uns anys més tard Christian Rico, tornava a defensar, tal com havia fet Jordi Pons, una opció més constrictiva de l'extensió del poble ceretà, limitant-lo tan sols a l'actual plana cerdana. Per Rico (Rico, 1997: 90-92), partidari de prendre el qualificatiu "de raça ibèrica" d'Estrabó en un sentit geogràfic i no ètnic, els ceretans no haurien pogut ocupar el Vallespir i la vall de Ribes, ja que aquestes zones estan separades de Cerdanya pel massís del Puigmal, una barrera que, per ell, incomunica les valls totalment. Tampoc ocuparien la zona del Conflent, territori dels Bebryces, ni cap de les valls de la vessant nord dels Pirineus. I pel que fa al vessant sud, cap a l'oest no s'haurien pogut estendre perquè per ell, a la vall del riu Valira hi hauria els andosins i a la plana de la Seu d'Urgell els airensis. Rico tampoc defensava que aquests grups estiguessin integrats dins d'un gran grup ceretà, perquè això hauria d'indicar certa dominació política d'aquest sobre els altres, hegemonia que no es podia sustentar amb cap base empírica (RICO, 1997; 90-92)¹¹². De fet, aquesta opinió restrictiva de Christian Rico pel que fa a l'extensió ceretana serà gairebé l'única dels autors que tracten la qüestió. Poc temps després, arqueòlegs del territori com Oriol Mercadal,

¹¹² Tot i no posicionar-se amb claredat, Rico és del parer de considerar el poble ceretà no ibèric, ja que tots els indicis materials d'aquell moment semblaven determinar un aïllament cultural, separat i diferenciat del món ibèric meridional i de la costa. Així, Rico seguiria les tesis de Pierre Campmajó d'un moviment poblacional exogen, esdevingut a partir de la Segona Guerra Púnica, que hauria aportat els testimonis culturals ibèrics a la comarca. I seguint aquesta lògica, l'autor considerava que seria difícil d'argumentar que un poble no ibèric, mancat dels avenços tècnics d'aquells, mantingués una hegemonia política transversal i pirinenca, fos per englobar diferents pobles, o per mantenir alguna mena de coalició de pobles en la que ells mantindrien la supremacia.

Jordi Guàrdia o Jordi Campillo no dubtaven de la literalitat del significat del text d'Estrabó (CAMPILLO/MERCADAL, 1997: 881; GUÀRDIA et alii, 1998: 100), així com Maria Pilar Rivero (RIVERO, 2002, 160), que seguint els treballs de Guillermo Fatás, introduïa el concepte de ceretans "aragonesos" (seguint la idea dels "ceretans occidentals", i en el sentit que un dels grups ceretans habitaria els Pirineus aragonesos). Els treballs de síntesi d'Oriol Olesti i Oriol Mercadal del 2005 ja no mencionaven Osca com a límit occidental, i tan sols proposaven una ocupació per les diferents valls pirinenques, sense determinar un límit clar a la part ponentina (OLESTI/MERCADAL, 2005: 299). Pels autors era del tot creïble la menció a la "raça ibèrica" dels ceretans, entenent que s'estaria referint a un moment en què la població ja estaria iberitzada¹¹³, i a partir d'ells, els autors posteriors també tindran la mateixa opinió pel que fa al sentit, geogràfic o ètnic, dels termes. Ja més recentment, Luis Amela, en el seu treball sobre Domici Calví i els Ceretans, parlant sobre l'extensió dels Ceretans, els hi suposava un límit occidental a la zona del riu Cinca, també basant-se amb la nomenclatura dels autors altmedievals de les valls dels Pirineus Centrals (AMELA, 2011: 49-52)¹¹⁴, i especificava que els andosins, airenosis i bergistans serien subgrups que estarien integrats dins dels Ceretans. O també Cira Crespo, qui seguia l'opinió majoritària dels autors anteriors (CRESPO, 2011: 25).

Interpretació. Vist el debat historiogràfic, nosaltres també som del parer de donar per vàlida la literalitat del text d'Estrabó. Pel que fa als termes econòmics i productius d'aquest, sembla que no hi ha massa dubtes en tots autors en considerar la producció ramadera dels Ceretans com un element principal en la seva economia. Com veurem al llarg d'aquest treball, l'arqueologia ha demostrat

¹¹³ En l'obra mencionada els autors consideren que s'hauria produït a partir d'inicis del segle II ane. Tanmateix, en els recents treballs ja es considera l'etnogènesi a partir del segle IV ane (OLESTI, 2014a: 333).

¹¹⁴ Tot i que les fonts sarraïnes i altmedievals ja han estat àmpliament tractades per Guillermo Fatás, Maria Pilar Rivero i Luis Amela en la bibliografia mencionada, o també en un recent treball d'Adrià Cubo sobre Cerdanya en època islàmica i comtal (CUBO, 2013: 4-5), podem dir de forma molt resumida que en un text de la *Chanson de Roland* es menciona una *Terre Certaine* a la zona dels Pirineus Centrals. També els autors andalusins Al 'Udrí i Ibn Hayyán, que escriuen sobre episodis succeïts en els segles VIII i IX, en els que en diferents moments es fa referència a la terra dels *Syrtaniyyun* o *Certaniyyun* ("dels ceretans"), ubicada a les valls navarreses i aragoneses.

que la ramaderia i les produccions derivades de la seva explotació indubtablement serien una activitat de primer ordre en l'economia ceretana¹¹⁵. Pel que fa a la seva iberització i a la seva extensió per diferents valls pirinenques, nosaltres coincidim amb el sentir majoritari. Ja hem comentat que en el present treball intentarem demostrar que el procés d'iberització s'inicià a la comarca de la Cerdanya ja en el segle IV ane. Amb això s'eliminarà la interpretació subjectiva que s'ha fet de "raça (*phylé*) ibèrica", interpretant el mot en un sentit geogràfic o ètnic depenent de l'autor, ja que aquesta menció feta per un territori plenament ibèric, òbviament, es referiria a la seva filiació ètnica. Aquest debat podia ser lògic (i interessant) mentre es considerava una tardana iberització de la regió, quasi encavalcant-se amb la romanització. Tanmateix, si acceptem que l'alta vall del Segre va iniciar un procés d'iberització al segle IV ane, una menció a la raça ibèrica dels seus habitants feta tres segles més tard, precisament faria referència a la seva filiació ètnica. Dit d'una altra manera, les mencions que es fan de la ibericitat dels indigets, els ausetans, els lacetans o de qualsevol altre poble ibèric no qüestionen mai si el terme es refereix a un sentit ètnic o geogràfic, sobreentenenent-se, en tractar-se de pobles ibèrics, que es refereix a la condició ètnica. El mateix supòsit creiem pels Ceretans.

Quant a la seva delimitació, coincidim plenament en el fet que hi ha molts més arguments per pensar amb una gran extensió del poble ceretà, que no pas a un àmbit restringit només a la vall cerdana. D'una banda, la menció dels Vascons que fa Plini com a poble limítrof dels Ceretans, permet pensar en una frontera cultural ubicada als Pirineus Centrals, ja identificada pels mateixos autors antics. D'altra banda, l'encunyació de monedes a Osca, per part de Domici Calví, per

¹¹⁵ De ben segur que la producció i explotació ramadera no era una activitat exclusiva dels ceretans, i és possible que es tractés d'un recurs econòmic de bona part dels Pirineus. Així per exemple, és significativa una cita en el llibre XIV d'Ateneu de Naukratis en la que, seguint sembla ser a Estrabó, menciona la qualitat dels pernills de la ciutat de Pamplona "Les jambons des Gaules sont excellents; cependant ceux de Cibyre, ville d'Asie, et de Lydie ne leur cèdent en rien. Il en est fait mention dans le troisième livre de la Géographie de Strabon, écrivain qui n'est pas des plus modernes ; car il dit, l. 7 du même ouvrage, avoir connu le philosophe Stoïcien Posidonius qui fut lié avec Scipion, celui qui prit et ruina Carthage. Voici le passage de Strabon : « Il y a en Espagne du côté de l'Aquitaine une ville appelée *Pompelou*, c'est-à-dire *Pompeïopolis*, dans laquelle on fait des jambons qui le disputent à ceux de Cibyre ».

commemorar la victòria contra la sublevació ceretana, també convida a considerar els enfrontaments bèl·lics a les valls aragoneses, i, per tant, permet situar els ceretans també en aquelles contrades. I finalment, tot el reguitzell de mencions a un territori "dels ceretans" en els segles altmedievals¹¹⁶, situant-los altra vegada als Pirineus aragonesos i navarresos, ens defineix una territorialització ceretana que com a mínim ha d'incloure les valls aragoneses. Però a més, des d'un punt de vista més arqueològic, podríem considerar les afinitats culturals que s'esdevenen a la meitat oriental de la cadena muntanyosa. Autors com Gonzalo Ruiz Zapatero o Enriqueta Pons han posat de relleu que a partir del Bronze Mig s'individualitzen dos grups culturals als Pirineus, diferenciant-se la zona oriental de l'occidental¹¹⁷ (LÓPEZ/PONS, 1995: 107). Aquestes diferències s'accentuen els segles posteriors amb les novetats que provenen de la penetració d'elements culturals des del sud de França als Pirineus llevantins, tals com poden ser les ceràmiques amb nanses d'apèndix de botó, els vasos polípodes, les destrals de revora de bronze o els punyals triangulars amb nervi central, també de bronze. La distinció entre el grup Oriental i l'Occidental dels Pirineus encara es produiria en el Primer Ferro, un període que, pel que fa a la serralada, es podria allargar fins als segles V-IV ane, moment en què de mica en mica s'anirien configurant les diferents particularitats (RUIZ ZAPATERO, 1995: 86-95). Per Ruiz Zapatero, aquest procés evolutiu portaria a ubicar el poble històric dels ceretans a bona part dels Pirineus Orientals. En qualsevol cas, i a pesar de certes similituds culturals transpirinenques, com seria el fenomen de la incineració, durant la Segona Edat del Ferro continuarien les diferències culturals, com ho demostraria el fet que la pràctica dels túmuls funeraris a la part oriental s'abandonaria a principis del Primer Ferro, mentre que a la part occidental de la serralada es mantindria durant tot el Segon Ferro. Per tant des d'un punt de vista de la cultura material sembla constatar-se una certa homogeneïtzació durant l'època preromana als Pirineus Orientals, que al mateix

¹¹⁶ Són les mencions a les quals hem fet referència anteriorment. Un estudi detallat d'aquestes cites medievals les podem trobar, per exemple, en els treballs de Maria Pilar Rivero (RIVERO, 2002: 161).

¹¹⁷ Per Gonzalo Ruiz Zapatero la divisió es produiria en alguna zona imprecisa dels Pirineus Centrals (RUIZ ZAPATERO, 1995: 86). En canvi, per Enriqueta Pons, la diferenciació es produiria a la zona del Noguera Ribagorçana i la Vall d'Aran (LÓPEZ/PONS, 1995: 107; i PONS, 1995: 417).

temps es diferencia de l'altra meitat de la serralada. I fins i tot, i ja entrant en una òptica més detallada de l'anàlisi, veiem com algunes de les particularitats de la cultura material i cronoevolutiva de Cerdanya, s'esdevenen també en altres regions. A tall d'exemple podríem mencionar la gran similitud entre l'anomenada "décor cerdan" i les produccions de la cultura de Merlès, i per tant, la semblança amb una àrea geogràfica que com a mínim abasta les comarques del Berguedà, Osona, Bages i Solsonès (SÀNCHEZ, 1989a: 250; PANOSA, 1995: 467). Però no només hi ha similituds amb aquelles comarques catalanes, sinó també amb un ampli espectre geogràfic que engloba la vall del Valira, l'alta vall de l'Auda i de l'Arieja, i que en general es pot extrapolar als Pirineus catalans i orientals francesos (CAMPMAJÓ, 1996, 42-43). També podríem considerar les semblances pel que fa al pastoralisme transhumant al Bronze Final i Primer Ferro entre la zona de la vall d'Aran i el territori cerdà (COTS/CASENY, 2015: 167-169). O també el que ja s'ha anat apuntant en altres zones prepirinenques, que semblen indicar, igual que a Cerdanya, un procés d'iberització del territori a partir del segle IV aC¹¹⁸. En definitiva doncs, els arguments arqueològics semblen validar una certa unitat cultural entre les valls dels Pirineus Orientals.

Així, els tres nivells argumentals, les dades literàries dels segles I ane i I dne, les fonts històriques altmedievales, i el registre material arqueològic del primer mil·lenni ane, semblen determinar que la cita d'Estrabó podria ser del tot veraç, en tant que els ceretans podrien ocupar algunes de les valls pirinenques dels Pirineus Orientals.

Altra cosa però, és la interpretació que s'infereix d'aquesta afirmació. Certament, coneixem altres pobles que s'ubicarien a les zones pirinenques o prepirinenques, tals com els Bergistans, Andosins, Airenosis o Berybraces, per no parlar dels Olossitani, Olosordin, Castellani, o Orretenses, dels quals ben poc se'n sap però

¹¹⁸ Ens estem referint als treballs d'Ignacio Lafragüeta pel que fa a les comarques de La Haya de Huesca i Somontano de Barbastro (LAFRAGÜETA, 2005: 316-317) o als treballs que diferents investigadors han realitzat a la zona del Pallars Jussà (BELMONTE, 2015: 159; BELMONTE *et alii*, 2013; PIERA *et alii*, 2013: 194-195; GARCÉS/REYES, 2014: 27 i ss).

que perfectament es podrien situar als contraforts dels Pirineus Orientals (CRESPO, 2011: 32-34). Per tant, parlar d'una ubicació transregional dels ceretans, des de Cerdanya fins a l'Aran (o més enllà), implica que alguns d'aquells grups poblacionals hi haurien quedat englobats (implicació que d'altra banda, en els primers treballs sobre la qüestió ja es va considerar). I aquesta és una hipòtesi a la qual nosaltres ens hi volem afegir. Efectivament, desconeixem com es teixirien les relacions intertribals i com garantides i sòlides estarien les relacions de dependència entre els diferents grups. No obstant això, a pesar de no poder-ho definir amb totes les derivades, pensem que d'alguna manera existiria un gran grup cultural, els Ceretans, amb unes característiques generals comunes a bona part de les valls catalanes (i potser també a part de les aragoneses), dins del qual es podrien individualitzar petits grups tribals o clànics. Amb això no volem dir que un grup tindria la supremacia sobre els altres, entenent aquesta hegemonia des d'un punt de vista politicomilitar, sinó que dins d'un gran grup amb una transversalitat geogràfica important, existirien petits grups, ceretans tots ells, que serien coneguts també per un altre nom (andosins, airenosis,...), ja fos per motius geogràfics (per habitar en algun lloc de significació), antropològics (rebre el nom d'un clan, d'un personatge, d'una aldea,...), econòmics (especialitzats en alguna producció, comerciants,...), o qualsevol altre motiu¹¹⁹.

Som conscients de la dificultat d'argumentar aquesta hipòtesi. Tanmateix, tenim algunes dades amb què ens podem sostenir. D'una banda, ja ho hem dit, comptem amb tot un reguitzell de pobles antics, sovint *hapax* de les fonts, dels quals ben poca cosa en sabem. En molts casos la informació no ens prové dels autors antics, sinó a través de dades numismàtiques o epigràfiques (Crespo, 2011: 32-34). Per tant, són unes poblacions que no van ser mai mencionades en cap dels episodis bèl·lics ocorreguts entre finals del segle III a.n.e i mitjans del segle I a.n.e, i ni tan sols van ser considerats en cap dels autors que descrivien la

¹¹⁹ I fins i tot, i ja avançant-nos a futures interpretacions, aquesta amalgama poblacional potser hauria possibilitat que només alguns d'aquests pobles s'enfrontessin a Anníbal (Andosins i Airenosis), mentre que altres n'haurien quedat al marge (potser per les ràpides derrotes inicials), o es veiessin obligats a adoptar una actitud procartaginesa davant del desmesurat exèrcit púnic.

geografia (física o humana) peninsular (Plini, Ptolomeu,...). En conseqüència, doncs, podríem arribar a la conclusió que es tractaria d'uns pobles amb una entitat menor, que no foren mencionats justament per la seva poca significació en comparació als grans pobles ibèrics (Ilergets, Indigets,...), o perquè van estar englobats com un subgrup específic a dins d'algun d'aquests grans pobles.

D'altra banda, podríem recórrer també a les fonts històriques, especialment a Titus Livi. Si ens situem en l'explicació que aquest autor fa del desenvolupament de la Segona Guerra Púnica, i més concretament, després de la desfeta cartaginesa en la Batalla de l'Ebre del 217 ane (Titus Livi XXII, 19), ens diu l'autor que després d'una incursió cap al sud, les tropes romanes tornaren a les costes més pròximes de la província, de l'Ebre cap aquí, i a Cneu Corneli Escipió se li presentaren llegats de més de 120 pobles, els quals se sotmeteren al poder romà entregant ostatges (Titus Livi, XXII, 20, 10-11)¹²⁰. Per tant, a partir d'aquesta dada de Livi, hem de creure que es van presentar a Escipió llegats de més de 120 pobles majoritàriament de les terres *cis Hiberum* (si més no d'una part), ja que era la zona que en aquell moment Roma tenia sota control (aparentment). És evident que no coneixem 120 pobles ibèrics de les terres catalanes, i forçosament molts d'aquests han de fer referència a petites entitats polítiques, no prou importants per ésser esmentades per Livi, però que han de quedar inevitablement englobades a dins de les grans estructures protoestats ibèriques que coneixem. Amb això no volem reinterpretar les relacions polítiques del territori ibèric català de finals de segle III ane, ja que se'ns escapa de l'objectiu del present treball. Tan sols volem fer notar que, molt probablement, el mapa dels pobles ibèrics i les seves relacions intertribals era molt més complex del que sovint hom s'imagina. I una d'aquestes complexes branques estructurals podria ser, a tall d'hipòtesi, l'existència de petits pobles amb un cert caràcter individualitzat formant part d'entitats protoestats ja

¹²⁰ "...Desde allí la flota dio la vuelta, regresando a la parte este de la provincia, donde se concentraron embajadores de todos los pueblos que habitan a este lado del Ebro y de muchos de los confines más remotos de Hispania; pero los pueblos que realmente se sometieron al dominio del imperio romano con entrega de rehenes fueron más de ciento veinte." (Tito Livio "Historia de Roma desde su fundación". Libro XXII. Traducció i notes de José Antonio Villas Vidal. Ed Gredos, 1993).

consolidades. I aquest teixit poblacional encara es podria fer més evident en territoris com el ceretà, de poca visibilitat des d'un punt de vista arqueològic, i amb una presència política inexistent en les fonts i de ben segur heterogènia territorialment.

I finalment, comptem amb un últim argument per pensar en l'existència de petits grups dins dels ceretans. De fet, més que un argument seria una hipòtesi que, en cas de ser certa, donaria cos a la premissa. Ens referim a la idea apuntada ja fa uns anys per Jordi Pons, en la que destacava la gran relació i proximitat semanticogramatical entre el terme "*Kerre*", prefix dels "*kerretans*", i el terme actual euskèric per designar porc, "*txerri*", i això ho relacionava amb la coneguda producció de pernils dels ceretans, esmentada pel mateix Estrabó entre altres. O sigui, la correlació entre la producció de pernils, l'etnònim dels Ceretans, i la gran presència de toponímia i mots iberobascs dels Pirineus Orientals (PONS, 1989: 220; 1994: 83)¹²¹. Segurament, no estem en condicions d'establir una relació etimològica entre *Kerre* i *Txerri*, i molt probablement aquest no és el lloc per parlar del grau de similitud existent entre l'iber i l'euskera¹²². De fet, pot molt ben ser que la derivació entre els dos termes sigui etimològicament problemàtica. Però, si aquella vinculació existís, si es pogués vincular *Kerre* amb algun element relacionat directament o indirectament amb la ramaderia (ja siguin els pernils, el porc, l'explotació ramadera...), aleshores també podríem deduir que el terme "*Kerretans*" estaria fent referència a un genèric onomàstic. Així, podria fer referència a, per exemple, "la gent que té porcs", "la gent que comercialitza amb porcs", "la gent que viu on es comercialitza amb porcs", "la gent que viu de la ramaderia", "la gent de muntanya que viu dels porcs", "la gent de muntanya que viu dels ramats", i un llarg etcètera de possibilitats. En definitiva però, i en cas que la vinculació entre *Kerre* i *Txerri* existís, *Kerretans* podria fer referència a una

¹²¹ Pons planteja diferents variants del terme (*xerri*, *txerri*, *zerri*). A més, per donar solidesa a la hipòtesi, fa notar de l'existència d'alguns mots de l'àmbit del pastoralisme, actualment encara en ús en territoris pirinencs, que derivarien del basc o serien bascoïdes, com "Gallorsa" o "Modorro" (PONS, 1994: 297).

¹²² Sense voler posar arguments en favor de la teoria de Jordi Pons, volem recordar la referència d'Ateneu de Naukratis sobre la qualitat dels pernils de Pamplona, teòricament mencionats per Estrabó (Ateneu de Naukratis, XIV).

activitat concreta (l'economia ramadera) d'una zona geogràfica definida (els Pirineus Orientals), prou important com per ser coneguts pels altres pobles amb aquesta nomenclatura. Ara bé, l'única certesa és que cap altre autor ha seguit el recorregut iniciat per Pons, i ningú més ha avalat aquella teoria. Així, reconeixem que aquesta és tan sols una hipòtesi, potser mancada de sòlids arguments, però que en qualsevol cas, respondria a un model que permetria entendre la diversitat de pobles dins d'una mateixa unitat cultural. Unitat que Estrabó ja va copsar en descriure els Ceretans ocupant diferents valls pirinenques.

5.2.1.4. Gai Plini Secundus (Plini "el vell")

Naturalis Historia, III, 3, 22-23: "...post eos quo dicetur ordine intus recedentes radice Pyrenaei Ausetani [Fitani], Iacetani perque Pyrenaeum Ceretani, dein Vascones.

(...)Cerretani qui Iuliani cognominatur et qui Augustani »¹²³

Comentari. En la primera part del passatge, Plini, autor que visqué entre el 23 i el 79 d'ne i que segons sembla utilitzà fonts administratives oficials d'època d'August, i concretament l'anomenat "mapa d'Agripa" (OLESTI/MERCADAL, 2005: 299), ens fa una descripció geogràfica dels diferents pobles de l'interior. Mentre que en la segona part, ens dóna dades de tipus administratiu i de condició jurídica dels ceretans. En el primer cas, situa els ceretans limitant amb els ausetans i Iacetans per la part meridional, i amb els vascons per ponent, situant-los als mateixos Pirineus. Per tant, semblaria que ocuparien una zona pirinenca o prepirinenca que, sense saber exactament la seva extensió (en aquest cas Plini no diu explícitament que ocupen diferents valls, com sí que ho feia Estrabó), es podria pensar en bona part dels Pirineus catalans, sobretot si tenim present que el territori vasco hom l'ubica al sector ponentí de la serralada (CRESPO, 2011; 19). Pel que fa a la segona

¹²³ "...Despues de estos, yendo hacia el interior en el orden en que se los nombrara, al pie del Pirineo, los ausetanos, los Iacetanos y a lo largo del Pirineo, los cerretanos y finalmente los vascones. (...) los cerretanos — que se apellidan unos Iulianos y otros Augustanos—..." Plinio el Viejo "Historia Natural. Libro III". Traducció i notes de Antonio Fontán, Ignacio García, Encarnación del Barrio, María Luisa Arribas . Editorial Gredos. 1998. pàg 20.

part del text, inclou els ceretans formant part del *conventus* de *Tarraco*, per tant a dins de la província *Tarraconense*. Si tenim en compte que els Pirineus van esdevenir frontera entre la Citerior i la Gàl·lia a partir de la fi de les Guerres Sertorianes, tal com ens ho insinua el mateix Plini (HN, III, 3, 18)¹²⁴ i defensen els autors més recents (RICO, 2009, 207), hauríem de pensar que els ceretans se situarien al vessant meridional de la serralada. També fa esment que tindrien el dret llatí i que els seus habitants se'ls anomenaria *Cerretani Iuliani* i *Augustani*. Pel que fa al dret llatí, es correspondria a una condició jurídica que desconeixem en quin moment es concedí. Però tenint en compte que en aquell mateix capítol Plini diu textualment que hi ha deu pobles amb dret llatí antic, ens portaria a creure que es tractaria d'una concessió tardorrepublicana. I quant als adjectius *Iuliani* i *Augustani*, són epítets que tan sols mostren que els Ceretans tingueren un contacte estret amb Roma, potser en dos moments diferents, i per això se'ls va voler vincular a Cèsar (*Iuliani*) i a August (*Augustani*), independentment que els epítets es donessin en moments diferents o d'un sol cop.

Debat historiogràfic. La majoria d'autors que han tractat la problemàtica dels ceretans també han analitzat els passatges de Plini que en fan referència. Tanmateix, el seu posicionament és diferent segons la cita. Així, per exemple, la definició un xic difusa de la seva ubicació geogràfica, situant-los en relació a altres pobles, però sense especificar la pertinença o no a una o unes valls concretes, ha fet que la gran majoria d'autors hagin valorat la primera part de la cita sense una gran profunditat interpretativa. Així, entenent des d'un punt de vista possibilista que la descripció feta de la seva delimitació podia induir a creure en una àrea que superés la simple vall cerdana, la majoria d'autors utilitzaven la cita de Plini per recolzar la hipòtesi d'una extensió dels ceretans en diferents valls. La menció de Plini servia per donar èmfasi a la cita d'Estrabó explicada suara, o per reforçar la

¹²⁴ En aquesta referència, Plini esmenta que amb els Trofeus que es féu construir Pompeu als Pirineus per celebrar la desfeta de les tropes sertorianes, la forma antiga de la província fou modificada. Segons Rico, (RICO, 2009: 207) aquest seria un argument per pensar que en aquell moment el límit entre la Gàl·lia i la Citerior s'establí en els Pirineus. Val a dir que en aquest article, l'autor modificava l'opinió que havia mostrat uns anys abans (RICO, 1997: 158-160), en la que defensava que els Pirineus serien una zona fronterera des de finals de segle III a.n.e, tal com en aquella època havien defensat altres autors, com Jordi Pons (PONS, 1994).

idea d'uns Ceretans Occidentals que expliquessin la revolta de l'any 39 ane. Així, sense ser exhaustius, Guillermo Fatás o Maria Pilar Rivero defensant precisament l'existència dels Ceretans occidentals/aragonesos (FATÁS, 1995: 165; Rivero, 2002: 160), Oriol Olesti i Oriol Mercadal en la seva síntesi del 2005 (OLESTI/MERCADAL, 2005: 299), o Cira Crespo per argumentar el seu territori de frontissa a la zona del Cinca (CRESPO, 2011, 46-47), utilitzaven la cita de Plini en un sentit ampli per falcar altres arguments més consistents.

Diferent és la menció a què els ceretans ostentaven el dret llatí, a la que molt pocs autors hi han fet front d'una manera crítica. Als anys 70, Matias Delcor d'una banda (DELCOR, 1976: 149), i Josep Padró i Miquel Cura de l'altra (PADRÓ *et alii*, 1978: 235) defensaven que la ciutadania llatina havia estat donada pel mateix Cèsar, relacionant el suposat pas d'aquest pel territori cerdà l'any 49 ane, amb l'epítet *Iuliani* de Plini, i l'epítet *Iulia* que tenia el nom romà de Lívia¹²⁵. Uns anys més tard, Christian Rico, observava les contradiccions històriques d'encorsetar la concessió només al pas de Cèsar, ja que aleshores era difícil d'entendre la revolta de l'any 39 ane (per ell ocorreguda a Cerdanya), i proposava que s'hauria produït amb August (RICO, 1997: 144). D'aquesta mateixa opinió també era Jordi Pons, que tot i no descartar l'opció cesariana, era partidari de situar la concessió en el període augustal (PONS, 1994: 139). Darrerament, Cira Crespo era de l'opinió que hagués estat ja en la nostra era, perquè per ella la ciutat de *Iulia Libica* era estipendiària encara amb August (CRESPO, 2011: 233). Finalment, el darrer historiador que ha analitzat les fonts històriques, Oriol Olesti, té una opinió que ha anat evolucionant amb el temps. Si bé en un principi es mostrava ambivalent davant les possibilitats que la concessió hagués pogut efectuar-se amb Cèsar o August (OLESTI, 1993: 134; OLESTI/MERCADAL, 2005: 299-303), més recentment s'ha posicionat clarament cap a la primera opció, argumentant que en el mateix moment, Cèsar, també hauria donat *beneficia* als ausetans, iacetans i ilercavons, i

¹²⁵ Per Padró, aquesta correlació era tan evident que en el títol de la seva obra monogràfica sobre Lívia ja optà per nomenar la ciutat sota la fórmula de "Júlia Líbica", en lloc de "*Iulia Libica*", entenent que l'origen del nom era degut a la influència de Cèsar sobre el territori (PADRÓ, 2000).

possiblement hauria promocionat a colònia romana la ciutat de *Tarraco* (OLESTI, 2014a: 346; 2015: 187).

I finalment, i pel que fa a l'adjectivització dels ceretans sota la fórmula de *Iuliani* i *Augustani*, han estat diverses les interpretacions proposades. Al llarg dels anys ha existit un corrent de fons que unificava l'explicació des dels vessants cronològic i geogràfic. Segons aquesta, els *iuliani* serien aquells ceretans que van rebre la ciutadania (llatina?) en un moment més antic, potser vinculat a Cèsar, i tindrien la seva capital a *Iulia Libica*¹²⁶. En canvi, els *augustani*, l'haurien rebut en un moment més recent, potser a partir d'August, i tindrien la capital a l'actual Seu d'Urgell¹²⁷. Contràriament a aquesta tesi, ja el 1982 Marc Mayer féu la seva particular proposta, argumentant a partir altres paral·lels que la distinció entre *Iuliani* i *Augustani* no podia respondre a una diferenciació geogràfica, sinó que els adjectius consistirien en sengles títols honorífics que haurien servit de *cognomina* a una contrada, a un poble o a una ciutat, i en aquest cas als Ceretans. Per Mayer, els títols, concedits amb un hiatus cronològic o no, recordarien una vinculació marcada dels pobladors de Cerdanya amb Cèsar i el seu fill adoptiu, August (MAYER, 1982: 223). Aquesta és la tesi que seguien altres autors posteriors, com Jordi Pons (PONS, 1989: 219) o Oriol Olesti (OLESTI, 1993: 134). Aquest darrer, fins i tot feia una vinculació amb el fet que *Iulia Libica* portés l'epítet Iulia, donant a entendre una correlació que semblava haver de situar-se en el període cesarià o augustal. Així, fins el dia d'avui, els arguments de Mayer es mantenen plenament vigents en l'anàlisi dels adjectius *Iuliani* i *Augustani* de Plini.

Interpretació. Com veiem, amb el text de Plini cal diferenciar entre les referències geogràfiques de les juridicoadministratives, o sigui, la primera part del text en què situa espacialment els ceretans, de la segona, on explica la seva condició administrativa i jurídica. Pel que fa a les primeres, nosaltres també considerem

¹²⁶ Serien d'aquesta opinió Matias Delcor (DELCOR, 1976, 145), Pierre Campmajó (CAMPMAJÓ, 2010, 18) o Arturo Pérez (PÉREZ, 1996, 156).

¹²⁷ Encara que aquest no és el focus del debat, val a dir que per alguns autors correspondria a l'antiga *Orgia* (DELCOR, 1976, 145), mentre que per altres s'hauria d'assimilar a la desconeguda *Arketurki* (PÉREZ, 1996, 156).

que cal interpretar en un sentit ampli la ubicació que fa Plini dels Ceretans. Si bé és cert que en cap cas s'explicita que aquells ocupessin unes o altres valls pirinenques, també ho és que la delimitació que en fa amb els Vascons, li donen una laxitud geogràfica suficient per pensar que haurien englobat part dels Pirineus Orientals. Podríem argumentar-ho amb els mateixos elements d'anàlisi que fèiem pel text d'Estrabó, peròensem que en aquest cas serien redundants.

Pel que fa a la concessió del dret llatí dels ceretans, i a la suposada diferenciació entre uns *Iuliani* i uns *Augustani*, hem de reconèixer que tal vegada s'escapa del marc cronològic d'anàlisi del present treball, a banda que, i això també està clar, les valoracions finalistes no podrien ser mai concloents. Segurament estem davant d'una anàlisi més juridicohistoricista, vinculat ja als fenòmens que es desenvolupen a partir del Principat i del que es coneix com l'Alt Imperi romà, en uns termes similars als que s'esdevenen a *civitas* catalanes similars a *Iulia Libica*. Les concessions de ciutadania i de municipalització foren realitzades primerament per Cèsar, però principalment per Octavi August, a partir dels últims dos decennis del segle I ane. I encara tingueren un altre punt d'inflexió important en l'època de la dinastia flàvia, ja a l'últim terç de segle I dne. Amb la nostra recerca no hem trobat elements que ajudin al debat, segurament perquè el marc cronològic del nostre objecte d'estudi és immediatament anterior al període augustal i altimperial. De totes maneres, nosaltres també som del parer que, si bé no hi ha elements per assegurar que els epítets facin referència a dues zones geogràfiques diferenciades, sí que sembla suggerent creure que ambdós, *Iuliani* i *Augustani*, han de respondre a dos moments en què els Ceretans d'alguna manera van tenir una estreta relació amb l'administració romana. I aquests moments sembla obvi creure que es van esdevenir al voltant de les etapes cesarianes i augustals. Per tant, la concessió d'aquests epítets i en conseqüència la concessió del dret llatí s'ha de situar en algun moment de la segona meitat de segle II ane, coincidint amb el que opinen la majoria d'autors. I en aquest sentit, discreparíem de la recent reflexió que feia Cira Crespo, qui afirmava que es tractaria d'una concessió flàvia. Com hem dit anteriorment, l'explícita referència de Plini a què els pobles de la

Citerior eren de dret llatí antic (*oppida latinorum veterum* o *oppida veteris Latii*), ens porta a un marc cronològic anterior a la nostra era. Però més enllà d'això, els arguments i les posicions queden massa afeblides per poder fer-ne una valoració qualitativa. En aquest sentit, volem recolzar-nos i referenciar la qüestió en un recent treball realitzat per David Espinosa que justament analitza l'obra de Plini en relació al procés de difusió del *latium* a *Hispania Citerior* (ESPINOSA, 2015, 227.228). En aquesta proposta, Espinosa defensa una àmplia concessió del dret llatí als municipis i ciutats romanes durant l'època republicana. *Iulia Libica*, indubtablement podria seguir aquest mateix patró

5.2.1.5. Titus Gai Sili (Sili Itàlic)

Púnica, III, 357-358: “...*Nec Cerretani, quondam Tiryntia castra, out Vasco insuetus galeae, ferre arma morati...*”

Comentari. El text de Sili Itàlic (25-103 dne), redactat probablement a la segona meitat de segle I dne, s'inclou dins d'una obra literària que en aquest cas explica l'epopeia cartaginesa de la Segona Guerra Púnica. Segons el passatge sembla que els ceretans serien col·laboradors dels cartaginesos en el moment del pas d'Anníbal pels Pirineus, i fins i tot aportarien homes a les tropes púniques. Per tant, almenys en aquell moment tindrien un posicionament filopúnic. Així mateix, la menció als “*Tyrintia castra*” faria referència a unes antigues fortificacions del territori. Si bé està clar que no es pot agafar amb literalitat¹²⁸, sí que “*tyrintia*” podria correspondre a poderoses, sòlides, etc.

¹²⁸ En l'estudi fet per Marc Mayer sobre aquest episodi ja va posar de manifest que l'autor se servia de molts recursos literaris per realitzar l'obra. A més, sovint vinculava molts dels episodis a la figura d'Hèrcules Líbic i als seus treballs a la península Ibèrica. Seria en relació a l'heroi grec que es s'esmentaria el qualificatiu. Tanmateix, i de forma paradoxal, Mayer feia notar que en tots els casos en què es mencionava l'adjectiu *Tyrintia* aplicat a una fortificació, corresponia a poblats filorromans. Els ceretans, contràriament, serien els únics pobladors amb uns *Tyrintia castra* amb afinitats cartagineses (MAYER, 1984).

Debat historiogràfic. Aquesta és una cita que, a pesar de la seva curta llargada, porta al seu darrere una llarga cursa historiogràfica¹²⁹. Per la majoria d'autors, tot i acceptar que l'obra de Sili Itàlic tenia un alt component de prosa literària, la frase s'havia de prendre amb certa versemblança. Essent així, i unit a la descripció de Titus Livi i Polibi del pas d'Anníbal per terres catalanes, es podia argumentar que almenys una part de l'exèrcit cartaginès havia passat per Cerdanya. Si els ceretans s'havien unit als púnics era obvi pensar que aquests darrers havien passat per les terres dels primers. Un dels passos per creuar els Pirineus és el corredor de l'eix Segre-Tet, terra ceretana, per tant el cercle es tancava: Anníbal havia portat el seu exèrcit pel corredor cerdà per creuar la serralada cap a terres rosselloneses¹³⁰. Ara bé, diferent seria l'explicació dels "*Tyrinthia castra*". Marc Mayer el 1984 fou el primer que féu un estudi aprofundit sobre la qüestió. Mayer arribà a la conclusió que Sili Itàlic sempre havia aplicat el terme "*Tyrinthia*" a pobles proromans. Exceptuant el cas ceretà. Efectivament, el text no deixava lloc a dubte que els ceretans eren col·laboradors dels cartaginesos. Per tant, la frase "*quondam Tyrinthia castra*" s'havia d'entendre com que abans del pas d'Anníbal els ceretans havien estat filoromans, però que a l'inici del conflicte bèl·lic haurien canviat de bàndol. En qualsevol cas, per Mayer, els termes no s'havien de prendre amb literalitat, sinó que l'única observació vàlida que se'n podria desprendre era la certesa del contacte filopúnic entre els cartaginesos i els ceretans (MAYER, 1984: 198-199). Aquesta fou la premissa acceptada i seguida pels autors posteriors (OLESTI, 1993, 134; RICO, 1997: 90; OLESTI/MERCADAL, 2005: 299), els quals defensaven que precisament els ceretans no haurien sortit en les descripcions del pas d'Anníbal, justament per no haver-s'hi enfrontat, a diferència del que sí que havien fet altres pobles ibèrics, com els ilergetes, lacetans, andosins i altres. En algun cas, s'intentava cercar una justificació a la menció de "*Tyrinthia castra*", a

¹²⁹ Aquesta obra està molt relacionada amb els treballs heroics d'Hèrcules Líbic. És precisament la presència d'aquest personatge en l'obra, i la cita dels *Tyrinthia castra*, que per alguns autors es podia justificar una *Libica* indígena que hauria estat fundada en temps remots (PADRÓ, 2000: 9-11). Tanmateix, aquestes hipòtesis ja van quedar ràpidament descartades a partir dels primers treballs dels anys 70.

¹³⁰ Es pot trobar l'opinió que els ceretans es van incorporar a l'exèrcit cartaginès, i per tant que l'aventura annibàlica passà per Cerdanya, a la majoria d'autors, des dels més antics treballs de Pierre Campmajó i Josep Padró (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978, 202), fins al més recent treball de Cira Crespo (CRESPO, 2011: 25).

través de metàfores que simbolitzessin el control dels passos pirinencs per part dels ceretans (OLESTI/MERCADAL, 2005: 299). Més recentment, Oriol Olesti, d'acord amb les dades que anàvem recollint de la nostra recerca a Cerdanya, sobretot al Castellot de Bolvir, ja començava a insinuar que tal vegada havíem de revalorar la menció de Sili Itàlic. Per ell, la presència a Cerdanya de sistemes defensius rellevants en indrets tipus *oppida*, podia fer entendre els "*Tyrinthia castra*" en referència precisament a aquests enclavaments defensius. I per tant, s'hauria de prendre la cita d'una manera més literal (OLESTI, 2014a: 332-333; 2015: 185; 2016: 168). I ja en les darreres publicacions del nostre equip de treball (MORERA *et alii*, 2016), ens hem postulat clarament en aquest sentit, relacionant els "*Tyrinthia castra*" amb les defenses dels *oppida* que hi hauria a terres cerdanes en el moment del pas d'Anníbal.

Interpretació. Nosaltres, com diem, també fem una valoració versemblant del text de Sili Itàlic. Creiem que la referència als ceretans en el marc de l'expedició d'Anníbal s'ha de prendre amb certesa, tal com consideren tots els autors, i això dóna força a argumentar que una de les rutes escollides pel cabdill cartaginès fos la vall del Segre. En la menció es diu que els Ceretans, i els Vascons també, es van unir al gruix de l'exèrcit, el que marcaria el caràcter filopúnic d'ambdós pobles. No veiem per què no pot ser certa aquesta posició, a part de tenir coherència amb el silenci de les fonts envers els Ceretans. Però a més, creiem que estem en consideració de fer un pas més enllà i, seguint les darreres propostes d'Olesti, pensar que la menció dels "*Tyrinthia castra*", tal vegada no respongués a un recurs literari de l'autor, sinó que mostrés la presència real de poblats fortificats, *oppida*, en el territori. Efectivament, i tal com exposarem en aquest treball, la recerca a Cerdanya ha mostrat la presència d'*oppida* ja en el segle IV ane (almenys en el Castellot de Bolvir), els quals presenten les mateixes característiques poliorcètiques que molts dels poblats fortificats del territori ibèric. Així doncs, el sistema defensiu del Castellot de Bolvir permet reinterpretar el text (o com a mínim donar-li més coherència històrica), i pensar que la referència a les "fortificacions semblants a Tirinte" pot estar al·ludint a una sèrie d'assentaments amb bones

defenses i sistemes poliorcètics d'una certa complexitat, els quals ja estaven implantats i desenvolupats al territori ceretà durant l'expedició d'Anníbal.

Però també volem fer l'anàlisi des d'un altre prisma, i estudiar la menció des d'una òptica més econòmica. Ja hem vist, seguint l'anàlisi de Marc Mayer (MAYER, 1984), la importància que té Hèrcules Líbic en la prosa de Sili Itàlic, i el posicionament filorromà que atribueix a les diferents poblacions i fortificacions a partir d'aplicar-hi el qualificatiu *Thyrinthia*. I ja hem vist com, paradoxalment, els únics pobladors "amb fortificacions semblants a Tirinte" amb una actitud propúnica serien justament els ceretans. Però com veurem al llarg del present treball, a partir de les dades arqueològiques que tenim, i també de la relectura de les diferents fonts documentals, és possible pensar que els Ceretans es van enfrontar als cartaginesos i que, en tot cas, fou després de quedar sotmesos que s'afegiren a l'exèrcit púnic. Per tant, i davant d'aquesta nova interpretació dels fets, es podria considerar que en un primer moment els Ceretans també eren filorromans. I consegüentment, els *Tyrinthia castra* ceretans farien referència a unes poderoses fortificacions ceretanes amb un posicionament romanòfil. Doncs, si acceptem aquesta realitat propera al món romà del poble ceretà, la seva vinculació amb Hèrcules Líbic cobraria tot el seu significat, i no només per la relació de les seves fortificacions equiparant-les amb Tirinte, sinó pel simbolisme que hauria després el propi Hèrcules en el món romà. Efectivament, i tal com ha mostrat l'arqueòloga Annalisa Marzano, al món romà arcaic i republicà el culte a Hèrcules es relaciona amb el comerç, i en particular a la protecció de la ramaderia, la transhumància, i també de la sal, com una derivada dels primers aspectes (MARZANO, 2009: 83)¹³¹. Sense pretendre evidenciar una relació directe, sí que volem posar de manifest que sigui precisament a Cerdanya i en unes terres eminentment ramaderes, on se situïn unes referències d'Hèrcules. Potser és que la referència de Sili Itàlic està

¹³¹ L'autora menciona la importància d'Hèrcules per exemple al Fòrum Boari de Roma des d'època arcaica, un lloc amb un mercat de bestiar, i lloc per on passava l'antiga *Via Salaria*, via que, tal com indica el seu nom, portava la sal de les salines cap a l'interior. Però també esmenta la *Porta Herculanensis* de Pompeia coneguda amb el nom de "la porta de la sal". De forma general, per Marzano molts santuaris d'Hèrcules a Itàlia s'ubicarien en nusos de comunicació, es vincularien al bestiar i a la seva transhumància, i serien llocs d'adquisició o tractament de la sal.

amagant de forma metafòrica una activitat econòmica centrada en la ramaderia i en la seva comercialització? Hem de considerar atzarosa la presència d'Hèrcules, i el seu simbolisme lligat a la ramaderia, en una zona on com veurem aquesta és una activitat econòmica troncal? Evidentment i malaurada, no tindrem potser mai prou elements per contestar aquestes preguntes en un sentit o en un altre. Però això no exclou que no vulguem ressaltar les vinculacions i els punts de contacte, i posar-les justament a sobre de la taula com a uns nous elements de debat.

5.2.1.6. Marc Valeri Marcial

Epigrames, XIII, 54.

Perna.

*Cerretana mihi fiat uel missa licebit de Menapis: lauti de petasone uorent.*¹³²

Comentari. El poeta llatí de segona meitat de segle I dne s'està referint als pernils ceretans, producte que considera d'una certa qualitat, ja que recomana als sibarites, o sigui, aquella gent de paladar refinat, que en mengin sobradament. En ser la segona referència a aquest producte, cal pensar que l'elaboració de pernils seria una activitat d'una certa importància, la qual aconseguiria entrar als circuits comercials de llarga distància.

Debat historiogràfic. En aquest cas no podem dir que hagi existit debat historiogràfic. Tots els autors que han tractat la qüestió ceretana han pres el passatge de Marcial per emfatitzar l'economia ramadera dels ceretans, i dins d'aquesta, destacar-ne l'elaboració i comercialització de pernils¹³³. La dada de Marcial sovint va de la mà de la menció que també en fa Estrabó (comentada en el punt 5.2.3.), i de l'edicte de preus de Dioclecià de principis de segle IV dne (que es comentarà en el 5.2.8), on també s'esmenten els pernils ceretans. Les tres cites

¹³²u Jamón. Llegue a mi poder vino cerretano o —cabra esa posibilidad— enviado desde los menapios: que los sibaritas se atraquen de paletilla." Marcial "Epigramas, II". Traducció i notes de Juan Fernández i Antonio Ramírez. Editorial Gredos. Madrid, 2001. pàg 336.

¹³³ No farem aquí cap menció bibliogràfica específica, ja que no hi ha cap autor que hagi tractat la qüestió de les fonts que se separi d'aquesta interpretació.

juntes permeten pensar en una producció de pernils a la Ceretània fins al segle IV dne.

Interpretació. Pel que fa a nosaltres, també ens sumem a aquesta opinió unànime de donar credibilitat a la cita de Marcial, ja que si se suma amb les altres dues cites, d'Estrabó i de l'Edicte de preus, es pot considerar l'activitat econòmica ramadera dels ceretans de gran importància i durabilitat¹³⁴.

5.2.1.7. *Claudi Ptolomeu*

Geografia, II, 6, 68-69: “Κερητανοί>, ὧν πόλις Ἰουλία Λίβικα”

Comentari. En aquest text, Ptolomeu, autor del segle II dne, després de parlar dels ilergets i els ausetans, menciona als ceretans, dels que en destaca la seva *polis*, *Iulia Libica*, per tant, en destaca la seva capital.

Debat historiogràfic. Tal com passava amb la cita de Marcial, aquest passatge de Ptolomeu no ha tingut cap mena de controvèrsia històrica, doncs tothom l'ha pres amb total credibilitat. Així, s'entenia l'existència d'una *civitas*, *Iulia Libica*, que s'hauria fundat en algun moment de la segona meitat de segle I ane. De forma general, en els primers treballs dels anys 70 es postulava per una fundació de Cèsar lligada al seu pas per Cerdanya l'any 49 ane en el camí vers *Ilerda*, fundació que hauria comportat la concessió del dret llatí (DELCOR, 1976: 145; CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 202; PADRÓ *et alii*, 1978: 235). Aquesta hipòtesi és la que va tenir més vigència fins a la dècada dels 90 (NOLLA/RODÀ, 1995: 511; PANOSA, 1995: 466). Tanmateix, fou Oriol Olesti en la seva tesi de llicenciatura el primer en plantejar que, sense descartar totalment l'opció anterior, tal vegada la fundació havia de situar-se en el moment de les reformes d'August (OLESTI, 1993: 151). Aquesta hipòtesi tingué prou validesa perquè en els anys següents el mateix

¹³⁴ I volem recordar, recuperant una altra vegada la cita d'Ateneu de Naukratis sobre els pernils pamplonesos, que tal vegada aquesta era una activitat transpirinenca.

Padró flexibilitzés les seves posicions (PADRÓ/CAMPILLO, 1998: 307), però sobretot perquè la gran majoria d'autors posteriors valoressin la fundació augustal com la més probable (CAMPMAJÓ, 1996: 37, CAMPILLO/BORRÀS, 1996: 102; RICO, 1997, 177; OLESTI/MERCADAL, 2005: 310; SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 191; OLESTI, 2010: 53; CRESPO, 2011: 250)¹³⁵. Tot i que recentment l'arqueòleg Pièr Cots ha proposat una fundació just després de la desfeta sertoriana, conjuntament amb *Lugdunum Convenarum* i *Aeso* (Cots, 2007: 693), els arqueòlegs que actualment estan treballant a *Iulia Libica*, a la zona del fòrum, també semblen decantar-se per una fundació en l'últim terç de segle I ane (OLESTI *et alii*, 2015: 100; OLESTI, 2016: 179).

Un altre debat, però, giraria entorn de l'origen del nom, i en aquest cas són menys els investigadors que han gosat afrontar-lo. Deixant de banda les opinions dels segles XVIII i XIX que apostaven que l'origen es deuria a l'Hèrcules Líbic, citat en l'obra de Sili Itàlic, però que ràpidament foren descartades (PADRÓ, 2000: 9-11), els primers que afrontaren la qüestió foren Josep Padró i Miquel Cura, els quals l'any 1978 (PADRÓ *et alii*, 1978: 235) ja insinuaven que el nom de *Iulia Libica* estava conformat per un primer epítet, *Iulia*, eminentment llatí (i vinculable, per ells, a Cèsar) i un segon mot d'arrel indígena, *Libica*¹³⁶, d'origen desconegut. Aquesta visió també era compartida uns anys més tard per Josep M Nolla i Isabel Rodà (NOLLA/RODÀ, 1995: 511). Tanmateix, l'any 1994 Jordi Pons va elaborar una proposta segons la qual la ciutat hauria pogut ésser fundada per Livi Salinator entre el 83 i el 81 ane¹³⁷, assimilant el *cognomen* Livi amb el nom de la ciutat escrit en "V" (PONS, 1994: 78-81)¹³⁸. I uns anys més tard, Juan Luis García, en el seu

¹³⁵ Tot i així també cal mencionar que en treballs recents encara es preferia considerar la fundació de *Iulia Libica* en l'any 49 ane (Pérez, 2010: 580).

¹³⁶ Els autors, i seguint la línia que ja havia proposat Matías Delcor uns anys abans (Delcor, 1976: 145), consideraven que, tot i que en les fonts apareixia sota la fórmula "libica", amb "B", el nom real d'havia de transcriure "Livica", amb "V". Nosaltres en el present treball preferim conservar la variant amb més acceptació del terme, "Libica".

¹³⁷ Ens estem referint a l'episodi narrat per Plutarc (Sertori, 6, 5) en què Sertori, després d'haver creuat els Pirineus l'hivern del 83 ane, manà fortificar dos anys més tard els passos dels mateixos a Juli Livi Salinator davant l'avenç de les tropes sil·lanes comandades per Gai Annius. En propers apartats ens referirem a aquesta cita amb més detall.

¹³⁸ En aquest sentit volem recordar que totes les mencions antigues de *Iulia Libica*, aquesta de Ptolomeu a la que estem fent referència, i una altra de l'any 672 on es menciona el *Castrum Libiae*

llibre on analitza la Geografia de Ptolomeu, recupera una antiga tradició interpretativa d'Antonio Tovar segons la qual la ciutat deuria el terme *Libica* a l'esposa d'August, Livia (GARCIA, 2003; 404). Segons aquestes dues interpretacions darrereres doncs, els dos segments de Iulia Libica tindrien una arrel llatina. La hipòtesi de Jordi Pons, que relacionava la fundació amb la presència de Livi Salinator a Cerdanya, segurament fou amb la que es basà Pièr Cots el 2007 quan afirmava que *Iulia Libica* s'havia creat amb restes de l'exèrcit de Sertori (COTS, 2007: 693).

Uns anys després, Cira Crespo recuperava l'antiga tradició de considerar l'origen dual a Iulia Libica (llatí el primer i indígena el segon). Per ella, el nom Libia s'hauria de relacionar amb un topònim preromà provinent de l'arrel preindoeuropea *lei-* (fluir), que duria a la veu *Libare* en llatí (CRESPO, 2011: 250).

Ja darrerament, Oriol Olesti també ha aprofundit en considerar l'origen indígena al terme Libica. Olesti fa una reinterpretació del conegut Bronze d'Ascoli, segons la qual els "Libenses" mencionats, tradicionalment relacionats amb la *Libia* berona, ciutat celtíbera de la Rioja, es correspondrien a ciutadans de "*Libica*"¹³⁹, lloc on es fundaria la posterior *Iulia Libica* (OLESTI, 2014a: 152 i 342-343)¹⁴⁰. Per tant, per aquest autor, i deixant de banda aspectes epistemològics del terme, la menció de la ciutat a principis de segle I ane, indubtablement significaria la condició ceretana del topònim.

en el marc d'una expedició de Wamba (recollit a PONS, 1994: 292), la grafia del mot sempre és amb "B", a diferència del nom actual de la ciutat, Llívia, amb "V". Van ser Delcor (DELCOR, 1976, 145) i altres arqueòlegs (PADRÓ *et alii*, 1978: 235), l'any 1976 i 1978 respectivament, els que van postular que era preferible utilitzar Livica en lloc de Libica.

¹³⁹ Aquesta hipòtesi ja fou apuntada per Cira Crespo en la seva tesi doctoral (Crespo, 2011: 107), tot i que en aquell cas la deixava com una possibilitat més, sense definir-se ni posicionar-se com sí que ho féu Olesti. Posteriorment, aquesta tesi ha estat seguida per altres autors (REVILLA/SANTACANA, 2015: 81)

¹⁴⁰ El Bronze d'Ascoli (89 ane) és un document epigràfic en el qual es mostra com Gneu Pompeu Estrabó, pare de Gneu Pompeu Magne i general que va conduir el setge d'aquella ciutat, fa concedir la ciutadania romana a la turma salduïtana, un grup de cavallers ibèrics que havien estat reclutats de la zona de les valls de l'Ebre i el Segre, i que haurien combatut en la presa d'aquella ciutat en el marc de la Guerra social (91-87 ane). Més endavant analitzarem aquest document amb més deteniment.

Interpretació. És evident que la cita de Ptolomeu només es pot valorar des de la seva credibilitat, i en aquest sentit nosaltres també ens afegim a la unanimitat dels investigadors precedents. Pel que fa al debat generat entorn del moment de la seva fundació, i davant la impossibilitat de poder-ho resoldre a partir de les fonts històriques, nosaltres ens remetem als treballs arqueològics que es realitzen al municipi, segons els quals els nivells romans més antics que es documenten corresponen a l'època augustal (OLESTI *et alii*, 2015: 100; OLESTI, 2016: 179). Segons això, la fundació de Iulia Libica s'ha de considerar de l'època d'August.

Altra cosa és l'origen del topònim, debat al qual també hi hem fet referència. Nosaltres pensem que les hipòtesis que remunten l'origen del nom a una arrel plenament llatina estarien mancades d'arguments històrics i arqueològics. Efectivament, que fos Livi Salinator qui hagués fundat la ciutat, deixant la seva petjada en el topònim de la nova *urbs*, no té cap base arqueològica, a banda que la fundació de ciutats per part de lloctinents se sustenta en molt pocs paral·lels històrics. I que el nom de la ciutat s'hagués posat en honor a la dona d'August, Livia, també està mancat d'argumentari i paral·lels històrics. Nosaltres veiem més versemblant, i argumentable a nivell històric i arqueològic, que el nom de la ciutat respongui a una dualitat indígena i llatina. No cal fer una extensa llista del nom de ciutats romanes que en el seu nomenclàtor presenten una barreja de noms indígenes i llatins (*Tarraco, Corduba, Barcino,...*), per no parlar de les ciutats romanes que directament van heretar el nom ibèric precedent (*Aeso, Ieso, Gerunda, Iluro, Baetulo,...*). La pervivència del nom indígena en les noves ciutats romanes és el fenomen més comú durant la romanització, almenys en les nostres terres¹⁴¹.

Però, a més, cal afegir els aspectes etimològics de *Libica*. És obvi que pels autors que defensen que el mot provindria de Livi Salinator o de Lívia, la dona d'August, el nom de la ciutat tindria un origen clarament llatí. Cira Crespo, al seu lloc,

¹⁴¹ Fins i tot en el cas de *Iulia Libica* podríem tenir dos noms en època indígena, *Libia/Libica* i *Braquile*. El segon, tal vegada, hauria estat la forma com els grecs haurien anomenat la ciutat. En qualsevol cas, només s'hauria conservat la primera fórmula en el terme de la ciutat romana.

proposava que podria tenir el seu origen en una arrel preindoeuropea, *lei-* (fluir), que hagués desembocat en la veu llatina *libare* (CRESPO, 2011: 250). Independentment de la seva etimologia o significat literal, nosaltres pensem que es tracta d'un vocable plenament ibèric. Per defensar-ho comptem amb altres poblacions de la península que presenten la mateixa grafia (la Libia de la zona berona, per exemple, a l'alta conca de l'Ebre), però sobretot amb l'existència d'algun paral·lel epigràfic. Efectivament, darrerament, l'equip del Dr Alberto José Lorrio ha donat a conèixer un estudi dels materials metàl·lics del Museu de Cuenca i que provenen de l'*oppidum* ibèric de *Contrebia Carbica* (LORRIO/DEL PRADO, 2016; FATÁS *et alii*, 2014: 33), en què es conserva una tésera d'hospitalitat de bronze en forma de toro, amb una llegenda en ibèric en què es pot llegir *libiaka / kortika kar*. Aquesta inscripció demostraria que l'arrel *libia* seria ben pròpia del món indígena preromà, i per tant, la segona part del nom *Iulia Libica*, perfectament podria provenir d'un topònim preexistent que fos *Libia* o *Libica*.

Acceptant que la segona part de *Iulia Libica* és d'origen ceretà, nosaltres també estem d'acord amb Olesti que hi poden haver altres mencions a la ciutat indígena (la ja citada del Bronze d'Ascoli, i alguna altra que veurem seguidament), el que refermaria l'existència d'una *Libia/Libica* com a topònim ceretà preexistent.

Finalment, tal com veurem en el decurs del present treball, des d'un punt de vista arqueològic s'està demostrant l'existència d'un nucli important indígena previ a la configuració de *Iulia Libica*, tant al capdamunt del Puig del Castell com als seus peus.

5.2.1.8. Dió Cassi/ Gai Vel.lei Patercle

Dió Cassi, *Historia Romana* Llibre XLVIII, 7: “...ἐγένετο δὲ καὶ ἐν Ἰβηρίᾳ Κερητανῶν, καὶ αὐτοὺς ὁ Καλουῖνος κατεστρέψατο, προκατορθώσας τέ τι καὶ προδυστυχήσας διὰ τοῦ ὑποστρατήγου λοχισθέντος τε ὑπὸ τῶν βαρβάρων καὶ ἐγκαταλειφθέντος ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν...”¹⁴²

Gai Vel.lei Patercle, *Hist.Rom.*, 2, 79, 3: “...*Eadem tempestate Calvinus Domitius, quum ex consulatu obtineret Hispaniam, gavirosimi, comparandique antiquis, exempli auctor fuit: quippe primipili centurionem nomine Vibilius, ob turpem ex acie fugam, fusti percussit...*”¹⁴³

Comentari. Vel·lei Patercle fou un historiador de l'època d'August i Tiberi mentre que Dió Cassi fou un escriptor que va viure entre la segona meitat de segle II ane i la primera meitat de segle III dne. Els dos passatges ens estan parlant de la revolta que els Ceretans van protagonitzar l'any 39 ane. Semblaria que després d'alguna victòria indígena, Domici Calví, general primer de Cèsar i després d'Octavi, va prendre les regnes personalment de les tropes. Primer va castigar les tropes fent fuetejar al *primipilus*, de nom Vibilius. Posteriorment, va aconseguir sotmetre definitivament els revoltats. Per Vel·lei Patercle sabem que l'aixecament es produí l'any 39 ane, i per l'emissió d'unes monedes a Osca per commemorar aquest episodi, sabem que finalitzà el 36 ane.

Debat historiogràfic. Aquestes són unes altres de les cites històriques dels Ceretans que han fet córrer més rius de tinta. La clau de volta de les mencions no

¹⁴² “...Y en ese tiempo ocurrió también en Hispania la revuelta de los cerretanos. Calvino los sometió, pero previamente tuvo algunos éxitos, y también fracasos a causa de su lugarteniente, que fue emboscado por los bárbaros y abandonado por sus soldados...” Dión Casio “Historia Romana. Libro XLVIII”. Traducció i notes de Juan Pedro Oliver. Editorial Gredos. pàg Pàg 171-172.

¹⁴³ “...En esos momentos, Domicio Calvino, como le habían asignado Hispania después de su consulado, dio un ejemplo de gran severidad, comparable a los antiguos, porque golpeó con un látigo al centurión de la primera sección, llamado Vibilio, que había abandonado la formación huyendo vergonzosamente” Veleyo Patérculo, Historia Romana, Libro II, 79,3. Traducció i notes de M Asunción Sánchez, Ed Gredos, Madrid, 2001, pàg 188.

ha estat la revolta en sí, acceptada per tots els autors, sinó que aquesta es produís en un moment tan tardà: més de 150 anys després de la darrera revolta contra el poder romà en terres catalanes, almenys quaranta anys després que el corredor cerdà passés a quedar incorporat a la xarxa viària i estratègica romana (per alguns autors), i uns anys després que Cèsar hagués donat el dret llatí als seus ciutadans (també per alguns autors). Aquesta era la gran contradicció que oferien les mencions de Patercle i Cassi. Com encaixar aquesta revolta en l'esdevenir històric dels ceretans?

Pels primers autors a tractar la qüestió, paradoxalment això no fou un problema. Per Padró o Campmajó, fermes partidaris d'una marginalitat efectiva dels territoris pirinencs, fins a la implantació de *Iulia Libica*, la revolta confirmava aquest aïllament. Així, els primers contactes amb el món romà i els primers beneficis a la població haurien portat als Ceretans a sublevar-se (PADRÓ, 176, 112; DELCOR, 1976: 151; PADRÓ ET ALII, 1978: 235; CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 206). Aquests supòsits no es van qüestionar fins als primers treballs de Guillermo Fatás sobre els Ceretans (FATÁS, 1990: 20, i posteriorment 1993: 308; i 1995: 165). Fatás, proposava que la revolta s'hauria desenvolupat en els Pirineus Centrals, en el marc d'una política general romana de sotmetre aquells territoris que encara escapaven al seu control. Aquesta nova tesi, en aquell moment del tot innovadora, no fou del tot acceptada en aquella dècada. Així, autors com Josep M Nolla i Isabel Rodà, que en el seu estudi sobre la vessant meridional dels Pirineus catalans, encara consideraren que l'aixecament s'hauria produït a Cerdanya (NOLLA/RODÀ, 1995: 511); o també Christian Rico, el qual defensava l'any 1997 que la revolta s'havia de circumscriure a Cerdanya o les valls més limítrofes (RICO, 1997: 144)¹⁴⁴. Amb tot, aquest darrer ja incorporava en el seu discurs la justificació

¹⁴⁴ Probablement, i reconeixent la magnífica obra científica que realitzà, aquest és un dels punts contradictoris de Christian Rico almenys pel que fa al ceretans, i en certa manera, reconegut per ell mateix en la seva obra. Recordem que Christian Rico era un ferm partidari de circumscriure els Ceretans només a la vall cerdana, però al mateix temps, defensava que la incorporació a l'esfera de control romana ja s'havia produït des de finals de segle II ane. Si a això hi sumàvem l'emissió de les monedes de l'any 36 ane a Osca per commemorar la victòria, només desembocava a què l'autor reconegués que l'explicació de l'episodi del 39 a Cerdanya era certament incompreensible.

proposada per Fatás segona la qual l'episodi no havia de considerar-se un fet aïllat de rebel·lió contra el poder romà, sinó que s'havia d'incloure dins la política de sotmetiment d'aquelles zones marginals que encara escapaven al control de Roma. Tanmateix, en el mateix moment algunes veus començaven a donar credibilitat a la tesi d'una revolta amb un focus més allunyat de les valls catalanes. Jordi Pons, a partir de les monedes emeses a Osca també era partidari de situar-la a territori aragonès (PONS, 1994: 88-89). De fet, aquesta és la tesi que s'imposà, ja que en tots els treballs d'aquest segle se segueix aquesta línia interpretativa¹⁴⁵: Historiadors com Maria Pilar Rivero (RIVERO, 2002: 160), Oriol Olesti¹⁴⁶ (OLESTI/MERCADAL: 2005, 303; 2015: 187), Cira Crespo (CRESPO, 2011: 137) o Luis Amela (AMELA, 2011, 48 i ss), ja consideren que la revolta de l'any 39 ane s'hauria originat i desenvolupat en algun indret de les valls centrals pirinenques, i l'esdeveniment, hauria de quedar circumscrit a la voluntat de Roma d'acabar amb les bosses de marginalitat que encara tenia en el seu propi territori. D'aquesta manera la revolta ceretana del 39 ane s'havia de contextualitzar i equiparar a la campanya que Agripa l'any 38 i el 35-34 ane va dur a terme contra els aquitans (Dió Cassi LIII, 49, 2 i Apià, BC, 5, 92), la de Mesala Corví dels anys 29-25 ane contra aquitans de les valls centrals del vessant septentrional dels Pirineus (Dió Cassi 39, 46, 2, i Apià BC, 4, 38; Tib. 1, 7, 3-12), arribant fins al riu Atax (Auda), la que Terenci Varró dirigí l'any 25 ane contra els *salassi* a la vall d'Aosta (Dió Cassi, LIII, 25, 2-3), o la que el mateix August i Agripa dirigien contra els càntabres i els asturs els anys 29-19 ane (Dió Cassi, LIII, 25).

Interpretació. Nosaltres, per part nostra, també ens volem afegir a les tesis dels autors més recents. Creiem que la campanya que va emprendre Cneu Domici Calví, veterà senador que també fou patró d'Empúries i Tarraco, contra la

Rico, acabava la seva exposició dient que possiblement tot plegat era un fet molt aïllat, potser relacionat amb la concessió del dret llatí.

¹⁴⁵ Tal vegada l'única excepció es trobaria en la tesi doctoral que Jacinto Bonales va fer del territori andorrà, en la qual encara es diu que la sublevació succeí a Cerdanya i valls limítrofs (BONALES, 2012: 32). De totes maneres l'autor no centra el seu estudi en l'anàlisi de les fonts, i les etapes republicanes no són l'objecte central del seu treball.

¹⁴⁶ Posicionant-se clarament en aquest sentit, i corregint les antigues ambivalències que havia mostrat en els seus primers treballs (OLESTI, 1993: 134-135).

sublevació de ceretans de l'any 39 ane, es produí a les valls meridionals dels Pirineus Centrals, i per aquest motiu féu emetre les monedes a Osca que commemoraven la victòria definitiva. Al mateix temps, no creiem que la revolta respongués a un focus de resistència regional, a una reacció, armada i coordinada, contra uns primers contactes amb la potència ocupant, sinó que la visió que s'ha de prendre és justament la contrària, i s'ha d'enquadrar en la voluntat romana de tenir controlats tots els seus territoris. A part d'estar d'acord amb l'argumentari que des dels treballs de Fatás s'empra per justificar la sublevació als Pirineus Centrals, des del punt de vista arqueològic, i a partir de la nostra recerca, hem provat com la Cerdanya queda incorporada plenament al territori controlat per Roma com a mínim des de mitjans de segle II ane, essent una més de les regions de la *provincia Hispania Citerior* gestionada, controlada i explotada per l'administració romana. Però a més, també es constata com a nivell arqueològic no hi ha episodis de destrucció violenta situables al tercer quart de segle I ane que es poguessin identificar amb la revolta ceretana. Per tant, potser no sabem on es produí exactament la sublevació i per on actuà Domici Calví (a banda de la fórmula genèrica "Pirineus Centrals"), però del que sí podem estar força segurs és que no es desenvolupà a Cerdanya. Tanmateix, i de forma paradoxal, en els dos grans jaciments arqueològics que hem treballat a Cerdanya, el Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga, hem pogut determinar que l'abandonament es produiria en el tercer quart de segle I ane. En el primer lloc comptem amb una moneda de Kelse datada en el 45-44 ane, mentre que a Baltarga en tenim una altra de *Petillius Capitolinus*, datada l'any 43 ane, que ens determinen un *terminus post quem* a partir de la revolta ceretana. Per tant, si bé els fets s'esdevingueren a unes valls prou allunyades de Cerdanya, els efectes foren generals. D'aquesta manera, pensem que després de sufocar la revolta, Roma obligà a abandonar alguns dels centres regionals més importants fins aquell moment, iniciant un nou model de poblament que, en el cas de Cerdanya havia de girar al voltant de *Iulia Libica* i el seu territori circumdant.

5.2.1.9. Edictum petriis. 301 dne

4.1.8. “*Pernae optimae petasoni sive Menapicae Vel Cerritanae ital(icum) po(ndo) unum viginti*”

Comentari. En aquest edicte de preus de Dioclecià, de nou es fa referència als pernills ceretans, destacant la seva qualitat. Cal pensar que a principis de segle IV dne, encara gaudirien d'una bona presència a les xarxes comercials, essent molt ben valorats en els mercats romans.

Debat historiogràfic. Tal com passava amb la cita de Marcial, en aquest cas tampoc no hi ha hagut cap mena de discussió sobre la font ni sobre el significat. De fet, tots els autors han coincidit en utilitzar aquesta menció per falcar l'argumentari a la producció ramadera de Cerdanya i dels ceretans.

Interpretació. Coincidim en valorar que la presència dels pernills ceretans en una data tan avançada només fa que emfatitzar la importància de la producció ramadera, i especialment dels pernills, en l'economia ceretana (preromana i romana).

Tanmateix, i aquesta és una qüestió amb la qual ningú ha reflexionat, altra cosa és saber com entraven aquests productes als mercats internacionals i quins mecanismes i fórmules comercials s'utilitzaven. En el present treball intentarem demostrar que la producció ramadera anava íntimament relacionada amb l'explotació, recuperació, i comercialització de dos elements molt presents a les comarques pirinenques, i bàsics en la conservació d'aliments: la neu i la sal.

5.2.1.10. Altres referències al territori ceretà

Les nou cites descrites i comentades suara són les úniques a què es fa referència directament al poble dels Ceretans. Tanmateix, coneixem tota una sèrie altres

cites que, sense mencionar directament el territori, els seus habitants, o alguna de les seves ciutats, pel context ens podem imaginar que fan referència a la vall cerdana¹⁴⁷. Però també, volem presentar altres documents els quals fins fa ben poc temps no se'ls considerava relacionats amb el món ceretà. Noves lectures dels mateixos permeten llegir-los en clau cerdana. Aquests, no són inclosos amb les fonts que directament parlen dels ceretans en la mesura en què encara no tenen una acceptació prou àmplia, i que la seva adscripció es remet a una subjectiva interpretació de cada autor.

5.2.1.10.1. Polibi i Titus Livi. Inicis Segona Guerra Púnica

Polibi (*Historias*, III, 35, 1-3): “...καὶ διαβὰς τὸν Ἰβηρα ποταμὸν κατεστρέφετο τό τε τῶν Ἰλουργητῶν ἔθνος καὶ Βαργουσίων ἔτι δὲ τοὺς Αἰρηνοσίους καὶ τοὺς Ἄνδοσίους μέχρι τῆς προσαγορευομένης Πυρήνης. ποιησάμενος δὲ πάντας ὑφ’ ἑαυτὸν καὶ τινὰς πόλεις κατὰ κράτος ἑλών, ταχέως μὲν καὶ παρ’ ἐλπίδα...”¹⁴⁸.

Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XXI, 23, 2-6; 24, 1): “...Nonaginta milia peditum, duodecim milia equitum Hiberum traduxit. Ilergetes inde Bargusiosque et Ausetanos et Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est (...) Postquam per Pyrenaeum saltum traduci exercitus est coeptus rumorque per barbaros manuit certior de bello Romano (...) Inde, ne mora atque otium animos sollicitaret, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgreditur et ad oppidum Iliberrim castra locat.”¹⁴⁹

¹⁴⁷ En les cites que presentarem no hi ha una unanimitat que els fets a què es refereixen succeeixin a Cerdanya, però sí que aquesta opinió és majoritària en els historiadors (i si més no, és el que nosaltres considerem). I a més, les interpretacions que es deriven de l'anàlisi d'aquestes fonts (en un sentit o en un altre) han ajudat a elaborar el discurs històric dels ceretans al llarg dels anys.

¹⁴⁸ “...(Anníbal) Cruzó el río Ebro y sometió a las tribus de ilergetes y bargusios, también a los airenensis y a los andosinos, hasta llegar a los llamados Pirineos. Redujo a todos estos pueblos, tomó por la fuerza algunas ciudades más pronto de lo que hubiera esperado, pero le costaron numerosas y duras luchas en las que perdió no pocos hombres....” Traducció i notes de Manuel Balasch. Editorial Gredos. Madrid, 1981, Pàg 313.

¹⁴⁹ “...Cruzó el Ebro con noventa mil soldados de a pie y doce mil de a caballo. Sometió seguidamente a los ilergetes y bargusios y a los ausetanos y la Lacetania, que está situada en las estribaciones de los montes Pirineos (...) Cuando comenzó la travesía del ejército por los desfiladeros de los Pirineos (...) A continuación, para que la demora y la inactividad no enervara los ánimos, cruza los Pirineos con el resto de las tropas y acampa junto a la ciudad de Iliberris.”

Comentari. Aquests dos paràgrafs de les obres de Titus Livi i Polibi ens estan explicant el mateix episodi històric, i no és cap altre que el pas d'Anníbal pels Pirineus l'any 218 en el seu trànsit vers la península italiana. Segons el text de Polibi, Anníbal hauria hagut de sotmetre els Ilergets, els Bargusis, els Airenosis i els Andosins abans d'arribar als Pirineus, per tant, una sèrie de pobles que podríem situar a l'interior de les terres catalanes¹⁵⁰. Per l'autor, aquests enfrontaments també afectaren l'exèrcit cartaginès, ja que, tot i aconseguir el sotmetiment amb més rapidesa de l'esperada, els provocaren nombroses baixes. Així mateix, Per Titus Livi, els pobles als què va haver de sotmetre Anníbal foren els Ilergets i Bargusis (coincidint amb Polibi), Ausetans i Lacetans, tots ells ubicats en les zones interiors de territori català. Segons el relat de Livi, l'exèrcit cartaginès hauria penetrat i creuat els Pirineus, arribant finalment a la ciutat d'*Iliberris* (actual Elna). Per tant, de la lectura conjunta dels dos autors es desprèn que Anníbal, en la seva expedició vers Itàlia, va sotmetre per la força tot un seguit de pobles ibèrics de les terres interiors, i travessà els Pirineus per alguns dels colls practicables. Si fem cas de la menció de les gorges (*saltus*), el pas de l'exèrcit no hauria estat pel litoral català i el coll del Pertús, sinó per algun dels corredors de les altes muntanyes pirinenques.

Debat historiogràfic. El pas d'Anníbal per terres catalanes en la seva ruta per travessar els Alps és un debat de llarg recorregut, que ja s'inicià al segle XIX. En aquells anys i fins al primer terç de segle XX s'imposaren les hipòtesis segons les quals el general púnic havia passat per la costa, la ruta més fàcil i apte per creuar Catalunya. Tanmateix, els treballs d'Adolf Shulten i Bosch Gimpera de mitjans de segle XX van canviar aquest paradigma. L'absència en les fonts dels grans pobles ibèrics del litoral, o de la mateixa Empúries, i en canvi l'explícita menció dels pobles de l'interior, feia considerar a aquells autors que la ruta triada per Anníbal

Tito Livio "*Historia de Roma desde su fundación. XXI*" Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 42-43.

¹⁵⁰ Pel que fa als Airenosis i als Andosins, són autèntics *hapax* de la documentació. Tal com veurem a continuació i tan sols amb criteris homonímics, se'ls ha ubicat a la zona d'Andorra, els primers, i a la vall d'Aran els segons.

seria algun dels passos pirinencs, molt probablement el corredor cerdà. I aquesta fou la tesi que s'imposà durant bona part de la segona meitat de segle, i així ho reflectiren els diferents autors que analitzaven la figura del general cartaginès (RICO, 1995, 112)¹⁵¹. L'argumentació definitiva que solidificà la teoria del pas d'Anníbal pels passos interiors del Pirineu català la donà Francisco Beltrán en un article de 1984, elaborat en el marc del Cinquè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, celebrat dos anys abans, i que justament commemorava el bimil·lenari de l'epopeia púnica. En una anàlisi detallada dels autors antics, Beltrán arribava a la conclusió que Anníbal hauria escollit la ruta del Segre i el coll de la Perxa per arribar al sud-est francès. Beltrán argumentava que els pobles amb els què s'hauria topat en terres catalanes serien els llergets, Bargusis, Andosins i Airenosis, i que la menció dels Lacetans i Ausetans de Titus Livi seria una confusió de l'autor. De fet, per l'autor, hauria estat el general Hannó, després que Anníbal hagués traspasat la península, el que hauria sotmès aquells pobles. En definitiva, tot i que també deixava oberta la possibilitat a una ruta pel coll d'Ares del Ripollès, per Beltrán el més probable és que Anníbal creués els Pirineus pel coll de la Perxa, seguint la via del Segre aigües amunt, i que per tant, hagués passat per territori ceretà (BELTRÁN, 1984: 163-167). A partir del treball de Francisco Beltrán, pels autors que estudiaven els Pirineus i l'alta muntanya es generà una unanimitat interpretativa en considerar el pas de l'exèrcit cartaginès pel corredor cerdà¹⁵². En aquest sentit, l'única petita esmena a la proposta de Francisco Beltrán la realitzà Christian Rico uns anys després (Rico, 1995: 112-118; 1997: 84-88) en un article monogràfic sobre la qüestió i en una monografia que publicà sobre els Pirineus en època antiga. L'autor considerava, igual que Beltrán, que el pas més probable (per aptitud, per repetició de pautes en els episodis sertorians, cesarians o altres, i per les referències dels autors antics) era

¹⁵¹ Tot i així, també cal fer mencionar que alguns autors, com Dennis Proctor en la seva obra de 1974 sobre el general cartaginès, encara defensaven la ruta pel coll del Pertús, per la seva major accessibilitat envers les de l'interior (recollit a RICO, 1995: 112 i ss).

¹⁵² Sense ànim d'exhaustivitat, podríem citar alguns dels treballs de Josep Padró (PADRÓ, 1984: 61), Joan Maluquer de Motas (MALUQUER DE MOTAS, 1987: 309), Jordi Pons (PONS, 1994: 76), Isabel Panosa (PANOSA, 1995: 466), Gonzalo Ruiz Zapatero (RUIZ ZAPATERO, 1995: 97), Oriol Olesti (OLESTI/MERCADAL, 2005: 310), o Pau de Soto (DE SOTO, 2010: 224), on s'observa que des d'una bona part del món científic s'acceptaven les tesis de Beltrán.

el corredor cerdà. Així mateix, considerava que no es podia descartar l'opció de la ruta travessant el coll d'Ares, ja que la menció de Titus Livi dient que Anníbal havia fet parada a la ciutat d'Iliberris (Elna), podria indicar que certament hauria descendit per la vall del riu Tec, a l'altra banda justament del coll d'Ares. En definitiva, Christian Rico proposava que Anníbal hauria dividit el seu exèrcit en dues columnes. Una hauria remuntat el Segre, enfrontant-se a una coalició de pobles a les planes de l'Alt Urgell, i la segona hauria resseguit el prepirineu català, creuant la serralada per la comarca del Ripollès.

Interpretació. Per part nostra, també ens afegim a les tesis que l'exèrcit cartaginès hauria creuat els Pirineus pels passos interiors. No estem en consideració d'argumentar i contrastar amb suficient solidesa si Anníbal passà exclusivament per Cerdanya, o dividí les tropes en dos fronts, creuant els Pirineus per dos llocs alternatius. El que per nosaltres sí que sembla prou evident és que, almenys una part del seu exèrcit, remuntà el Segre per la via històrica i creuà Cerdanya i el coll de la Perxa en el seu camí vers els Alps. En aquest sentit, i a part dels arguments que ja van posar sobre la taula Francisco Beltrán o Christian Rico pel que fa a l'anàlisi dels autors antics, i que ara no repetirem, nosaltres creiem haver trobat un nou argument des de la vessant més arqueològica. Efectivament, i tal com veurem al llarg d'aquest treball, al jaciment del Tossal de Baltarga hem pogut excavar una ocupació ibèrica i republicana que interpretem com una posta de control del territori, ubicada precisament a l'entrada de la vall cerdana. En les darreres actuacions hem pogut constatar una fase d'incendi i destrucció que cal situar a la segona meitat de segle III ane, en un moment a cavall entre el tercer i últim quart de segle. Per nosaltres, la destrucció és atribuïble als efectes del pas de l'exèrcit d'Anníbal pel territori¹⁵³. Amb aquesta nova dada, tindríem un nou element que avalaria que la ruta que seguí l'exèrcit d'Anníbal, i que prou bé ens van descriure Polibi i Titus Livi, fou la del corredor cerdà.

¹⁵³ Interpretacions recollides en la darrera Memòria d'excavació (OLLER/MORERA, 2016).

5.2.1.10.2. *Apià, Polibi i Titus Livi. Fugida d'Asdrúbal*

Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XXVII, 19, 1): “Hasdrubal iam ante quam dimicaret pecunia rapta elephantisque praemissis, quam plurimos poterat de fuga excipiens praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum tendit...”¹⁵⁴.

Polibi (*Historias*, X, 39, 8): “...καὶ τῶν φευγόντων ὅσους ἠδύνατο πλείστους ἐπισπασάμενος, ἐποιεῖτο τὴν ἀναχώρησιν παρὰ τὸν Τάγον ποταμὸν ὡς ἐπὶ τὰς Πυρρήνης ὑπερβολὰς καὶ τοὺς ταύτη κατοικοῦντας Γαλάτας”¹⁵⁵.

Polibi (*Historias*, X, 40, 11-12): “...ἐπὶ δὲ τὰς ὑπερβολὰς τῶν Πυρρηναίων ὀρέων ἐξαπέστειλε τοὺς τηρήσοντας τὸν Ἀσδρούβαν. Μετὰ δὲ ταῦτα, τῆς ὥρας ἤδη συναπτούσης, ἀνεχώρησε μετὰ τῆς δυνάμεως εἰς Ταρράκων, ἐν τούτοις τοῖς τόποις ποιεῖσθαι τὴν παραχειμασίαν”¹⁵⁶.

Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XXVII, 20, 1-2): “De bello inde consilium habitum; et auctoribus quibusdam ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus ne Mago atque alter Hasdrubal cum eo iungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso ipse reliquum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae populis absumpsit...”¹⁵⁷.

¹⁵⁴ “Asdrúbal, que ya antes de entrar en combate había cogido el dinero y mandado por delante los elefantes, reunió todos los fugitivos que pudo y se dirigió al Pirineo cruzando el Tajo...” Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*”, Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 146.

¹⁵⁵ “... (Asdrúbal) se retiró siguiendo el río Tajo aguas arriba, en dirección a los puertos pirenaicos y a los galos que viven allí...” Polibio: *Historias. Libro X*, Traducció i notes de Manuel Balasch. Editorial Gredos. Madrid, 1981, Pàg 401.

¹⁵⁶ “... (Escipión) sin embargo, mandó a algunos de los suyos a observar el paso de los Pirineos por parte de Asdrúbal...” Polibio: *Historias. Libro X*, Traducció i notes de Manuel Balasch. Editorial Gredos. Madrid, 1981, Pàg 404.

¹⁵⁷ “Aunque algunos proponían salir en seguida en persecución de Asdrúbal, Escipión estimó que había en ello el peligro de que uniesen con este sus tropas Magón y el otro Asdrúbal y envió únicamente un destacamento a apostarse en los Pirineos” Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*”, Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 147.

Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XXVII, 36, 1): “De Hasdrubalis aduentu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nuntiauerant eum in Galliam transgressum erectosque aduentu eius...”¹⁵⁸.

Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XXVII, 39, 6-7): “ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Aruerni eum deincepsque aliae Gallicae atque Alpinae gentes, sed etiam secutae sunt ad bellum: et cum per munita pleraquetransitu fratris quae antea inuia fuerant ducebat, tum etiamduodecim annorum adsuetudine peruiis Alpibus factis intermitiora iam transibant hominum ingenia...”¹⁵⁹.

Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XXVII, 44, 7): “...nam itinerisquidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis quam Hannibalem ipsum gloriari posse...”¹⁶⁰.

Apia (*Historia Romana*, VI, 28): “...Ὁ δὲ ἵνα λάθοι τὸν Σκιπίωνα, παρὰ τὸν βόρειον ὠκεανὸν τὴν Πυρρήνην ἐς Γαλάτας ὑπερέβαινε, μεθ’ ὧν ἐξενολογῆκει Κελτιβήρων. Καὶ ὁ μὲν Ἀσδρούβας ᾗδε ἐς τὴν Ἰταλίαν, τῶν Ἰταλῶν ἀγνοούντων, ἠπείγετο”¹⁶¹.

¹⁵⁸ “La preocupación por la llegada de Asdrúbal a Italia iba en aumento de día en día. Primeramente comunicaron unos emisarios marselleses que había pasado a la Galia...”Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*”, Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 176.

¹⁵⁹ “...Pero a Asdrúbal le resultó todo más rápido y fácil de lo que tanto el como los demás se esperaban. En efecto, los arvernos y después otros pueblos galos y alpinos, aparte de darle acogida, lo siguieron a la guerra; además, por un lado avanzaba por sitios antes impracticables, pero que la travesía de su hermano había abierto al paso, y por otro pasaba entre gentes ahora más tratables después de doce años de comunicación...”Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*”, Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 182.

¹⁶⁰ “...(Asdrúbal) podía, en efecto, ufanarse mucho más que el propio Anníbal, sin lugar a dudas, por la rapidez de su marcha desde Hispania...” Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*”, Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 190.

¹⁶¹ “...Y él, con objeto de pasar inadvertido a Escipión, siguiendo por la costa del océano septentrional, cruzó los Pirineos hacia la Galia con los celtíberos que había reclutado. De este modo, Asdrúbal se encaminó hacia Italia a marchas forzadas sin que lo supieran los italianos” Apiano: *Historia Romana. Vol I*. Traducció i notes d'Antonio Sancho. Editorial Gredos. Madrid, 1980, Pàg 131.

Polibi (*Historias*, XI, 1): “Ἀλλὰ πολὺ ῥαδιεστέραν καὶ συντομωτέραν συνέβη γενέσθαι τὴν Ἀσδρούβου παρουσίαν εἰς Ἰταλίαν. — Ἀσδρούβα δὲ τούτων μὲν ἤρρασκεν οὐδέν...”¹⁶².

Comentari. Tots aquests passatges de les obres d'Apià, Titus Livi i Polibi, ens estan parlant del mateix episodi, la fugida d'Asdrúbal de la península Ibèrica per anar vers Itàlia per unir-se amb el seu germà, Anníbal. Efectivament, després de la derrota de l'exèrcit cartaginès l'any 208 aC a la Batalla de *Baecula*, prop de Jaén, en mans de les tropes de Publi Corneli Escipió, Asdrúbal decidí reagrupar les seves forces i anar a trobar-se amb Anníbal al cor d'Itàlia. Pel que es desprèn dels texts semblaria que Asdrúbal, després de la seva fugida de la batalla, hauria seguit la ruta del riu Tajo, i hauria traspassat els Pirineus per dirigir-se vers els Alps, tal com havia fet el seu germà deu anys abans. En aquest recorregut hauria pogut reclutar més tropes celtíberes, gal·les¹⁶³ i alpines per afegir-se al seu exèrcit. Tots els autors coincideixen a dir que aquest trànsit l'hauria fet amb una certa rapidesa.

Debat historiogràfic. De fet, aquest és un passatge del qual no existeix debat historiogràfic al seu darrere, almenys des del punt de vista dels ceretans, ja que cap autor s'ha parat a buscar-hi una relació amb el poble i territori ceretà. D'aquest episodi sembla que hi ha un cert consens en suposar que la ruta que seguí Asdrúbal fou per l'interior de la península, traspassant els Pirineus per la part més ponentina, la vascona, i arribant als passos dels Alps creuant pel bell mig de l'actual territori francès (RICO, 1997: 146). En aquest sentit, la menció del riu Tajo en Livi (*Ab Urbe Condita*, XVII, 19, 1) i Polibi (*Hist.*, X, 39, 8), la d'Apià dient que resseguí la costa de l'oceà septentrional (*Hist. Rom.*, VI, 28), i un altre cop la de Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XVII, 39, 6-7), detallant el reclutament de tropes entre els Arverns, semblava avalar que el recorregut d'Asdrúbal i el seu exèrcit hagués

¹⁶² “La llegada de Asdrúbal a Italia resultó mucho más fácil y rápida de lo que se esperaba...” Polibio: *Historias*. Libro XI, Traducció i notes de Manuel Balasch. Editorial Gredos. Madrid, 1981, Pàg 418.

¹⁶³ Titus Livi ens menciona explícitament els Arverns, poble gal ubicat en el Massís Central francès.

estat per uns territoris més de l'interior i allunyats de les zones d'influència ceretanes.

Interpretació. Hem pres les cites de la fugida d'Asdrúbal de la península perquè creiem que hi ha certs elements que conviden a la reflexió i al debat. Així, sense ànim de voler canviar el paradigma sobre el recorregut del general cartaginès, sí que creiem que algunes de les dades que ens aporten els autors poden servir per flexibilitzar les pautes interpretatives preestablertes i donar més riquesa a les diferents possibilitats que ara se'ns obren. Dit això, i tal com diem, hi ha tota una sèrie de dades en aquests passatges que certament són de difícil encaix en la teoria tradicional. Anem-les a veure.

Una primera dada ens l'aporten conjuntament Polibi (*Historias*, X, 40, 11-12) i Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XVII, 20, 1-2), quan ens diuen que Escipió no va impedir la fugida d'Asdrúbal però sí que va enviar un destacament als Pirineus per vigilar com travessava la serralada. D'acord amb això hauríem de pensar que la posta romana s'ubicaria en zones més o menys conegudes, si més no d'una certa familiaritat. Pensem que no seria molt lògic que un petit contingent de tropes anés seguint a l'exèrcit cartaginès per terres desconegudes i s'acantonés a l'altre extrem dels Pirineus només per vigilar el pas cap a la Gàl·lia. En aquest cas, i donat que el teatre d'operacions és un territori totalment desconegut, ens sembla més versemblant creure que Escipió se servís de les zones ja controlades, o si més no amb una actitud més filoromana, per enviar-hi les tropes de vigilància. Amb això, és evident que no volem dir que Asdrúbal passés per Cerdanya, però sí que volem deixar la porta oberta a què les bases de la posta romana dels Pirineus haurien de ser en un territori familiar i conegut, que li donés facilitats per moure's i per aconseguir informació. Aquest territori, en el context de finals de segle III a.n.e., només podia ser el dels Ceretans.

Un segon element que pot induir a una certa confusió correspon a la menció dels emissaris marsellesos (Titus Livi, *Ad Urbe Condita*, XXVII, 36, 1). La referència de

la ciutat de Marsella, recordem-ho, en el marc de finals de segle III ane, dóna una idea que les tropes cartagineses estan més a prop del Mediterrani del que la ruta tradicional podia marcar. Efectivament, reconeixem que és un indicatiu molt feble, ja que els emissaris haurien pogut marxar terra endins per verificar l'arribada d'Asdrúbal als Alps. Però és el sumatori amb les altres pinzellades la que fa aquesta cita interessant i donada a la reflexió.

Però un tercer indicatiu, ara amb més solidesa, el tenim amb la referència sobre la rapidesa amb què el general es presenta a les portes d'Itàlia (Titus Livi, *Ab Urbe Condita*, XXVII, 44, 7; Polibi, *Historias*, XI, 1), i sobretot, a la menció de Livi que explicita que aquesta rapidesa es va deure al fet que Asdrúbal va resseguir el camí emprat pel seu germà, Anníbal (Titus Livi, *Ab Urbe Condita*, XXVII, 39, 6-7). Certament, com podia haver anat Asdrúbal molt més ràpid que Anníbal, quan el trajecte del nord peninsular, a banda de ser del tot inhòspit i desconegut, és molt més llarg que el del mediterrani? I com podia haver ocorregut aquesta sorprenent rapidesa quan al mateix temps anava reclutant noves tropes? Però la segona dada encara aporta més confusió a la problemàtica. Segons Livi, la rapidesa amb què el general es plantà als Alps es devia al fet que havia anat seguint la ruta d'Anníbal d'uns anys abans. Per bé que segons el text sembla que s'estigui referint al tram gal del trajecte, ens podríem preguntar, des de quin indret Asdrúbal va prendre el mateix camí que el seu germà? Des de la zona marselesesa? Des del Llenguadoc?, No serà que Asdrúbal va voler evitar, només els Pirineus Orientals, prenent una ruta que justament els evités per recuperar ràpidament uns territoris coneguts? Evidentment són preguntes amb unes respostes molt suggerents i que realment conviden a la reflexió. Molt probablement mai ho sabrem amb certesa i quedaran com unes més de les moltes preguntes que ens genera la Història.

Ara bé, amb tota la prudència que la interpretació convida, des del nostre punt de vista pensem que una possible solució als interrogants fora, efectivament, que Asdrúbal hagués pres la ruta de l'interior peninsular, tal com la menció al riu Tajo i al reclutament de tropes celtíberes ens determina, i que hagués creuat els Pirineus

pels passos de la part occidental, en ple territori vasco, aprofitant tal vegada unes antigues aliances creades pel seu germà¹⁶⁴. Però un cop en territori gal, es pot pensar que en lloc d'endinsar-se per la Gàl·lia, anés resseguint els contraforts de la serralada fins a arribar a la plana tolosana. I des d'allà, recuperés el camí fet per Anníbal. I si encara fóssim més agosarats, es podria pensar que la gran rapidesa de la seva ruta es degué a al fet que va copiar el recorregut que havia fet el seu germà ja des de la península Ibèrica, el que voldria dir que hauria travessat els Pirineus pel territori ceretà. Com diem, però, són possibles solucions interpretatives a la confusió de certs aspectes de les fonts en aquest episodi de la Segona Guerra Púnica, les quals són de molt difícil constatació. Però, en qualsevol cas, no és la ruta emprada el que ens resulta més transcendental, sinó el que es pot inferir d'aquella ruta. En cas que el camí pres hagués creuat el territori ceretà, no cal dir-ho, les implicacions són molt rellevants. Però hem de reconèixer que es tracta de la hipòtesi més improbable. Però, i si prenem la primera de les solucions? I si Asdrúbal hagués evitat els Pirineus Orientals? Per quines raons ho hauria fet? Potser perquè, ara, després de la presa de *Cartago Nova* del 210 ane, les tribus ibèriques de l'interior (Ilergetes, Lacetans,...) han adoptat una actitud filorromana? Seria lògic de pensar-ho. Però, també els pobles ibèrics de les muntanyes? En aquest sentit, i recuperant el primer dels arguments a què fèiem referència, podem pensar en una actitud proromana de les comunitats ceretanes que possibilités que una guarnició romana es mogués pel seu territori, vigilant el trànsit d'Asdrúbal? Amb tota la moderació, nosaltresensem que sí. Nosaltres també creiem que els ceretans serien un més dels pobles amb una clara actitud filorromana, almenys en aquell moment de la disputa bèl·lica, i fou gràcies a això que, d'una banda, Asdrúbal no gosà de penetrar el seu territori, i de l'altra, els romans van poder fer un seguiment des de les zones controlades, dels passos que donava en cada moment.

¹⁶⁴ Recordem que Sili Itàlic menciona que els vascons eren aliats d'Anníbal i que van sumar recursos humans al seu exèrcit en la seva epopeia del 218 ane (Sili Itàlic, *Punica*, III, 357-358).

5.2.1.10.3. *Plutarc*

Plutarc (Sertori, VI, 4-5): “(...) χειμῶσι δὲ χαλεποῖς χρησάμενος ἐν χωρίοις ὄρεινοῖς, ὑπὸ βαρβάρων ἐπράττετο τέλη καὶ μισθοῦς τοῦ παρελθεῖν τὴν ὁδόν...”¹⁶⁵.

Plutarc (Sertori, VII, 1-4): “...αὐτίκα προσδοκῶν στρατιὰν διαπολεμήσουσαν αὐτῷ μεθ’ ἡγεμόνος ἀφίξεσθαι, φράγγνυται τὰ Πυρηναιῖα ὄρη διὰ Λιουίου Σαλινάτορος, ἐξακισχιλίους ὀπλίτας ἔχοντος. καὶ μετ’ οὐ πολὺ Γάϊος Ἄννιος ἐκπεμφθεὶς ὑπὸ Σύλλα καὶ τὸν Λίουιον ἀπρόσμαχον ὀρῶν, ἐν ἀπόρῳ καθῆστο παρὰ ταῖς ὑπωρεῖαις. Καλπουρνίου δὲ τινος ἐπίκλησιν Λαναρίου δολοφονήσαντος τὸν Λίουιον καὶ τῶν στρατιωτῶν τὰ ἄκρα τῆς Πυρήνης ἐκλιπόντων, ὑπερβαλὼν Ἄννιος ἐπήει χειρὶ μεγάλη, τοὺς ἐμποδῶν ἀνιστάς...”¹⁶⁶.

Plutarc (Sertori, XII, 5): “...τε τὸν Μέτελλον, ἄνδρα Ῥωμαίων ἐν τοῖς τότε μέγιστον καὶ δοκιμώτατον, οὐκ ὀλίγοις σφάλμασι περιβαλὼν εἰς τοσαύτην ἀπορίαν κατέστησεν, ὥστε Λεύκιον μὲν Μάλλιον ἐκ τῆς περὶ Ναρβῶνα Γαλατίας ἐλθεῖν αὐτῷ βοηθόν”¹⁶⁷.

Orosi (Llibre V, 23, 3-4) “...Manli proconsulem in Galliam, legiones in Hispaniam tria milia virorum quingenti equites et facti sunt adversum Hirtuleu inaequale. Ab his castris oppidum Ilerdam recipere et valido exercitu paene solus...”¹⁶⁸.

¹⁶⁵ “...(Sertorio) se dirigió a Iberia (...) tras sufrir duros temporales en territorios montañosos era obligado por los bárbaros a impuestos y pagos por el peaje...” Plutarco “Vidas paralelas. VI. Sertorio”. Traducció i notes de Jorge Bergua i Salvador Bueno. Editorial Gredos. Madrid, 2007, Pàg 422-423.

¹⁶⁶ “...bloquea los montes Pirineos mediante Livio Salinator con seis mil infantes. Y no mucho después Cayo Annio, enviado por Sila, al ver inexpugnable a Livio, se quedó al pie de las montañas sin saber qué hacer. Pero cierto Calpurnio, de sobrenombre Lanario, asesinó a Livio y cuando los soldados abandonaron las cimas del Pirineo, Annio las franqueó y atacaba con una gran fuerza, arrollando a los que se oponían...” Plutarco “Vidas paralelas. VI. Sertorio”. Traducció i notes de Jorge Bergua i Salvador Bueno. Editorial Gredos. Madrid, 2007, Pàg 423.

¹⁶⁷ “...(Hirtuleyo) le puso en tal aprieto que Lucio Manlio vino a socorrerlo (a Metelo) desde la Galia Narbonense...” Plutarco “Vidas paralelas. VI. Sertorio”. Traducció i notes de Jorge Bergua i Salvador Bueno. Editorial Gredos. Madrid, 2007, Pàg 422-423 i 429.

¹⁶⁸ “... Manlio, procónsul de la Galia, pasó a Hispania con tres legiones y mil quinientos jinetes, y entabló con Hirtuleyo un desigual combate: despojado por éste de su campamento y de sus tropas, huyó casi sólo a la fortaleza de Lérida...” Orosio “Historias. V”. Traducció i notes d'Eustaquio Sánchez. Editorial Gredos. Madrid, 1982, pàg 77.

Comentari. Les quatre cites les hem unificat, ja que se situen en el mateix context històric: les guerres sertorianes. Les tres primeres corresponen a uns passatges de la biografia que Plutarc va fer de Quint Sertori, general marià que després d'escapar-se de les persecucions de Sila a Itàlia buscà refugi a la península Ibèrica¹⁶⁹. El primer d'ells se situa l'any 83 ane (podem pensar que aquell hivern, si fem cas dels “durs temporals”), moment en què ell i les seves tropes travessaren per un pas muntanyenc i, fins i tot, les poblacions indígenes l'obligaren a pagar drets de pas. El segon passatge se situa dos anys més tard, quan el mateix Sertori manà fortificar a Livi Salinator els passos dels Pirineus, amb l'ajuda de sis mil soldats. Salinator fou assassinat per un altre personatge, Calpurni Lanari, fet que hauria provocat la descoordinació de les seves tropes, i que Gai Anni Lusc, general silà que estava acantonat als peus de les muntanyes, pogués atacar i penetrar a la península. Finalment, la darrera cita de Plutarc correspon a l'episodi que també ens descriu Orosi. Se situa l'any 78 ane, quan Luci Manli, governador de la Gallia Narbonensis, va anar a ajudar les tropes de Metel amb tres legions i 1500 genets, i als voltants de Ilerda fou atacat per les tropes d'Hirtolèu, un general sertorià.

Com veiem, en cap cas es menciona directament i explícita que Sertori, Anni o Manli travessessin la Cerdanya, ni que Salinator s'hi acantonés. Ara bé, la terminologia emprada (“cims de les muntanyes”, “durs temporals”¹⁷⁰...) fan pensar que Plutarc ens està parlant de corredors de l'alta muntanya. Com que la via principal per travessar la part oriental dels Pirineus (a banda del Pertús) és la Cerdanya, molts autors han cregut que els fets descrits haurien succeït a la comarca cerdana.

¹⁶⁹ Val a dir que alguns autors han intentat veure altres episodis de la Guerra Sertoriana en què s'utilitza el corredor cerdà. Així, Jean Luis Hygounet plantejava que Pompeu l'any 76 ane (Sal·lusti, *Hist*, II, 98, 5), en la seva retirada vers la Gàl·lia Narbonesa, hagués passat per Cerdanya (HYGOUNET, 1984: 140). També Jordi Pons pensava que la penetració de Luci Manli l'any 78 ane (Plutarc, *Sertori*, XII) s'hauria produït per l'eix Tet-Segre (PONS, 1994, 80). Tanmateix, aquestes suposicions no han estat recolzades per cap altre autor, a banda que dels textos tampoc es desprenen elements objectius que confirmessin les hipòtesis.

¹⁷⁰ Alguns autors han traduït “durs temporals” per “tempesta de neu” (RICO, 1997: 130) el que encara donaria més força a pensar que la penetració s'hagués fet per l'alta muntanya.

Debat historiogràfic. Pel que fa al darrer episodi, el del pas de Luci Manli de *Narbo a Ilerda*, és el que menys debat historiogràfic ha tingut, ja que només hi han fet menció dos autors. Bé és cert que en les explicacions que ens han arribat de Plutarc i Orosi no hi ha cap dada que ens orienti a saber per on va passar amb les seves tropes, i només es menciona la seva sortida de *Narbo* i arribada a prop d'*Ilerda*. Potser per això, i pel fet de ja tenir altres referències sobre la utilització de Cerdanya en el conflicte sertorià, el possible pas de Luci Manli no ha estat tingut en compte pels historiadors en les interpretacions que es derivaven del possible contacte entre els exèrcits locals i les poblacions locals. Com diem, un dels que sí que va fer notar aquesta possible presència fou Jordi Pons, que en la seva obra monogràfica de 1994 apuntava la idea que el camí utilitzat per Manli fos el de la via cerdana (PONS, 1994: 80). I més recentment, Oriol Olesti també s'afegí a aquesta idea (OLESTI/MERCADAL, 2005: 302; OLESTI, 2014a: 344). Però a banda d'aquests dos historiadors, els altres autors han mostrat un silenci absolut al respecte, i s'han centrat en l'anàlisi dels altres dos episodis narrats per Plutarc.

Els dos primers passatges citats per l'historiador grec són els que han tingut més controvèrsia, tant pel volum de tinta generat com pel que fa a la seva interpretació. Els dos episodis, a diferència del de Luci Manli, tenen una ambigua terminologia que permet molta més subjectivitat en la seva anàlisi. Però a més, depenent de per on se situés la travessia de Sertori i la ulterior fortificació dels passos pirinencs de Salinator, es podia interpretar que el territori en qüestió hauria entrat en contacte directe amb Roma. En un primer moment, els treballs de síntesi dels anys 70 no tenien cap dubte que els dos episodis, la travessa de les tropes sertorianes i la fortificació dels passos per Livi Salinator, havien tingut lloc a Cerdanya (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 202, PADRÓ, 1984: 81). Ja ràpidament però, aparegué algun autor que qüestionava alguna de les afirmacions. Així, Guillermo Fatás, d'una banda coincidia amb els dos arqueòlegs en el pas de Sertori per Cerdanya, però de l'altra, era partidari de considerar l'actuació de Livi Salinator a la zona del Pertús (FATÁS, 1982, 237)¹⁷¹. Aquesta posició féu que hagin perviscut dues clares

¹⁷¹ Aquesta opinió la mantingué Fatás, en els seus treballs posteriors (FATÁS, 1990: 19 i 1995: 165).

opinions al respecte. La que considera que els dos fets esdevingueren a Cerdanya, tal com proposaven Padró i Campmajó, és la que més adeptes ha tingut. Historiadors com Jordi Pons (PONS, 1989: 222 i 1994: 59 i 80) o Oriol Olesti (OLESTI, 1993: 135; OLESTI/MERCADAL, 2005: 303 o OLESTI, 2015: 186) que han treballat el territori i les fonts, però també altres autors que tractaven la qüestió de manera més col·lateral¹⁷². La possibilitat que només en l'any 83 ane s'hagués utilitzat el corredor cerdà, però en canvi Livi Salinator s'hagués fet fort a la zona de les Alberes, ha estat defensada per Christian Rico (RICO, 1997: 90, 130 i 153; 2009: 203-206), o per Cira Crespo (CRESPO, 2011: 112-114)¹⁷³. De totes maneres, des de la praxi arqueològica darrerament s'ha introduït un nou argument que aniria en la línia de la primera de les opcions. Efectivament, ja fa uns quants anys que s'estan fent excavacions arqueològiques al jaciment de Monteró¹⁷⁴, a Camarasa, un jaciment d'arrel itàlica que s'hauria bastit a inicis de l'últim terç de segle II ane, i abandonat a finals del primer quart de segle I ane. Les darreres interpretacions indiquen que l'abandonament s'hauria produït en el marc de la fugida dels partidaris de Salinator (PRINCIPAL *et alii*, 2015: 314). És evident que, donada la ubicació del jaciment, a la vall mitjana del Segre, l'equip d'arqueòlegs de Monteró és partidari de situar la penetració de Gai Anni per la via cerdana.

I d'altra banda, hi ha alguns elements puntuals d'aquestes cites que també han tingut la seva corresponent literatura historiogràfica. Primerament, cal mencionar els drets de pas que va haver de pagar Sertori per creuar les muntanyes. La gran majoria d'autors han destacat aquest fet, relacionant-lo amb l'eventual aïllament (i per tant, independència política i territorial) que encara gaudirien els ceretans en

¹⁷² Podríem citar les obres d'HYGOUNET, 1984: 140; PANOSA, 1995: 466; CAMPILLO/MERCADAL: 1997: 881; DE SOTO, 2010: 224; PÉREZ, 2011: 577; o CADIOU, 2015: 81, per posar alguns exemples.

¹⁷³ A pesar de mantenir que Livi Salinator no s'hauria fet fort a Cerdanya, els dos autors defensaven que el control de la via cerdana per part de Roma s'hauria iniciat en els últims decennis de segle II ane, essent des d'aquells anys una artèria de comunicació utilitzada d'una manera habitual. El fet que Valeri Flac, hagués estat governador de la Citerior i de la Transalpina simultàniament, pressuposava l'existència de vies segures de comunicació entre ambdues bandes de la serralada (CRESPO, 2011: 109).

¹⁷⁴ Monteró (especialment Monteró1) és un jaciment al qual ens referirem en diferents moments del present treball. Per saber-ne més podem agafar els darrers treballs publicats pel seu equip d'investigadors (BERMÚDEZ, *et alii*, 2005; FERRER *et alii*, 2009; PRINCIPAL *et alii*, 2015).

aquell moment. Però també, i com ha destacat Oriol Olesti, d'aquest fet se'n podia destacar l'existència d'uns recursos atípics del poble ceretà, definits pels pagaments d'unes taxes en passar per les vies principals dels seus dominis (OLESTI, 2014a: 344). Aquest mateix autor també ha fet notar la suggerent relació que es podria establir entre el personatge de Calpurni Lanari i l'activitat ramadera de pobles muntanyencs com els ceretans, entenent el *cognomen* Lanari com a "tractant de llana" (Olesti/Mercadal, 2005; 302).

Interpretació. Estudiades les quatre cites de Plutarc i Orosi que poden fer referència a un eventual pas de tropes per Cerdanya, analitzat l'argumentari dels autors per a cadascuna de les possibilitats, i després d'estudiar les dades arqueològiques obtingudes de la recerca al territori, nosaltres creiem que totes les mencions (les dels anys 83, 81 i 78 ane) ens estan parlant de la utilització del corredor cerdà en el decurs de les guerres sertorianes. Diferents arguments ens apunten cap aquesta direcció. Primerament, les mencions que explícitament es refereixen a l'alta muntanya són indubtables ("els cims de les muntanyes", "durs temporals"), i el context històric puntual també sembla força propici¹⁷⁵ per pensar que el pas de Sertori pels Pirineus fos pel corredor cerdà (de fet aquesta opinió és unànime en la historiografia). En aquest sentit, i si parlem de les ambigüitats de les fonts, o de la manca de concrecions geogràfiques per ubicar les travessies en un indret o l'altre, podem citar un altre episodi històric prou important com fou la marxa de Cèsar l'any 49 ane de *Narbo a Ilerda*¹⁷⁶. Per a tots els autors és acceptat que aquesta expedició va transcórrer pel territori cerdà. Però paradoxalment, i com veurem més endavant, en la descripció dels fets no es diu que passés per camins muntanyosos i nevats, o per cims elevats i rutes engorjades, per posar alguns exemples que ens portessin mentalment a un paisatge de muntanya. En aquella descripció es parteix d'una ciutat, *Narbo*, i s'arriba a un altre enclavament, *Ilerda*, i

¹⁷⁵ En el seu article de 1982, Guillermo Fatás ja va argumentar prou encertadament que Sertori, si volia penetrar a la Península i fer-s'hi fort, no podia fer-ho pel Pertús, entrada més habitual i fàcil, ja que estava controlada pel governador de la Citerior en aquell moment, Gai Valeri Flac. En aquella situació doncs, i davant el que ens deia Plutarc, el més raonable de pensar era que ho hagués fet remuntant el Tet i enllaçant amb la vall del Segre (FATÁS, 1982, 237).

¹⁷⁶ Aquesta cita també s'analitzarà de manera detallada en aquest mateix capítol.

tots els autors estan d'acord en dir que la ruta que s'escull és la del corredor cerdà, senzillament perquè és el trajecte més curt. Així doncs, ens podríem preguntar, per què en el cas de Cèsar és evident la utilització de la via de Cerdanya, però no ho és per Luci Manli, que va realitzar el mateix itinerari? Per què tan pocs autors donen versemblança a aquesta ruta en el cas de Manli? Nosaltres creiem que si l'argument és vàlid per Cèsar, també ho ha de ser en el cas de Luci Manli.

Segonament, cal dir que el coneixement de la Cerdanya que tenim avui en dia a nivell arqueològic, és molt diferent del que es tenia fins fa pocs anys. Així, una de les raons que s'esgrimia per ubicar a Livi Salinator a les Alberes, era justament la inexistència de *praesidia* al territori cerdà, o sigui, i de forma general, l'absència d'una xarxa d'assentaments que poguessin respondre a la suposada fortificació de què parlava Plutarc (RICO: 1997, 153). Com diem, aquest podia ser un argument de pes fins fa uns quants anys, però avui en dia ja no se sosté. Els treballs que hem realitzat a la comarca han mostrat l'existència d'*oppida* que estan fortificats amb una clara presència d'elements militars (El Castellot de Bolvir), enclavaments amb una evident funció de control territorial (el Tossal de Baltarga), o jaciments amb material arqueològic clarament vinculat a *militaria* (Lo Lladre)¹⁷⁷. Tots aquests assentaments mostren que l'estructura poblacional a Cerdanya al primer quart de segle I ane era capaç d'albergar una eventual operació de fortificació i de presència de soldats. Per tant, la inexistència de *praesidia* al territori no es correspondria a la realitat i per tant, no podria considerar-se un motiu per impedir que Livi Salinator fortifiqués la ruta cerdana.

I finalment, si acceptem la proposta d'interpretació en l'abandonament de jaciments com el de Monteró, relacionada amb la penetració de Gai Anni i la fugida dels partidaris de Salinator, resulta evident que l'episodi s'ha de situar a l'alta vall del Segre.

¹⁷⁷ Per exemple, ens estem referint als cinc glandes de plom recuperats del jaciment de Llo en nivells estratigràfics dels segles II-I ane, i dipositats al magatzem de materials de Sallagosa.

Per tant, nosaltres creiem fermament que la via cerdana fou una ruta importantíssima en l'esdevenir de la guerra sertoriana, ja que fou utilitzada en diverses ocasions com a lloc de penetració vers la Citerior. En el nostre parer, això no pot respondre a un fet conjuntural¹⁷⁸, sinó que l'ús, i sobretot el control del corredor pirinenc per part romana ha d'originar-se en una fase anterior al conflicte civil, un període que nosaltres situem a mitjans de segle II ane. En qualsevol cas, al llarg del present treball intentarem fonamentar aquestes afirmacions.

I a banda del debat propi sobre la ubicació dels episodis mencionats, ens sembla molt interessant i suggerent la idea d'Oriol Olesti de relacionar a Calpurni Lanari, amb la producció de llana, i per extensió, a la tan nomenada producció ramadera ceretana (en la forma de pernils)¹⁷⁹. Calpurni Lanari és un personatge del qual no en sabem la procedència, i ni tan sols sabem si es convertí en heroi essent del bàndol silà assassinant a Salinator, o si fou un traïdor a la causa mariana (CRESPO, 2011: 112), però en qualsevol cas, el *cognomen* ens podria estar indicant una activitat econòmica realitzada pel mateix personatge¹⁸⁰. Per tant, tindríem un territori amb una clara vocació ramadera (Cerdanya), uns fets ocorreguts en aquest mateix territori (l'episodi de Salinator) i protagonitzats per un personatge que es dedicaria a activitats derivades de la ramaderia (en aquest cas la llana, Lanarius). Per nosaltres, una relació, suggeridora, que molt probablement no té per què ser casual.

Com tal vegada potser tampoc no ho és que el personatge principal dels fets, Livi Salinator, precisament tingui el *cognomen* que té, Salinator, és a dir, "tractant de

¹⁷⁸ Oriol Olesti (OLESTI, 2015: 186) ja ha fet notar com les fonts semblen indicar una fortificació molt ràpida dels passos pirinencs per part de Livi Salinator. Per ell, això només hauria estat possible si aquests ja estaven controlats per Roma amb anterioritat.

¹⁷⁹ Aquesta hipòtesi també fou esbossada per altres autors. Així, Mireille Corbier arribava a les mateixes conclusions que Olesti, d'una manera paral·lela, a partir de l'anàlisi de la transhumància a l'Antiguitat (CORBIER, 2006: 76).

¹⁸⁰ Volem recordar que Plutarc especifica que el personatge es deia Calpurni i que Lanari tan sols era un sobrenom.

sal”¹⁸¹. Veurem al llarg del treball com el territori cerdà té una molt estreta relació amb la captació i utilització de la sal. Ja sigui pel consum que en fan els ramats, o per la comercialització dels productes derivats, com els pernils, la sal era un recurs natural imprescindible en l'economia ceretana. Davant d'això, és casual que uns fets que s'esdevingueren a la comarca tinguessin com a protagonista un personatge dedicat a l'activitat salina? Podem pensar que Sertori encarregà a Livi Salinator la fortificació dels passos pirinencs a un personatge conegut del territori gràcies al seu tracte amb la sal? Creiem que són preguntes que si més no, han de ser tingudes en compte. Per part nostra, en el decurs de l'estudi, intentarem demostrar l'estreta relació que hi ha entre el territori, la ramaderia i la sal.

I finalment, i ja per acabar amb les interpretacions que s'extreuen de l'anàlisi dels textos de Plutarc, volem fer esment al conegut dret de pas que Sertori es veié obligat a pagar per passar per la Cerdanya. Certament, aquesta taxa prenia tot el seu sentit en els primers treballs sobre els ceretans, quan es considerava que aquests encara mantenien en temps sertorians una total independència respecte de Roma, essent un territori al marge del control de l'administració romana. En aquella tessitura, tenia plena coherència històrica que aquell poble, encara no dominat ni conquerit per Roma, cobrés uns drets per passar pel seu territori. Tanmateix, amb l'afirmació que Roma ja tindria certa influència al territori fins i tot abans del període sertorià, tal com hem vist que defensen autors com Pons, Rico o Olesti des de fa una vintena anys, apareixia un canvi de paradigma, ja que els drets de pas ja no es podien justificar sota la fórmula del cobrament d'unes taxes per part d'una població encara no dominada per Roma. Així, la interpretació sempre restava un xic ambigua i difusa, amagada sota el paraigua del poc coneixement que es té de la zona¹⁸². El cobrament dels drets de pas era un recurs

¹⁸¹ Tot i així, per ser honestos cal dir que els Livi Salinator formen part d'una família important en la Roma republicana. Així, per exemple, Marc Livi Salinator va ser cònsol el 207 ane i censor el 204 ane, o Gai Livi Salinator, que fou cònsol el 188 ane.

¹⁸² A tall d'exemple, Cira Crespo en el seu darrer treball de síntesi del territori per explicar els drets de pas dels ceretans considerava que, a pesar que les poblacions indígenes de Cerdanya tenien des de feia temps un diàleg fluït amb Roma, els pactes que els ceretans havien arribat amb els romans eren conjunturals, per tant prou dèbils per a poder ser trencats amb facilitat (CRESPO, 2011: 112).

econòmic del món indígena, però se citava en un moment en què Roma ja feia alguns anys que hi tenia certa influència. Realment era difícil de conjuminar. Qui cobrava les taxes? Com d'intensa era la influència romana? Era una qüestió que no quedava del tot resolta. Ara però, després de la recerca efectuada al territori, hem arribat a un altre estadi en la problemàtica. Ara sabem, i així ho defensarem en aquest treball, que Roma ja té controlada, gestionada i explotada la comarca cerdana a la segona meitat de segle II ane, essent un territori més dins de la província Hispania Citerior. Si era així, si realment el territori ceretà era equiparable al territori ilergeta, cossetà, indigeta, o a qualsevol altre dels considerats ibèrics, per què els ceretans (sota control romà) cobraven unes taxes als mateixos romans? Certament la contradicció es fa majúscula.

Nosaltres creiem poder observar una sortida a aquesta contradicció, que implicaria considerar l'existència de taxes i drets de pas a segons quins punts fronterers durant el període romà. Tenim diferents elements per esgrimir aquesta tesi. D'una banda, Jordi Pons ja va fer notar l'existència d'uns documents epigràfics, localitzats en zones properes a la que tractem¹⁸³, dels que es podia inferir que almenys els Pirineus, en aquell moment límit de província, haguessin tingut un valor fiscal i duaner (PONS, 1994: 280-283). Seguint aquesta tesi doncs, en voler creuar de la *Hispania Citerior/Tarraconensis* pels Pirineus a la *Gallia Narbonensis* (o a la inversa), es pagaria un impost del 2% sobre les mercaderies, i del 2.5% a partir de Septimi Sever. L'acció de cobrament es realitzaria en unes *stationes*, unes postes que hi hauria no forçosament en la línia imaginària que dividiria les dues províncies, sinó en algun punt funcionalment i geogràfica més apte. I de l'altra, Marc Mayer i Isabel Rodà (MAYER/RODÀ, 1990: 230) van proposar ja fa uns anys que el nom d'un dels colls per travessar les Alberes, el Pertús, provingués de *portoria*, o sigui, el lloc on es cobraven les taxes de creuament del coll. Així, creien

¹⁸³ La primera inscripció (CIL XII, 5.362) correspon a un *cippus* provinent de l'església romànica de Sant Julià de Raó, al Rosselló, consagrat a Mercuri per *Euhangelus, soc(iorum) XXX (quadagesimae) ser(vus)*. La segona (CIL XIII, 255) consisteix en una taula de marbre trobada a Sant Bertran de Comenges, que recorda la total reconstrucció duta a terme per un esclau imperial i *contrascriptor*, d'una *statio splendidissima vectigalis XL Gall(iarum) Lugd. Conv(enarum)*. La tercera (CIL II, 6.085=RIT 232), trobada a Tarraco i dedicada a un llibert imperial que entre altres càrrecs exercí de *comentariensis XXXX Gall(iarum)* (extret de PONS, 1994: 281).

que el pas entre les dues províncies estaria fiscalitzat per un impost. I en aquesta línia, proposaven que a *Iulia Libica* hi podria haver hagut una posta similar, que taxés el creuament per la vall cerdana¹⁸⁴. Per tant, hi ha una línia interpretativa que considera molt versemblant l'existència d'un impost duaner que resseguiria la frontera entre les províncies hispano-gal·les.

Aquesta taxa, amb força indicis que la confirmen a la zona de les Alberes, també podria haver existit a la Cerdanya, ja que també seria una zona limítrofa que separaria territoris. De fet, ja hi ha algunes teories que apunten a la presència d'un lloc de cobrament d'impostos a Cerdanya. Diferents arqueòlegs i historiadors cerdans, en el marc de l'Onzè Col·loqui Internacional de Puigcerdà realitzat l'any 1997, van elaborar un article en què analitzaven la toponímia cerdana i la posaven en relació a l'estructuració del territori en època antiga a partir de la seva etimologia (ALIAGA *et alii*, 1998b). Entre altres elements, en aquell treball consideraven que existien alguns topònims a Cerdanya que podien provenir de conceptes propis de la fiscalitat romana, entre els quals destacava *pertica*¹⁸⁵ i *teloneum*¹⁸⁶. El més interessant dels dos és el segon, ja que el podríem situar a la zona de Talló, un nucli agregat de Bellver de Cerdanya. A banda que al mateix lloc s'han recuperat materials d'època romana, a escassos 2km en línia recta es troba el Tossal de Baltarga. Al capdamunt d'aquest turó existeix un jaciment arqueològic amb una cronologia d'entre el Bronze Final i la segona meitat de segle I ane¹⁸⁷. Però a més, i pel que aquí ens interessa, al tossal és al lloc on s'han recuperat la majoria de peces numismàtiques d'època romana de la comarca, essent la majoria d'elles d'època republicana¹⁸⁸. Conseqüentment, ens sembla bastant apropiat

¹⁸⁴ Aquesta opinió fou del tot compartida uns anys més tard per altres autors (GÓMEZ/PÉREZ, 1995: 527; RICO, 1997: 164).

¹⁸⁵ Es referiria a l'origen etimològic de la Perxa, el nom del coll. *Pertica* correspondria a una unitat de mesura (10 peus), però també podria correspondre a un lloc cadastrat, dividit i assignat. Per ells, i concretament en aquest cas, podria indicar un lloc fronterer entre *Iulia Libica* i el seu *territorium* respecte a una altra *civitas*, o també entre les dues províncies (pàg 263).

¹⁸⁶ Es referia a Talló, un llogarret de Bellver de Cerdanya. *Teloneum* indicaria la presència d'una oficina de recaptació d'impostos.

¹⁸⁷ Aquest és un dels jaciments on hem desenvolupat la nostra recerca a la comarca, amb excavacions arqueològiques continuades des del 2011 fins a enguany.

¹⁸⁸ Concretament, de les 42 monedes recuperades a Cerdanya del període republicà, 12 provenen del Tossal de Baltarga, i 14 més del terme municipal de Bellver de Cerdanya (CAMPO/MERCADAL,

plantejar la presència d'un post de recaptació tributària i fiscal, ubicat a les rodalies del Tossal de Baltarga, un *teloneum*, el qual podria haver mantingut el topònim derivant fins a l'actual Talló.

En resum doncs, prenent el conjunt de les dades exposades, i relacionant-les amb la cita de Plutarc del pagament de drets de pas per part de Sertori, podríem arribar a la conclusió que aquesta fou una pràctica que vingués imposada, no tant per les comunitats indígenes, sinó per la pròpia administració romana. Així, podríem especular que la Cerdanya, un lloc plenament incorporat al territori controlat per Roma des de mitjans de segle II ane, hauria estat una important via de pas i comunicació entre l'interior català i les terres rosselloneses. Però a més, durant bona part d'aquell període fou un territori fronterer amb les valls septentrionals de l'Auda i l'Arieja, amb unes bosses territorials que escapaven al control romà¹⁸⁹. Així doncs, i a tall d'hipòtesi, és possible pensar que les *stationes* fronteres interprovincials ja existissin en època republicana, i que una d'elles estigués situada a Cerdanya. Tanmateix, encara que la gestió i canalització del sistema fiscal estigués controlat per l'administració romana, amb una supervisió més o menys efectiva de l'exèrcit, també és cert que bona part de les tasques se sustentarien en la població local indígena, i sobretot, en aquelles elits filoromanes i col·laboracionistes, ceretanes en aquest cas. Per tant, i seguint el fil d'aquesta hipòtesi, a l'hivern del 83 ane, Sertori i els seus seguidors van declinar entrar per les Alberes pel fet que a l'altra banda hi havia l'exèrcit de Valeri Flac, prenent la vall del Tet. En arribar a la plana cerdana es podrien haver trobat a una posta de pagament de taxes, l'operativitat de la qual estigués en mans de poblacions ceretanes romanitzades. En aquest context, es podria entendre la confusió de Plutarc en parlar de "bàrbars" i del pagament dels drets de pas. En qualsevol cas, però, aquestes tesis seran desenvolupades, argumentades i contrastades al llarg del present treball.

2007: 360-362). Per tant, gairebé la meitat del numerari cerdà del període mencionat prové del Tossal de Baltarga o del seu entorn immediat.

¹⁸⁹ En aquest sentit volem recordar que la campanya de Mesal·la Corví de l'any 29 ane, culminada al 26 ane, afectà les valls septentrionals dels Pirineus centrals, arribant fins al riu Auda (Apià, *bell. ciu.* 4, 38; Tib. 1, 7, 3-12).

5.2.1.10.4. Juli Cèsar

Juli Cèsar (BC, I, 37): “Dum haec parat atque administrat C Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi cau sa disposuerat in Hispaniam praemitit celeriterque saltus Pyrenaeos occupari iubet, qui eo tempore ab L Afranio legato praesidiis tenebantur. Reliquas legiones, quae longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad exercitum Afrani contendit”¹⁹⁰

Juli Cèsar (BC I, 39, 2): “...Caesar legiones in Hispaniam praemiserat VI, auxilia peditum V milia, equituum III milia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quam ipse pacauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo et fortissimo quoque euocato, huc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam prouinciam attingunt addiderat ...”¹⁹¹

Juli Cèsar (BC, I, 41): “ Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos sibi praesidio reliquerat, in castra peruenit...”¹⁹²

Comentari. Aquests tres passatges de la Guerra Civil de Juli Cèsar també els hem adjuntat en una sola anàlisi, ja que s'estan referint a un mateix episodi. Concretament, i en marc de la guerra civil que enfrontà als partidaris de Cèsar contra els de Pompeu, els texts ens situen en l'any 49 aC, quan Cèsar està decidit a atacar les posicions pompeianes a la península Ibèrica. El general ens

¹⁹⁰ “Mientras se hacían estos preparativos, envió por delante a Hispania al legado Gayo Fabio con tres legiones que estaban alojadas para invernar en Narbona y sus alrededores; le ordena ocupar rápidamente los pasos de los Pirineos, que por entonces estaban ocupados con guarniciones del legado Lucio Afranio. Ordena que le sigan las otras legiones que invernanan mas lejos. Fabio, según se le había ordenado, con la mayor rapidez desaloja del puerto la guarnición de Afranio y se dirige a marchas forzadas contra su ejército” Julio César Guerra Civil. Traducció i notes de Julio Calonge i Pere Quetglas. Editorial Gredos. Madrid, 2005, Pàg 96-97.

¹⁹¹ “César había enviado a Hispania seis legiones, tropas auxiliares de infantería en número de seis mil, tres mil jinetes (...) e igual número de jinetes procedentes de la Galia, que el había pacificado; hizo esta recluta escogiendo individualmente a los más nobles y valerosos de todas las ciudades; además, dos mil hombres del valiente pueblo de Aquitania y montañeses que limitan con la provincia de la Galia...” Julio César “Guerra Civil”. Traducció i notes de Julio Calonge i Pere Quetglas. Editorial Gredos. Madrid, 2005, Pàg 98-99.

¹⁹² “A los dos días llegó Csar al campamento con novecientos jinetes que se había reservado para escolta...” Julio César “Guerra Civil”. Traducció i notes de Julio Calonge i Pere Quetglas. Editorial Gredos. Madrid, 2005, Pàg 100.

comenta que féu partir a un dels seus lloctinents, Gai Fabi, amb sis legions més des de Narbona. L'objectiu era desallotjar les guarnicions pompeianes dels passos dels Pirineus i anar a cercar els exèrcits de Luci Afrani, acantonats als voltants d'*l'Ilerda*. Semblaria que d'entre aquests soldats hi hauria un bon nombre de població reclutada dels Pirineus. Posteriorment, el mateix Cèsar faria el mateix trajecte acompanyat de 900 genets.

Com es pot veure, no apareix cap menció directe als ceretans o al seu territori. Per tant, Fabi i Cèsar haurien pogut utilitzar qualsevol dels principals passos pirinencs (el coll del Pertús, el coll d'Ares a la Garrotxa, o el coll de la Perxa) Tanmateix, també és cert que el relat dels fets permet pensar que una de les possibles vies que utilitzaren Cèsar i Gai Fabi fou el corredor cerdà.

Debat historiogràfic. Paradoxalment, aquest episodi de les guerres civils és un dels que menys controvèrsia historiogràfica ha portat, ja que des d'un bon inici es va donar credibilitat a la narració de Cèsar, proposant que la ruta empresa hauria estat l'eix Tet-Segre (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 202). Posteriorment, absolutament tots els autors que han tractat la qüestió s'hi han referit amb els mateixos termes. Les justificacions donades es basaven en la major idoneïtat i rapidesa de la via del Segre enfront de les altres (OLESTI, 1993: 135); també s'argumentava la vinculació que pogués haver existit entre aquest episodi, la influència de Cèsar en l'epítet *Iulia* del nom romà de Llúvia, i la menció dels "ceretans *Iuliani*" de Plini¹⁹³; i finalment, també es basaven en el fet que en els grans episodis històrics en els quals s'havia realitzat el trajecte Ilerda-Narbona (o a la inversa), el camí utilitzat sempre havia estat el corredor cerdà¹⁹⁴. Dins d'aquests, sovint es prenen els episodis d'Anníbal del 218 a.n.e, i de Sertori de l'any 83 a.n.e, com a paral·lels en l'època antiga de la utilització de la Cerdanya per creuar els Pirineus. Però sobretot, també s'agafava de referència l'experiència del rei visigot Vamba, el qual

¹⁹³ En aquest cas, tots els autors que han treballat la qüestió han argumentat el concepte a partir d'aquesta correlació. A tall d'exemple, podem citar CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 202, HYGOUNET, 1984, 140; PONS, 1994: 65 o RICO, 2009, 203-206.

¹⁹⁴ També aquí, aquest ha estat un argument àmpliament defensat pels historiadors. Sense ànim d'exhaustivitat podem citar a PADRÓ, 1984: 61; RICO, 1995: 116; DE SOTO, 2010: 224.

l'any 673 es dirigí també al Rosselló per sufocar la revolta del duc Paulus¹⁹⁵. Una part d'aquesta expedició de ben segur que hauria passat per la Cerdanya, ja que s'hi menciona el *castrum Lybiae*. Així doncs, d'acord amb aquest argumentari, Gai Fabi i Cèsar també haurien pres la via del Segre per arribar a *Ilerda*.

Conseqüentment, si s'acceptava que les tropes cesarianes havien passat pel corredor cerdà, també s'havia d'acceptar que just abans del pas de Fabi, hauria existit una certa fortificació del territori, ja que Cèsar és ben clar en aquest sentit "...desallotjar les guarnicions pompeianes dels passos dels Pirineus...". De totes maneres, l'avaluació de les característiques d'aquestes posicions pompeianes ha estat una qüestió poc analitzada, segurament per la manca d'evidències arqueològiques que poguessin equiparar-se a aquestes eventuals defenses.

Darrerament però, s'ha intentat valorar la solidesa de les guarnicions que defensaven els passos pirinencs. Per Toni Ñaco, la menció de "les guarnicions" de Cèsar s'havia d'entendre com a uns *praesidia* controlades per Afrità, i per tant, com unes tropes destacades pel territori, però que no haurien desenvolupat una xarxa d'infraestructures militars, els anomenats *castella* (ÑACO, 2001: 78-79). Aquestes postures també foren defensades per Cira Crespo en la seva tesi doctoral (CRESPO, 2011: 130), i recentment han estat ampliades per François Cadiou (CADIOU, 2015: 235-237). L'historiador francès fa una anàlisi hiperdetallada de les fonts, el que li permet poder fer un cronograma dels esdeveniments. Per ell, els pompeians només haurien tingut un màxim de dos mesos per fortificar les seves posicions, ja que van saber de les intencions de Cèsar a finals de març, i Gai Fabi passà per la Cerdanya a la segona quinzena de maig i Cèsar el 5 de juny. Per tant, Cadiou considera que els *praesidia* utilitzats per Afrani haurien estat unes

¹⁹⁵ L'expedició de Vamba està recollida per Julià de Toledo a *Historia expeditionis Wambae regis* (extret de OLESTI, 1993: 138). Segons aquest relat, sembla que el *dux* hispanoromà Paulus, ajudat per altres notables i bisbes d'una part important de la *Tarraconensis* i la *Narbonensis*, es féu proclamar rei el 672. El rei visigot, Vamba, organitzà una expedició per acabar amb la rebel·lió. Dividí el seu exèrcit en tres fronts, i una part remuntà el Segre i ocupà tots els *castra* del territori. Paulus fou derrotat l'any següent a *Nemausus* (Nîmes). Les fortificacions que es mencionen en el text són els *castra Caucoliberi*, *Vultuaria*, *Clausuras*, el *castrum Sardonia*, i el *castrum Lybiae*.

infraestructures que no haurien estat destinades a durar, sinó que eren uns dispositius circumstancials.

Interpretació. Després de veure el posicionament historiogràfic, monolític podríem dir-ne, no podem sinó estar del tot d'acord en la credibilitat de les fonts, i sobretot, en pensar que aquests episodis es van desenvolupar tenint la Cerdanya com el teatre d'operacions. Sense ànim de ser reiteratius, pensem que són prou sòlids els arguments que els historiadors han donat. D'una banda, el pas de la Cerdanya és una via que com hem vist ja s'havia utilitzat anteriorment en diferents moments històrics, sempre quan hi havia una voluntat d'anar de les terres lleidatanes de l'interior a les planes rosselloneses de la Catalunya Nord, o a l'inrevés. Per tant, davant l'interès per part d'Afrani de tallar les possibles rutes de penetració dels cesarians, sembla sensat pensar que una de les que s'hauria fortificat és la de Cerdanya. I per part de Gai Fabi, el camí més idoni i ràpid per arribar a *Ilerda* era remuntant el Tet i baixant per la vall del Segre¹⁹⁶. D'altra banda, si en altres moments històrics s'havia utilitzat, per què no en el cas de Cèsar? És més, segurament des d'un punt de vista estratègic era millor passar per la Cerdanya perquè, si Afrani havia fet fortificar els passos muntanyencs però Fabi decidia entrar per Pertús i el corredor litoral, corria el risc de deixar la rereguarda (en aquest cas el rerepaís i els contraforts pirinencs) desprotegida, i hauria pogut ser atacat per diferents punts. Contràriament, penetrant pel Segre, concentrava totes les forces opositors davant seu i deixava alliberades les zones muntanyoses que deixava rere seu. Però també, i com a darrer factor, és molt suggerent l'estreta relació que hi ha entre la menció dels "*cerretani Iuliani*" de Plini, el nom de *Iulia Libica*, i el possible pas de Cèsar pel territori. Si existia aquest pòsit cesarià a Cerdanya, alguna vinculació hauria d'haver existit entre el general i la vall, algun contacte s'hauria d'haver establert entre ambdós per tal que fructifiqués una nomenclatura que en perpetués el record. El pas de Fabi vers *Ilerda* i la ulterior del mateix Cèsar, podria molt ben ser aquest moment.

¹⁹⁶ Per entendre-ho d'una manera més gràfica, tan sols dir que la distància entre Perpinyà i Lleida per la que posteriorment serà la Via Augusta, seria d'uns 360km. En canvi, la distància per la ruta cerdana, passant per les actuals carreteres N-260 i c-14, seria de només 280km.

I finalment, no volem deixar de valorar l'existència o no de *praesidia* al territori. Tal com passava amb l'anàlisi que fèiem de la utilització de la via cerdana en el conflicte sertorià, la recerca arqueològica que hem efectuat al territori ha provat l'existència d'una xarxa d'assentaments, en molts casos vinculats al context militar, plenament operatius a mitjans de segle I ane. Així, la fortificació dels colls pirinencs potser hauria estat una tasca molt més fàcil que la que s'imaginaven Ñaco o Cadiou, ja que algunes de les infraestructures ja estarien creades. Els enclavaments ceretans segurament no podrien ells mateixos albergar les tropes d'Afrani, les quals s'haurien de quedar en campaments de campanya, però sí donar un suport logístic, estratègic i territorial.

Tal com passava amb jaciments com Monteró pel cas de Livi Salinator, i entrant una mica en la documentació arqueològica per donar força al nostre argumentari, la nova constatació de destrucció d'assentaments a la zona del cordó prepirinenc va donant cada vegada més pes a la hipòtesi de la penetració de les tropes cesarianes pel corredor cerdà. En aquest cas, la penetració de les legions de Fabi i la ulterior entrada de Cèsar ha tingut un altre element argumental. Tal com veurem més extensament amb posterioritat, recentment s'ha descobert el jaciment republicà de Puigciutat, a Oristà. Consisteix en un assentament que inicialment correspondria a un *oppidum* ibèric, però que en el darrer moment d'utilització a principis de la primera centúria abans de la nostra era (Fase III del jaciment), s'hauria transformat en un *praesidium*. Els materials arqueològics determinen que s'hauria abandonat de manera violenta en algun moment de mitjans de segle I ane. Els arqueòlegs de Puigciutat consideren que la destrucció s'hauria realitzat davant l'avenç de les tropes de Fabi, les quals no només haurien desmantellat les posicions fortificades de la ruta cerdana, sinó també tots aquells *praesidia* (com el d'Oristà) que controlaven vies de penetració cap als Pirineus (PADRÓS, *et alii*, 2015: 288-289, i PUJOL *et alii*, 2015: 159).

5.2.1.10.5. Apià i Tíbul

Apià (Historia Romana, IV, 38) “...ἀποχειροτονηθέντος, ὅτε αὖθις ἐψηφίζετο εἶναι πολέμιος, καὶ περὶ Ἄκτιον ναυαρχήσαντα κατὰ τοῦ Ἄντωνίου στρατηγὸν ἔπεμψεν ἐπὶ Κελτοῦς ἀφισταμένους καὶ νικήσαντι ἔδωκε θριαμβεῦσαι.”¹⁹⁷

Albi Tíbul (I, 7, 2-10): “...hunc cecinere diem Parcae fatalia nentes Stamina, non ulli dissoluenda deo. Hunc fore, Aquitanas posset qui fundere gentes. Quem tremeret forti milite uictus Atax”¹⁹⁸

Comentari: Aquests dos fragments d'Apià i de l'obra poètica de Tíbul estan fent menció al mateix succés. Es tracta de la intervenció de Marc Mesala Corví a partir de l'any 29 ane a la zona Aquitana, obtenint el triomf dos anys més tard. De totes maneres, la pacificació definitiva dels territoris no l'aconseguí fins a l'any 25 ane (Amela, 2011: 53-54). Aquesta actuació s'emmarcava en la voluntat de pacificació de la zona pirinenca, iniciada uns quants anys abans per Domici Calví al vessant meridional de la serralada, i pel mateix Agripa al vessant septentrional. Així mateix, segons es després de la prosa de Tíbul, l'any 28 ane Corví hauria actuat a les zones del riu Auda.

Debat historiogràfic. En un principi, aquests paràgrafs van passar força despercebuts per la historiografia¹⁹⁹. Com que no mencionaven explícitament els ceretans, però sobretot, en considerar que aquests ja havien estat definitivament pacificats en la revolta que sufocà Domici Calví l'any 36, els autors consideraven que l'actuació de Mesala Corví, tot i ser relativament propera geogràficament,

¹⁹⁷ “...Octavio lo nombró general (a Mesala Corvino) para sofocar la rebelión de los galos, por cuya victoria le concedió el triunfo” Apiano “*Historia Romana. Vol III. Guerras Civiles*”. Traducció i notes d'Antonio Sancho, Editorial Gredos, Madrid, 1985.

¹⁹⁸ “que este iba a ser el día que podría hacer huir a los pueblos de Aquitania, ante el que temblaría Atax (Auda), vencido por un ejército de valientes soldados...” Tíbulo: *Elegías. I*. Traducció i notes d'Arturo Soler, Editorial Gredos.

¹⁹⁹ De fet, més que passar despercebuts, els autors consideraven un error de Tíbul o dels copistes la menció del riu Àtax, entenent que molt probablement s'estaria referint al riu Adur, aquest sí a la zona aquitana. Amb aquesta esmena, no hi havia cap relació entre l'actuació de Corví i la zona ceretana. Fou posteriorment que es començà a canviar la interpretació (CRESCO, 2011: 143).

afectava zones que no es corresponien amb les pròpiament ceretanes. No va ser fins a finals dels anys 80 i principis dels 90 que no es va començar a interpretar l'actuació de Corví del 29-25 a.n.e. en la seva mesura, contextualitzant-la en un marc d'intervenció molt més ampli, que englobava gairebé tota la serralada pirinenca, i que pretenia posar fi a les bosses territorials que encara s'escapaven al control directe de Roma (PADRÓ/PIEDRAFITA, 1987: 360; FATÁS, 1990: 20; RICO, 1997:144). Dins d'aquesta campanya a gran escala, alguns exemples significatius serien la intervenció de Domicií Calví al vessant sud dels Pirineus, sobretot al quadrant central, i les actuacions de Marc Agripa el 38 a.n.e., i del mateix Mesala Corví el 29-25 a.n.e. al vessant nord, sobretot a Aquitània i als Pirineus centrals. Però pocs anys després, alguns arqueòlegs cerdans van gosar fer un pas més en la interpretació de l'actuació corviniana i la menció explícita del riu Auda que feia Tíbul. Així, Oriol Mercadal i Jordi Campillo, van començar a considerar que, tenint en compte que les àmplies planures del Llenguadoc a partir del seu curs mitjà ja haurien estat dominades Per Roma, de temps ençà, les poblacions contra les quals hauria combatut Corví se situarien a les valls altes del riu Auda. Si a aquest fet li afegim que una majoria d'autors acceptava que el poble ceretà hauria ocupat un territori molt més gran que la simple comarca natural actual, i l'evidència que les fonts d'aquell riu es troben a l'espai limítrof cerdà, pels dos arqueòlegs era versemblant considerar que aquelles poblacions enfrontades a Corví haurien estat també ceretanes, en aquest cas ubicades a l'inici de les valls septentrionals (CAMPILLO/MERCADAL, 1997: 881). A partir d'aquell moment, aquesta possibilitat va esdevenir una hipòtesi àmpliament defensada per molts autors (OLESTI/MERCADAL: 2005: 304; AMELA: 2011; 53-54; CRESPO, 2011: 143).

Interpretació. Tot i que sembla que hi hagi una certa unanimitat avui en dia en considerar que l'actuació de Mesala Corví, almenys parcialment va afectar a part del territori ceretà, opinió a la qual nosaltres li donem versemblança, no volem deixar de mencionar que existeixen alguns elements interpretatius que fan generar certs dubtes davant la qüestió. És evident, i amb això som del tot coincidents amb els autors que han treballat la qüestió, que la revolta del 29 a.n.e. no s'ha de veure

com un fet isolat de rebel·lió d'un poble contra Roma, sinó justament s'ha d'entendre en la mesura que aquelles actuacions queden incloses en un programa molt més ampli, tant geogràficament com cronològica, que pretenia buscar la definitiva submissió i conquesta dels territoris altimontans dels Pirineus. I també és evident, i ja centrant-nos en l'actuació de Marc Mesala Corví, que el seu àmbit d'afectació també va incloure la vall alta del riu Auda²⁰⁰. Amb aquests elements no hi ha valoracions dubitatives. Però n'hi ha altres que a parer nostre no són tan concloents. Un exemple seria la consideració que les poblacions de les valls altes del riu Auda fossin ceretanes. En aquest cas l'afirmació ja no pot ser tan categòrica. Ja hem vist com la zona d'influència ceretana pateix d'una certa laxitud, però sempre es tendeix a circumscriure-la al vessant sud. En aquest sentit, per exemple Estrabó especificava la seva ubicació al vessant meridional dels Pirineus, descartant que també s'escampessin per les valls septentrionals. Més recentment, Christian Rico ja argumentava les grans diferències que existien entre els valls d'ambdós perfils pirinencs, fent notar la dificultat en la comunicació en la majoria d'elles (RICO, 1997: 83). I encara podríem afegir més elements de confusió si pensem amb l'arribada dels Volques Tectosages a partir de finals del segle III ane i la influència que tingueren en les comunitats locals (RICO, 1997, 109). Així doncs, nosaltres observem un alt grau d'incertesa en l'intent de categoritzar la vall de l'Auda com a una zona d'influència ceretana a la segona meitat del segle I ane.

Però també planteja certs dubtes la sobtada revolta justament al corredor de l'Auda. Tal com veurem al llarg del present treball, el territori cerdà és una zona amb una molt sòlida presència romana ja des de les primeres etapes de la romanització, relació que s'ha d'entendre a partir de la voluntat romana de gestió i d'explotació dels recursos naturals locals, però també per un control de la via transpirinenca cerdana. Si realment el control de les vies de comunicació era un objectiu fonamental en les primeres etapes de domini romà al nostre territori, llavors també ho hauria d'haver estat el control de la vall de l'Auda, i recordem-ho,

²⁰⁰ En aquest sentit és prou sòlida la hipòtesi que a partir de la vall mitjana d'aquell riu en aquells anys ja haurien d'estar en una fase molt avançada de la romanització, i certament sembla difícil d'imaginar una revolta en clau indígena.

amb un relatiu fàcil accés des de Cerdanya i que comunica directament amb el país de Foix. I de fet, la utilització d'aquesta via sembla que estar prou confirmada en tota l'Antiguitat, però sobretot a partir del segle II i I ane, moment en què es detecta una explosió comercial a partir de la troballa d'un gran percentatge de monedes de l'interior del món ibèric peninsular (Bolskan, Iltirta,...) en aquells territoris francesos (CALLEGARIN *et alii*, 2013: 204). Per tant, si aquests corredors transpirinencs van ser àmpliament utilitzats en època republicana, és de difícil argumentació que patissin una revolta indígena a la segona meitat de segle I ane. Així doncs, actuà Mesala Corví realment a l'Auda? En cas que hagués estat així, es tractava del corredor principal o d'algunes valls secundàries? I finalment, aquests territoris es poden considerar ceretans? Nosaltres pensem que són preguntes que no acaben de tenir una resposta prou clarificadora i que presenten prou elements de debat com per no permetre una posició inamovible.

5.2.1.10.6. Epígraf d'Ausculum

Epígraf d'Ausculum: "...Libenses. Bastugitas fill d'Adimels. Umarillum fill de Tabbantu..."²⁰¹.

L'epígraf d'Ascoli és un document epigràfic en bronze trobat al Capitoli de Roma, que es data l'any 89 ane. En aquest text se'ns diu que Cneu Pompeu Estrabo (pare de Pompeu Magne), essent *imperator*, va atorgar la ciutadania romana, segons la llei Julia, a un grup de 30 genets hispànics, l'anomenada *Turma Salluitana*, que l'havien ajudat en la seva lluita per sotmetre *Ausculum*. El document porta la concessió de la ciutadania romana, i el llistat dels noms, amb la filiació i la tribu, dels indígenes hispans. La majoria de les tribus i poblacions semblen localitzar-se a la vall mitjana de l'Ebre, i a les valls àmplies del Segre-Cinca (SOLANA/MONTENEGRO; 1986:101). Una d'aquestes són els Libenses, amb els dos personatges de nom ibèric, Bastugitas (fill d'Adimels) i Umarillum (fill de Tabbantu). A part d'aquests, es mencionen quatre genets de la turma salluitana, tres ilerdenses, tres personatges

²⁰¹ Referència extreta de l'obra monogràfica de Nicola Criniti (CRINITI, 1970).

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

ennegenses, nou segienses, dos individus suconesenses, un illuersenses, un bagarenses, i un altre begenses²⁰²,



Imatges del Bronze d'Ascoli i de la seva transcripció (font: Internet)

Debat historiogràfic. El Bronze d'Ascoli és un document àmpliament estudiat pels historiadors. De tots aquests etnònims i ciutats d'origen, tan sols n'hi ha dos que no presenten cap mena de dubte: *Salduie* (actual Saragossa) i *Illerda*. Pel que fa a la resta, s'havia intentat equiparar-los a ciutats indígenes conegudes. Així, es proposava d'ubicar els segienses a *Segia*, un territori Vasco entre Saragossa i Pamplona; els suconenses a *Succosa*, en territori ilerget prop de l'actual Graus; els bagarenses provindrien de la *Bacasis* mencionada per Ptolomeu, a la zona lacetana; i els begenses podrien venir de la desconeguda *Baekula* (per alguns, en zona ausetana); dels ennegensis es desconeixia l'origen (CRESPO; 2011:105-108)²⁰³. Pel que fa als libenses, tradicionalment es consideraven provinents de la *Libia* del territori beró, a l'actual Herramélluri, a la Rioja (PINA, 2003: 201) Per tant, si bé una gran majoria es podien ubicar en territoris ibèrics, i els antropònims responien a una onomàstica ibèrica, també era cert que en algun cas es podien situar en zones vascones i que algun nom podia ser de filiació vascona (GORROCHATEGUI, 1995: 153).

Jordi Pons, en el seu estudi de l'any 1994, ja va advertir que una gran part dels etnònims es podien situar a l'interior de Catalunya, destacant aquesta zona en el

²⁰² A part es mencionen altres genets dels quals no se'n llegeix el nom i tampoc es conserva la ciutat d'origen.

²⁰³ Tal com recull Cira Crespo, la majoria d'aquestes assimilacions tenien importants dubtes, essent correlacions que no passaven de simples supòsits.

reclutament efectuat per Valeri Flac (PONS, 1994: 53). Posteriorment, Francisco Pina, en un article monogràfic elaborava una teoria segons la qual la majoria dels genets haurien vingut majoritàriament de la vall de l'Ebre, quedant reclutats a *Salduie* (actual Saragossa). Des d'aquest *oppidum* haurien embarcat en direcció a Itàlia per la via fluvial de l'Ebre, arribant a la península italiana per via marítima (PINA, 2003: 201-204). Però el 2005, Oriol Olesti i Oriol Mercadal recuperaren parcialment les idees de Jordi Pons, introduint-hi hipòtesis interpretatives significatives. D'aquesta manera, van començar a proposar que els libenses de l'epígraf es poguessin correspondre amb personatges de *Iulia Libica* (OLESTI/MERCADAL, 2005: 310), hipòtesi que va tenir continuïtat en la tesi de Cira Crespo, del 2011, deixant-la tan sols com una més de les possibilitats (CRESPO: 2011: 107). Ja més recentment, Olesti ha anat un pas més enllà, posicionant-se de forma clara en l'origen a *Iulia Libica* d'aquells personatges. La quantitat relativament important de personatges provinents del Segre i de zones properes, i la contradicció en pensar que pogués ser la *Libia* de la Rioja, en tant que població d'arrel cèltica, mentre que els antropònims eren ibèrics, serien arguments suficients per proposar un origen ceretà dels personatges (OLESTI: 2014a: 152-153). Però també tenia el seu pes l'explicació a partir del context històric. Tal com exposa Olesti, els genets que van ser reclutats, indubtablement havien de ser originaris d'unes elits indígenes amb un alt grau de romanització i d'integració en els mecanismes clientelars romans²⁰⁴. Sota aquesta tessitura, semblaria molt més òptim aconseguir la col·laboració de les elits locals d'una zona com Cerdanya, integrada al territori gestionat per Roma algunes generacions enrere, que no pas de la zona celtibèrica-vascona, encara en uns espais de semiindependència i de control molt laxe. De fet, la teoria d'Olesti anava més enllà de la simple qüestió de l'origen dels personatges. A diferència del que havia opinat uns anys abans Francisco Pina, on defensava un reclutament a *Salduie* per marxar directament a Itàlia per via marítima-fluvial, Olesti acabava especulant sobre la possibilitat que el reclutament s'hagués esdevingut a través de la vall del

²⁰⁴ Tant és així que fins i tot els personatges ilergets presenten un *nomen* llatí, signe inequívoc de la seva vinculació amb la *nobilitas* romana. En aquest cas volem recordar les tesis de David Espinosa sobre la concessió del dret llatí en època republicana seguint el model romanitzador, de conquesta i d'explotació aplicat a Itàlia (ESPINOSA, 2013 i 2015).

Segre, i no només en un punt concret. D'aquesta manera, la marxa de les noves tropes vers Itàlia es realitzaria a peu, per les vies terrestres. I específicament, seria la via del Segre la que marcaria la ruta que haurien emprès les tropes hispanes vers Itàlia (OLESTI, 2014a: 342-343).

Interpretació. Per part nostra, també veiem molt interessant i suggerent la proposta d'Oriol Olesti. Tampoc volem en aquest cas reiterar-nos en els arguments que ell exposa, descrits al paràgraf anterior, als que hi estem plenament d'acord. Tan sols hi voldríem afegir dues consideracions. La primera té a veure amb els resultats i interpretacions que presentarem en aquest treball. D'una banda, intentarem argumentar que el centre capitalí del territori ceretà (com a mínim cerdà) estava ubicat a l'actual Llivia. Així, la fundació de *Iulia Libica* s'hauria realitzat en un lloc on ja hi existia l'enclavament indígena més important del territori²⁰⁵. Conseqüentment, sembla lògic pensar que l'eventual reclutament de genets es fes en el lloc central del territori, ja que seria l'indret on es concentrarien les esferes de poder polític, econòmic i d'influència territorial. I d'altra banda, ja ho hem anat anunciant, en aquest treball també intentarem argumentar que la integració de Cerdanya dins dels mecanismes de control i explotació de l'administració romana seria efectiu des de mitjans de segle II ane, en el mateix moment que s'està realitzant a les zones litorals i prelitorals del territori iber. Així, el supòsit que Cerdanya fos una zona on algunes elits locals ja poguessin estar vinculades a les estructures clientelars romanes, és per nosaltres un supòsit de gran versemblança.

I d'altra banda, volem mencionar i posar en relació els etnònims de l'epígraf amb els gravats rupestres en escriptura ibèrica localitzats a Cerdanya. Aquesta és una qüestió a la què ens hi referirem en un capítol específic d'aquest mateix treball,

²⁰⁵ Aquesta actuació romana d'utilització dels centres capitalins indígenes per ubicar les seves pròpies estructures de poder i control, respon a un model de gestió més general que pel cas català va ser definit i interpretat pel mateix Oriol Olesti, en un procés gradual en el qual l'administració romana s'aprofitava en un primer moment de la xarxa poblacional preexistent per, en una segona etapa, transformar i explotar el territori fins a aconseguir un canvi en les relacions de producció del món indígena (OLESTI, 2000: 65 i ss).

però tan sols volem dir que es tracta d'un corpus epigràfic sense paral·lels al món ibèric, amb uns 145 texts i més de 1400 caràcters²⁰⁶. La majoria d'aquestes inscripcions han estat interpretades com a possibles antropònims ibèrics (tot i que també hi pot haver algun teònim). Nosaltres ens volem fixar amb una inscripció d'Oceja en la que es pot llegir *begeber*, un antropònim iber. Per Joan Ferrer, l'especialista en escriptura ibèrica que més i millor ha treballat aquesta qüestió, *begeber* podria estar relacionat amb l'etnònim *begensis* (FERRER, 2010: 53). Si fos així, tindríem una relació directa entre un dels pobles ibèrics mencionats a l'epígraf i el territori ceretà (o en les seves proximitats), la qual refermaria la idea d'un reclutament de genets seguint la ruta del Segre, tal com proposa Olesti.

5.2.1.10.7. Marc Valeri Marcial:

Marcial (Epigramas, VI, 86):

Setinum dominaeque niues densique trientes,
quando ego uos medico non prohibente bibam?
Stultus et ingratus nec tanto munere dignus
qui mauult heres diuitis esse Midae.
Possideat Livycas messis Hermumque Tagumque.
Et potet caldam, qui mihi liuet aquam ”²⁰⁷

Comentari. Aquest és un vers que Marcial fa contra el seu metge, que li prohibeix beure tant de vi. Ell es queixa dels que veuen aigua, enlloc de canviar la virtut de beure vi. L'autor no entén que algú que sigui molt ric pugui veure només aigua. Per qualificar aquesta riquesa relaciona el rei Midas, amb els rius aurífers de l'imperi, i finalment ho relaciona amb les collites de Líbia.

²⁰⁶ L'autor que darrerament més extensament ha treballat la qüestió dels gravats en escriptura ibèrica a la Cerdanya és el paleofilòleg Joan Ferrer. Es pot seguir la seva línia de recerca en la bibliografia citada en el present treball.

²⁰⁷ “Vino de Setia nieves domeñadas y copas llenas./ ¿cuando os beberé sin que el médico me lo prohíba?/ Necio, ingrato e indigno de regalo tan grande/ quien prefiere ser heredero del rico Midas./ Que posea mieses de Libia, el Hermo y el Tajo./ y beba agua caliente, quien me envidie.” Marcial “Epigramas. Libro VI”. Traducció i notes de Antonio Ramírez. Editorial Gredos. Madrid, 2001, Pàg 291.

Debat historiogràfic. Molt recentment, també Oriol Olesti va plantejar la la reinterpretació del text i situar “les collites de Líbia”, tradicionalment relacionades amb el nord d'Àfrica, amb la ciutat de *Iulia Libica*, i més concretament, amb un hipotètic *oppidum* indígena de nom *Libica/Libia*. Segons aquest discurs, Marcial estaria relacionant no només una zona d'una certa riquesa, sinó també una zona aurífera (plasmada literàriament sota la forma més poètica de “el rei Midas”), amb la ciutat de *Libica*, i amb la més que probable explotació de l'or al·luvial de Cerdanya en època antiga²⁰⁸.

Interpretació. Sabem i reconeixem que aquesta és una hipòtesi de difícil contrastació, sobretot perquè la nostra formació no és filològica, i segurament aquesta cita requeriria un bon estudi filològic que ponderés les diferents possibilitats interpretatives. A falta d'això, tanmateix, nosaltres també veiem suggerent l'opció de considerar la *Libia* mencionada amb un *oppidum* indígena a l'actual Llívia. De fet, la clau de volta d'aquesta possibilitat tan sols dependria de provar l'explotació sistematitzada de l'or al·luvial a Cerdanya en època antiga. Tal com intentarem demostrar al llarg d'aquest treball, amb la recerca que hem efectuat al llarg dels darrers anys, hem aconseguit documentar la presència de tot un seguit d'estructures geomorfològiques alterades antròpicament, dipòsits hidràulics en clara connexió amb fronts al·luvials, tallers polimetal·lúrgics en assentaments en què hi ha un evident tractament aurífer, i una relativa densitat de peces d'or al territori, dades que ens condueixen a pensar en una efectiva mineria i posterior procés metal·lúrgic de l'or al·luvial present a Cerdanya. De totes maneres, com dèiem, sabem que és una línia interpretativa molt innovadora i que requerirà d'estudis pluridisciplinars per tal d'enfocar correctament la cita de Marcial.

²⁰⁸ Aquesta hipòtesi va quedar insinuada en un treball realitzat conjuntament amb altres membres de l'equip de recerca de la Cerdanya (MORERA *et alii*, 2010, 246-247).

5.2.1.11. Valoració de les fonts històriques

Després d'haver vist totes les fonts històriques que parlen sobre els Ceretans i la seva població, pensem que podem establir una primera valoració crítica que sintetitzi les interpretacions que es deriven de la seva anàlisi. Tal com hem vist, semblaria que els autors diferenciaven unes primeres etapes més remotes, en les quals el poble ceretà encara no seria ibèric, d'unes altres posteriors en què se'ls considera plenament iberitzats. Efectivament, si prenem les cites que ens parlen d'una fase més antiga, les d'Aviè (*Ora Maritima*, vs. 549-552) i Esteve de Bizanci (*Ethnica*, 185, 5-6), les quals se situen en els segles VI-V aC, els ceretans sembla que estarien fora del conglomerat de pobles ibèrics. Però si prenem cites més tardanes en el temps, com Estrabó (*Geografia*, III, 4, 11) o Plini (*Naturalis Historia*, III, 3, 22-23), les quals s'han de situar en els segles tardorrepublicans, els ceretans sembla que serien un més dels pobles ibèrics de la zona. D'aquesta manera, i tal com ja han posat de manifest autors com Christian Rico (RICO, 1997: 87) o Oriol Olesti (OLESTI, 2014a: 333), en una fase molt primerenca del període Ibèric Inicial, la zona pirinenca (i possiblement prepirinenca, si desenvolupem el terme "ausocereta" d'Aviè com una barreja entre "ausetans" i "ceretans", tal com feia Christian Rico), encara restaria sota una mateixa unitat cultural, sense uns trets identitaris específics per poder diferenciar unes comunitats de les altres. I dins d'aquesta lògica, el terme "ceretans" en els segles VI-V aC faria referència a una barreja poblacional ubicada a la part oriental de la serralada pirinenca, però molt difusa territorialment. Aquesta amalgama de pobles encara no hauria desenvolupat les característiques que definiran les societats ibèriques, i per tant estarien enquadrades sota unes pautes culturals, socials i econòmiques pròpies del Bronze Final.

Però si, com veiem, en els segles II i I aC els Ceretans ja són considerats ibèrics, és evident que en algun moment al llarg d'aquests segles es va esdevenir un procés d'etnogènesi, definint-se una comunitat (ibèrica) amb uns trets característics específics que, ara sí, els diferenciava dels seus veïns més propers.

Els autors antics no ens diuen en quin moment, ni com es produí aquesta transformació, però nosaltres pensem que tenim prou arguments per creure que es deuria desenvolupar al llarg del segle IV ane. Així doncs, és a partir d'aquesta centúria que es pot parlar del poble ibèric dels Ceretans.

Però qui eren aquests ceretans? On eren? Què feien i produïen? Llegint les referències històriques es poden respondre a algunes d'aquestes qüestions. Si seguim amb l'anàlisi dels autors antics, i ja centrant-nos en el període ibèric ceretà, semblaria que els Ceretans estarien situats al vessant meridional dels Pirineus, en la part més oriental de la serralada. Certament, i tal com s'especifica en l'obra d'Estrabó (*Geografia*, III, 4, 11), o també s'insinua amb la de Plini (*Naturalis Historia*, III, 3, 22-23), aquest poble s'ubicaria en diferents valls pirinenques, en un marc geogràfic que com a mínim hauria d'englobar les comarques catalanes i segurament algunes de les aragoneses. Aquesta gran varietat i heterogeneïtat geogràfica faria que tot i ser considerats un mateix poble (els ceretans) es formessin petits subgrups que podrien ser coneguts amb altres noms (andosins, airenosis,...). I en aquest sentit, ens sembla molt suggerent la idea que proposà Jordi Pons ja fa més d'una vintena d'anys (PONS, 1989: 220; 1994: 83). Deixant de banda que *Kere* pugui traduir-se efectivament per "pernil" o no, hipòtesi a la qual no ens volem afegir per la manca d'arguments, a nosaltres ens sembla que el concepte que cal desenvolupar aquí és la idea que *Kere* (o *Kerre*) pugui fer referència a un element que caracteritzés a aquestes poblacions, ja sigui "ramaders", "comerciants ramaders", "pobles muntanyencs", "pobles muntanyencs comerciants", "pobles muntanyencs ramaders" o un llarg etcètera. En qualsevol cas, un element que els diferenciés altres comunitats que també s'ubiquen a les zones pirinenques, com els Vascons o els Aquitans, per posar alguns exemples. Per tant, les "comunitats ceretanes" serien aquelles que desenvoluparien aquesta especificitat, fos la que fos. De fet, des de l'òptica de l'arqueologia de la prehistòria recent, aquestes diferències són notòries, i les especificitats del grup pirinenc oriental i de la seva individualització respecte als pobles litorals i prelitorals, però sobretot respecte a les poblacions dels Pirineus

Occidentals, són prou evidents (RUIZ ZAPATERO, 1995: 86; LÓPEZ/PONS, 1995: 107; PONS, 1995: 417). Així, tan sols seria qüestió de traslladar les diferències que s'observen en les últimes etapes del Bronze a una comunitat ibèrica concreta, i a la forma com els forans (o ells mateixos) els fan diferenciar altres comunitats. I són aquestes especificitats les que tal vegada haurien quedat reflectides en la pròpia onomàstica. Per Pons, l'especificitat se centraria en el porc (*Kere* segons la derivació que en fa del terme basc actual, Txerri). Per nosaltres, el terme podria tenir una traducció molt més àmplia. Però tant és. La traducció del terme no és realment transcendental. Creiem que el que és efectivament important és la idea que el poble dels ceretans s'havia de diferenciar dels altres pobles limítrofs. Un cop els ceretans, com a grup cultural ibèric, resta definit i identificable clarament a ulls dels altres pobles, amb les particularitats que corresponguessin, és evident que podrien existir petits subgrups que podrien ser coneguts amb altres noms (ja ho hem dit, els *andosins*, *airenosis*, *orretenses*, *castellani*,...). Aquests, no tindrien per què tenir cap particularitat cultural, o potser sí, però en qualsevol cas el nom diferenciat podria venir donat per una multiplicitat de factors que no tindrien per què passar per diferències culturals. Podrien respondre a raons geogràfiques, de lideratges, de composició socio-econòmica dels seus habitants, d'activitats microeconòmiques concretes, o altres.

I dins de la vasta àrea de valls muntanyenques que ocupen els pobles ibèrics dels Ceretans, coneixem alguna població a través de les fonts? Doncs nosaltresensem que sí. Creiem haver reconegut a partir de les fonts un *oppidum* indígena a la vall cerdana, *Libia* o *Libica*, el qual es tractaria d'una de les poblacions més importants, segurament un centre capitalí, la qual potser en algun moment també fou coneguda per comerciants forans amb el nom de *Braquile*²⁰⁹. En aquest sentit

²⁰⁹ L'única referència d'aquest topònim és la que ens dona Esteve de Bizanci (*Ethnica*, 185, 5-6). Efectivament, ja que és un *hapax* en la documentació, és possible que la cita fos una errada de l'autor o que aquesta població no es correspongui amb la zona ceretana. Però, fins i tot acceptant que l'autor referenciés correctament la ciutat de *Braquile*, situant-la en territori ceretà, no tindria per què correspondre a la ubicació de l'*oppidum* indígena de Llivia. Reconeixem tots aquests dubtes i supòsits. Ara bé, també és cert que si efectivament *Braquile* fos una menció forana a una població indígena, sembla plausible pensar que hauria de fer menció a un dels poblats més importants de la contrada. Sent així, i posats a especular, ens sembla que el més probable és que fes referència a

tenim les referències de Ptolomeu (*Geografia*, II, 6, 68-69), la de l'epígraf d'Ascoli, i la menció de Marcial a la *Libyca Messis* (*Epigramas*, VI, 86). Els autors no ens especifiquen on estaria ubicat aquest poblat, però tanmateix no és gens agosarat pensar que el topònim s'hagués conservat en la denominació de *Iulia Libica* que empraren els romans per designar la seva *civitas*, i que per tant l'*oppidum* indígena *Libia/Libica* se situés al Puig del Castell de Llívica. Però a banda de la menció de la ciutat ibèrica de Llívica, també comptem amb una cita genèrica que en certa manera ens està parlant del tipus de poblament ceretà. Efectivament, Sili Itàlic en la seva descripció literària del pas d'Anníbal (*Punica*, III, 357-358), menciona els *Tyrinthia castra* ceretans. Ja hem vist d'on podia provenir aquesta menció, i la relació que en fa l'autor romà amb la figura d'Hèrcules. Però tot i així, i veient la realitat arqueològica que està apareixent a Cerdanya, és ben probable que el rerefons de la cita, més enllà de l'exageració metafòrica i literària, fos l'existència d'una xarxa de poblats fortificats, d'*oppida*, distribuïts si més no per la comarca cerdana, als quals s'hauria topat l'exèrcit d'Anníbal i que haurien teixit una defensa prou efectiva del territori. Òbviament que no serien comparables a les fortificacions de Tirinte, ni en serien hereves tampoc, però sí que serien prou importants i sòlides perquè fossin mencionades per Sili Itàlic.

Per altra banda, els autors no deixen lloc a dubte de quina és l'activitat econòmica principal dels ceretans: la producció i comercialització dels pernills. Estrabó (*Geografia*, III, 4, 11), Marcial (*Epigramas*, XIII, 54), i també l'Edicte de preus de Diocleciana esmenten la importància i qualitat dels pernills ceretans. Si bé és cert que les dues darreres dades poden fer referència a un moment ja plenament altimperial romà, la cita d'Estrabó ens situa probablement al segle II a.n.e, en una fase anterior, i per tant cal considerar-la fent referència a les comunitats indígenes ceretanes²¹⁰. Efectivament, segons les fonts els ceretans serien un poble eminentment ramader, però que centraria la seva activitat exportadora en el

la què segurament era el seu centre més important: *Libia/Libica*. De totes maneres, és evident que les interpretacions en aquest cas són múltiples.

²¹⁰ I també en aquest cas podríem afegir, almenys com a un nou element de debat, la possible relació entre l'obra de Sili Itàlic, la forta presència d'Hèrcules que s'hi detecta, i la vinculació que existia a Roma entre aquest semidéu i la ramaderia i la sal (MARZANO, 2009)

porc²¹¹. Però també, ja ho hem vist, les fonts podrien mencionar un incipient coneixement de les activitats metal·lúrgiques del poble ceretà. Efectivament, la cita de Marcial (en el cas suposat que es referís a Cerdanya) podria no estar fent referència al passat indígena del poble ceretà, i és més probable que es referís a la realitat històrica del seu temps, o al període imminentment anterior (els segles del canvi d'era). Però també és cert que, i tal com intentarem demostrar al llarg d'aquest treball, la més que probable explotació aurífera dels dipòsits cerdans per part dels romans hauria de ser hereva d'una tradició i d'uns coneixements anteriors, sense els quals Roma no hauria pogut desenvolupar les seves activitats. Per tant, la cita de Marcial, indirectament ens pot estar parlant de les activitats metal·lúrgiques que ja desenvolupaven els ceretans.

I què en sabem dels Ceretans i el seu contacte amb les potències mediterrànies? Com actuaren en cada cas? Què en diuen les fonts? Com fou la seva relació i coexistència amb l'administració romanarepublicana? En aquest sentit ja comptem amb moltes més dades. I les primeres que hem de mencionar són les que els relacionen amb l'esdevenir de la Segona Guerra Púnica. I més concretament amb la travessa d'Anníbal per les terres catalanes. L'única menció directe que en tenim és la de Sili Itàlic (*Punica*, III, 357-358), de la que es pot desprendre que els ceretans van tenir una actitud filocartaginesa, igual que els Vascons. Però si prenem les dades històriques en un sentit més ampli, veurem com la riquesa interpretativa d'aquell esdevenir històric és molt complexa i profunda. Tal com intentarem argumentar al llarg del present treball, nosaltres també considerem que la ruta (o una de les rutes) que emprà Anníbal fou la del corredor cerdà. I en aquest sentit, Polibi (*Historia* III 35) és molt explícit en citar els pobles als quals s'hagué d'enfrontar i derrotar el seu exèrcit: Ilergetes, Bargusis, Andosins i Airensis. Per tant, un seguit de pobles que a grans trets podem situar resseguint la ruta del Segre aigües amunt. Però segurament, la menció més significativa pel

²¹¹ Dins d'aquesta línia, no hem d'oblidar l'episodi de la fortificació dels passos dels Pirineus, descrit per Plutarc (*Sertori*, VII, 1-4), on es menciona curiosament un Calpurni Lanari i a Livi Salinator. Ambdós personatges podrien estar mostrant la importància de la ramaderia al territori ceretà. Lanari en tant que comerciant de llana, i Salinator, en tant que comerciant de sal, un dels elements imprescindibles per l'explotació i comercialització ramadera.

cas que ens ocupa és la del seu enfrontament contra els Airensis i Andosins. En aquest treball estem intentant defensar que aquests serien uns subgrups amb unes especificitats que certament desconeixem, però que creiem que estaven integrats dins del gran poble ibèric dels Ceretans. Conseqüentment, podem argumentar que els ceretans (o una part) s'enfrontà a l'exèrcit cartaginès, quedant derrotats davant l'evident superioritat militar d'aquest. I aquí volem fer dos esments que considerem importants per donar llum i entendre millor la qüestió dels enfrontaments ceretano-cartaginesos.

El primer esment és que en la nostra recerca arqueològica, i tal com exposarem a bastament, hem trobat un episodi d'incendi i destrucció al Tossal de Baltarga que indubtablement cal situar a la segona meitat de segle III ane²¹². I dins d'aquest marc temporal, nosaltres pensem que el més probable és que es correspongués amb l'inici de l'últim quart de segle, o sigui, amb el pas de l'exèrcit d'Anníbal. Conseqüentment, des de la pràctica arqueològica tindríem un primer exemple d'aquest enfrontament bèl·lic que demostraria l'avenç cartaginès.

Però un segon esment el volem relacionar amb la documentació històrica. Consisteix en l'episodi descrit per Titus Livi (XXI, 19, 6-8) en què Roma envià uns llegats a terres catalanes perquè algunes tribus s'alcessin contra Anníbal. Ens diu Livi "Los embajadores romanos pasaron de Cartago a Hispania, según se les había ordenado en Roma, para dirigirse a los pueblos y atraerlos a su alianza o alejarlos de los cartagineses. Llegaron en primer lugar a los dominios de los Bargusis, que les dispensaron una buena acogida, y despertaron en muchos pueblos del otro lado del Ebro las ganas de un cambio de suerte, porque estaban hartos del dominio cartaginés. A continuación llegaron al territorio de los Volcianos..."²¹³. Sabem que aquestes ambaixades es realitzaren abans de la

²¹² Aquestes dades no han sortit encara publicades, ja que han estat recollides, corroborades i analitzades molt recentment. Tanmateix es poden trobar en la memòria final d'excavació del Tossal de Baltarga corresponent a la campanya del 2015, encara inèdita (OLLER/MORERA, 2016).

²¹³ "...Legati Romani ab Carthagine, sicut iis Romaeimperatum erat, in Hispaniam ut adirent ciuitate s ut insocietatem perlicerent aut auerterent a Poenis traiecerunt. Ad Bargusios primum uenerunt, a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici, multos trans Hiberum populos ad cupidinem nou

marxa d'Anníbal, entre la primavera i l'estiu del 218, però existeixen molts dubtes sobre la ubicació dels dos pobles mencionats, Bargusis i Volcians. Pel que fa als primers sembla que hi ha coincidència en assimilar-los als Bergistans, en una zona imprecisa de la part central del prepirineu català (RICO, 1997, 84).

Quant als Volcians, la incertesa ja es fa majúscula. Cira Crespo (CRESPO, 2011; 30-31) proposava que podia tractar-se d'una facció dels Volques Tectosages, assentats aquests a la plana de Tolosa a finals de segle III ane o principis de la centúria següent, els quals s'haurien instal·lat en alguna de les valls aragoneses²¹⁴. Sigui com sigui, i seguint el relat de Livi, es tractaria d'un poble del vessant meridional dels Pirineus, però que si pensem que estaven d'alguna manera emparentats amb els Tectosages, caldria ubicar-los justament a la serralada²¹⁵, en una zona propera als Volques Tectosages. Per tant, són els Volcians uns dels pobles de dins l'entramat ceretà? Són aquests una facció dels Tectosages instal·lats en terres ceretanes? Es corresponen a un dels subgrups dels Ceretans? Foren els ambaixadors romans conscients de la intenció d'Anníbal de penetrar pels Pirineus, i per això contactaren amb pobles muntanyencs? Estaven els Ceretans dins del grup de pobles amb què contactaren els romans? Segurament són respostes difícils de resoldre, però a la llum dels resultats arqueològics, on hi sembla haver una influència i uns corrents culturals que ens provenen de la vessant septentrional de la serralada, i per tant una relació molt

ae fortunae erexerunt. Inde est uentum ad Volcianos..." Tito Livio: "Historia de Roma desde su fundación. Libro XXI". Traducció i notes de José Antonio Villas, Editorial Gredos, Madrid, 1993.

²¹⁴ Crespo argumentava aquesta tesi proposant que s'haurien pogut assentar al riu Gállego, a la part central aragonesa, pel fet que el nom antic del riu, *Gallicum*, pogués fer referència a l'origen del poble (gal), o que també haurien pogut situar-se a la zona de la vall del Cinca, ja tocant les terres catalanes, degut a la presència d'una *Mansio Tolus*, i de la ciutat romana de *Labitolosa*, les quals indicarien una certa relació amb la ciutat de Tolosa. De fet, en aquest sentit podem argumentar per part nostra que en la recerca arqueològica efectuada a Cerdanya, hem identificat alguns elements típicament gals en el territori, els quals només s'expliquen per la influència que rebrien de les terres més septentrionals. Ara bé, més enllà d'això, és evident que no podem argumentar de cap de les maneres que aquestes puguin ser degudes als Tectosages, i menys encara a uns hipotètics Volcians. Amb aquesta dada, només volem deixar constància d'aquesta interrelació territorial.

²¹⁵ En aquest sentit, i també avançant-nos al que es veurà en el present treball, hem de tenir present que la zona de Cerdanya en època antiga, té una estreta relació amb les comarques septentrionals, amb el Rosselló especialment, però també amb les valls dels rius Auda i Arieja, zones on d'altra banda, s'hi haurien instal·lat els Volques Tectosages.

estreta entre el món ceretà i el món sudgàl·lic-rossellonès, pensem que fóra possible situar el poble Volcià, almenys en uns territoris pirinencs propers als ceretans.

Així, i si fem un resum de tots aquests elements, és possible presentar un món ceretà en oposició als cartaginesos. Comptem amb les referències hercúlies dels passatges de Sili Itàlic, les quals l'autor sempre utilitza amb pobles filoromans; l'enfrontament de pobles com els airensis i els andosins, possiblement ubicats dins del cercle ceretà; els exemples arqueològics de destrucció i incendi a la mateixa Cerdanya en context annibàlic; i finalment les ambaixades romanes segurament en territori muntanyenc. En efecte, per nosaltres sembla força evident que els ceretans també s'enfrontaren als cartaginesos. Tanmateix, la seva inevitable derrota féu que haguessin de posicionar-se al costat dels púnics, deixant-los passar vers el Rosselló, o fins i tot aportant contingents de tropes tal com insinua el passatge de Sili Itàlic. De fet, aquesta és l'actitud que seguiren molts altres pobles ibèrics de la zona catalana, com els llergets o els Lacetans, els quals en un primer moment s'enfrontaren obertament al pas d'Anníbal pel seu territori, però posteriorment foren uns dels pobles més filocartaginesos en el marc dels enfrontaments de la Segona Guerra Púnica en terres catalanes. Oposició bèl·lica inicial i actitud procartaginesa posterior possiblement també fou el *modus operandi* ceretà.

Tanmateix, en el cas ceretà, i després d'una ajuda inicial als púnics amb l'obertura del corredor cerdà i l'aportació de recursos humans, és possible pensar que en el decurs de la guerra mantinguessin una actitud ambivalent, en certa manera neutral, potser ajudada pel fet que els esdeveniments bèl·lics se succeïren a molts kilòmetres de distància. Només així entenem l'absolut silenci de les fonts en el decurs de la Segona Guerra Púnica. La inacció ceretana hauria fet que els romans no consideressin l'opció bèl·lica contra ells. O també podem creure que els romans ràpidament van recuperar les antigues aliances amb el poble ceretà,

assegurant-se la seva neutralitat en el conflicte²¹⁶. De fet, comptem amb alguns passatges històrics que, sense mencionar en cap cas el poble ceretà, anirien en la línia d'aquesta segona hipòtesi. El primer indici el trobem amb el reguitzell de passatges que ens parlen de la fugida d'Asdrúbal després de la batalla de Baecula el 208 a.n.e (Titus Livi *Ab Urbe Condita*, XXVII, 19, 1; XXVII, 20, 1-2; XVII, 36, 1; XXVII, 39, 6-7, XXVII, 44, 7; Polibi *Historias*, X, 39, 8; X, 40, 11-12; XI, 1; Apià *Historia Romana*, VI, 28). Ja hem vist com existeixen alguns dubtes raonables sobre la ruta exacta que emprà el general cartaginès per dirigir-se als Alps. Si bé és probable que seguís un recorregut més septentrional, traspasant els Pirineus més occidentals i penetrant la Gàl·lia per l'interior, les fonts també insinuen que el camí d'Asdrúbal hagués pogut ser, en algun moment, més mediterrani, resseguint l'antiga ruta que havia fet el seu germà deu anys abans.

Però en aquest fet no és on nosaltres trobem l'indici de la filoromanitat del poble ceretà, ja que, tot i els dubtes que exposem, no tenim cap dada per pensar que el pas dels Pirineus es produís per alguna de les valls de la Ceretània. El passatge de les fonts que nosaltres trobem rellevant per pensar en una involucració del poble ceretà en la fugida d'Asdrúbal, és justament la menció de Titus Livi i Polibi afirmant que Escipió havia enviat un petit contingent a una posta (*praesidium*) a vigilar el pas del general cartaginès pels Pirineus. Per nosaltres, aquestes zones d'actuació de les tropes romanes haurien de ser uns indrets ja coneguts per Roma, amb un cert control i entesa amb la població local. En aquell context, l'única zona pirinenca amb aquestes característiques és la ceretana. I per tant, si acceptéssim que el poble ceretà deixà establir un *praesidium* romà al seu territori, significaria que aquest poble mostraria una actitud més aviat filorromana davant del conflicte entre les dues potències.

²¹⁶ En aquest sentit hem de pensar que en tots els anys de la Segona Guerra Púnica tampoc es menciona pobles tan importants com els indigets, els laietans o els cossetans, pobles que sens dubte estaven al cor dels conflictes, però que no reberen cap atenció dels autors antics. Només des de la lògica d'una actitud filorromana s'entén el silenci de les fonts en aquest cas davant d'aquests pobles.

I el segon indici el podem recollir en la descripció que fan Titus Livi i Apià de la desfeta romana del 211 a.n.e, prop de Castulo, en la que van morir els dos germans Escipió²¹⁷. L'autor d'Alexandria ens diu "...Como no llevaron a cabo ninguna empresa destacada, el poderío cartaginés se incrementó notablemente y casi llegaron a dominar la totalidad de Iberia quedando encerrados los romanos en una pequeña franja de terreno en los montes Pirineos" (Apià, *Historia Romana*, I, 17)²¹⁸. Titus Livi ens presenta aquesta reclosió d'una manera més genèrica, acantonant-se més enllà de l'Ebre "...Pero el caballero romano (Luci Marci) llegó a gozar de tanto prestigio y respeto entre la tropa que cuando se acordó elegir un jefe del ejército en los comicios militares después de fortificar el campamento al lado de acá del Ebro..." (Titus Livi, *Ab Urbe Condita*, XXV, 37, 5)²¹⁹. Per tant, per Livi, després de la desfeta romana, Luci Marci reorganitza les tropes que han sobreviscut a la derrota i les posiciona en algun lloc *cis hiberum*. Però Apià és molt més explícit, ja que detalla que la zona que controla Roma després d'aquell episodi era una petita franja dels Pirineus. Independentment de saber el lloc exacte on es van acantonar les tropes, hipòtesi que s'escapa de l'abast d'aquest treball, ens sembla interessant la menció de la petita franja dels Pirineus. És obvi que no sabem l'extensió d'aquesta "franja" ni la dimensió geogràfica que li hem d'atorgar. Però diverses coses ens semblen evidents. La primera és que la zona controlada per Roma encara pren territori "peninsular", és a dir, si les valls pirinenques controlades pels romans només haguessin estat les septentrionals de la serralada, creiem que els autors haurien posat èmfasi en dir que l'exèrcit romà hauria estat expulsat d'Ibèria. Però en canvi, tant per Livi com per Apià, els romans encara controlen algunes zones. I la segona, és que per nosaltres l'extensió de la

²¹⁷ No hem recollit aquests passatges en el llistat de fonts històriques que mencionen directament o indirectament a la Ceretània, ja que considerem que les referències i les interpretacions que se'n deriven, sobretot la de Titus Livi, són massa genèriques. De totes maneres, una lectura generosa d'aquestes fonts pot fer incloure perfectament el territori pirinenc.

²¹⁸ "Οὐδενὸς δὲ λαμπροῦ παρὰ τῶνδε γιγνομένου, τὰ Λιβύων ὑπερηύξετο, καὶ πᾶσαν σχεδὸν Ἰβηρίαν εἶχον, ἐς βραχὺ Ῥωμαίων ἐν τοῖς ὄρεσι τοῖς Πυρηναίοις κατακεκλεις μένων". Apià. *Historia Romana*, Vol. I, traducció i notes d'Antonio Sancho, Editorial Gredos, Madrid, 1980, pàg 121.

²¹⁹ "...sed tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut castris citra Hiberum communitis cum duce exercitus comitiis militaribus creari placuisset" Titus Livi, *Historia de Roma desde su fundación*. Vol XXV, traducció i notes de José Antonio Villar, Madrid, 1993, pàg 442-443.

“franja” ha de prendre com a mínim fins a la zona central dels Pirineus catalans. Pensem que si el control es limités a les Alberes, tal vegada no s'hauria ni mencionat que els romans encara controlaven una part dels Pirineus, en ser un territori realment molt petit i gens significatiu de la totalitat de la serralada. En canvi, si considerem el control de diferents passos (els colls del Pertús i la Perxa, per exemple) sí que podem pensar en un territori de fàcil retirada, més inexpugnable, i fàcilment defensable. Així doncs, si ens cenyim a la referència d'Apià, es pot considerar que algunes de les valls ceretanes estarien sota la zona d'influència romana després de la desfeta del 211 ane. I per tant, es podrien considerar uns territoris filorromans durant el conflicte púnico-romà

L'altre gran moment del què tenim notícies és en el marc de les guerres civils del segle I ane. Nosaltres creiem fermament que els episodis que descriuen Plutarc, Orosi i el mateix Juli Cèsar s'han de situar sense cap mena de dubte en territori cerdà, encara que els seus pobladors no siguin mencionats directament. Primerament tenim el conflicte sertorià. Ja l'any 83 ane, Sertori travessà el corredor cerdà per fer-se fort a la península Ibèrica (Plutarc: *Sertori*, VI, 4-5), i dos anys més tard féu fortificar els passos pirinencs a Livi Salinator amb sis mil soldats davant l'avenç de Gai Anni, enviat de Sila (Plutarc: *Sertori*, VII, 1-4). I encara un any més tard, quan Luci Manli anà de Narbona a *Ilerda* per socórrer a Metel, assetjat per Hirtoleu (Plutarc: *Sertori*, XII, 5; Orosi: V, 23, 3-4). Tots aquests passatges estarien mostrant que el corredor cerdà fou utilitzat constantment durant el conflicte. Però la derivada per nosaltres va més enllà d'aquesta simple constatació. El fet que Sertori triés la ruta Tet-Segre per entrar a Hispania, l'aparent facilitat i rapidesa amb què Livi Salinator fortificà el territori, i finalment la continuada utilització de la via cerdana, ens donen una visió d'un pas ja conegut per l'administració romana, alternatiu a la via del litoral. Aquesta familiaritat amb la ruta només pot entendre's des de la perspectiva que ja era coneguda des de feia anys i que el territori (en aquest cas la comarca cerdana) ja disposava d'uns assentaments poblacionals i estructuralment prou aptes per fortificar-los en cas de perill imminent. Pensem que la nostra recerca ha demostrat que aquestes inferències que es derivaven de les cites dels autors han quedat plenament

contrastades, ja que la pràctica arqueològica ha demostrat una presència romana permanent a la comarca cerdana des de mitjans de segle II ane, establint un sistema d'assentaments amb clares vinculacions militars.

Però les dades en aquest mateix episodi superen la mera descripció d'esdeveniments històrics. Efectivament, és Plutarc qui ens informa que per travessar el territori ceretà Sertori va haver de pagar uns drets de pas a les poblacions indígenes. A banda de pensar que aquestes taxacions ja existissin en època preromana, de les quals no en tenim cap dada, sembla que sí que foren efectives durant l'etapa republicana. Nosaltres les entenem en la mesura que l'administració romana ubicava *stationes* de pagament en les zones limítrofes del seu territori, o fins i tot entre províncies, les quals s'encarregaven de cobrar un pagament de pas. Ja hem vist com diferents autors defensaven aquests supòsits impositius en temps romans (PONS, 1994; 280-283), i com fins i tot els reflexionaven pel que fa a Cerdanya (MAYER/RODÀ: 1990: 230). I també hem vist com existeix un corrent interpretatiu que, a partir de l'etimologia i la presència d'un important numerari, faria ubicar a la zona de Bellver de Cerdanya un *teloneum* romà, o sigui una oficina de cobrament d'impostos (ALIAGA *et alii*, 1998b). Per nosaltres la cita de Plutarc estaria mostrant la presència d'una posta de cobraments de drets de pas en el territori, probablement a la zona de Bellver de Cerdanya, que tot i ser de titularitat romana, evidentment, tal vegada tingués una gestió amb una barreja poblacional on hi hagués les elits indígenes i els quadres militars romans²²⁰. És per això, potser, que Sertori hauria hagut de pagar uns cànon a una població "bàrbara", segons Plutarc.

I posteriorment, tenim els fets que ocorregueren en el marc de la segona guerra civil romana. Efectivament, l'any 49 ane, el corredor cerdà també fou utilitzat per les tropes de Cèsar i pel mateix Cèsar, en la ruta de *Narbo* a *Ilerda*. Com havia passat uns trenta anys abans, els passos pirinencs també havien estat fortificats

²²⁰ Aquesta connivència indígena amb l'ocupació romana, i la integració de les elits locals dins les esferes de poder romanes, quedaria ben reflectides en l'epígraf d'Ascoli, i la referència a uns personatges indígenes que reben la ciutadania romana.

per els tropes de Luci Afrani, general pompeià, però ràpidament van ser alliberats per Gai Fabi, lloctinent de Cèsar. Com en el cas anterior, la rapidesa de les accions, i la continuada utilització del corredor cerdà, inviten a considerar l'existència prèvia d'una xarxa d'assentaments amb capacitat defensiva i militar, ubicada en els colls pirinencs. De fet, la probable connivència de la població autòctona amb les tropes cesarianes, és el que podria justificar la concessió de certs privilegis, atorgats pel mateix Cèsar, o pel seu fill August uns anys més tard, els quals es manifestarien en la concessió del dret llatí als seus habitants, la utilització de l'epítet *Iulia* en el nom de la nova *civitas* ceretana, i a la menció, en qualitat d'adjectius honorífics, de ceretans Iulians i Augustans a la població resident.

I finalment, i ja per acabar amb les mencions documentals al poble dels ceretans, hem d'acabar amb la cita que feren alguns autors de la revolta que protagonitzaren contra Roma l'any 39 ane (Dió Cassi -*Historia Romana* Llibre XLVIII, 7-, Vel·lei Patercle - *Historia Romana*, Llibre II, 79,3), i que fou sufocada per Domici Calví tres anys més tard. Tal com hem vist, aquesta revolta no s'ha de situar a la vall cerdana, un territori plenament integrat als dominis romans des de mitjans de segle II ane, sinó que molt probablement es va esdevenir en els territoris més orientals dels dominis ceretans, possiblement a les valls aragoneses més properes a Osca. Possiblement, aquells territoris havien escapat al control directe de la nova administració, potser per la seva ubicació marginal i allunyada dels centres i rutes de poder. Però en un context en què Roma buscava acabar amb qualsevol focus potencial de revolta, la seva pressió sobre els territoris féu que s'aixequessin en armes. En qualsevol cas, els fets es van desenvolupar lluny de la Cerdanya, però els efectes van ser generals, ja que a partir d'aquell moment s'iniciaria la construcció d'una nova ciutat al territori, *Iulia Libica*, que coincidiria amb l'abandonament de bona part dels antics centres de poblament, com el Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga.

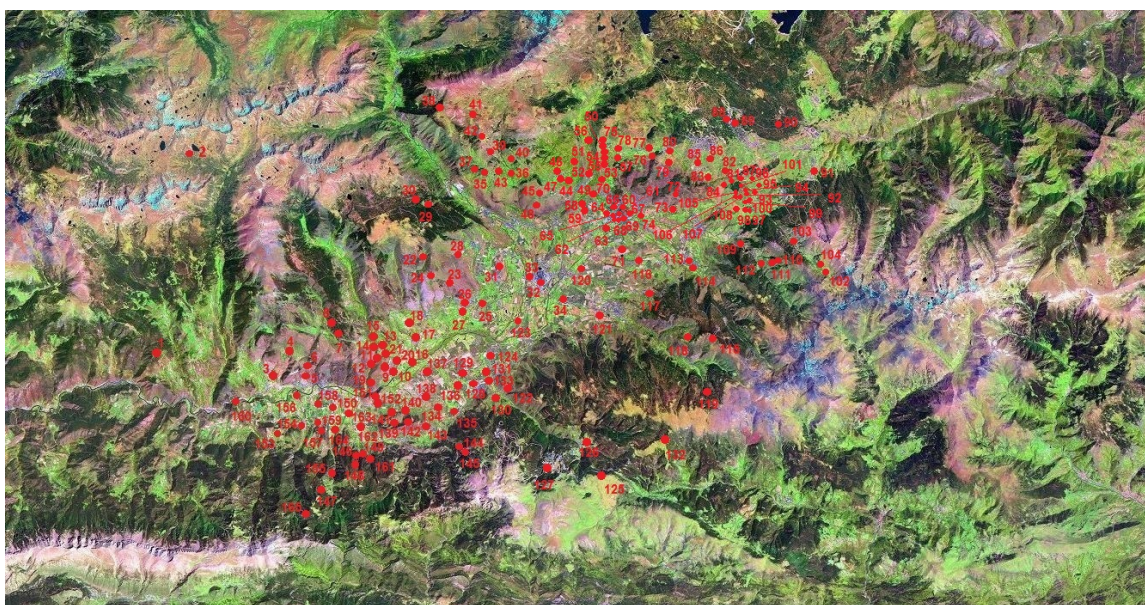
5.2.2. Les Fonts Arqueològiques

Tot seguit passarem a fer una descripció de les dades arqueològiques conegudes a Cerdanya del període històric que estem analitzant. Abans de res, ens cal fer dues consideracions inicials. D'una banda, ja hem esmentat que la regió cerdana, i per extensió la serralada pirinenca, és un territori infrainvestigat, el que fa que coneguem relativament molt pocs jaciments en termes absoluts. De fet, la major part dels que tot seguit llistarem, no són sinó potencials jaciments arqueològics inventariats a partir de la recollida de materials arqueològics en superfície. Per tant, la seva valoració ha de quedar en el terreny de la mera hipòtesi. De totes maneres, ens sembla interessant mencionar-los i situar-los, perquè només així se'ns mostra un mapa real de la dispersió i distribució poblacional. D'altra banda, i com a resultat d'això, comptem amb un gran nombre de llocs inventariats que presenten una cronologia potencial de moltíssima amplitud, ja que sovint els materials recuperats o les estructures que es visualitzen en superfície (com els megàlits, per exemple) no permeten afinar en la seva datació. Nosaltres hem pres tots aquells jaciments i/o possibles jaciments, inventariats a les cartes arqueològiques o no, que una part de la seva potencial forquilla cronològica comprèn el període que estem tractant (segles V-I a.n.e), o l'immediatament anterior (Bronze Final-Primer Ferro). Agafant també el registre de dades arqueològiques del període que precedeix al pròpiament ibero-ceretà, obtindrem una bona fotografia dels assentaments, la qual ens permetrà comparar-la amb la dels períodes posteriors i veure'n les diferències i les continuïtats que s'hagin pogut esdevenir.

Finalment, dir que la relació dels assentaments, i per tal de seguir un ordre descriptiu que mantingui certa racionalitat, serà realitzada per municipis. Primer s'agafaran tots els municipis de la vessant septentrional de la vall cerdana, de ponent a llevant. I després els de la part meridional, de llevant a ponent.

Cada jaciment comptarà amb tres nivells d'anàlisi. El primer i més simplificat (anomenat *Situació*) serà la georeferenciació d'aquest, aportant la situació geogràfica a partir del sistema de coordenades Universa Transverse Mercator (UTM). El segon (anomenat *Descripció*) consistirà en la descripció de l'assentament o lloc inventariat. Aquí s'incorporarà una descripció de l'emplaçament on se situa i el seu entorn geogràfic més immediat, la contextualització, procés de descoberta i la historiografia particular del jaciment, i finalment, la valoració qualitativa que els diferents autors fan del jaciment. L'últim nivell d'anàlisi (anomenat *Interpretació i Cronologia*) serà un apartat en què s'aportarà una breu interpretació que fem d'aquest, a partir òbviament de les dades existents i de les que hàgim pogut consultar, i la proposta en l'adscripció cronològica que nosaltres en valorem.

I ja per acabar, avançar que de forma general, les dades seran extretes de les cartes arqueològiques de la Cerdanya (la catalana i la francesa). En cas que hi hagi informació complementària ja s'especificarà bibliogràficament.



Ubicació dels jaciments que seran citats tot seguit

5.2.2.1. Lles de Cerdanya

1. Les Ribades

Situació: X:389500, Y: 4693425, Z: 1437m.

Descripció: Ubicat a la carena que marca el límit del terme de Lles de Cerdanya amb el Pont de Bar, a mitja muntanya prop del llogarret de Músser. A escassos 200m, a llevant existeix el topònim de "Els Castelletes". Hom el descobrí en intentar fer uns pous per abastir-se d'aigua. Es recuperà material ceràmic a mà d'un estrat cendrós i de coloració negrosa que podria haver estat un nivell d'ocupació. La zona estava emmarcada per uns blocs granítics col·locats intencionadament. A uns 50m, en un collet que hi ha just per sobre hi ha un gran túmul artificial de terres i pedres. Fou descobert per Climent Olm, de Músser, l'any 1988. El túmul està format per terres i pedres. i presenta un diàmetre de 3m per un metre d'alçada. Aparentment, les ceràmiques serien de l'Edat del Bronze (MERCADAL, *et alii*, 2014: 484). Segons sembla aquests materials estan en possessió dels propietaris dels terrenys, el senyor Olm, malauradament, no ha estat possible de veure'ls.

Interpretació i Cronologia: A partir d'aquestes dades creiem que podria tractar-se d'un túmul funerari de mitja muntanya amb una cronologia genèrica de finals del Bronze o Primer Ferro.

2. Les Tortes de Vallcivera

Situació: X: 391593, Y: 4705042, Z: 2265m.

Descripció: Possible estructura tumular descoberta per Manel Figuera l'any 2010. Es localitza a la riba esquerra del riu de Vallcivera, en un planell del Serrat del Greixar, a l'alta muntanya, on hi conflueixen diversos torrentets, i molt a prop del Port de Vallcivera, que comunica amb la vall d'Ingla andorrana. Consisteix en un cercle de 3.5m de diàmetre conformat per pedres de granit d'entre 20 i 30cm. El túmul ha desaparegut i tan sols es conserva una alçada de 25cm. No s'han recuperat materials arqueològics.

Interpretació: A partir d'aquestes dades nosaltres considerem que podria tractar-se d'un túmul funerari d'alta muntanya amb una cronologia genèrica de finals del Bronze o Primer Ferro.

5.2.2.2. Prullans

3. Poblament de Prullans

Situació: X: 396250, Y: 4692792, Z: 1090m

Descripció: El jaciment correspon a restes d'hàbitat que sembla que es va destruir en fer-se l'actual Hotel Muntanyà. Ubicat en una molt lleugera elevació, l'indret domina bona part del Segre al seu pas per la Baixa Cerdanya. Semblaria que es van identificar ceràmiques de cordons del Bronze Mig i Final. Per Jordi Rovira devia tractar-se d'un poblat similar a Llo, o sigui, un petit poblat a l'aire lliure ubicat a les parts baixes costeres del vessant, del Bronze Mig o Final (ROVIRA, 1976a: 64). En canvi, per Oriol Mercadal podria haver arribat fins al Primer Ferro (MERCADAL, 2009: 628). Segons sembla els materials es troben al Museu Arqueològic de Catalunya, malauradament, no ha estat possible de fer-ne l'estudi.

Interpretació i Cronologia: Assentament a l'aire lliure. Tot i així, no creiem que consistís en un poblat tipus Llo, almenys pel que fa a les dimensions, ja que el lloc on s'ubica l'Hotel no és aturonat. A més, no hi ha notícies que a les proximitats s'hagin recuperat altres materials arqueològics. Per tant, podria correspondre a un petit assentament a l'aire lliure de les zones costeres de la muntanya.

4. Balma I de Prullans

Situació: X: 397150, Y: 4693800, Z: 1340.

Descripció: Balma ubicada en un aflorament rocós de la vessant septentrional de la Serra de Camp Bolvir, a uns 300m del camí de Prullans a Annes, i a la riba esquerra del Torrent Feló. L'any 1966, L'Equip de Recerques Espeleològiques del Centre Excursionista de Catalunya hi va fer una petita cala, recuperant un

fragment de ceràmica a mà²²¹ amb decoració de cordons, presumiblement de l'edat del bronze (ROVIRA, 1976: 64; i 1977: 129).

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades pensem que es tractaria d'un assentament en abric de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia genèrica de l'Edat del Bronze.

5.2.2.3. Bellver de Cerdanya (vessant nord)

5.Cova de la Mariagna (també de la Mariana, o de la Mariagua)

Situació: X:398160, Y: 4692855, Z: 1260m.

Descripció: Petita cavitat ubicada a mitja muntanya una mica a migdia de la Cova d'Anes, i a la riba dreta del Torrent d'Annes. Hom ha recuperat materials amb una cronologia imprecisa que abasta tota la prehistòria recent, des del neolític al bronze. Es desconeix on són els materials.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades pensem que es tractaria d'un assentament en cova de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia àmplia des del neolític fins a l'Edat del Bronze.

6.Cova d'Anes

Situació: X: 398107, Y: 4693369, Z: 1300m.

Descripció: Cova formada fonamentalment per dues galeries, una de principal i d'horitzontalitat quasi regular, i una altra de secundària, de lleuger pendent ascendent. En total té una longitud de 335m, i presenta algunes sales habitables. Està ubicada en un esperó rocós calcari del Serrat d'Anes, entre el Torrent del Prat de Codines i el Torrent Feló, a prop de la Casa d'Anes. L'any 1921 la cova és mencionada per Pere Bosch Gimpera, i probablement fou excavada el 1923 per Josep Corominas, de l'Institut d'Estudis Catalans, però no ho publicà. El 1926 Pau Vila cità la cova com a jaciment arqueològic, però segons sembla no hi féu cap

²²¹ Segons sembla aquest fragment ceràmic ha desaparegut.

excavació. Uns anys més tard, el 1942, la cova és visitada per Miquel Oliva, que hi recollí materials arqueològics. i posteriorment, l'any 1950 és explorada pels arqueòlegs J Montordiol i F Español, descobrint-hi noves galeries. L'any 1962 també va ser explorada per l'Equip de Recerques Espeleològiques del Centre Excursionista de Catalunya, Quatre anys després membres de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona també hi recolliren materials amb una cronologia genèrica de l'Edat del Bronze. El 1969 el grup espeleològic Banesto hi féu una cala clandestina, recuperant també materials del Bronze (ROVIRA, 1977: 73). Consistien en una destrala de pedra polida, diversos punxons d'os, i materials ceràmics pertanyents a l'edat del Bronze²²². Finalment, Jordi Rovira, en el marc de la seva tesi de llicenciatura l'any 1976 hi féu una última intervenció arqueològica (MERCADAL, 2009: 619). Rovira va aconseguir identificar dos nivells antròpics. El primer presentava una barreja de materials moderns, medieval i del bronze, mentre que el segon només tenia materials del bronze avançat. Es va localitzar una sola estructura, consistent en una sitja de boca circular i secció ovalada D'entre els materials exhumats cal esmentar una fulla de sílex de retocs marginals, dues volanderes de molí barquiforme, percutors i material ceràmic amb perfils ovoides i carenats. Els elements decoratius d'aquestes ceràmiques consistien en cordons digitals, unglades i impressions. Les nanses eren d'apèndix de botó. Per tant, un conjunt que ens apropa a unes cronologies de Bronze Mig i Final (ROVIRA, 1977: 69-72).

Alguns d'aquests materials es troben dipositats en el Museu Cerdà. Són fragments majoritàriament informes i sense decorar, fets a mà, i a vegades brunyits per l'exterior. De les formes vam poder identificar un fons pla d'una gerra, una olla-tenalla amb decoració sota la vora consistent en una sanefa d'ungulacions, i un fragment amb diferents cordons aplicats a l'exterior i impressions digitals per sobre. Al nostre entendre, uns materials que es poden englobar en el període

²²² En un primer article (ROVIRA, 1976, 64) Jordi Rovira considerava que els materials es corresponien al neolític i al Bronze. Tanmateix, en la seva tesi de llicenciatura ja era de l'opinió que els fragments ceràmics de la campanya de l'any 1969 només es podien correspondre a l'Edat del Bronze (ROVIRA, 1977: 30).

genèric del Bronze Mig fins al Bronze Final. Es desconeix on són la resta de materials exhumats, tal vegada al Museu Arqueològic de Catalunya.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades pensem que es tractaria d'un assentament en cova de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia del Bronze Mig i Final.

7. Barraca del camp d'en Josepó

Situació: X:400209, Y: 4694998, Z: 1420m.

Descripció: Consisteix en un sepulcre megalític descobert el 1914, que ja fou citat per Pierre Vidal l'any 1922, i estudiat per Josep Colominas els anys 20's (ROVIRA, 1976a: 66; i 1977: 15), certificant que estava completament erosionat, sense cap tipus de sediment. Està ubicat a prop del Coll del Faus (o de Fans), en el Serrat del Bac que separa els agregats d'Ordèn i Cortàs, a mitja muntanya. El sepulcre és de cambra simple i amida 1.5m de costat, per uns 90cm d'alçada.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades nosaltres també pensem que es tractaria d'un sepulcre megalític de mitja muntanya, amb una cronologia incerta del període del Bronze, podent arribar fins al Primer Ferro.

8. Serrat del Bac

Situació: X:399675, Y: 4695549, Z: 1578m.

Descripció: Segons consta al Museu Cerdà, hom hi recollí en superfície quatre fragments ceràmics fets a mà, informes i sense decoració. Concretament, es van recollir molt a prop de la pista forestal que mena al Serrat, a l'esplanada de mitja muntanya que es forma entre el Torrent de la Farga Vella, i el Barranc de la Secleta. Davant l'absència de coves i abrics, i també de conjunts petris que poguessin formar estructures tumulars, cal pensar que provindrien d'algun tipus d'assentament a l'aire lliure.

Interpretació i Cronologia: Amb totes aquestes dades, nosaltres pensem que es tractaria d'un petit assentament de mitja muntanya a l'aire lliure, amb una cronologia indeterminada que podria anar des de l'Edat del Bronze fins a època romana.

5.2.2.4. Isòvol

9.Cova del Pep

Situació: X:402900, Y: 4693075, Z: 1160m

Descripció: Cova ubicada al vessant sud-est del Tossal d'Isòvol, en un lloc dominant a mig camí del cim. Segons sembla la cova fou excavada completament l'any 1987, per un personatge de cognom Pajares, sense que hi hagués cap tipus de permís arqueològic, ni coneixement per part de les administracions. Ni evidentment, registre arqueològic. Semblaria que els materials presenten una cronologia des del Bronze Final fins a època romana. Actualment, aquests materials estan en col·leccions privades i no ens ha estat possible de veure'ls.

Interpretació i Cronologia: Amb totes aquestes dades, nosaltres pensem que es tractaria d'un assentament en cova de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia que podria anar des de l'Edat del Bronze-Primer Ferro fins a època romana.

10.Cova d'en Toni

Situació: X:403343, Y: 4693187, Z: 1040m.

Descripció: Cova ubicada al peudemont del vessant sud-est del Tossal d'Isòvol, gairebé ja tocant a la plana i molt a prop de la carretera N260. Fou buidada quasi completament l'any 1987, per un personatge de cognom Pajares, sense que hi hagués cap tipus de permís arqueològic, ni coneixement per part de les administracions, Ni tampoc, evidentment, registre arqueològic. Posteriorment, l'any 1995, la cova fou visitada per l'arqueòleg Jordi Campillo, el qual recollí alguns materials que els diposità al Museu Cerdà. Actualment la cova està clausurada.

Els materials de l'excavació de 1987 es dipositaren a l'Institut d'Estudis Ceretans però actualment estan en col·leccions privades i no ens ha estat possible de veure'ls²²³. Pel que fa als materials del Museu Cerdà, hi havia tan sols un únic fragment tornejat, consistent en una ceràmica grisa ibèrica informe. Dels materials a mà vam poder identificar alguns fragments amb decoració en espiga de peix (motiu típic de la decoració cerdana), una vora amb impressions digitals, un fragment amb diferents cordons aplicats i impressions digitals, un cordó amb incisions verticals, una vora d'urna de perfil en "S", una nansa amb petites perforacions per sobre, i un altre fragment amb línies de petits cercles impresos. El conjunt es corresponien a una fase pròpia del Bronze Final-Primer Ferro. Tanmateix, la ceràmica tornejada podria indicar una ocupació puntual en segles posteriors, possiblement durant l'època republicana.



Algunes de les ceràmiques de la Cova d'en Toni dipositades al Museu Cerdà

²²³ A la carta arqueològica es menciona que es van recuperar 400 fragments de ceràmica, dels que destacaven gerres de gran capacitat amb cordons abarrocats, i que es podien situar en el bronze final. De totes maneres, nosaltres no hem pogut trobar aquests materials i al Museu Cerdà no en tenen constància, per tant no ens ha estat possible confirmar aquestes dades. L'única dada que tenim al respecte és l'existència en aquella col·lecció d'un plat Rigoir 1 de grisa estampillada, el que permetia situar una ocupació en el segle V dC (recollit a JÀRREGA, 1992: 223).

Interpretació i Cronologia: Amb totes aquestes dades, nosaltres pensem que es tractaria d'un assentament en cova de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia de l'Edat del Bronze-Primer Ferro, amb una ocupació puntual posterior durant l'època republicana, i també en l'etapa tardorrepublicana.

11. Balma del Vent:

Situació: X:402200, Y: 4693500, Z: 1140m.

Descripció: Situada al vessant nordoccidental del Tossal d'Isòvol, a la riba esquerra del Riu Duran. Consisteix en una petita balma de 10m d'amplada, per 5m d'alçada i 4m de fondària. Fou descoberta i excavada l'any 1966, per part de l'equip de l'Instituto de Prehistoria y Arqueología de la Diputación de Barcelona, dirigit per Eduard Ripoll (ROVIRA, 1976: 64; 1977: 117). Els materials recuperats consistien en ceràmiques a mà, amb acabats llisos i espatulats, i decoracions d'ungulacions i cordons aplicats. Per Jordi Rovira, els materials se situarien de forma genèrica en l'Edat del Bronze. Uns anys més tard, Assumpció Toledo era partidària de precisar-los en el Bronze Mig (recollit a MERCADAL, 2009: 619) Tot i que es fa difícil precisar la funcionalitat, podria ser que es tractés d'un lloc sepulcral. Malauradament es desconeix on són els materials arqueològics.

Interpretació i Cronologia: Amb totes aquestes dades, nosaltres pensem que es tractaria d'un assentament en abric de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia genèrica de l'Edat del Bronze.

12. Balma dels Al·luvions:

Situació: X:402150, Y: 4693450, Z: 1100m.

Descripció: Situada al vessant nordoccidental del Tossal d'Isòvol, a uns 30m per sobre del Riu Duran, i una mica per sota de la Balma del Vent. Consisteix en una balma una mica més gran que l'anterior, de 25m d'amplada, 5.5m d'alçada, i 4.5m de fondària. Aquesta també fou descoberta i excavada l'any 1966, per part de l'equip de l'Instituto de Prehistoria y Arqueología de la Diputación de Barcelona, dirigit per Eduard Ripoll (ROVIRA, 1976: 64; 1977: 115-116). Per Jordi Rovira, els

materials es podien situar de forma genèrica en el Bronze Mig i Final, en canvi per Assumpció Toledo era partidària de precisar-los en el Bronze Mig (recollit a MERCADAL, 2009: 619). Toledo també considerava que es tractava d'un indret amb funció habitacional. Malauradament es desconeix on són els materials arqueològics²²⁴.

Interpretació i Cronologia: Amb totes aquestes dades, nosaltres pensem que es tractaria d'un assentament en abric de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia que podríem centrar en el Bronze Mig i Final.

13.Coll d'Olopte

Situació: X:402500, Y: 4693900, Z: 1180m.

Descripció: Consisteix en el coll que connecta la vall del riu Duran amb el d'Olopte, a pocs metres a migdia del nucli poblacional d'Olopte, en un lloc arrecerat que domina i controla les dues valls. Hom ha recuperat ceràmiques de forma superficial molt poc rodades fetes a mà, sense decorar, brunyides, de les que només en destaca una base amb peu sense diferenciar. Es proposa que tindrien una cronologia genèrica de l'Edat del Bronze. Actualment, aquests materials estan en col·leccions privades i no ens ha estat possible de veure'ls.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes minses dades, nosaltres pensem que es tractaria d'un assentament en abric de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia genèrica de l'Edat del Bronze.

14.Cova "Gran" d'Olopte (Cova "A"):

Situació: X: 402101, Y: 4693748, Z: 1160m.

Descripció: Cova ubicada a les parts baixes del vessant oriental del Montcurto, a una cinquantena de metres a la dreta del riu Duran. Cova de 150m de fondària i 1,5m d'amplada. Fou descoberta per Mossèn Pere Pujol, però va ser en Bosch Gimpera qui en donà notícia entre 1915 i 1920. A l'estiu del 1942 fou excavada

²²⁴ Segons la carta arqueològica es podrien localitzar a la Diputació de Barcelona.

parcialment per Miquel Oliva, recuperant materials ceràmics que per ell es corresponien a l'Edat del Bronze (ROVIRA, 1977: 23). La cova fou excavada l'any 1966 per part de l'equip de l'Institut de Prehistòria y Arqueología de la Diputació de Barcelona, dirigit per Eduard Ripoll. Finalment, també fou visitada l'any 1973 per part del Grup d'Investigacions Subterrànies de Girona, dirigit per Enric Mirambell (TOLEDO, 1998: 135). Els materials arqueològics consistien en fulles de sílex, fragments ceràmics d'apèndix de botó, cordons aplicats amb impressions digitats, mugrons, ungulacions, o puntejats. Segons Jordi Rovira, en la seva tesi de llicenciatura de 1977, era un conjunt amb tipologies que podien anar des del neolític fins al Bronze Final, amb un grup extemporani d'època medieval (ROVIRA, 1976: 64; 1977:29), opinió que també era compartida per Assumpció Toledo i per Oriol Mercadal uns anys després. Segons aquests darrers investigadors, en època neolítica tindria una funció probablement sepulcral, mentre que en el Bronze Final seria més incerta (MERCADAL, 2009: 620). Segons sembla els materials recuperats fins a l'any 1966 es trobarien al Museu Arqueològic de Barcelona. Tanmateix, els de la campanya de 1973 es localitzen al SAM de Girona. Malauradament, no ens ha estat possible de fer-ne el seu estudi.

Interpretació i Cronologia: Amb totes aquestes dades, nosaltres pensem que es tractaria d'un assentament en cova de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia del neolític fins al Bronze Final (i una ocupació posterior ja en època medieval).

15.Cova "B" d'Olopte

Situació: X:402130, Y: 4693815, Z: 1135m.

Descripció: Cova ubicada al vessant oriental del Montcurto, a una trentena de metres a la dreta del riu Duran, i a uns cinquanta metres de la Cova "A" d'Olopte. Presenta una llargada de 54m i la seva planta sembla concebre algunes sales en el seu recorregut. Va tenir un procés de descoberta i d'excavació similar a l'anterior. Així, fou descoberta per Mossèn Pere Pujol, però va ser en Bosch Gimpera qui en donà notícia entre 1915 i 1920. A l'estiu del 1942 també va ser

excavada parcialment per Miquel Oliva, i l'any 1966 per part de l'equip de l'Institut de Prehistoria y Arqueología de la Diputación de Barcelona, dirigit per Eduard Ripoll. Finalment, també fou visitada l'any 1973 per part del Grup d'Investigacions Subterrànies de Girona, dirigit per Enric Mirambell (TOLEDO, 1998: 135). A diferència de la Cova "A", que ja no tingué cap més intervenció, la Cova "B" d'Olopte fou de nou excavada entre 1983 i 1985 per part de JF de Vilalta i J Barris, documentant diferents cubetes hemiesfèriques de combustió a diferent nivell, i restes refractants de llars de foc (TOLEDO, 1998: 135). Pel que fa als materials arqueològics hem de mencionar les restes humanes inconnexes, i també una destrala de revores de bronze. Quant al material ceràmic, consistien en vasos de perfil recte i en "S", gerres, urnes i tasses. Dels motius decoratius en destacava les nanses d'apèndix de botó, decoracions a la vora de les peces amb petites incisions, decoració de puntejats, ungulacions a tota la panxa i al cos, incisions allargades verticals, incisions a sobre la vora bisellada, cordons a ran de vora i/o a la panxa, i també fragments amb doble cordó (TOLEDO, 1998: 138). Segons Jordi Rovira era un conjunt amb tipologies pròpies del Bronze Mig i Final (ROVIRA, 1976: 64), opinió que també era compartida per Assumpció Toledo i per Oriol Mercadal uns anys després, tot i que centraven l'ocupació bàsicament en el Bronze Mig. Per aquests dos darrers autors la cova hauria tingut una funció sepulcral i també habitacional. (TOLEDO, 1998, 145-146; MERCADAL, 2009: 620). Segons sembla els materials recuperats es localitzen al SAM de Girona. Malauradament, no ens ha estat possible de fer-ne l'estudi.

Interpretació i Cronologia: Amb totes aquestes dades, nosaltres pensem que es tractaria d'un assentament en cova de les zones costeres de la muntanya, amb una cronologia del Bronze Mig i Final. Tot i que el material del bronze mig pugui ser majoritari, la clara presència de materials del Bronze Final n'evidencia l'ocupació en aquell moment (destrala de bronze, acanalats interns,...), podent perdurar, per què no, fins a l'Edat del Ferro.

16. Església de la Mare de Déu de Quadres

Situació: X: 404254, Y: 4693328, Z: 1046m.

Descripció: Església ubicada als peus de l'antic camí ral, al final de la desembocadura del Torrent Gros i a pocs metres del riu Segre. Presenta uns grans carreus a la seva base, amb unes escotadures en els seus extrems, que no semblen correspondre's amb la factura típica medieval de construcció de l'església. Altrament, els petits encaixos dels laterals semblaven indicar que en algun moment haurien format part d'una gran estructura monumental, lligada amb grapes metàl·liques, d'època romana (MERCADAL *et alii*, 2013: 43-44). De totes maneres és una simple suposició, i no hi ha cap altre element per valorar la seva antiguitat.



Imatge de detall del basament de la paret de migdia de l'església de la Mare de Déu de Quadres

Interpretació i Cronologia: És evident que l'edifici actual consisteix en una església. Tanmateix, els grans carreus ben escairats amb les escotadures als extrems

podrien indicar l'existència d'algun tipus de monument-edifici de cronologia antiga ubicat ben bé a la plana cerdana. De totes maneres, i encara que així fos, no creiem que hagués estat d'època republicana. De fet, la relativa proximitat de l'església amb la necròpolis de Prats, a l'altra banda del riu Segre i amb una cronologia dels segles I a III d'ne, podria fer pensar que el suposat monument hi estaria relacionat.

17.Església de Santa Maria d'All

Situació: X:404514, Y: 4694807, Z: 1097m.

Descripció: L'Església de Santa Maria d'All s'ubica al centre del nucli poblacional homònim, en una zona entre la plana i l'inici de la costa. És de destacar que, tal com succeïa amb l'església de Santa Maria de Quadres, a la paret de migdia, al voltant de la portalada, s'observen uns grans blocs paral·lelepípedes que no semblen correspondre's amb la factura típica de construcció de l'església, i tal vegada haurien estat reaprofitats d'alguna estructura preexistent.

A l'edifici s'hi ha realitzat algunes intervencions arqueològiques. Al mes de març del 2003 l'arqueòloga Carme Subiranas, de l'empresa Arqueociència SCSL, va dirigir una excavació a l'interior de l'església, que va permetre constatar que l'estratigrafia de la nau era gairebé inexistent, essent indicatiu que les cotes de circulació haurien estat rebaixades en el decurs dels anys. De totes maneres, fou possible localitzar els fonaments de l'edifici preromànic dels segles IX-X, capçat amb un absis de ferradura (SUBIRANAS, 2003). I d'altra banda, l'estiu del 2014 es realitzà una segona intervenció, en aquest cas dirigida per l'arqueòleg Oriol Achón, de l'empresa Arqueòlegs.cat, que afectà el solar de l'antiga rectoria de l'església, ubicada a escassos metres a migdia²²⁵. En la intervenció es localitzaren una trentena de tombes de l'antiga sagrera, d'època medieval, i tot un seguit d'estructures d'època baixmedieval. De totes maneres, cal destacar la identificació d'una tomba realitzada amb una caixa de lloses de secció triangular, de cronologia

²²⁵ Val a dir que en aquesta intervenció ens fou possible de participar-hi directament, essent part de l'equip d'arqueòlegs que l'executà.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

tardorromana, i també que en el conjunt del material ceràmic recuperat, s'identificaven alguns fragments d'època romana (ACHÓN, 2015). Per tant, encara que cap dels estrats fos d'època antiga, la presència del material ceràmic antic, unit a la suggerent presència dels grans blocs treballats de l'església, feien pensar en algun tipus d'assentament, allà mateix o en les proximitats, d'època romana.



Imatge de la portalada i el mur lateral de l'església de Santa Maria d'All

A més, des d'un punt de vista etimològic, per alguns autors All podria ser una derivació del nom romà *Allius*, el que provaria l'existència d'un *fundus* ja en aquella època (ALIAGA *et alii*, 1998b: 277).



Vista actual de les restes documentades al subsòl de la rectoria

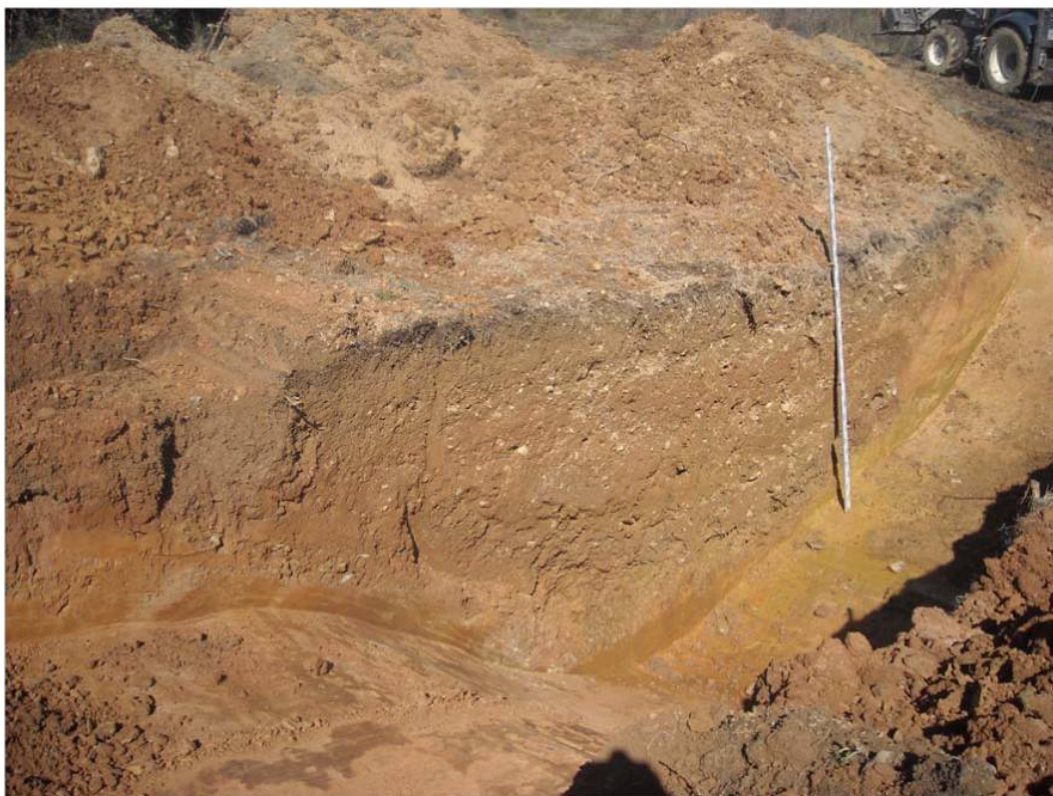
Interpretació i Cronologia: Per nosaltres, l'aparell de carreus de l'església, la troballa de materials i estructures arqueològiques d'època antiga, i la hipòtesi etimològica que el nom d'All provingui d'un *fundus* romà, són motius suficients per pensar en la presència d'un assentament en aquella època, sense poder precisar la cronologia amb més exactitud. De totes maneres, la relativa proximitat a la zona de les Guilleters d'All, una possible zona d'explotació aurífera a l'Antiguitat, sens dubte ja coneguda pels ceretans, fa que aquest assentament ja pogués haver existit en època republicana.

18.Les Guillateres d'All

Situació: X: 404238, Y: 4695372, Z: 1175m

Descripció: Es tracta d'unes àmplies estructures geològiques, des d'un punt de vista geomorfològic alterades antròpicament, que per les seves característiques semblen respondre a la fossilització del complex sistema d'explotació aurífer d'època romana. Les formacions ocupen una superfície d'uns 3km² i s'ubiquen

bàsicament al nord dels nuclis poblacionals d'All i d'Olopte. Així, inclouen un ampli sector del terme municipal, amb fronts i barrancs d'erosió, i tot un seguit de canals associats ubicats a les zones planeres que hi ha per sobre. Des de l'any 2006 la zona de les Guillateres va ser un dels indrets que quedà inclòs en el projecte de recerca "*La Cerdanya en època antiga: ocupació i explotació del territori del període Ceretà a la fi del món romà*", dirigit pel prof. Oriol Olesti Vila, iniciant-se un període continuat de recerca. Ja l'any 2008 vam poder realitzar una prospecció superficial sistemàtica, que se centrà en aquells camps propers i adjacents a la formació de les Guillateres, englobant una superfície total d'unes 11 Ha. (MORERA, 2008). En els anys següents vam realitzar fins a 5 intervencions més, la darrera el mes de novembre del 2014 (MORERA, 2015).



Detall de l'estructura antropològica documentada a la zona de les Guillateres

En el decurs d'aquestes actuacions hem pogut identificar un gran retall semiovalat, d'uns 10m d'amplada, una llargada mínima d'uns 15m, i una fondària conservada d'entre un i dos metres, que en el seu extrem més meridional sembla estar barrat

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

per una estructura murària. Es tractava d'una estructura antròpica reblerta en temps històrics, que es podia interpretar com una bassa-dipòsit amb un dic a la part baixa que hauria ajudat en la contenció hidràulica. Per nosaltres, molt probablement s'hauria planificat, construït i reblert durant les etapes republicanes o altimperials romanes (OLESTI *et alii*, 2015: 88 i ss).

Interpretació i Cronologia: Per nosaltres, tot i els dubtes lògics expressats en les diferents publicacions, és indubtable que es tracta d'un dipòsit hidràulic, vinculat a l'explotació aurífera, i construït a partir d'època republicana²²⁶.

19. Tossal d'Isòvol

Situació: X: 402003, Y: 4692113m, Z: 1184m

Descripció: Víctor Martínez, afeccionat de Bellver de Cerdanya, va recollir de l'extrem sudoccidental del tossal sis asos ibèrics de bronze, i un denari romà de plata, material del que en donà notícia al Museu Cerdà el març del 2011. Segons sembla es van localitzar a la punta de l'estrep que mira directament a la plana, en el lloc on es conforme l'estret d'Isòvol, a tocar del Segre.

Interpretació i Cronologia: Només comptem amb les fonts orals i del material numismàtic trobat superficialment, però a la zona no es detecta cap altra estructura arqueològica, ni material ceràmic tampoc. De totes maneres, la situació estratègica de l'estrep, controlant l'estret d'Isòvol i el pas del Segre, pot fer pensar en la presència d'un assentament, presumiblement de caràcter militar, amb una funcionalitat de control territorial i una cronologia que s'hauria de situar en els segles II-I a.n.e.

²²⁶ L'explicació més detallada tant del procés de descoberta i de recerca, com del registre efectuat i les interpretacions històrico-arqueològiques que se'n deriven, es realitzarà en un capítol d'aquest mateix treball.

20.Estructures tumulars del Tossal d'Isòvol

Situació: X: 403322, Y:4693420, Z:1071.

Descripció: Conjunt format per unes estructures tumulars i un gran bloc monolític adreçat. Es tracta d'un mínim de quatre estructures que se situen totes elles a una vintena de metres del bloc encastat en el terreny, i s'ubiquen en un turonet a l'extrem oriental del tossal. El conjunt fou descobert per Lluís Vidal i Carme Vila el desembre del 2004. Els túmuls presenten uns diàmetres d'entre 1.8 i 2.4m, i estan totalment erosionats. El bloc presenta unes mesures de 116cm d'alçada, 29cm d'amplada i 64cm de fondària (MERCADAL *et alii*, 2014: 484-485). Al lloc no s'ha trobat cap tipus de material arqueològic que permeti situar cronològicament les estructures. Tanmateix, arqueòlegs i estudiosos locals consideren que podria tractar-se de les restes de túmuls funeraris de l'Edat del Bronze-Primer Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim veiem possible que les estructures formin part d'un conjunt de túmuls funeraris. En cas que fos així, haurien de tenir una cronologia del Bronze Final o del Primer Ferro.

21.Pseudotúmulo del Tossal d'Isòvol

Situació: X: 402576, Y: 4693320., Z:1250.

Descripció: Estructura formada per pedres calcàries, sorrenques i de quars rosat, conformant una amplada de 5m de diàmetre i una alçada de 50cm. S'ubica al capdamunt del tossal, un xic desplaçada vers la zona nordoccidental, al bell mig d'un prat. Fou descobert per Oriol Mercadal, Sara Aliaga, Lluís Vidal i Carme Vila l'any 2005 (MERCADAL *et alii*, 2014: 485). Al lloc no s'ha trobat cap tipus de material arqueològic que permeti situar cronològicament les estructures. Tanmateix, arqueòlegs i estudiosos locals consideren que podria tractar-se de les restes d'un túmul funerari del Bronze Final-Primer Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim veiem possible que es tracti d'una estructura funerària. En cas que fos així, hauria de tenir una cronologia del Bronze Final o del Primer Ferro.

5.2.2.5. Ger

22.El Castellar

Situació: X:404838, Y: 4699361, Z: 1576m.

Descripció: Es tracta d'una zona ubicada al puig El Castellar, en el serrat homònim emmarcat pels torrents de les Ferreres i de les Valls, a la part nord del municipi. L'enclavament domina la plana i només és accessible per la part septentrional. El jaciment fou localitzat pels arqueòlegs Oriol Mercadal i Sara Aliaga l'any 1989, recuperant materials arqueològics amb una cronologia àmplia des del Bronze Final fins a l'època ibèrica. A la zona es conserven estructures muràries de cronologia indeterminada. Segons sembla a l'extrem nord del Castellar, al lloc dit "Cabanella", Josep Claveria de Ger va trobar una moneda, possiblement baiximperial, tot i que presenta un desgast prou important. Després de dipositar els materials a l'Institut d'Estudis Ceretans, sabem que van quedar en col·leccions privades i malauradament no ens ha estat possible de veure'ls.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, és possible pensar en un assentament a l'aire lliure durant el bronze Final-Primer Ferro, que hagués evolucionat poblacionalment fins a l'època ibèrica, sempre amb dimensions reduïdes. Tot i que estar en una zona de valls enretirades, presenta un relatiu bon accés des de la part septentrional. Això, i el domini visual que té de la plana cerdana permeten pensar en la pervivència de l'ocupació, potser controlant possibles vies longitudinals i secundàries de mitja muntanya (ALIAGA *et alii*, 1998a: 215).

23.El Tejó

Situació: X: 406424, Y: 4697980, Z: 1340m

Descripció: En el Museu Cerdà es guarden uns materials arqueològics que segons consta foren recuperats de la zona del Tejó, una zona de pendent lleuger a l'inici coster de la muntanya. Els materials es corresponen a 5 fragments ceràmics fets a

mà de tradició protohistòrica, molt similars als que s'han recuperat al Castellot de Bolvir o al Tossal de Baltarga, i un fragment d'època medieval.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, és possible pensar en un assentament a l'aire lliure de l'època protohistòrica i/o romana. Tot i que els fragments ens semblen molt similars als del Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga, i per tant atribuïbles a les fases ibèriques i republicanes, també és cert que podrien correspondre a una fase anterior (Primer Ferro) o posterior (imperial romana). D'acord amb la funcionalitat i el micropaisatge actual, format per deveses i grans esplanades de pastures, és possible pensar que l'assentament estigués vinculat a la ramaderia transhumant.

24. Niula

Situació: X= 405271m, Y= 4698132m, Z= 1450m

Descripció: L'assentament se situa en un camp just al costat del camí que puja cap a Niula, un nucli de mitja muntanya ubicat entre el torrent de Niula, i el Rec de la Devesa de Niula. Segons sembla, Tomàs Claveria, propietari dels terrenys, va localitzar a principis dels 80 una aixada i una destrat de pedra polida. Aquestes són unes peces que, tot i ser de tradició neolítica, tenen una pervivència que pot arribar a l'època romana-

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, és possible pensar en un assentament a l'aire lliure d'algun moment entre l'època neolítica a la romana.

5.2.2.6. Bolvir

25.El Castellot

Situació: X= 408448m, Y= 4697019m, Z= 1144m

Descripció: L'assentament se situa en una terrassa enlairada i avançada respecte a la plana cerdana anomenada la Corona, i concretament es troba a la seva part més septentrional, lloc que tradicionalment se l'havia anomenat El Castellot. La

morrena s'aixeca uns trenta metres respecte dels diferents torrents que l'emmarquen. El jaciment ocupa una superfície aproximada de 6000 m², tot i que si s'engloben també els elements que formen part del fossat, podria ocupar una superfície global d'uns 10.000 m².



Imatge de l'elevació on s'ubica el jaciment del Castellot, presa l'any 1991 des de la part llevantina. (Foto Oriol Mercadal)

Els primers indicis de l'existència d'un jaciment arqueològic al Castellot els donaren els arqueòlegs francesos Michel Martzluff i Claude Saurel. En diferents moments d'entre 1983 i 1987, ambdós hi van recollir materials ceràmics en superfície. Les tipologies recollides (materials a mà però també fragments a torn) ja van fer pensar als dos estudiosos que al Castellot hi podia haver hagut un poblat protohistòric o iberoromà²²⁷ (MERCADAL/ALIAGA, 1994: 72). Els indicadors eren tan evidents, que el Castellot ja fou catalogat com a jaciment arqueològic en la Carta Arqueològica de la Cerdanya de l'any 1990, elaborada per Oriol Olesti, Oriol Mercadal, i Anna Oliver. De totes maneres, la identificació del jaciment no es

²²⁷ De fet, Claude Saurel va fer una proposta de restitució de com podia haver estat l'assentament, en una maqueta a escala que entregà al Museu Cerdà i que encara avui en dia es pot observar.

produí fins a l'any següent²²⁸, quan els arqueòlegs Oriol Olesti i Oriol Mercadal realitzaren una campanya de sondejos arqueològics a l'altiplà. En aquella, van poder excavar una sitja d'emmagatzematge i diferents nivells d'ocupació, el que els va permetre proposar que el Castellot consistia en un assentament dels segles II-I ane (MERCADAL/OLESTI, 1995).

L'any 1993²²⁹, l'arqueòleg Jordi Campillo dirigí una campanya de sondejos arqueològics preventius a la punta més meridional de la morrena, a la zona de l'actual urbanització de la Corona. Tot i que els resultats foren negatius, la intervenció va servir per delimitar el jaciment per migjorn i provar que a la part més de migdia de l'esplanada no es conservaven restes arqueològiques (MERCADAL *et alii*, 1995b: 712).



Vista àeria del Castellot presa l'any 2009

²²⁸ La campanya es produí entre el 25 de març i el 6 d'abril, i comptà amb el preceptiu permís arqueològic atorgat pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

²²⁹ La campanya es produí entre el 17 de novembre i el 17 de desembre, i comptà amb el preceptiu permís arqueològic atorgat pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

Tanmateix, l'excavació en extensió al jaciment no es produí fins a l'any 2006, quan s'articulà un projecte de recerca dirigit pel Professor Oriol Olesti, del Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana de la UAB²³⁰. Des d'aquell any s'han realitzat campanyes programades d'excavació cada any, gràcies majoritàriament al finançament del consistori municipal, però també a les diferents subvencions atorgades pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

La recerca efectuada ha pogut identificar un jaciment que consta de quatre grans fases d'ocupació. Una primera del Bronze Final- Primer Ferro, molt mal coneguda a causa dels pocs elements que se'n conserven. La segona, dels segles IV a II ane, corresponent a un *oppidum* amb un sistema defensiu format per muralla i fossat a la part meridional, amb l'entrada lateral, i un urbanisme de cases en bateria a l'interior. A mitjans de segle II ane, ja sota domini i control de l'administració romana, el Castellot patiria unes grans reformes estructurals en el sentit de convertir l'antic *oppidum* en un *praesidium*, amb la ubicació de l'entrada a la part frontal del front defensiu, flanquejada per dues torres quadrangulars i un cos de guàrdia, i també amb el bastiment de grans edificis polifuncionals de fins a 230m² de superfície. El Castellot iberoromà s'abandonaria en algun moment del tercer quart de segle I ane, segurament després de la revolta ceretana del 39 ane. Finalment, l'última fase d'ocupació consisteix en la construcció d'un vilatge fortificat, de finals de segle X i abandonat a la següent centúria a o a principis de segle XII²³¹.

Interpretació i Cronologia: Es tracta d'un assentament a l'aire lliure durant el Bronze Final-Primer Ferro, que a partir del segle IV ane evolucionà vers un *oppidum* de mitja hectàrea. A mitjans de segle II ane, unes grans transformacions

²³⁰ Des de l'any 2006 el Castellot de Bolvir va quedar inclòs en el projecte de recerca "La Cerdanya en època antiga: ocupació i explotació del territori del període Ceretà a la fi del món romà", dirigit pel prof. Oriol Olesti Vila.

²³¹ L'explicació més detallada tant del procés de descoberta i de recerca, com del registre efectuat i les interpretacions historicoarqueològiques que se'n deriven, es realitzarà en un capítol d'aquest mateix treball.

urbanístiques transformaren l'antic poblat en un *praesidium* en el qual la població indígena conviuria amb un molt petit destacament militar. Finalment, en època altmedieval es convertiria en un vilatge fortificat.

26. Les Espiraltes

Situació: X: 407390, Y: 4696575, Z: 1117

Descripció: Consisteixen en uns camps existents just a sobre de la carretera N-260, a l'alçada del PK 184,5, a la part baixa del raval de la Ciutadella de Bolvir. Per tant, entre la plana cerdana i les costes de la muntanya. Al llarg dels anys hom hi ha recuperat materials els quals estan dipositats al Museu Cerdà. Dels materials a torn destaquen els fragments de tègula romana, de ceràmica africana de cuina i algun de terra sigil·lada hispànica. Tanmateix, aquests no són sinó els minoritaris. El gran volum de materials són els modelats. Deixant de banda els informes, destaquen les olles-tenalles o urnes, i els fons plans (però també algun anular). Pel que fa a les decoracions, vam poder observar-ne de diferent tipologia i acabat: un fragment de múltiples cordons amb impressions i pessics successius; un altre amb un cordó horitzontal i tres més de verticals fent onades; un fragment amb un cordó que presentava incisions a sobre lleugerament obliqües; un altre que tenia petites aplicacions decoratives amb pessics; un amb cordó circular i incisions; un fragment que tenia dos cordons amb pessics i onades; un de només un cordó i pessics a sobre; un fragment que presentava un petit cordó circular amb incisions; i finalment, un últim que presentava una línia incisa horitzontal i d'obliqües per sota, uns motius propis de l'anomenada "decoració cerdana".

Aquest és un material que prefigura una ocupació del Bronze Final que perduraria fins a l'Edat del Ferro, moment en què s'hauria abandonat²³². Posteriorment es detecta una ocupació ja en època altimperial romana.

²³² Altres autors que s'han mirat el material ceràmic també el situen en el Bronze Final o Primer Ferro pel que fa al material antic, considerant que els materials altimperials podrien indicar una ocupació ja en època republicana (MERCADAL *et alii*, 1995a, 712; OLESTI/MERCADAL, 2005: 296 i 305).



Alguns dels fragments ceràmics provinents de les Espiraltes dipositats al Museu Cerdà

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, creiem que es tractaria d'un assentament a l'aire lliure de la plana del Bronze Final-Primer Ferro. Posteriorment, s'hauria reocupat en les últimes etapes republicanes o ja en ple període altimperial.

27.La Colomina de Bolvir

Situació: X: 407245, Y: 4696568, Z: 1113.

Descripció: Consisteixen en els camps existents just a sota de la carretera N-260, a l'alçada del PK 184, ja a la plana cerdana. Hom hi ha recuperat materials que estan dipositats al Museu Cerdà. Consisteixen en 10 fragments informes de ceràmica a mà, de pasta, textura i coloració molt similars als de les Espiraltes, per tant del Bronze Final-Primer Ferro. Donada la proximitat dels camps amb els de les Espiraltes, és probable que originalment formessin part del mateix jaciment, actualment partit per la carretera N-260.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, creiem que es tractaria d'un assentament a l'aire lliure de la plana del Bronze Final-Primer Ferro.

5.2.2.7. Guils de Cerdanya

28.La Baladoseta

Situació: X: 406833m, Y. 4699511, Z: 1502m

Descripció: En el Museu Cerdà es guarden uns materials arqueològics que segons consta foren recuperats en un petit esperó aturonat avançat de mitja muntanya, entre el Torrent de Pregon i el Rec de Rigat. Els materials es corresponen a 3 fragments ceràmics fets a mà de tradició protohistòrica, tipològicament molt similars als que es troben en el primer mil·lenni ane.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, és possible pensar en un assentament de mitja muntanya, a l'aire lliure i d'època protohistòrica o romana. Tot i que els fragments ens semblen molt similars als del Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga, i per tant atribuïbles a les fases ibèriques i republicanes, també és cert que podrien correspondre a una fase anterior (Primer Ferro) o posterior (imperial romana). La ubicació del lloc, unit al bon domini visual que presenta ens fa pensar en un assentament de tipus secundari.

29.Refugi forestal de les Cases

Situació: X: 404980, Y. 4702629, Z: 1833m.

Descripció: En el Museu Cerdà es guarden uns materials arqueològics que segons consta provenen d'uns abrics propers al Refugi de les Cases, una zona costeruda de les valls secundàries que desguassen al riu Duran. En un abric es recuperà un fragment ceràmic fet a mà de tradició protohistòrica, i en un altre dues vores i dos fragments informes que podien correspondre a la mateixa peça, també fets a mà. Tipològicament podien adscriure's al Bronze Final-Primer Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, és possible pensar en un assentament en abric, en una zona entre la mitja i l'alta muntanya, amb una cronologia de Bronze Final o Primer Ferro.

30. Pleta de les Cases de Guils

Situació: X: 404212, Y: 4702517, Z: 1950m

Descripció: En el Museu Cerdà es guarden uns materials arqueològics que segons consta foren recuperats en aquesta pleta, ubicada en una de les valls secundàries que desguassen al riu Duran. Els materials es corresponen a 5 fragments ceràmics fets a mà de tradició protohistòrica, tipològicament molt similars als que es troben en el primer mil·lenni a.n.e.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, és possible pensar en un assentament a l'aire lliure d'alta muntanya d'època protohistòrica o romana. Tot i que els fragments ens semblen molt similars als del Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga, i per tant atribuïbles a les fases ibèriques i republicanes, també és cert que podrien correspondre a una fase anterior (Primer Ferro) o posterior (imperial romana). D'acord amb l'alçada del lloc i de la petita esplanada on es circumscriu, és possible pensar que l'assentament estigués vinculat a la ramaderia transhumant de tipus vertical.

31. Puig de Sant Martí (o de Saneja)

Situació: X: 409317m, Y: 4698857m, Z: 1302m.

Descripció: Es tracta d'un petit puig avançat a les costes de la vessant, de poca alçada, i que resta enlairat uns 150m per sobre la plana. Presenta uns tallats força escarpats a tots els seus laterals excepte per la part de tramuntana, on hi ha un accés més suau. A principis dels anys 90 Jordi Campillo va localitzar uns materials arqueològics al capdamunt del promontori, els quals quedaren dipositats al Museu Cerdà. Es tracta de tres fragments d'àmfora itàlica de la Campània, un pivot i dos fragments informes.

A part, Víctor Martínez, veí de Bellver de Cerdanya, darrerament ha donat a conèixer la troballa d'una moneda que podria correspondre a una peça gal·la que imités la dracma emporitana, per tant, amb una cronologia de segona meitat de segle III ane. Tanmateix, tan sols és una informació oral i la moneda no ha estat vista ni fotografiada per ningú més.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, és possible pensar en un assentament a l'aire lliure i en alçada, en els límits de la plana cerdana, amb una cronologia dels segles II-I ane. Així mateix, si es verificués l'existència d'aquesta moneda, també es podria valorar l'ocupació en època ibèrica.

5.2.2.8. Puigcerdà

32.Plaça de Santa Maria de Puigcerdà

Situació: X: 411681, Y: 4698363, Z: 1204m.

Descripció: Aquesta plaça es localitza al bell mig del municipi de Puigcerdà, el qual al mateix temps, s'ubica a la part final, aturonada, de la morrena frontal que baixa de la vall del riu Querol. Des d'aquest indret es té un domini visual de bona part de la plana cerdana, però també, de l'inici de la vall esmentada. Entre el mes de novembre del 2012 i el mes de març del 2013, l'arqueòloga Júlia Miquel va dirigir l'excavació del subsòl del campanar de Santa Maria i de part del què hauria estat la nau de l'església. En aquella intervenció es van identificar diferents elements i estructures de l'edifici religiós (murs de l'edifici, pilastres, vasos funeraris,...), i també el fossat medieval de la ciutat. Tanmateix, d'entre el conjunt de material ceràmic recuperat, cal destacar la presència d'un fragment de ceràmica sigil·lada sudgal·lica (MIQUEL/ACHÓN, 2015)²³³.

D'altra banda, i encara que no s'hagin localitzat en el marc d'aquesta intervenció, volem mencionar la notícia altres troballes d'època romana al municipi. Un primer

²³³ Val a dir que vam poder participar en l'inventari dels materials arqueològics d'aquesta intervenció, sobretot en aquells fragments que semblaven tipològicament romans.

exemple el tenim en la recuperació a principis dels anys 70 d'un as de Tiberi (14-37 dne), en un hort de la zona nord de Puigcerdà, propietat del senyor Josep Moliner Florensa (PADRÓ, 1976, 143). També es té constància de la troballa d'una moneda de Marc Aureli a la dècada dels 20's del segle passat, que tanmateix no ha pogut ésser mai verificada. Una altra referència ens l'aporta l'afecionat local Xavier Valiente, qui el 2009 va recuperar un fragment de sigil·lada sudgàl·lica d'un munt de terres d'unes obres del Passeig 10 d'Abril (MERCADAL, 2016: 48). I finalment, tenim la notícia d'una inscripció romana, avui desapareguda, on es podia llegir DFA, que es podia desenvolupar com D(eo) F(ulgurii) A(ram) (FABRE *et alii*, 2002: IRC, V: 089).

Amb tots aquests elements, l'arqueòleg local i director del Museu Cerdà, Oriol Mercadal, proposava darrerament la possible existència a Puigcerdà d'una ocupació altimperial la qual hauria pogut créixer a redós d'una fortificació anterior republicana, per ell un possible *castellum* (MERCADAL, 2016: 50).

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, pensem que la troballa de fragments ceràmics romans al capdamunt del turó de Puigcerdà, encara que en deposició secundària, l'existència de l'ara romana i de la moneda tiberiana, indubtablement han de significar la presència d'algun tipus d'assentament a l'indret en època altimperial. Igualment, la magnífica posició estratègica del Mont Cerdà (no oblidem, un turonet lleugerament avançat que domina l'àmplia plana cerdana i l'inici de la vall del riu Querol, via de pas natural vers l'Arieja) hauria de fer pensar en la presència d'un assentament de cronologia anterior (sobretot iberoceretà o republicà), assentament que, per ser honestos, l'arqueologia de moment no ha pogut detectar²³⁴.

²³⁴ La hipòtesi d'un *oppidum* preromà al pla més elevat del municipi ja fou plantejat per altres investigadors locals, precisament en base a la seva situació privilegiada i a pesar de la manca de dades (recollit a MERCADAL, 2016; 44).

33. Pont de Sant Martí

Situació: X: 411054, Y: 4698593, Z: 1150m.

Descripció: Pont que creua el riu Avaró o Querol, a la sortida de Puigcerdà per l'antic camí ral cap a la Seu, i actualment encara la carretera cap a Guils. Segons Josep Padró i Matias Delcor, els dos estreps i el pilar serien romans pq segons ells conserven un *opus quadratum* encoixinat. Així, per ells, el pont formaria part de la via romana que travessa la comarca per la part nord, i posteriorment, s'hi hauria bastit la construcció actual entre 1326 i 1328 (DELacor, 1976: 147; PADRÓ, 1976: 142; 1984: 72). Tanmateix, en els estudis sobre les vies i el territori cerdà ja no es considerà una estructura de factura romana (OLESTI, 1993; MERCADAL *et alii*, 1995; MERCADAL *et alii*, 1998a). Darrerament, Oriol Mercadal aportava criteris més objectius basats en una anàlisi arquitectònica, per pensar que els fonaments del pont serien d'època medieval o posteriors (MERCADAL, 2016: 41).

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, i a falta d'estudis més específics sobre el particular, pensem que no hi ha dades suficients per pensar que el pont actual encara conservi part dels fonaments d'època romana, ja que les tipologies constructives, per elles mateixes, no determinen cap tipus de cronologia.

34. La Colomina d'Age

Situació: X: 4133502, Y: 4696926, Z: 1150m.

Descripció: El llogarret d'Age es troba al bell mig de la plana cerdana, a la gran esplanada que hi ha entre el riu Segre i el Llavanera, a mig camí entre Puigcerdà i Vilallobent. En el seu cementiri hom ha localitzat dos asos ibèrics de seques del nord-est català, amb una cronologia de finals de segle II o primera meitat de segle I ane. I prop del lloc, també un as gal del cabdill *Bitoikos*, una seca del *hinterland* de Narbona, de la mateixa cronologia que els altres dos, i un as llatí d'*Emporiae*, de la segona meitat de segle I ane o la primera del segle I dne (MERCADAL, 2016: 46-48).

A més, i a part del registre d'aquest numerari, cal mencionar que en el Museu Cerdà es guarden uns materials arqueològics que segons consta provenen del llogarret d'Age. Es tracta d'una destal de pedra polida de tradició prehistòrica, i fragments informes modelats que tipològicament semblen adscriure's a l'Època del Bronze.

Finalment, no oblidar que Colomina o Coromina etimològicament sembla provenir de *condoma*, o sigui casa amb cort i altres dependències en l'època romana. Alguns arqueòlegs van posar de manifest ja fa uns anys l'existència d'una important toponímia a Cerdanya d'arrel llatina. En el cas de Coromina o Colomina es repetia fins a 8 vegades a la comarca (ALIAGA *et alii*, 1998b: 275).

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, pensem que podria haver estat un assentament de plana a l'aire lliure i de l'Època del Bronze, possiblement vinculat a les activitats agrícoles. Posteriorment, en època republicana hi hauria una segona ocupació. Pensem que no és significatiu que només s'hagin recuperat materials numismàtics, ja que la recollida d'aquell material podia haver estat selectiva i buscada.

5.2.2.9. Enveig

35. Caos de Bena

Situació: X: 408398m, Y:4704028, Z: 1720m.

Descripció: El Pic de Bena està situat just a l'esquena del llogarret de Bena, essent un dels turons que delimita la part esquerra de la vall del riu Querol. Morfològicament forma un petit altiplà a la part superior, al qual s'accediria per la part septentrional i remuntant els diferents torrents que el circumden. El turó també té un cert control visual sobre els agregats de Bena, Brangolí i Feners. Al vessant meridional del Pic de Bena, en una superfície aproximada d'unes 25ha, es localitzen nombrosos abrics. En les prospeccions que s'han realitzat en aquests indrets s'hi han recollit ceràmiques des de la protohistòria fins època

contemporània. Per alguns autors les característiques de la zona i els materials ceràmics han fet pensar que es tractaria de petits assentaments en abric més o menys dispersos, similars als que es troben a Targasona, Dorres o altres llocs del vessant nord cerdana (CRABOL, 1986: 60). Malauradament, desconeixem on estan dipositats els materials i no ens ha estat possible de veure'ls.

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, pensem que podria consistir en uns assentaments en abric de mitja muntanya, potser relacionats amb la via de la vall del Querol. Segons els materials arqueològics, haurien estat ocupats des del Bronze Final fins a èpoques contemporànies.

36.Caos de Feners-Brangolí

Situació: X: 410058m, Y:4704288, Z: 1629m.

Descripció: Consisteixen en una sèrie d'abrics granítics, murs d'aterrament i tancats, ubicats a l'esquena de l'agregat de Brangolí, en la vall homònima. Concretament, la zona de les estructures seria la vasta superfície (unes 200ha) que va des del coll de Joell, a llevant, fins al llogarret de Feners a ponent, agafant la zona de Les Queres i dels Prats del Cavaller. D'aquesta àrea semblaria que la major part d'elements es trobarien a la part inferior, molt més oberta, que no a la superior. En aquests indrets Jean Abelanet hi recollí ceràmiques des de la protohistòria fins època contemporània, que per Jordi Rovira s'havien de circumscriure en el període del Bronze. Per altres autors, les característiques de la zona i els materials ceràmics, els han fet pensar que es tractaria de petits assentaments en abric, similars als que es troben a Targasona, Dorres o altres llocs del vessant nord cerdà, que es correspondrien amb uns hàbitats pastorals més o menys itinerants (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 171). Malauradament, desconeixem on estan dipositats els materials i no ens ha estat possible de veure'ls.

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, pensem que podria consistir en uns petits assentaments en abrics de mitja muntanya, potser ocupats de forma

permanent. Segons els materials arqueològics, hauria estat ocupat des del Bronze Final fins a èpoques contemporànies.

37. Abric del Pic de Bena

Situació: X: 408198m, Y:4704158, Z: 1750m.

Descripció: Es tracta d'un petit abric que no arriba als 10m² ubicat a la part occidental del capdamunt del Pic de Bena, per tant amb un control visual diàfan de la vall del Querol. A més, la zona també té un clar domini dels llogarrets de Bena, Feners i Brangolí. L'any 1974 Pierre Campmajó hi va dirigir una intervenció arqueològica, realitzant una excavació de només 6m², ja que la superfície restant era estèril de sediment. Tot i que només es documentà un únic nivell arqueològic, es podien diferenciar clarament dos grups ceràmics els quals, a més, apareixien en fondàries diferents. El primer lot que apareixia, i per tant més modern, se situaria en època republicana i consistiria en les ceràmiques grises ibèriques, dites de la costa catalana, i àmfores romanes. La datació d'aquests materials vindria avalada per la localització d'un denari de plata datat al 105 ane. El conjunt de materials que apareixia immediatament per sota d'aquells, i per tant més antic, estava format per vasos fets a mà decorats amb l'anomenada "decoració cerdana", però també decorats amb acanalats, amb impressions a les vores, o també amb cordons aplicats. El propi Campmajó va interpretar l'abric com un petit hàbitat temporal relacionat amb la vigilància de la via del Querol, ocupat durant el Període del Bronze Final-Primer Ferro, i també durant l'època republicana (CAMPMAJÓ, 2010: 35). Els materials foren publicats pel propi autor en un article de l'any 1976 (CAMPMAJÓ, 1976b: 118). Pel que fa a l'ocupació del primer període, encara que la majoria d'autors han certificat la proposta de Campmajó (ROVIRA, 1977: 113; o CRABOL, 1986: 60), també n'hi ha hagut altres que han considerat l'assentament tan sols una ocupació temporal dels mesos d'estiu, possiblement vinculat a la transhumància vertical, però sense relacionar-lo amb el control de la vall del Querol (VIAL, 2009: 26). I en la fase republicana, també alguns autors han argumentat que la troballa de la moneda romana a unes cotes tan altes no era

coincident amb la presència d'un hàbitat, fent la hipòtesi que tal vegada es tractaria d'una sepultura (MARTZLUFF *et alii*; 1990; 63).



Imatge del denari de plata recuperat de l'excavació de l'abric del Pic de Bena

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, i seguint la línia interpretativa del mateix Campmajó i altres autors, considerem que es tractaria d'un assentament en abric a cotes elevades de la muntanya, el qual hauria estat ocupat en dos moments ben concrets: durant el Bronze Final-Primer Ferro, i en els segles II-I ane. En la primera fase és possible vincular l'enclavament amb diferents funcionalitats. D'acord amb la seva posició estratègica en relació a la visualització que té de la vall del Querol, és possible pensar en una posició de control del pas que remunta el riu per enllaçar amb l'Arieja. Ara bé, les altes cotes del lloc també poden fer pensar en una ocupació temporal relacionada amb la transhumància vertical. Pel que fa al període republicà, l'absència d'altres elements propis d'una sepultura (restes òssies, urnes d'incineració,...) hauria de fer descartar que es tractés d'un enterrament, tal com proposaven alguns autors. Com dèiem, la seva posició de domini sobre el riu, i la presència del denari romà, ens porten a concloure que possiblement per aquell moment es tractaria d'una posta de control de la via que comunicava el Segre amb l'Arieja.

38. Túmul del Serrat de la Padrilla

Situació: X: 406047m, Y:4708157, Z: 2356m

Descripció: El jaciment consisteix en un cercle de pedres envoltant un túmul d'uns 25m de diàmetre. El Serrat de la Padrilla és en una zona de pastures d'alta muntanya, just abans dels grans cims pirinencs del Portè i Pimorent. Fou descobert per Christine Rendu i Pierre Campmajó en el marc de l'estudi integral de la muntanya d'Enveig per part de la primera. A l'indret no s'ha trobat cap tipus de material arqueològic que permeti situar cronològicament les estructures. De totes maneres, per Rendu i Campmajó podria tractar-se d'un túmul sepulcral neolític o de l'Edat del Bronze.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim veiem possible que es tracti d'una estructura funerària. En cas que fos així, hauria de tenir una cronologia de finals del Bronze, podent arribar fins al Primer Ferro.

39.L'Orri d'en Corbill

Situació: X: 409024m, Y:4705596m, Z: 1935m.

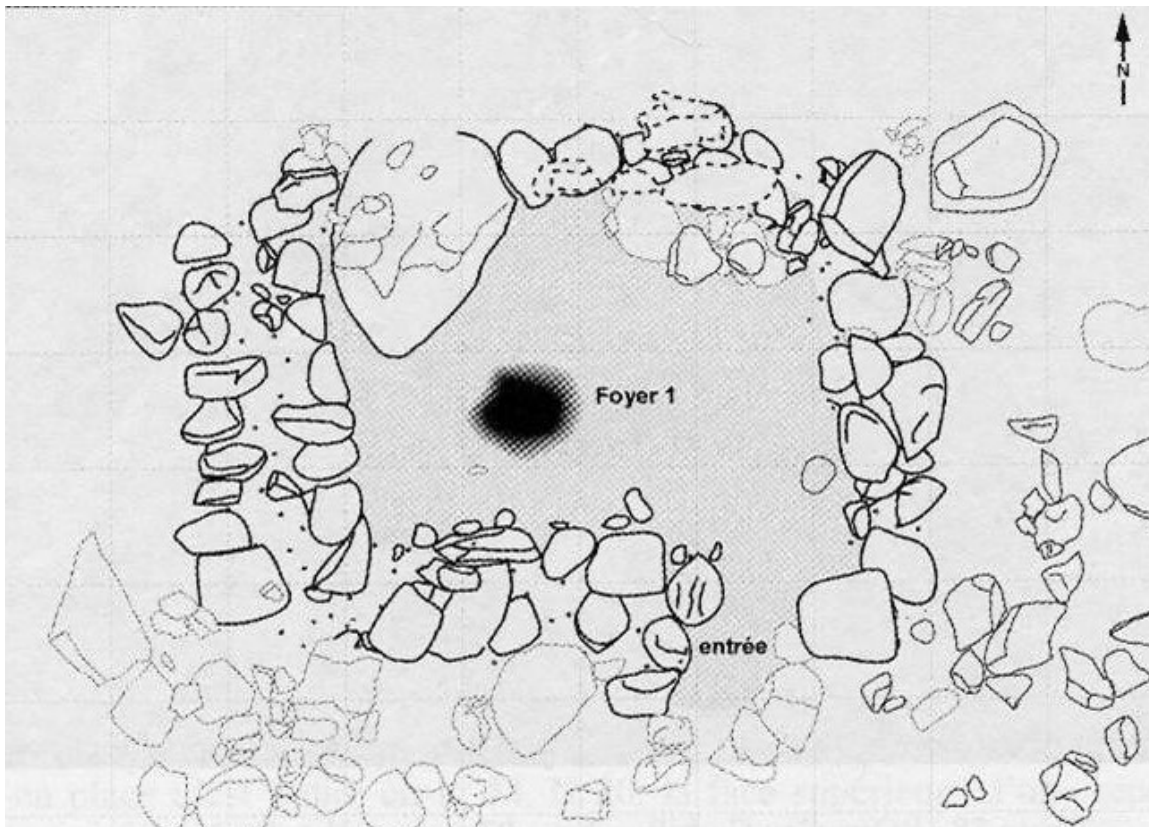
Descripció: L'Orri d'en Corbill fou una de les zones de recerca de Christine Rendu en la seva tesi doctoral sobre l'evolució històrica i natural de la muntanya d'Enveig²³⁵. Consisteix en un petit coll que conforma una gran esplanada d'unes 5Ha, a unes cotes d'entre 1800 i 2000m. A partir de l'any 1985 i en campanyes successives fins a 1990, Pierre Campmajó i Christine Rendu localitzaren diferents

²³⁵ Aquest estudi es va desenvolupar entre 1985 i 1992, i va concentrar el seu àmbit d'anàlisi en la muntanya d'Enveig, en una superfície d'unes 2000ha a unes cotes d'entre 1800 i 2500m d'altitud. En total van localitzar 120 estructures de caràcter antròpic, fent excavacions sistemàtiques i intenses a 14. Bàsicament les intervencions es concentraren en tres zones: l'Orri d'en Corbill, El Serrat de la Padrilla i el Pla de l'Orri. A banda de l'estudi a partir de la praxis arqueològica, també es va posar l'enfocament en l'anàlisi del paleopaisatge a partir de tres disciplines: l'antracologia, la carpologia i la palinologia. Els treballs d'Enveig van concloure constatant que l'alta muntanya ja havia estat ocupada des del cinquè mil·lenni ane, amb una intensa activitat antròpica en el segon i primer mil·lenni ane, i una continuïtat en la presència humana en les etapes romanes i medievals. En qualsevol de les etapes, l'ocupació s'havia de relacionar amb la transhumància vertical i amb una presència estacional vinculada a la ramaderia. L'estudi de Rendu fou finalment publicat en una monografia l'any 2003 (RENDU, 2003).

cabanes i tancats²³⁶, dels que en van excavar i documentar sis (que es corresponien als números 8, 79, 80, 82, 83 i 85 de l'inventari d'elements arqueològics realitzats per Rendu). D'aquestes, les més interessants pel que fa al nostre període consistien en les cabanes 82, 83 i 85. A la primera es van documentar diferents nivells arqueològics. Els que es corresponien amb les fases antigues van oferir materials ceràmics a mà de la Segona Edat del Ferro (similars als que es trobaven a Llo en els estrats iberoromans). No obstant això, la datació més acotada venia donada per una anàlisi radiocarbònica del nivell més inferior, que oferí una datació del 376 al 126 ane. Per tant, semblava que la cabana 82 havia estat plenament utilitzada en els segles IV a II ane. La localització d'un fragment de Drag29 de sigil·lada sudgàl·lica en els nivells entremitjos, possiblement marcaria el final d'ocupació de la cabana en l'època antiga. Pel que fa a l'abric 83, el que semblava una freqüentació constant del lloc per part dels animals salvatges havia provocat una alteració total de l'estratigrafia. Tanmateix, el registre material era del tot coincident amb la de la cabana 82, i a més, una altra datació radiocarbònica, encara que sense context estratigràfic, va oferir un resultat de 145 ane a 91 dne. Finalment, una datació dels nivells arqueològics inferiors de la cabana 85 va donar una cronologia de 1491 a 1261, per tant, del Bronze mig i inicis del Bronze final²³⁷. Amb tot això, i pel que fa a les dues primeres, es podia pensar que haurien tingut processos cronoculturals similars. Per tant, per Christine Rendu es podia afirmar que la zona havia estat ocupada durant la fase final de la Segona Edat del Ferro, en uns fenòmens que estarien relacionats amb la transhumància vertical de tipus estacional, i que s'haurien abandonat en el primer segle dne (RENDU, 2003: 247-251). La datació de la cabana 85, tanmateix, també confirmava que l'Orri d'en Corbill ja havia estat ocupat i transformat en el Bronze Mig o Final.

²³⁶ A banda, també es constata la presència de nombrosos murs de contenció i terrasses agrícoles, els quals no van ser incorporats en l'inventari arqueològic ni en l'estudi integral. Rendu, tal com defensa en el seu treball, tan sols se centrà en els hàbitats i els abrics.

²³⁷ Aquesta cabana, a més, era la que presentava un tancat amb blocs de pedra de cronologia més antiga. Amb anterioritat a mitjans del segon mil·lenni, els tancats documentats es definien amb materials periples.



Planta de la cabana 82 de l'Orri d'en Corbill (RENDU, 2003)

A partir de l'any 2003, Rendu continuà el seu estudi de la muntanya sota l'òptica d'intentar analitzar les terrasses agrícoles per intentar copsar els possibles paleosòls. Aquesta actuació abastava diferents llocs de la muntanya, però també l'Orri d'en Corbill. D'aquesta manera, Rendu i el seu equip realitzaren fins a tres sondejos arqueològics en unes terrasses que oferiren l'existència d'antics sòls d'ocupació. Tanmateix, fou només una de les cales (anomenada Cerd3bis) on es documentà uns processos edafològics més clars, amb una estratigrafia prou clara amb diversos paleosòls en la seqüència. D'aquest sondeig es realitzaren fins a cinc datacions radiocarbòniques, amb uns resultats de 2794-2620 cal ane, 2200-2118 cal ane, 1413-1266 cal ane, 940-819 cal ane, i 56-69 cal dne. Per tant, es demostrava que durant el calcolític i en tot el període del Bronze (i també a l'inici de la fase altimperial), la zona havia estat efectivament transformada en una successió continuada d'obertures de clarianes en la coberta forestal, i un ulterior aterrossament, explotació i reforestació de la zona, on el foc hi tindria un paper

transcendental. Aquesta ocupació antròpica de l'alta muntanya aportava més arguments al complex procés d'explotació agroramader de l'alta muntanya durant la prehistòria cerdana. De totes maneres, els autors no conclouïen si la successió era en un període estacional, o de llarga durada i en un període continuat en el temps (BAL *et alii*, 2010: 1794).

Interpretació i Cronologia: Amb tot el gran volum de dades aportades per Christine Rendu, no podem sinó estar d'acord en la seva interpretació pràctico-funcional de les cabanes, i certament pensem que es tractarien d'hàbitats estacionals vinculats a la ramaderia estival d'alta muntanya. I també amb les seves interpretacions sobre la formació dels paleosòls a partir dels seus estudis pedoarqueològics. Altrament, i pel que fa a la cronologia de les cabanes 82 i 83, només volem ressaltar justament les dades obtingudes en les seves anàlisis. D'una banda, hem de posar en valor el ventall cronològic d'un dels resultats radiocarbònics realitzats, el que oferí una franja del 376 al 126 ane. Certament, pensem que cal prendre tota l'amplitud del resultat, i posar de relleu l'evidència que el lloc hagués estat ocupat justament en el període dels segles IV-II ane. I d'altra banda, i pel que fa al material arqueològic, els arqueòlegs d'Enveig constaten la seva similitud amb els materials iberoromans de Llo. Tanmateix, també és cert que aquells conjunts ceràmics, també són molt similars a les tipologies formals del Castellot pel que fa als segles IV a II ane, tal com intentarem demostrar en el present treball. Per tant, i pel que fa al moment d'ocupació de les cabanes de l'Orri d'en Corbill, creiem que va poder estar ocupada en l'amplitud dels segles del Segon Ferro, en coherència amb tota una nova sèrie de jaciments de la comarca que precisament, apareixen i es documenten en aquests segles.

40. Devesa del Cavaller

Situació: X: 409964m, Y:4704766m, Z: 1700m

Descripció: Consisteix en unes grans terrasses tancades per un gran mur de pedra seca ubicades a unes cotes d'entre 1600 i 1700m. En aquestes s'hi observen altres estructures de contenció, tancats i cabanes fets amb murs de pedra seca.

La Devesa correspon a les parts més superiors del marge esquerre del torrent de Brangolí, al vessant occidental del Roc de la Serra de la Quera, ocupant una superfície d'uns 5ha aproximadament. No s'hi ha realitzat cap excavació arqueològica, tanmateix sí que recentment s'han realitzat estudis dels paleosòls. Efectivament, en el marc de la tesi doctoral de Christine Rendu sobre l'estudi diacrònic i integral de la muntanya d'Enveig, va poder identificar diverses terrasses agrícoles. Entre els anys 2003 i 2004, i amb un equip pluridisciplinar format per diferents arqueoespecialistes, inicià l'estudi d'aquelles terrasses per tal d'identificar possibles paleosòls a partir dels processos sedimentològics i edafològics. A la zona de la Devesa del Cavaller van realitzar tres sondejos diferents, amb uns resultats positius pel que fa a la presència de fers antics d'ocupació (els sondejos que ells anomenaren Cerd5, Cerd6 i Cerd13). En el primer es feren dues datacions radiocarbòniques amb uns resultats de 2028-1874 cal ane i 2764-2579 cal ane. En el sondeig Cerd6 se'n feren dues més amb uns resultats de 2029-1880 cal ane i 1984-1887 cal ane. Finalment, en la darrera cala es van fer tres datacions més, dues de les quals²³⁸ centrades en el període calcolític: 2818-2663 cal ane i 2762-2563 cal ane. Amb aquestes dades, l'equip de Rendu conclouïa que la zona estudiada havia estat continuadament ocupada durant el tercer mil·lenni ane, sota la fórmula d'unes terrasses agrícoles aconseguïdes mitjançant un continuat procés de cremació-desforestació-aterrassament-explotació-reforestació (BAL *et alii*, 2010: 1793 i ss).

Altrament, alguns membres de l'equip de Rendu se'n desvincularen a partir de l'any 2005, continuant la recerca en el mateix lloc fins a l'any 2010. Efectivament, l'equip de pedoarqueòlegs format per Romana Harfouche i Pierre Poupet va continuar amb les anàlisis sedimentològiques de les diferents terrasses a unes cotes d'entre 1500 i 2100m (HARFOUCHE/POUPET, 2014). Aquest equip efectuà fins a 36 sondejos just darrere dels marges d'aterrassament, i va obtenir 30 datacions radiocarbòniques, amb un ventall cronològic que s'iniciava en el neolític i

²³⁸ La tercera datació oferí uns resultats de 667-783 cal dne, en ple període tardorromà, però que ja se'ns escapa de l'àmbit d'estudi del present treball.

finalitzava a l'alta edat mitjana. Dins d'aquesta forquilla, el període amb una major intensitat d'ocupació (12 datacions) corresponia al tercer mil·lenni ane. Però també, i com a novetat respecte a l'estudi anterior, quedaven especialment reflectits els períodes del Bronze Final-Primer Ferro, amb quatre datacions, i l'imperial romà, amb sis datacions (una de les quals tardorrepublicana). Amb tot això, els autors, sense separar-se massa del tronc general cronoevolutiu de l'equip de Rendu, acabaven considerant que l'agricultura extensiva en alta muntanya havia estat una activitat permanent en el tercer mil·lenni ane, amb una segona gran fase d'explotació en el Bronze Final-Primer Ferro

Interpretació i Cronologia: Els estudis paleopaisatgístics han determinat l'activitat humana a la Devesa del Cavaller, tanmateix no l'han pogut caracteritzar, a banda lògicament de la constatació de l'aterrament amb finalitats agrícoles. Cal pensar doncs en un assentament de mitja i alta muntanya a l'aire lliure, potser vinculat a l'activitat agro-ramadera, amb ocupacions potser estacionals però que haurien perdurat en el temps, des d'èpoques neolítiques fins al període medieval. Dins d'aquesta àmplia forquilla temporal, s'hauria de destacar uns períodes amb una especial i intensa explotació del territori agrícola altimontà: el tercer mil·lenni ane, el Bronze Final-Primer Ferro, i el període imperial romà

41.Serrat de la Padrilla

Situació: X: 407540, Y: 4707875m, Z: 2313m

Descripció: Aquest seria l'últim dels estatges on va treballar l'equip de Christine Rendu a partir de 1985. Com dèiem, el Serrat de la Padrilla consisteix en la falda que hi ha just abans dels grans cims de Portè i Pimorent. A la zona hi van documentar diferents cabanes i hàbitats dels quals destaquem les estructures 42, 49 i 75. A la primera, en uns estrats clarament anteriors a la pròpia cabana, es va obtenir una datació radiocarbònica amb una forquilla temporal de 3302 a 2880 ane. A la cabana 49, en uns nivells inferiors no vinculats pròpiament al tancat, es van identificar dos fogars amb unes cronologies de 3643 a 3136 ane i de 2435 a 2057 ane respectivament. A banda, una última datació en els nivells més inferiors

se situà a finals del cinquè mil·lenni ane. Pel que fa a la cabana 75, en estrats anteriors als murs del tancat, es va individualitzar un nivell d'ocupació amb un fogar que donà una datació de 3473 a 3051 ane. Amb tots aquests elements, l'autora considerava que es tractava d'una zona amb una clara i forta antropització des del IV mil·lenni ane, amb perduració en l'ocupació en les etapes posteriors, i que estaria relacionada amb una gran zona pastoral estiuenca (RENDU, 2003: 209 i ss).

Interpretació i Cronologia: Amb tot el gran volum de dades aportades per Christine Rendu, no podem sinó estar d'acord en el conjunt de la seva interpretació del Serrat de la Padrilla, i per nosaltres també consistiria en una zona d'assentaments d'alta muntanya a l'aire lliure, vinculats a la ramaderia transhumant vertical, ocupats amb una relativa continuïtat des de finals del cinquè mil·lenni fins als nostres dies.

42. Pla de l'Orri (també Clot de la Gispetera o Les Canals)

Situació: X: 408444, Y: 4706366m, Z: 2101m.

Descripció: El Pla de l'Orri també fou una de les zones de recerca de Christine Rendu i Pierre Campmajó en l'estudi integral que la primera féu de la muntanya d'Enveig²³⁹. Consisteix en una esplanada de diverses hectàrees ubicada just a sobre de l'Orri d'en Corbill, entre aquest coll i el Serrat de la Padrilla. Aquí també es van identificar un bon nombre d'estructures. De les que es van documentar, les úniques amb una cronologia preromana foren les cabanes 88 i 130, separades uns 150m entre elles. L'excavació de la primera va permetre localitzar uns nivells arqueològics que presentaven uns fragments ceràmics amb decoració de petites unguacions per tota la superfície, típiques del Bronze Final. Talment, la cronologia antiga de la cabana venia confirmada per dues datacions radiocarbòniques, que oferiren unes forquilles calibrades de 1402 a 1211 ane, i 1387 a 1127 ane. Pel que fa a la cabana 130, les ceràmiques recuperades semblaven tenir una cronologia

²³⁹ També és l'estudi a què ens hem referit anteriorment, i que fou publicat l'any 2003 (RENDU, 2003).

més recent que les anteriors, més pròpies dels segles del Primer Ferro. Les datacions radiocarbòniques també confirmaven aquest extrem, ja que van donar uns resultats calibrats de 779 a 403 ane, 752 a 403 ane, i 896 a 797 ane (CAMPMAJÓ *et alii*, 2104: 133-134), centrant definitivament l'ocupació de la cabana en els segles IX a V ane.

A banda de les cabanes exhumades, Rendu hi va desenvolupar un important estudi paleopaisatgístic a partir de l'anàlisi sedimentològica de les torberes. L'estudi va mostrar uns primers indicadors d'antropització ja a finals del sisè mil·lenni o principis del cinquè mil·lenni ane. D'aquesta manera, per Christine Rendu, la zona també s'havia d'interpretar com una zona pastoral d'ocupació estacional, ocupada en diferents moments des del neolític fins a època contemporània (RENDU, 2003: 354).

Interpretació i Cronologia: Amb tot el gran volum de dades aportades per Christine Rendu, no podem sinó estar d'acord en el conjunt de la seva interpretació del Pla de l'Orri, i per nosaltres també consistiria en uns assentaments d'alta muntanya a l'aire lliure, vinculats a la ramaderia transhumant vertical, ocupats més o menys contínuament des del neolític fins als nostres dies.

43.Castell de Bena (o *Oppidum* de Bena)

Situació: X: 409147, Y: 4704148m, Z: 1615m

Descripció: Consisteix en un petit turonet, d'uns 500m², ubicat entre les dues carreteres secundàries que pujant la costa, menen a Bena l'una, i al mas Francó l'altra. L'elevació es troba als peus dels pics de Bena i Pedrós, i té un domini visual evident sobre els llogarrets de Bena, Brangolí i Feners. El jaciment fou descobert per Jean Abelanet i Pierre Campmajó a principis dels anys 70, amb la recuperació de fragments ceràmics medievals i material lític indeterminat, i la identificació d'un mur perimetral. Als anys 1979, 1987, 1988 i 2006 Denis Crabol i Pierre Campmajó hi van efectuar diferents sondejos arqueològics²⁴⁰, documentant que el mur

²⁴⁰ Segons sembla el 1985 s'hi realitzà una actuació clandestina per part d'uns desconeguts.

perimetral estava realitzant amb grans blocs de granit esquarterats, i també una sèrie de murs interiors, tot de cronologia medieval. Aquesta datació quedava avalada per un resultat d'anàlisi radiocarbònica que oferí una cronologia del segle XIII.

Val a dir que el Castell de Bena, surt anomenat amb el nom de "*Oppidum de Brangolf*" en la tesi de llicenciatura de Jordi Rovira, especulant amb la possibilitat que s'hi poguessin localitzar materials del Bronze (ROVIRA, 1977: 110).

Interpretació i Cronologia: Davant les evidències de les successives intervencions efectuades per Crabol i Campmajó, hem de concloure que el jaciment consisteix en un assentament d'època medieval.

5.2.2.10. Dorres

44.Els banys " preromans" d'En Cantres

Situació: X: 412897m, Y:4704124m, Z: 1402m

Descripció: Es tracta d'una zona de Dorres que comprèn quatre deus d'aigua més o menys calenta, brollant a temperatures d'entre 18 i 45°, una de les quals encara utilitzada pels banys actuals, en el lloc dit d'En Cantres. L'any 1991, justament en aquesta zona Michel Martzluff i Patrice Alessandri van realitzar un seguit de sondejos arqueològics de forma preventiva ja que s'hi havia de desenvolupar unes obres de construcció. Tot i no localitzar estructures d'hàbitat, sí que van recuperar un bon nombre de ceràmiques a mà d'època prehistòrica i protohistòrica. Precisament, el gran nombre de fragments ceràmics va fer pensar als arqueòlegs amb la presència d'estructures properes, vinculades indubtablement a una deu natural, sense especificar si estarien relacionades amb un hàbitat, amb un santuari, amb un indret funerari, o amb altres tipologies d'assentament. En qualsevol cas, per ells quedava verificada la utilització de la font durant els dos darrers mil·lennis ane, arribant fins a principis de segle I ane (MARTZLUFF/ALESSANDRI, 1991).

Interpretació i Cronologia: Per part nostra veiem força probable que es tracti d'un assentament a l'aire lliure relacionat amb les deus naturals, el qual s'hauria utilitzat al llarg dels dos darrers mil·lennis ane.

45.Camps de la creu

Situació: X: 411759m, Y:4703105, Z: 1586m.

Descripció: Els Camps de la Creu se situen a una lleugera esplanada de les cotes més elevades de la costa de Bell-lloc, just a l'espatlla del turó on se situa l'església de Santa Maria de Bell-lloc, turó que d'altra banda, està en el nexge geogràfic que connecta l'àmplia vall del Segre amb la del Querol. És una àmplia zona d'unes 160ha, formada per llargues terrasses de cultiu que estan delimitades per murs de pedra seca. Michel Martzluff va donar a conèixer la zona en observar diferents gravats rupestres en les parets esquistoses. Davant la possibilitat que alguns gravats poguessin correspondre a l'època prehistòrica, hom va pensar que algunes de les parets que s'observen a l'esplanada també podrien ser-ho. No es té constància de la recollida de materials arqueològics, i encara menys d'algun tipus d'intervenció arqueològica.

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, pensem que la presència dels gravats, encara que aquests fossin grafiats durant la prehistòria o la protohistòria, no és motiu suficient per pensar en una ocupació permanent de la zona en èpoques històriques.

46.Caos de Dorres (o de la Tarterola)

Situació: X: 412608m, Y:4704586, Z: 1647m.

Descripció: Consisteix en una àmplia zona granítica (al voltant d'unes 400 Ha) just al nord del poble de Dorres. Restaria delimitada *grosso modo* pel municipi a migdia, el rec de les Garberes i la zona del Mosquer Baix per ponent, la Beçosa a la part septentrional, i el Rec de Coma Ermada per llevant. Als anys 50's

l'afecionat local Roger Giralt²⁴¹, recuperà de la zona anomenada “el Solanet” una gran quantitat de material arqueològic. Jordi Rovira, en la seva tesina de llicenciatura en va poder fer un estudi preliminar, identificant 117 fragments de ceràmiques llises fetes a mà, dels que en destacaven un vas carenat amb nansa d'apèndix de botó, i diferents fragments amb acanalats (ROVIRA, 1977: 106), tot plegat de l'Edat del bronze. Però també va identificar algunes destrals de pedra polida, o un braçalet obert de bronze. El mateix Rovira considerava que els materials se centrarien en el Bronze Mig i Final (ROVIRA, 1976: 64). També semblaria que a principis dels anys 70, durant els treballs realitzats als Banyes de la Tartera d'en Margall es van recuperar un bon nombre de peces de cronologia protohistòrica, entre els quals hi destacava un motlle per fondre i un épingle de bronze. Malauradament totes aquelles peces estan perdudes (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 173). Tanmateix, ja el 1986 Denis Crabol en un estudi dels materials del Ferro a Cerdanya (CRABOL, 1986: 60), i estudis més recents efectuats per l'equip d'arqueòlegs francesos dirigit per Pierre Campmajó, han destacat la presència de decoració cerdana en alguns vasos, el que permetria definir una cronologia més pròpia del Bronze Final i Primer Ferro pel conjunt ceràmic (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 173-176)²⁴². Per aquests mateixos autors, l'hàbitat dispers de mitja muntanya, com és el cas del Caos de Dorres, pel que fa a la primera meitat del primer mil·lenni ane, estaria íntimament lligat a les activitats pastorals. Per altres (Vial, 2009: 26), la presència de materials ceràmics en aquests tipus d'abrics havia de reflectir l'existència de petits assentaments de cabanes adossades que podien estar lligades al pastoralisme, o bé a l'agricultura.

Semblaria que una part dels materials recuperats per Roger Giralt estan dipositats al Museu Cerdà de Puigcerdà. En l'estudi que hi vàrem poder realitzar vam poder identificar fins a deu destrals de pedra polida de tradició prehistòrica, i tot un seguit

²⁴¹ A la carta arqueològica de la Cerdanya francesa es menciona la dècada dels 50. Tanmateix, en la tesina de Jordi Rovira es menciona que la descoberta i recuperació de les peces s'efectuà el 1963 (ROVIRA, 1977: 28).

²⁴² Altres autors que han tractat aquests materials, com Oriol Mercadal o Julien Vial, coincideixen en afirmar que els materials de Dorres es correspondrien amb el període del Bronze Final o Primer Ferro (MERCADAL, 2009: 628; VIAL, 2009: 26).

de materials sempre realitzats a mà. Entre un gran volum de fragments informes podríem destacar: una gran tenalla de vora exvasada i decorada amb un cordó amb impressions digitals, fragments decorats amb unguilacions, línies incises i puntejats, incisions en "V" per tota la superfície, acanalats externs formant frisos, acanalats formant zig-zags, fragments amb múltiples cordons, altres amb puntejats i/o incisions diversos, o mugrons aplicats. Paradoxalment, no vam saber veure cap fragment de nansa amb apèndix de botó, tal com havia descrit Rovira en la seva tesi. Tot plegat doncs, un conjunt ceràmic atribuïble perfectament al final de l'Edat del Bronze o al Primer Ferro.



Alguns dels materials del Caos de Dorres dipositats al Museu Cerdà

Interpretació i Cronologia: Per part nostra,ensem que efectivament la presència de materials ceràmics en els caos ha de ser testimoni d'algun tipus d'assentament adossat a les parets granítiques que pel material analitzat s'ha de situar entre finals del segon mil·lenni i la primera meitat de primer mil·lenni ane. Els fragments amb decoració cerdana, els acanalats, els puntejats i les altres decoracions són pròpies d'aquells períodes i perfectament documentades i caracteritzades en llocs tan propers com el Castellà d'Odelló, Eina o Llo. Pel que fa a la funcionalitat, està clar que han de ser llocs secundaris, aparentment d'ocupació permanent, de caràcter familiar, o suprafamiliar en cas que hi haguessin unitats adossades. Estarien lligades a les activitats ramaderes tal com afirmen la majoria d'autors? Segurament algun tipus de relació hi tindrien, no obstant això, tampoc volem

descartar, seguint l'anàlisi de Julien Vial, una possible vinculació amb les activitats agrícoles de les terrasses properes.

47.Església parroquial de Sant Joan de Dorres

Situació: X: 412897m, Y:4704124m, Z: 1453m

Descripció: Segons consta en la carta arqueològica de la Cerdanya francesa, segons sembla el veí de Dorres Roger Giralt, també recollí de la zona de l'absis dues destrals de pedra polida. Aquests útils podrien indicar la presència d'un assentament protohistòric a l'indret. Desconeixem on són les dues destrals per bé que podrien ser algunes de les que figuren al Museu Cerdà corresponents al Caos de Dorres.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes poques dades podem pensar en la presència d'un assentament a l'aire lliure amb una cronologia que podria abastar des de les etapes neolítiques fins als segles romanorepublicans (hem de recordar que al Castellot de Bolvir s'han recuperat aquests tipus d'eines en contextos republicans).

5.2.2.11. Ur

48.Bell-lloc sud (també Els Tarters o Costa de Bell-lloc)

Situació: X: 411593, Y: 4702415, Z: 1358m.

Descripció: Es tracta de l'àmplia zona (unes 200ha) a l'esquena del nucli d'Ur, i a la falda del turó de Bell-lloc, al vessant sud. Queda delimitat pel municipi i pel riu de Brangolí a migdia, pel torrent d'Alba a ponent, la posta forestal que mena fins al capdamunt del turó al nord, i el límit municipal per llevant. Fou prospectada per Michel Martzluff als anys 80, i també per Denis Crabol i Pierre Campmajó posteriorment. Es localitzen estructures de pedra seca que formen terrasses i tancats, i alguns túmuls de terra. De les diferents prospeccions superficials s'han recollit materials ceràmics amb una cronologia genèrica d'entre la protohistòria i l'època contemporània. Semblaria que es podria correspondre a un assentament

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

amb ocupacions d'aquest ampli ventall cronològic. Desconeixem on es troben els materials ceràmics, tal vegada en col·leccions privades. Malauradament no ens ha estat possible de veure'ls.

Interpretació i Cronologia: Amb les poques dades que tenim, hem de pensar en la presència d'un assentament a l'aire lliure de les zones costeres, amb una cronologia que podria abastar des del primer mil·lenni abans fins als nostres dies.

5.2.2.12. Angostrina

49. Zona arqueològica a l'est de Peronella

Situació: X: 414560m, Y:4703012m, Z: 1301m.

Descripció: Ubicat a la zona de les Cabanes, el jaciment fou localitzat per l'equip de Pierre Campmajó fent les prospeccions al voltant de la Coma Peronella. Consisteixen en uns camps d'unes 3ha de superfície on es detecten nombrosos murs i tancaments de pedra seca. També s'hi observen tres grans túmuls d'uns 15m de diàmetre que podrien correspondre a túmuls funeraris. Finalment, a la part oriental hi ha dues grans lloses que podrien ser les restes d'un dolmen. Pels materials recollits, considerem que hauria estat ocupat des de l'època del Bronze fins a l'actualitat. Aquests materials estan dipositats al Dépôt de Sallagosa. Vam poder diferenciar fragments de tègula romana, i altres fets a mà però que no tenen una adscripció cronològica prou clara.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, i després d'haver vist els materials ceràmics recollits, considerem que els únics elements que ofereixen una datació fiable són les tègules romanes i els túmuls. Així,ensem que es tractaria d'una zona de túmuls funeraris, de finals del Bronze o del Primer Ferro, i d'un assentament a l'aire lliure d'època romana. Tot i que les tègules no es coneixen a Cerdanya fins a partir del moment augustal (les primeres són les dels nivells fundacionals de *Iulia Libica*), i per tant s'hauria de considerar un assentament

altimperial, creiem que no és descartable el seu origen ja en època republicana, en el mateix moment que el jaciment del sud-est de la Coma Peronella.

50. Túmuls del Cortal

Situació: X: 415268m, Y:4705571m, Z: 1626m.

Descripció: El jaciment consisteix en dos túmuls ubicats en una zona de pastures però també d'afloraments rocosos, a la part nord dels Caos de Targasona i a ponent del llogarret de Vilalta. El primer túmul presenta una planta ovalada, amb unes mesures d'onze metres de llargada per 9m d'amplada, per una alçada de dos metres aproximadament. La part superior és coronada per un gran bloc monolític, al qual se li adossa, per la part nord, quatre grans lloses. El segon presenta també una planta ovalada, en aquest cas més petita, de només 6m de llargada per 4m d'amplada. De les prospeccions efectuades s'han recuperat fragments ceràmics, percutors i sílex. Per l'equip d'en Pierre Campmajó (descobridor del jaciment), consistirien en uns túmuls funeraris d'època protohistòrica. Malauradament desconeixem on són els materials recuperats i no ens ha estat possible de veure'ls.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, veiem probable que les estructures siguin túmuls funeraris. En cas que fos així, semblaria lògic que fossin de finals del període del Bronze o del Primer Ferro.

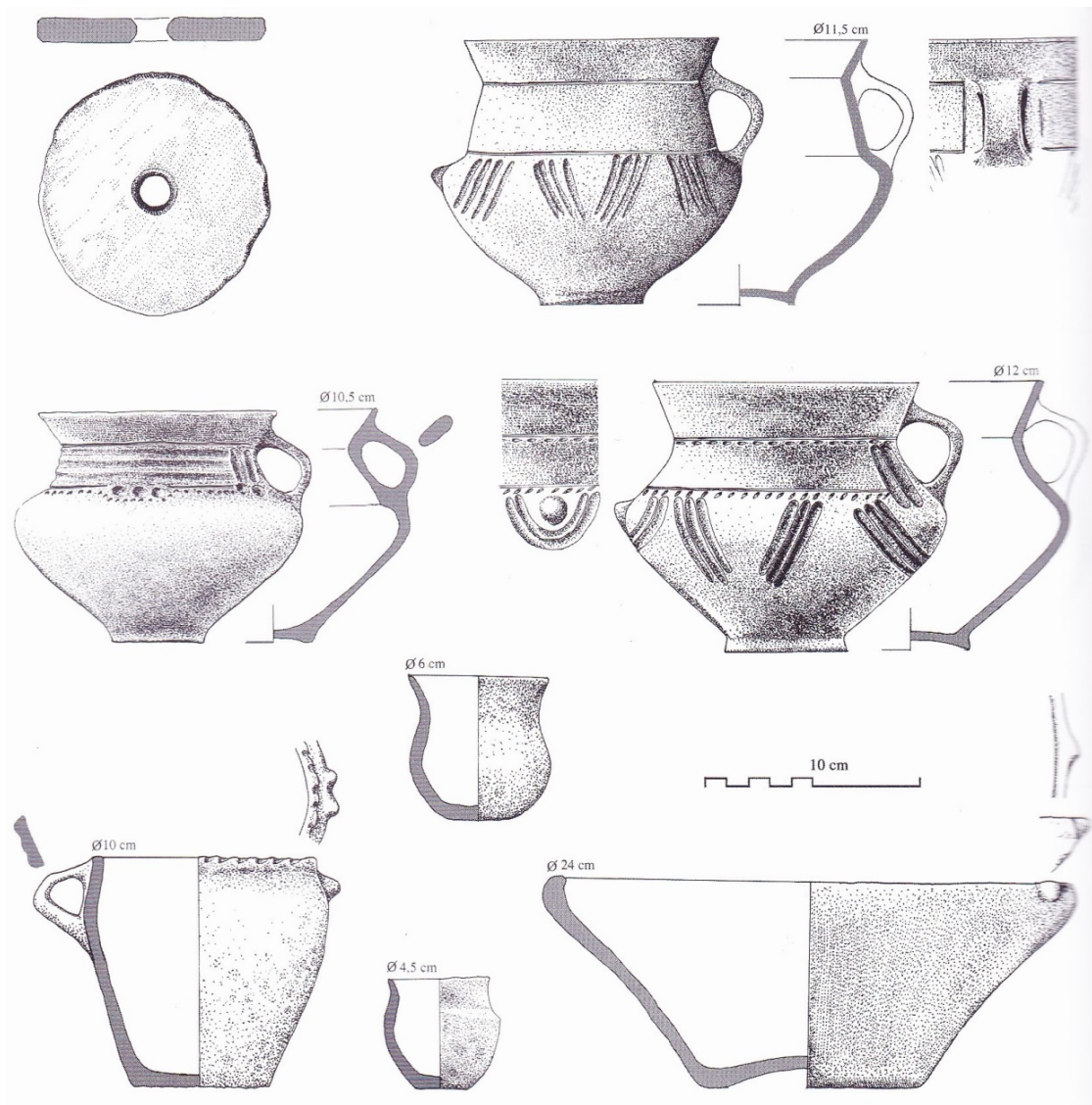
51. Caos de Vilanova de les Escaldes

Situació: X: 413728m, Y:4705081m, Z: 1529m.

Descripció: Consisteix en una prolongació vers llevant dels caos de Dorres, encara que ambdós queden separats pel Rec de Coma Ermada. Precisament aquest torrent delimita els terrenys per ponent, mentre que per llevant resten definits pel fort barranc que perfila el riu d'Angostrina en aquell sector. Pel nord el límit el trobaríem en l'inici dels forts pendents de Coma Ermada. Així doncs, en aquesta àmplia superfície, coneguda com el Clot d'en Sala, prospectada per Michel Martzluff als anys 70, s'hi detecten nombrosos abrics en els quals s'hi ha recollit

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

materials arqueològics. Fragments ceràmics, de sílex, i destrals de pedra polida serien els més significatius. Semblaria que l'assentament consistiria en petits hàbitats adossats a la roca.



Dibuix d'algunes de les ceràmiques de Vilanova les Escaldes
(MARTZLUFF *et alii*, 2014: 183)

Pel que fa a la cronologia, en els materials Jordi Rovira va detectar nanses amb apèndix de botó, el que li permetia situar el jaciment a partir del Bronze Mig

(ROVIRA, 1977: 107)²⁴³. Tanmateix, la fase més visible per Denis Crabol era la del Bronze Final-Primer Ferro, ja que es podien identificar fragments amb decoració cerdana d'entre els materials recollits (CRABOL, 1986: 61).

Actualment, aquests materials (almenys alguns) es troben al Dépôt de Sallagosa. En la consulta que hi vàrem poder fer vam poder-hi diferenciar clarament, a part dels sílexs i les destrals, fragments amb l'anomenada decoració cerdana (incisions en zig-zag, acanalats,...), i cap fragment de nansa amb apèndix de botó²⁴⁴. Però a més, tampoc es localitzaven tipologies de ceràmiques a mà com les que es troben al Castellot de Bolvir o al Tossal de Baltarga per exemple, sinó que semblaven d'una factura totalment diferent.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, veiem probable que es tracti d'un assentament en abric de mitja muntanya, vinculat a les activitats ramaderes, com apuntava l'equip de Pierre Campmajó (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 175), però tampoc no s'ha de menystenir la possibilitat, tal com indica Julien Vial (VIAL, 2009: 26), que tinguin relació amb les activitats agrícoles de les terrasses properes. Pel material arqueològic, nosaltres creiem que l'hàbitat perviuria fins al Bronze Final-Primer Ferro.

52. Jaciment de “Los Majans”

Situació: X: 414688m, Y:4704191m, Z: 1347m

Descripció: Parcel·la d'uns 900m² ubicada al nord-est del nucli poblacional d'Angostrina, just al costat de la carretera D618. Eren uns terrenys dels que al llarg dels anys s'havien recollit ceràmica en superfície. Així mateix, l'arqueòleg de l'INRAP, Vincent Belbenoit, l'any 2005 va dirigir una intervenció preventiva que, si bé no va poder localitzar cap tipus d'estructura, sí que va recuperar un lot de 313 fragments ceràmics corresponents a l'època protohistòrica (CAMPMAJÓ, 2010: 33).

²⁴³ De totes maneres, en un article publicat un any abans, Rovira defensava que els materials recollits per Martzluff anaven des del neolític fins al Bronze Final (ROVIRA, 1976: 64).

²⁴⁴ Possiblement els materials actualment conservats al Dépôt de Sallagosa no són tots els que analitzà Jordi Rovira, ja que l'absència de les nanses amb apèndix de botó és certament notòria.

Els materials foren estudiats per Michel Martzluff, el qual detectà una gran similitud tipològica i decorativa amb aquells apareguts a Bolquera, a Eina, a Odelló o a Lo Lladre per posar alguns exemples de llocs amb clares fàcies del Bronze Final i Primer Ferro. S'observaven els plats de vora bisellada amb acanalats interns, vasos globulars amb cordons digitats o amb motius incisos, i en definitiva, les característiques pròpies de l'anomenada "decoració cerdana". Aquestes produccions més característiques del període del primer Ferro (segles VIII-V a.n.e), anaven acompanyades altres fragments com els petits bicònics acanalats i vorejats per un doble solc, les nanses nervioses, o les aplicacions de cordons digitats a sobre la panxa, uns fenotips clarament del període anterior (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 172). Per les característiques del material recuperat doncs, es considera que es tractaria d'un possible hàbitat del Bronze Final i Primer Ferro cerdà²⁴⁵.

Al Dépôt de Sallagosa es localitzen alguns (pocs) materials ceràmics provinents de "Los Majans", probablement aquells que s'havien recollit superficialment en les diferents prospeccions. En les consultes realitzades vam poder observar que es tractava de ceràmica molt grollera, en la que es destacava algun vas decorat amb cordons digitats just al coll de la peça. Per la resta, informes tots ells sense decorar, es tractava d'uns fragments propis del Bronze Final-Primer Ferro però que també es troben en la Segona Edat del Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, veiem probable que es tracti d'un assentament a l'aire lliure de mitja muntanya, vinculat a les activitats ramaderes, com apuntava l'equip de Pierre Campmajó (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 175), però tampoc no s'ha de menystenir la possibilitat, tal com insinuava Julien Vial (VIAL, 2009: 26), que tingués relació amb les activitats agrícoles de les terrasses properes. Pel material arqueològic, i seguint les tesis de Michel Martzluff

²⁴⁵ Els dibuixos d'aquests materials han estat àmpliament publicats per l'equip de Pierre Campmajó. Es poden trobar, per exemple a CAMPMAJÓ, 2013: 54.

i els seus companys, nosaltres creiem que l'hàbitat perviuria durant el Bronze Final-Primer Ferro.

53. Estructura Megalítica de les Fontetes

Situació: X: 415434m, Y:4704655m, Z: 1511m.

Descripció: Descoberta per Michel Martzluff, l'estructura se situa en el vessant sud d'un petit turó. Està formada per un doble arrencament de grans blocs de pedra alineats en una mateixa direcció. Va ser excavat el 1986 pel mateix Martzluff, realitzant un sondeig de 5m de llargada per 1m d'amplada. Es van recuperar fragments ceràmics i ossos parcialment cremats. De les ceràmiques destacava un fons de plat amb acanalats interns i decoracions exteriors en espina de peix. Tot plegat, un conjunt unitari que recordava a la ceràmica dita de "decoració cerdana", pròpia de les etapes finals del Bronze i sobretot del Primer Ferro, i ben caracteritzada a llocs com el Veïnat de Dalt de Targasona, el Pla de la Creu de Bolquera, o el proper lloc de l'Avellanosa²⁴⁶, també a Angostrina. Val a dir que aquesta cronologia relativa a partir de la ceràmica fou confirmada per una datació radiocarbònica calibrada que oferí una forquilla centrada en els anys 919 a 417 ane, per tant dels segles IX a V ane (CAMPMAJÓ, 2010: 33). Evidentment, els seus investigadors interpreten l'estructura com un monument megalític que hauria funcionat com a lloc d'enterrament durant les etapes del Primer Ferro. Malauradament, desconeixem on estan dipositats aquests materials i no ens ha estat possible de veure'ls.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, veiem molt probable que es tracti d'un monument megalític de mitja muntanya, utilitzat sobretot durant la primera meitat del primer mil·lenni ane.

²⁴⁶ El jaciment de l'Avellanosa se situa a menys d'un km de l'estructura de les Fontetes.

54.L'Avellanosa

Situació: X:415374m, Y:4705305m, Z: 1582m.

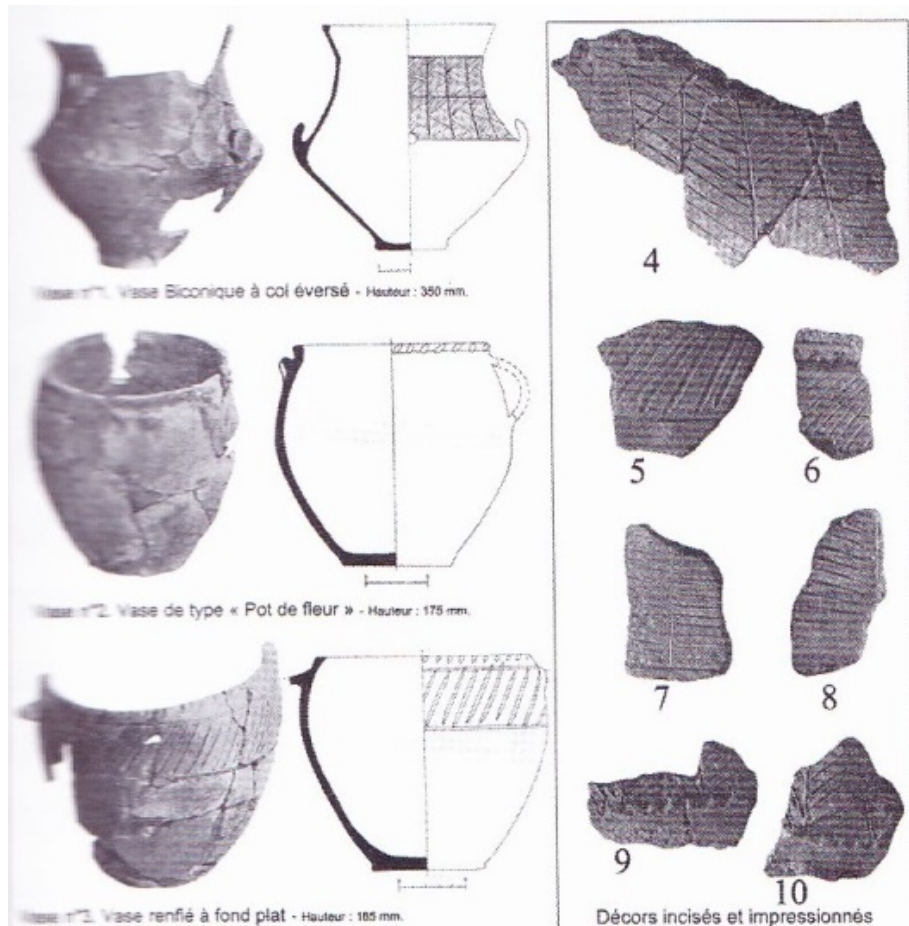
Descripció: Descobert per Pierre Campmajó, el jaciment fou excavat sota direcció de Jean Guilaine i del mateix Campmajó entre 1968 i 1971. Consistia en una parcel·la d'uns 100m², ubicada a la zona dels Caos de Targasona, prop del nucli de Vilalta. En els terrenys hi destacava sobretot la presència de tres roques verticals sobreposades a una llosa, que feien pensar en un possible dolmen. De totes maneres, la recerca arqueològica mostrà que les roques no es corresponien amb cap estructura i, contràriament, el que s'excavà fou un fons de cabana del qual es van recuperar peces de sílex, percutors, molins, fogars i fragments ceràmics, el que va fer pensar als arqueòlegs en l'existència d'un hàbitat protohistòric. Pel que fa a les ceràmiques²⁴⁷, es van trobar diversos recipients sencers, consistents en urnes bicòniques de vores exvasades, vasos amb la vora lleugerament reentrant, o fons anulars que sobrelevaven el vas, del tot inexistents en els períodes precedents. De totes maneres, el fet més novetós fou la decoració de les peces, ara altament profusa: llargues incisions en bandes horitzontals, en espina de peix o en zig-zag, i també les unguilacions, van fer néixer el terme "decoració cerdana" per caracteritzar les ornamentacions ceràmiques, decoració que d'altra banda, sobrepassava les fronteres estrictament cerdanes, localitzant-se amb moltes similituds a l'Auda, l'Arieja, l'Alt Urgell o el sud dels Pirineus (CAMPMAJÓ, 2010: 33). Amb els estudis comparatius i les dades obtingudes posteriorment a altres llocs de Cerdanya s'ha determinat que és una tipologia decorativa típica de la primera meitat del primer mil·lenni ane²⁴⁸. Aquest marc temporal fou confirmat, ja l'any 1970, per una datació de C14 d'un carbó enganxat a un dels vasos, que presentà un ventall cronològic de 767 a 404 ane²⁴⁹. Posteriorment, una segona datació realitzada l'any 2010 va confirmar el primer

²⁴⁷ Els materials arqueològics van ser estudiats pels mateixos Jean Guilaine i Pierre Campmajó, i els seus resultats van ser presentats en el Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà celebrat l'any 1974 (CAMPMAJÓ/GUILAINE, 1976).

²⁴⁸ Els dibuixos d'aquests materials han estat àmpliament publicats per l'equip de Pierre Campmajó. Es poden trobar, per exemple a CAMPMAJÓ, 2010: 28 i 29.

²⁴⁹ En un primer moment es considerava que els materials es corresponien a una fase més antiga que la que determinava la datació radiocarbònica (ROVIRA, 1976: 63), mostrant certa incredulitat. Les excavacions posteriors han anat confirmant que l'anomenada "décor cerdan" es manifesta especialment durant els segles IX a VI ane.

resultat, ja que la nova forquilla calibrada, 766 a 416 ane, era gairebé mimètica a l'anterior (CAMPMAJÓ *et alii*, 2014: 133).



Dibuix d'alguns dels materials recuperats de l'Avellanosa
(CAMPMAJÓ *et alii*, 2014a: 151)

Sens dubte, l'excavació de l'Avellanosa significà un punt d'inflexió importantíssim pel que fa a l'arqueologia cerdana, ja que d'una banda es comptava amb la primera seqüència estratigràfica ben documentada i excavada; de l'altra, l'excavació mostrava un registre material totalment diferenciat de les fases precedents del Bronze, indicant una nova fase de canvis en la caracterització ceràmica durant el Bronze Final i l'Edat del Ferro i finalment, s'havia obtingut la primera datació radiocarbònica que avalava els resultats preliminars.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Interpretació i Cronologia: per part nostra també considerem que es tractaria d'un petit assentament a l'aire lliure amb una cronologia fonamentalment del Primer Ferro.

55.Caos de Targasona Sud

Situació: X: 415404m, Y:4704940, Z: 1582m.

Descripció: Consisteix en una àmplia zona (80ha) d'abrims rocosos i espais de pastures de la que hom ha recollit ceràmiques en superfície. Per llevant quedaria delimitat per la carretera D618, mentre que per ponent el límit restaria marcat pel barranc que perfila el riu d'Angostrina. Sembla que es tractaria d'un hàbitat dispers d'època protohistòrica, molt probablement aprofitant els abrims, els quals estarien vinculats a les activitats agrorramaderes.



Alguns dels materials del Caos de Targasona dipositats al Museu Cerdà

Al Museu Cerdà es conserven alguns materials ceràmics que provenen dels Caos de Targasona sud, tots ells fets a mà. Concretament, són uns plats amb acanalats interns, gerres exvasades amb impressions digitals a tota la superfície, i decoracions d'incisions en zig-zag, pessics que cobreixen la peça o diferents cordons aplicats. Per tant, uns materials que podríem vincular als períodes del Bronze Mig-Final, podent arribar fins al Primer Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades, i a partir dels materials del Museu Cerdà, considerem que es tractaria d'assentaments de mitja muntanya, en abríc o a l'aire lliure, amb una cronologia fonamentalment del Bronze Final i Primer Ferro.

56. Túmuls de la serra de Vilalta

Situació: X: 414814m, Y:4705830, Z: 1705m.

Descripció: Consisteix en uns camps, llocs de pastures i afloraments rocosos, on Pierre Campmajó i Denis Crabol el 2009 hi van descobrir una quarantena de túmuls i cercles de pedres. Concretament, s'ubiquen a la Serreta de Vilalta i resten escampats en ventall des del collet situat dessota la Tossa de Namber vers el sud. Presenten una forma en planta subcircular, oval i rectangular, i són fets de terra i pedres de granit, de mides diverses. Poden fer fins a 6m de diàmetre i es pot conservar més d'un metre d'alçada. També en algun cas existeix una pedra estel·liforme al bell mig (MERCADAL/ALIAGA, 2014: 488). En els terrenys es recullen ceràmiques protohistòriques. Semblaria que podria tractar-se de túmuls funeraris. Malauradament desconeixem on estan dipositats els materials recollits en superfície, i per tant no hem pogut contrastar aquest extrem.

Val a dir que en el decurs d'una campanya d'excavació preventiva realitzada el 2009, dirigida per Christine Rendu, Carine Calastrenc i Oscar Passarrius, amb motiu de l'ampliació de la Central Solar Themis, es va excavar una d'aquestes estructures. El resultat fou del tot negatiu, no recuperant cap fragment humà ni

ceràmic tampoc. Per l'equip investigador, almenys aquells pilots de pedres deurien tractar-se de munts de pedres lligats als cultius recents (RENDU *et alii*, 2010).

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades, encara que l'excavació d'un dels túmuls resultés negativa, nosaltres també pensem que, almenys algunes de les estructures podrien tractar-se de túmuls funeraris de mitja muntanya, amb una cronologia incerta des del Bronze Final fins al Primer Ferro.

57.Sondejos a la RD618

Situació : X: 415936m, Y: 4705084m, Z: 1521m

Descripció: Amb motiu dels treballs d'allargament de la carretera D618, l'any 1993 Fred Berlic va realitzar primer una prospecció i després una campanya de sondejos arqueològics. Concretament féu sis cales a banda i banda del tram de la carretera D618 que passa per la zona de Vilalta, ben a prop del Mas de Vilalta. Es tractava d'una esplanada just a sobre dels Caos de Targasona, abrics on als anys 70, en el lloc conegut com l'Avellanosa, s'havia documentat una ocupació del Bronze Final o Primer Ferro (CRABOL, 1986: 60-61). En els sondejos realitzats es van recuperar ceràmiques del Bronze Final o Primer Ferro, peces de sílex, i alguns percutors. Tanmateix, tot aquest material no estava associat a cap estructura determinada. Malgrat tot, el conjunt recuperat feia pensar en una ocupació del període mencionat. Malauradament, desconeixem on es dipositaren les ceràmiques i no ens ha estat possible de fer-ne la valoració personal.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, hem de pensar en la presència d'un petit assentament de mitja muntanya, a l'aire lliure o en abric, amb una cronologia que es podria centrar en la primera meitat del primer mil·lenni ane. De fet, aquesta tipologia de jaciment amb aquesta cronologia, és la que es pressuposa en la franja de mitja muntanya compresa entre els 1350 i els 1650 i que es pot exemplificar amb els propers llocs de l'Avellanosa, els Caos de Targasona Sud o el del Veïnat de Dalt de Targasona (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 174).

58. La Coma Peronella

Situació: X: 414236, Y: 4702652, Z: 1292.

Descripció: Zona més o menys planera, situada a les primeres terrasses que conformen el vessant septentrional de la vall cerdana, en els límits entre els municipis d'Angostrina i Llívia. Curiosament, a uns centenars de metres a ponent existeix un altiplà conegut com el Castellar on no sembla que hi hagi constància de cap jaciment arqueològic. La zona té una bona visibilitat de la part baixa de la vall del riu Angostrina, el qual mena al municipi d'Ur. L'assentament se situa en una gran terrassa uns metres enlairada, la qual sembla estar delimitada per un mur a la part de migdia. A nivell superficial es detecten innumbrables estructures de pedra seca, algunes formant petits tancats o àmbits diferenciats, i majoritàriament semblen concentrar-se a la meitat oriental. El lloc fou descobert per Michel Martzluff en observar-hi tot d'estructures de pedra seca en superfície, d'entre les que es recollien materials ceràmics. Ja el 2004 Pierre Campmajó hi dirigí les primeres excavacions arqueològiques, que continuà l'any següent, consistents en tot un seguit de sondejos que pretenien contrastar l'efectiva antiguitat dels murs que s'observaven a simple vista. Campmajó va poder excavar una cabana (Cabana 5) al centre de la qual hi havia un baix forn. La localització de desenes de quilos d'escòries de ferro permetia que s'interpretés com un lloc de forjat. Pels materials ceràmics, se situava el seu ús en els segles VII-VIII dne, marc cronològic que restava confirmat per tres datacions radiocarbòniques amb unes forquilles d'entre els anys 660 a 770, 637 a 765 i 645 a 765 (CAMPMAJÓ *et alii*, 2006: 8; i CAMPMAJÓ *et alii*, 2016). Els resultats positius van motivar que l'any 2014 s'hi reprengués la recerca, aquest cop en el marc del Projecte de Recerca dirigit pel mateix Pierre Campmajó, però sota direcció en el treball de camp de l'arqueòloga Noémie Lualt, tesinand de Christine Rendu i especialista en l'època medieval cerdana.

A partir de les excavacions realitzades es considera un hàbitat de l'alta edat mitjana, eventualment clausurat pel mur de delimitació que parlàvem (no s'ha fet cap intervenció en aquesta estructura perimetral i per tant és una simple suposició

de l'equip de Pierre Campmajó). Així mateix, diferents elements ens indiquen que hauria existit una ocupació protohistòrica a l'indret. D'una banda, en les diferents excavacions realitzades s'ha recuperat una ceràmica pseudojònica del segle IV aC, ceràmica a mà de tipologia protohistòrica, i un fragment de campaniana (LUAULT, 2016, en premsa)²⁵⁰. De l'altra, una datació radiocarbònica realitzada en la primera campanya oferí una forquilla cronològica de 912-459 ane²⁵¹. I finalment, la pròpia forma del jaciment ja suggeria a l'equip de Pierre Campmajó que a la zona pogués existir un hàbitat protohistòric.



Imatge de l'excavació de l'any 2014 a la Coma Peronella

²⁵⁰ La presència del material ceràmic d'època antiga el vam poder confirmar personalment en una visita que vam realitzar en el decurs de la campanya del 2014, en la que vam constatar que en la seqüència estratigràfica medieval que s'estava documentant apareixia un bon nombre de materials d'època antiga en deposició secundària (ceràmiques ibèriques tornejades, ceràmiques a torn...). El conjunt era molt similar al que apareix en jaciments com el Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga.

²⁵¹ Recollit a CRESPO, 2011: 215.

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, i deixant de banda les interpretacions del període altmedieval, pensem fermament amb la presència d'un hàbitat preromà a la zona. Un assentament a l'aire lliure amb unes dimensions que a hores d'ara desconeixem. De totes maneres, si es confirmés l'existència d'un cinturó murat, i l'efectiva presència d'elements protohistòrics al llarg de la terrassa, unit a la bona visibilitat de l'emplaçament, podríem estar pensant en un algun tipus d'*oppidum*. En aquest sentit no hem d'oblidar la presència del fragment pseudojònic, una peça realment excepcional a Cerdanya²⁵², i que ens semblaria estrany que estigués relacionat amb un assentament secundari. Pel que fa a la cronologia de l'assentament, sembla clar que la major part del material ceràmic es concentra en els segles ibèrics (IV-I ane), ja que no s'ha recollit cap fragment amb les característiques pròpies del Bronze Final o Primer Ferro. La datació radiocarbònica abans esmentada amb una cronologia dels segles IX a V ane podria estar indicant una presència humana molt feble en aquell període, la qual s'hauria consolidat i ampliat a partir del segle IV ane. Així doncs, veiem probable la presència d'un assentament poblacional a l'aire lliure bàsicament ocupat entre els segles IV a I ane.

59. Jaciment romà al sud-est de Peronella

Situació: X: 414460m, Y:4702592, Z: 1298m.

Descripció: Jaciment localitzat per l'equip de Pierre Campmajó realitzant prospeccions al voltant de la Coma Peronella. Consisteixen en uns camps d'uns 4000m² que administrativament resten compartits entre França i Catalunya. S'han recollit desenes de fragments ceràmics amb una cronologia romanorepublicana. A partir d'aquest registre, els seus descobridors consideren que es tractaria d'una instal·lació d'aquella època. Malauradament desconeixem on són els materials recuperats i no ens ha estat possible de veure'ls.

²⁵² Efectivament, a Cerdanya es coneixen només quatre fragments de ceràmica àtica: una *Castulo Cup* recuperada de les excavacions de Llívia, un *kantharos* del Tossal de Baltarga, i un fons de copa del Castellot de Bolvir. La quarta correspondria a aquest fragment.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, cal pensar que estaríem davant d'un assentament a l'aire lliure d'època republicana, Si fos així, la sola presència tan propera al jaciment de la Coma Peronella certament emfatitzaria que aquest segon jaciment consistís en un centre poblacional regional.

5.2.2.13.Llívia

60. Castell de Llívia

Situació: X:416659m, Y: 4702200m, Z: 1358m.

Descripció: El castell de Llívia s'ubica a part superior del Puig del Castell, concretament a la zona més septentrional de l'altiplà del capdamunt, un xic més elevada respecte de la resta. Segons Matías Delcor, antigament per la zona del castell es va trobar un lot de monedes romanes del I aC al I dC, i una del III dC, que foren recollides pels Germans de la Doctrina Cristiana, i que es van perdre el 1936. Segons sembla, una d'aquestes monedes portaria la llegenda de *Kere* o *Kerre* (Delcor, 1976: 149)²⁵³. El 1962 el castell fou citat per Manuel Anglada i explorat per Jaume Casanovas, recuperant ceràmiques del Bronze Mig, Final, ibèriques i romanes (Rovira, 1977: 102). L'any 1971, Josep Padró, Miquel Cura i Anna Maria Ferran realitzen un sondeig a la zona de la cisterna esperant documentar estructures de l'antiga *Iulia Libica*, en un punt que ja havia estat rebaixat pel mateix Anglada. Tanmateix, com dèiem, tan sols van localitzar els sediments que reblien el dipòsit (PADRÓ, 2000: 12). A banda d'aquestes notícies de caràcter puntual, els primers treballs arqueològics i de recuperació del castell medieval no es van iniciar fins a la dècada dels 90, moment en què s'articulà un equip de recerca al voltant de les arqueòlogues Sara Aliaga, Carme Subiranas i Gemma Caballé. Amb la direcció d'aquestes tres es van desenvolupar intervencions ininterrompudament des d'agost de 1995 fins a l'agost del 2001²⁵⁴, amb les que es va aconseguir excavar completament tot el castell. Posteriorment,

²⁵³ La notícia d'aquestes monedes tan sols ha arribat per fonts orals, però no han estat mai publicades o descrites en cap article o revista.

²⁵⁴ Concretament, les campanyes es van desenvolupar el mes d'agost de 1994, març i abril de 1995, setembre del 1995, juny-juliol de 1996, juny de 1997, juny-juliol de 1998, juny-juliol de 1999, agost del 2000, i agost del 2001 (extret de ALIAGA *et alii*, 2002 i 2003).

el novembre del 2005, i entre 2010 i 2013 en diferents campanyes es va acabar d'excavar el fossat perimetral de l'edifici.

Totes aquestes intervencions han posat a la llum les estructures del castell medieval de Llívía, amb una estratigrafia que s'inicia en les etapes altmedievales. Tanmateix, en els estrats exhumats es recuperava un important lot de materials antics, testimonis evidents que en aquell indret hi hauria hagut una ocupació en les etapes romanes i preromanes que hauria quedat completament arrasada en fer-se l'edifici medieval. Els materials ibèrics i medievals foren estudiats per l'arqueòleg Oriol Mercadal (ALIAGA *et alii*, 2002) i en podem destacar: pel que fa als de cronologia ibèrica i republicana 3 fragments de ceràmica ibèrica oxidada, un de ceràmica grisa ibèrica, 27 fragments fets a mà de tradició ceretana, 6 de vernís negre, 1 de campaniana A, 3 de Campaniana B, 2 d'àmfora itàlica, 3 fragments amb engalba blanca, 2 de parets fines, i un de roig intern pompejà. En les produccions imperials es van inventariar 9 fragments de sigil·lada indeterminada, 4 de sigil·lada hispànica, 2 de sudgàl·lica, 255 de ceràmica comuna romana, 2 de sigil·lada africana indeterminada, 6 de ceràmica africana clara A, 9 fragments d'àmfora romana diversa i un d'àmfora de la Bètica. Finalment, dos fragments semblaven correspondre a una producció tardoantiga. En resum doncs, i si en fem una valoració qualitativa, semblaria que hi hauria hagut una important ocupació en època republicana (que tal vegada hauria començat abans), i que hauria continuat durant les primeries de l'etapa altimperial. Ja en la tardorromanitat podria haver existit una última ocupació puntual.

Interpretació i Cronologia: Nosaltres creiem que aquest conjunt de materials han de respondre a la presència d'una ocupació permanent al capdamunt del puig, i s'haurien de posar en relació amb les que es van trobar al sector de la Torre d'Estavar. Però és més, tal com hem anat apuntant en diferents punts d'aquest treball, la troballa a la mateixa Llívía d'algun fragment certament luxós en el marc cerdà (com la *Castulo Cup*), els indicis que des de les fonts antigues apunten a

l'existència d'un centre indígena capitalí (de nom *Libia* o *Libica*)²⁵⁵, i finalment, la ubicació de la ciutat romana en aquell indret²⁵⁶, fan pensar que no només l'ocupació del Castell seria un *oppidum* indígena, sinó que aquest enclavament podria haver esdevingut l'assentament poblacional més important dels Ceretans.

61. Feixes de la Colomina

Situació: X:416464, Y: 4702004m, Z: 1224m.

Descripció: Jaciment ubicat a la part baixa de la vessant sudoccidental del Puig del Castell, al darrere de l'església parroquial i de la partida coneguda com "la Colomina"²⁵⁷. Segons sembla d'allà s'havien recuperat materials de tradició protohistòrica, i en aquest sentit hom menciona les prospeccions clandestines que hi feren els Srs. Anglada i Jordana. L'any 1971 Josep Padró, Miquel Cura i Anna Maria Ferran hi feren un sondeig arqueològic, aprofitant alguns rebaixos realitzats pels afeccionats abans esmentats, recuperant un important conjunt de ceràmiques fetes a mà (DELCOR, 1977: 39 i ss; PADRÓ, 1982: 225; 2000: 12). Els materials més destacats consistien en diversos fragments de tapadora amb una decoració plàstica abarrocada en el pivot i d'amples acanalats formant una trena en el perfil, una nansa feta a mà amb decoració de palmeta, i fragments de paret d'un vas amb rosetes excises i amb un fris de decoració geomètrica incisa. Es tractava d'un material de difícil filiació que Padró relacionà amb motius decoratius hel·lenitzants, els quals es datarien a partir de finals de segle V ane i serien, per tant, imitacions locals de models de luxe exògens (PADRÓ/CAMPMAJÓ, 1978: 197). A banda, les altres decoracions es limitaven al cordó aplicat amb impressions digitals. Per Padró es corresponia a uns materials datables en el període del Ferro, prenent tota la seva amplitud, però que no abastarien la fase del Bronze Final, ja que no es

²⁵⁵ I en cas que així fos, la ubicació de l'*oppidum* s'hauria de situar, per lògica homonímica, just al costat de la ciutat romana de *Iulia Libica*.

²⁵⁶ Alguns autors, com el mateix Oriol Olesti, ja han demostrat com les noves ciutats romanes del segle I ane, sempre segueixen uns models ocupacionals en els quals la ubicació final s'escull en virtut de la presència d'un centre indígena important i significatiu, i en molts casos capitalí. La fundació de *Iulia Libica* podria haver seguit la mateixa pauta (OLESTI, 2010: 44 i ss).

²⁵⁷ Certament, aquest jaciment es localitzà en la mateixa partida que el jaciment de les Colomines, del qual se'n parlarà d'aquí. Tanmateix, hem preferit citar-los per separat, ja que ambdós presenten unes característiques (de descoberta, d'extensió, d'elements documentats, de cronologia,...) totalment diferents.

documentaven les produccions amb decoració cerdana (PADRÓ *et alii*, 1978: 238). El conjunt ceràmic evidenciaria l'existència d'algun tipus d'assentament d'època preromana, relacionat probablement amb les possibilitats d'habitació que oferia el Puig del Castell.

Els materials de les Feixes de les Colomines estan dipositats al Museu de Llivia. En la consulta que vàrem realitzar es van poder identificar la diferent composició del material arqueològic. Degut a la procedència de les troballes, d'acord amb la suposada recollida superficial o a partir d'un sondeig arqueològic, diferenciarem la seva anàlisi en un cas o altre. D'una banda, en les donacions que havia realitzat Joan Anglada, corresponents als fragments que ell havia recuperat en les prospeccions furtives que realitzà a les Feixes de les Colomines, hi havia un gran ventall tipològic. Pel que fa al material fet a mà, vam comptabilitzar 44 fragments, bàsicament informes i algun fons. Del repertori formal es podia destacar un petit vas amb la vora lleugerament reentrant i peu anular diferenciat i motllurat, que recordava peces de la vaixel·la àtica o campaniana (la forma Lamb34 de Campaniana A, per exemple), i uns plats o copes de certa fondària, amb les vores altes i verticals, que recordava la Forma 27 de la campaniana A. En les decoracions, mencionar un fragment amb decoració geomètrica de tipus mailhacià, les petites incisions exteriors per tota la superfície, els acanalats exteriors, i els cordons amb incisions per sobre.

Tanmateix, la decoració més característica i exuberant de les peces fetes a mà era la d'una tapadora plana de gran contenidor, amb tot un seguit de cordons a la superfície lligats en trena, amb un agafador en forma de pom, també ornamentat amb cordons²⁵⁸. Pel que fa a les peces tornejades, hi havia 10 fragments de ceràmica comuna ibèrica, un broc, dues nanses, un fragment de Campaniana A, i dos fragments d'àmfora itàlica de la Campània. El conjunt provinent del senyor

²⁵⁸ D'aquesta forma podríem trobar paral·lels similars a diferents llocs de les terres catalanes en el període del Primer Ferro o en l'ibèric Antic. Per exemple hem trobat alguns exemples del segle VI en el jaciment de Sant Antoni de Calaceit (SANMARTÍ/PADRÓ, 1976: 162-164).

Anglada doncs, oferia unes tipologies que des del Bronze Final-Primer Ferro, podien arribar fins als segles III-II ane.



Detall de la tapadora amb la decoració de cordons en trena

Quant a les ceràmiques que recolliren en el sondeig arqueològic de 1971, hi havia només 8 individus, tots fets a mà. Un era un plat similar al localitzat per Joan Anglada, i que recordava la forma 27 de la campaniana A. Dos més consistien en uns petits vasos bicònics. Uns altres eren un fons amb orifici central, i una nansa amb decoració incisa en la part on s'uneix a la peça. I finalment, un fragment informe amb una sanefa de decoració mailhaciana, i dues últimes peces ben significatives. Una era una copa, oberta i amb inflexió sinuosa en el perfil, amb dues línies incises i horitzontals.

Però la decoració més curiosa era una roseta al fons de la copa, a la part exterior, formada per uns pètals excisos que sobresortien de la peça. L'altra era una copa, amb la mateixa decoració de la roseta al fons, feta a partir d'incisions, a sobre de

la qual hi havia una sanefa en decoració mailhaciana²⁵⁹. Per Padró, aquestes dues darreres peces consistien en unes copes produïdes localment però que haurien imitat uns motius hel·lenístics de peces exògenes de luxe.



Detall d'algunes de les peces de les Feixes de les Colomines, amb la decoració mailhaciana, i la roseta excisa al fons de la copa

Certament, desconeixem què podrien imitar les peces, però les formes de les copes poden recordar els *Kylix* grecs (per exemple les formes GREC-OR kyB2, AT-FN ky, AT-FR ky11) i les decoracions en roseta també poden recordar la que presenten alguns *kantharos* i vasos àtics dels segles VI-V ane, o fins i tot en *bucchero nero*, també en el segle VI ane. Per tant, podria tractar-se d'una imitació

²⁵⁹ El motiu decoratiu era el mateix que el fragment solitari també recuperat per Padró i el seu equip, el mateix que un dels fragments que entregà Joan Anglada, recuperat de la mateixa zona (podent ser aquests tres de la mateixa peça) i també igual que el que es recuperà al capdamunt del Puig del Castell (essent aquest d'una peça totalment diferent).

d'alguna peça forana indubtablement singular, amb clara influència hel·lenística en els motius decoratius, dels segles VI-V ane²⁶⁰.

Interpretació i Cronologia: Nosaltres creiem que el material arqueològic provaria l'existència d'un assentament a l'aire lliure en aquell sector de les Colomines. Les característiques de les ceràmiques mostrarien que l'hàbitat s'hauria iniciat ja en el Bronze Final o Primer Ferro. Tanmateix, la presència de materials amb decoració més tardana, les imitacions de materials exògens dels segles VI i IV ane, i l'existència de les produccions republicanes (o de peces que n'imiten les formes), apuntarien cap a una ocupació continuada en les etapes ibèriques i republicanes.

62. Carrer dels Forns/Hort de la Rectoria

Situació: X:416262, Y: 4701960, Z: 1215m.

Descripció: Carrer ubicat a la part més antiga de Llúvia, al nord-oest de l'església parroquial, en la seva part posterior. El jaciment estaria a tocar del jaciment de l'Hort de la Falona. El 1980, en el marc d'unes obres en un solar del carrer, l'operari Gabriel Jordà va donar notícia de l'aparició d'unes restes romanes. Així, a principis de juny del mateix any es programà una intervenció d'urgència dirigida per Mercè Ferré. Va obrir un gran sondeig d'uns 15m² de superfície, documentant una complexa seqüència d'estratigrafia medieval, en la que es podia observar un bon nombre de fragments romans. Per tal de verificar la presència d'estratigrafia romana en el subsòl, es feren sengles intervencions arqueològiques en els anys 1982, 1983 i 1984, ara dirigides per Josep Padró. Es van poder documentar 7 fases ocupacionals de les quals les quatre darreres eren tardorromanes o medievals. La primera de totes corresponia a un camp de sitges indígenes, el qual estava tallat per les construccions de la fase II, de la segona meitat de segle I ane i

²⁶⁰ A banda del mateix Padró, i els especialistes que hagués pogut consultar en el seu moment, per part nostra hem mostrat aquestes peces a diferents especialistes ceramològics de l'Edat del Ferro i del món ibèric. Arqueòlegs com Enriqueta Pons, Francisco Javier López Cachero o David Asensio per la part catalana, i Georges Castelvi, Pierre Moret o Ingrid Donyac per la part francesa. Cap d'ells va poder classificar les peces amb total seguretat (a banda de ser fetes sense torn) ni tampoc explicar les exuberants decoracions. De totes maneres, semblava haver-hi una opinió general en tots ells en situar-les cronològicament en el final del Primer Ferro o en l'Ibèric Antic, donada la presència de la decoració mailhaciana d'una banda, i el que semblava unes imitacions de formes i decoracions pròpiament hel·lenístiques de l'altra.

que consistien en diverses estructures i un pou. Aquestes serien amortitzades i reutilitzades al llarg del segle I d'ne (PADRÓ, 2000: 25 i ss). Posteriorment, l'any 2001 l'arqueòleg Jordi Guàrdia va poder dirigir la delimitació de noves restes d'època romana en un solar al costat del què va intervenir Josep Padró (GUÀRDIA, 2012, 52). Aquestes foren definitivament excavades en el mateix any sota direcció de l'arqueòleg Antoni Rojas. Es van documentar 13 noves sitges amb una cronologia de segles II i I a'ne, i una *domus* urbana que s'hauria construït en el període augustal (ROJAS, 2012) En el material de les sitges es van identificar ceràmiques amb decoració cerdana i alguna campaniana tardana. I en els estrats de la fase següent, de manera residual, es localitzava ceràmica d'engalba blanca ilergeta²⁶¹.

A nivell interpretatiu, per Padró el jaciment corresponia a una fase clarament romana. Tanmateix, les sitges i els materials republicans s'havien de posar en relació amb les fases preromanes de cal Doctor, les Feixes de la Colomina o el camí ral. Amb tot, semblava que el jaciment preromà es podia datar en els segles II-I a'ne (OLESTI/MERCADAL, 2005: 305).

Al Museu de Llivia es conserven els materials corresponents a l'excavació de l'any 1982, i semblaria que els de la resta de campanyes dels anys 80 s'haurien perdut. En els que vam poder consultar es documenta una absoluta majoria de materials tornejats, bàsicament ceràmica comuna romana, però també fragments d'àmfora, de sigil·lades sudgal·liques, africanes del tipus A, i africanes de cuina.

Interpretació i Cronologia: Nosaltres creiem que el material arqueològic de la primera fase del Carrer dels Forns provaria l'existència d'un assentament a l'aire

²⁶¹ Molt probablement és la tipologia que es correspon a la definició que Jordi Campillo i Oriol Mercadal donaren a les peces "d'engalba blanca amb pintura de roig vinós per sobre" (CAMPILLO/MERCADAL, 1997: 878), la qual, pel primer dels dos autors, podia correspondre a una producció de caràcter local (PADRÓ: 2000: 57). Campillo feia esment en l'estudi de materials mencionat que sota aquesta tipologia s'havien identificat decoracions geomètriques (reticulats, cruciformes, cabelleres o dents de llop), i formes que en molts casos recordaven les dels càlats ibèrics.

lliure, en aquest cas focalitzat en l'emmagatzematge a partir de sitges. Si hem de fer cas als materials, es tractaria de dipòsits amortitzats en els segles II-I ane.

63. Cal Berrier

Situació: X:415694, Y: 4701698, Z: 1193m.

Descripció: Jaciment ubicat al marge esquerre de la carretera de Puigcerdà a Llivia, ja a l'entrada d'aquest segon municipi, a la zona coneguda com el Pla d'en Corones. Consistien en uns terrenys afectats pel projecte d'urbanització de diverses parcel·les, en les obres de la qual van aparèixer materials d'època romana. Així, entre el juny i setembre del 2008 es va desenvolupar una campanya d'excavació arqueològica dirigida per l'arqueòloga Elisenda Moix, en la que es va aconseguir documentar tres fases d'ocupació de la zona. La primera restava definida per la presència de quatre estructures muràries de manufactura poc acurada i alguns retalls i sitges, i es datava en un moment anterior a mitjans de segle II ane. La següent fase comportaria una remodelació total de l'anterior, amb la construcció de nous habitatges a partir de tècniques constructives eminentment indígenes, però que en algun cas podien estar pavimentades en *opus signinum*. L'inici d'aquesta fase es dataria en la segona meitat de segle II ane. L'última fase correspondria a l'abandonament i rebliment de les estructures anteriors, en un moment situable en els primers segles de l'etapa altimperial. En qualsevol cas, per Moix semblava haver-hi una continuïtat evident en l'ocupació de l'assentament. Pel que fa als materials, els de la primera fase consistien en unes peces que presentaven la característica decoració cerdana, amb incisions en espina de peix, llargues incisions, o cordons digitats. En els materials de la segona sobresortia la presència de ceràmica campaniana. Finalment, la datació de l'abandonament es caracteritzava a partir de la troballa de ceràmiques sigil·lades i africanes de cuina (MOIX, 2010). La pròpia Elisenda Moix ens va deixar consultar el conjunt de materials, verificant les tipologies que ella ja havia detectat

Interpretació i Cronologia: A parer nostre, creiem que es tracta d'un assentament de la plana a l'aire lliure. Tanmateix, i a diferència de l'autora, creiem que

l'assentament tindria dues fases ben diferenciades. D'una banda, el primer moment d'ocupació s'hauria de situar en el Bronze Final-Primer Ferro, d'acord amb l'exclusiva presència de ceràmiques “à *décor cerdan*”. I després d'un abandonament perllongat en el temps, a la segona meitat de segle II ane s'hi construiria un nou hàbitat, el qual, lògicament, no partiria de la retícula preexistent, tal com succeeix en el jaciment, sinó que es traçaria totalment *ex novo*.

64. Sòl Urbanitzable no Programat “NP-2” i Sector no Urbanitzable “NU”

Situació: X:415833m, Y: 4702193m, Z: 1212m

Descripció: Consisteixen en uns terrenys agropecuaris de la part nord de Llivia, en les partides conegudes com “Les Colomines” i “Els Pradells”, on el 2008 i 2009 es feren sengles prospeccions superficials. Segons sembla es van recollir 22 fragments de ceràmiques ibèriques i romanes, tots molt rodats.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar amb la presència d'algun tipus d'assentament a l'aire lliure en aquell sector, tal vegada amb una cronologia a partir d'època republicana,

65. Camí Ral de Puigcerdà

Situació: X:416013, Y: 4702056, Z: 1190m.

Descripció: Aquest jaciment es troba a la sortida de Llivia, en la seva part nord pel camí ral de Puigcerdà, a la sortida del carrer Fontcitrana. L'any 1974, en el marc d'unes obres de construcció es van localitzar restes de cronologia romana, les quals motivaren una primera intervenció arqueològica, dirigida per Miquel Oliva, que localitzà i documentà una sitja amb materials dels segles II-I ane (OLIVA, 1976: 138). L'any següent, l'excavació fou represa per Josep Padró, realitzant tres sondejos dels quals dos resultaren estèrils. No obstant això, en el tercer va poder documentar un mur i dos paviments. Un realitzat en *opus signinum* i un altre a partir d'un mosaic de tesselles decorat amb motius geomètrics. L'any 1979 es va realitzar una darrera excavació arqueològica, ara en els terrenys d'en Pere Isern, un solar en el mateix camí ral molt a prop de l'anterior, que també fou dirigida per

Josep Padró. Es van realitzar quatre cales de sondeig en les que sempre apareixia la mateixa seqüència estratigràfica: un primer nivell superficial amb una barreja de materials ceràmics, un segon nivell, ja arqueològic, amb predomini de materials altimperials, i un darrer estrat per sobre del substrat geològic amb una mostra majoritària de les tipologies modelades a mà. Bàsicament, Padró va poder documentar dues parets que apareixien paral·leles al camí actual. A l'estructura superior s'hi adossava el nivell amb materials d'època romana, mentre que al mur inferior, de factura més rudimentària, s'hi recolzava el nivell amb ceràmiques a mà, sense decorar, consistents en fragments brunyits i lluents de perfils en "S". Per Padró, aquestes darreres s'havien d'atribuir a una edat del Ferro que es devia perllongar fins a l'etapa romana. L'absència de peces tornejades en aquells materials era evidència de la hipotètica manca d'iberització dels ceretans fins al segle I ane (PADRÓ, 1982: 226; 2000: 15-20).

No obstant això, cal dir que en l'estudi dels materials ceràmics que va realitzar de la intervenció Jordi Campillo, va localitzar un fragment de ceràmica àtica Lamb 42 (Castulo Cup), de finals del segle V i principis del segle IV ane, el que evidenciava uns incipients contactes amb les regions costeres en aquells segles²⁶² (MERCADAL *et alii*, 1995: 712; PADRÓ/CAMPILLO, 1998: 306).

Finalment, segons sembla l'any 1980 es feren unes obres en un altre sector del camí ral de les que també es va poder recuperar uns materials arqueològics on hi destacava un as ibèric de *Neronken* (CAMPILLO/BORRÀS, 1996 101-102).

A nivell d'interpretació, per Josep Padró les estructures justificaven l'existència d'una via en època romana i preromana (PADRÓ, 1976: 142)²⁶³.

²⁶² Per reforçar la hipòtesi d'uns contactes primerencs amb els pobles litorals i prelitorals, també s'aportaven altres materials ceràmics que s'havien recuperat d'intervencions arqueològiques fetes a Llivia amb posterioritat a la del Camí Ral, com els vernissos negres dels Tallers Occidentals. Així mateix, val a dir que els contactes amb altres pobles ja havien estat intuïts en l'article de referència que Josep Padró i Pere Campmajó van publicar l'any 1978 (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 197).

²⁶³ En un primer article Padró defensava que la via principal cerdana passava pel municipi de Llivia, i en sortiria precisament pel carrer Fontcitrana. Així, els murs documentats serien part d'aquesta via. Tanmateix, uns anys més tard, el mateix Padró considerava que la via romana transcorreria per un punt més centrat de la vall, i la connexió amb Llivia, documentada en el jaciment del Camí ral, tan sols seria un ramal secundari (PADRÓ, 1984: 68 i ss).

Es desconeix on són els materials ceràmics de les primeres campanyes, i se sap positivament que els de 1980 han desaparegut. Tanmateix, els materials de la campanya de 1979 es troben dipositats al Museu de Llivia. Deixant de banda els materials del Nivell I de les quatre cales, notablement barrejats amb fragments moderns, hi ha registrats materials de dos Nivells diferents, II i III dels quatre sondejos realitzats. En el primer hi havia un bon nombre de fragments fets a mà, però també un volum important de peces comunes romanes o iberoromanes, ceràmiques sigil·lades, tègules, moltes restes humanes trossejades i alguna escòria de ferro. El conjunt ceràmic permet situar la cronologia del Nivell II en un moment altimperial romà, i la presència de les restes humanes permet de vincular-lo amb la necròpolis tardoantiga que es localitzà al carrer dels Forns. Pel que fa al Nivell III, es comptabilitzaven una vuitantena de fragments informes fets a mà, sense decorar cap d'ells, i 6 informes de ceràmica comuna ibèrica oxidada. El material a mà d'aquest estrat era tipològicament i ceramològica molt similar al que es recupera del Castellot de Bolvir o del Tossal de Baltarga, i per tant de cronologia ibèrico-ceretana. L'absència de decoració en les peces²⁶⁴, i la relació percentual tan baixa del material ibèric en relació al modelat, també ajuda a pensar que es correspongués a unes cronologies dels segles V-II ane.

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, la documentació d'un mur estratigràficament preromà, la presència de materials importats dels segles V-IV ane, i un volum de materials associats que presenten unes característiques pròpies dels segles ibèrics cerdans, fan que considerem una ocupació en aquest sector dels segles V a II ane. Aquest assentament, i la segona ocupació documentada de l'etapa imperial romana, és del tot coincident amb la lectura que nosaltres fem de l'evolució de la Llivia antiga. Pel que fa a la interpretació, que les estructures formin part d'una via, no estem en consideració de confirmar-ho, ni

²⁶⁴ Cal recordar en aquest sentit que les ceràmiques del període en què predomina l'anomenada "decoració cerdana", és a dir dels segles IX a V ane, les peces estan àmpliament decorades per bona part de la superfície, mentre que les dels segles posteriors es caracteritzen per una simplificació i austeritat decoratives.

tampoc de descartar-ho. Si bé és una possibilitat, sobretot per la continuïtat en l'ús que va tenir posteriorment, també és cert que l'absència d'elements diferenciadors, com un ferm de paviment, fites, o una continuació de les mateixes estructures, fan que les interpretacions de les estructures puguin ser múltiples.

66. Cal Doctor/Cal Meranges

Situació: X:416295, Y: 4702227, Z: 1225m.

Descripció: Ubicat en uns terrenys a uns 150m al nord de l'església de Llivia, on actualment hi ha dos grans blocs de pisos. Consistien en els solars on hi havia hagut l'antic edifici del Convent dels Germans de la Doctrina Cristiana, just al costat de la rectoria. El veïnatge de Llivia coneixia de l'existència en aquesta zona d'una necròpolis al subsòl, per les troballes fortuïtes que s'havien fet al llarg dels anys. L'any 1978 es van iniciar unes obres de construcció al solar de cal Meranges, les quals van quedar momentàniament aturades. Això va permetre que l'agost de l'any següent Josep Padró pogués netejar els talls generats en els rebaixos, identificant 19 tombes fetes amb una caixa de lloses. La localització d'un lot ceràmic amb presència de sigil·lades africanes tardanes va permetre definir la necròpolis en època tardorromana. El 1980, Aurora Martín va realitzar una primera excavació d'urgència al mateix solar, amb la realització de dues cales de sondeig, confirmant la datació tardoantiga de la necròpolis, però també localitzant un important conjunt de materials republicans i altimperials. Gairebé de forma paral·lela als treballs a cal Meranges, es van iniciar les obres a cal Doctor, just al costat de l'anterior, però en aquest cas no es va poder realitzar cap excavació preventiva, i Josep Padró tan sols hi va poder fer una valoració descriptiva de què observava, recollint els fragments ceràmics de les terreres que l'obra generava. En aquest cas es va observar un conjunt de taques ennegrides que, si bé en un primer moment Padró atribuï a una necròpolis d'incineració, posteriorment es decantà perquè es tractessin de fons de cabanes (PADRÓ, 1982: 226-227; 2000: 21-25). De les terreres de l'obra es va recuperar una gran majoria de ceràmica a mà, consistent en peces brunyides de gran qualitat, amb decoració de cordons, mugrons i alguna incisió, algunes de les quals semblaven imitar a formes de

Campaniana A, fragments informes d'àmfora púnico-ebussitana, ceràmiques ibèriques, Campanianes A, B, àmfora itàlica, d'engalba blanca, ceràmiques altimperials (sigil·lades itàliques, sudgàl·liques i africanes de cuina), i també restes de paviments de terra cuita (CAMPILLO/BORRÀS, 1996: 102).



Detall d'alguns dels materials provinents de Cal Doctor dipositats al Museu de Llivia

En un pla interpretatiu i pel que fa al període preromà, Padró hi suposà l'existència o d'un lloc d'incineracions protohistòriques, o més probablement, un poblat de cabanes ceretà que potser arribava fins a la romanització, ja a la segona meitat de segle I ane. Aquest poblat s'havia de relacionar amb les estructures preromanes del camí ral, però també amb aquelles de carrer dels Forns que es van documentar uns anys després. La tesi de l'existència de l'ocupació indígena d'aquell sector fou defensada pel Padró al llarg de tots els seus articles, i també per altres autors que han treballat el poblament preromà ceretà (OLESTI/MERCADAL, 2005: 307). Tanmateix, en la tesina realitzada per Jordi Guàrdia del 2012 posava en qüestió l'existència d'aquest nucli preexistent a l'arribada romana. Per Guàrdia, la manca d'estratigrafies preromanes a la zona de Les Colomines, on hi documentà el fòrum altimperial, i la poca fiabilitat del registre efectuat en les intervencions dels anys 70 i 80 (sovint a partir de la recol·lecta de material de les terreres), li feren concloure que no hauria existit cap nucli indígena als peus del Puig del Castell, i que per tant no hi havia cap tipus d'ocupació abans de la construcció de *Iulia Libica* a l'últim quart de segle I ane (GUÀRDIA, 2012, 55).

Pel que fa als materials, tots els de les intervencions de cal Doctor i cal Meranges es troben dipositats al Museu Cerdà. En la classificació que vam poder realitzar es comptabilitzaven quasi cinc-cents fragments de ceràmica feta a mà, produccions republicanes i altimperials. En les primeres vam poder diferenciar ceràmiques grises ibèriques, ceràmiques ibèriques oxidades, fragments de ceràmica del taller de Roses, de campaniana A, fragments de Campaniana B, ceràmica d'engalba blanca, àmfores itàliques de la Campània, i àmfores púnico-ebussitanes. Pel que fa a les altimperials vam diferenciar les sigil·lades itàliques i sudgàl·liques, les africanes de cuina, les ceràmiques romanes comunes i les tègules²⁶⁵. Quant a les produccions a mà consistien fonamentalment en olles, tenalles i urnes de vora exvasada o de perfil recte, i escudelles, plats i bols en molts casos de vora reentrant. En les decoracions, existien les pròpies de l'Edat del Ferro, però també moltes decoracions que es troben en els jaciments del Castellot de Bolvir i del Tossal de Baltarga. Així, al costat de les peces amb doble cordó i pessics per sobre, pentinats exteriors, impressions digitals per tota la superfície, acanalats, puntejats i llargues incisions obliqües, pròpies del Bronze Final i Primer Ferro, també es troben uns motius més simplificats consistents en unes simples sanefes d'incisions, o el cordó aplicat a la part superior de la panxa, decorat amb impressions o incisions de tota mena. En resum doncs, una tipologia que abasta els últims segles del Bronze Final, tot el Primer Ferro ceretà, però també els segles íbero-ceretans (segles IV-III ane) ara ja amb alguna importació (taller de roses) i l'etapa romanorepublicana, amb les importacions i produccions pròpies del període.

Interpretació i Cronologia: Per nosaltres, l'abundant material preromà i la relació que es pot establir entre aquest i les fases indígenes del camí ral, el carrer dels Forns, i les mateixes Colomines, evidencien l'existència d'una ocupació d'aquell sector des del Bronze Final-Primer Ferro, fins al bastiment dels primers edificis de *Iulia Libica*. Aquesta ocupació consistiria, en un primer moment, en un

²⁶⁵ Val a dir que a part de les ceràmiques romanes també existia un lot de ceràmiques medievals i fins i tot de vidriades monocromes. Aparentment, tot el material estava barrejat ja que no es diferenciava cap tipus d'estrat.

assentament a l'aire lliure, de dimensions i característiques molt imprecises, que hauria anat evolucionant al llarg dels anys. En qualsevol cas, i tot i les transformacions que es degueren produir en aquell enclavament, hi hauria hagut una continuïtat de l'ocupació de la zona per part de les comunitats ceretanes, la qual per part nostra s'ha de vincular amb l'*oppidum* que hi hauria hagut al Puig del Castell.

67. Puig del Castell

Situació: X: 416867m, Y: 4701948m, Z: 1315m.

Descripció: El Puig del Castell és el turó avançat de la plana cerdana ubicat a l'esquena del nucli poblacional de Llúvia, elevant-se uns 150m per sobre. El jaciment s'ubica al sector sudoriental del mateix, al voltant de l'anomenada "Torre d'Estavar". L'any 1967 i durant un parell d'anys el Servei de Repoblació Forestal va irrompre al lloc per plantar-hi pins, removent els terrenys completament. Segons els testimonis orals, segons sembla van arrasar completament un jaciment que hi hauria hagut al subsòl, destruint fins i tot parets preexistents. Els Srs. Casanovas, Anglada i Bech, els tres del municipi de Llúvia, van recollir alguns materials ceràmics de les terreres que es van generar (Rovira, 1976, 63). Només es van recuperar materials a mà, i en destacaven les olles i els bicònics amb la vora molt marcada i convexa. En les decoracions es comptava amb els acanalats al coll en zig-zag, els espatulats, els puntejats, els cordons aplicats, o les vores amb impressions digitals (PADRÓ *et alii*, 1978: 244), i per tant, amb alguns dels motius que caracteritzaven l'anomenada "decoració cerdana" (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 170). Per tots els autors que han treballat la protohistòria cerdana, es tractava d'una tipologia pròpia del Bronze Final, i evidenciaria la primera ocupació estable de Llúvia²⁶⁶, en aquest cas un poblat al capdamunt del cim del puig, ja des dels segles IX-VII ane.

²⁶⁶ No podem citar només una obra concreta ja que en els diferents treballs de Padró, Campmajó o Olesti es pot resseguir aquesta tesi.



Detall d'alguns dels materials recuperats del Puig del Castell i dipositats al Museu de Llivia. A l'esquerra, fragments decorats amb acanalats; a la dreta, amb decoració geomètrica

Els materials ceràmics es troben dipositats al Museu de Llivia²⁶⁷. A partir de l'anàlisi que en vam fer, vam poder constatar que la major part de fragments certament corresponien a una fase del Bronze Final-Primer Ferro. No obstant això, també es comptabilitzen 54 fragments de comuna ibèrica, un d'àmfora ibèrica, tres d'àmfora púnico-ebussitana, quatre d'àmfora italiana (dues provinents de Campània i una de la zona de Brindisi), 11 d'ibèrica pintada, i sis sudgàl·liques, deixant de banda les peces medievals o modernes. Pel que fa al material a mà, vam poder inventariar al voltant de quatre centenars de fragments. Existia una majoria d'urnes, olles-tenalles, vasos i copes, amb unes decoracions diverses d'ungulacions i digitacions a l'exterior i per tota la superfície, incisions en espina de peix i en espiga, llargues incisions paral·leles o entrecreuades, petits acanalats exteriors formant pentinats, decoració geomètrica, un cordó amb incisions o digitacions per sobre, diversos cordons també decorats, acanalats al fons del vas *en métope*, o incisions al llavi de la peça. Per tant, tot un conjunt que clarament tindria el seu inici cronològic en el Bronze Final-Primer Ferro, però que també abastaria els segles ibèrics ceretans, republicans, i arribant fins i tot al segle I d'ne.

²⁶⁷ Excepte tres peces que es troben al Museu Cerdà. Consisteixen en tres fragments de ceràmica a mà, dels quals un d'ells presenta un cordó aplicat de pessics i impressions, i que és típic d'un període molt ampli de la protohistòria cerdana.



Detall d'alguns dels materials recuperats del Puig del Castell i dipositats al Museu de Llivia. A l'esquerra, fragments decorats amb incisions; a la dreta, amb ungulacions i digitacions

Val a dir que l'any 2014 l'arqueòleg Eduard Sánchez va realitzar una intervenció arqueològica a l'interior de la Torre d'Estavar. Tanmateix, només va recuperar materials ceràmics que es podien endarrerir fins a les etapes altmedievals²⁶⁸.

Interpretació i Cronologia: El material ceràmic provinent de la part sudoriental del Puig del Castell sembla que hauria d'indicar l'existència d'un assentament a l'aire lliure del Bronze Final-Primer Ferro. Aquest, a més, hauria tingut una pervivència durant tota l'etapa ibèrica, republicana i fins al segle I d'ne. Així doncs, l'ocupació durant els segles ceretans la podem entendre sota la fórmula d'un *oppidum* que s'estendria per bona part del capdamunt del puig, un poblat que probablement va esdevenir el nucli central i més important del poblament ceretà. El registre ceràmic demostra que l'assentament va continuar en funcionament durant l'etapa republicana, segurament sota l'òrbita politicoadministrativa romana, i amb una activitat que si fem cas de les ceràmiques sudgàl·liques, s'allargaria fins a la primera meitat de segle I d'ne.

²⁶⁸ Aquesta dada l'hem extret del què el propi Eduard Sánchez ens va poder explicar. De totes maneres, nosaltres no hem pogut veure els materials, ni aquests han estat publicats tampoc.

68. Hort de la Falona

Situació: X: 416286m, Y: 4701952m, Z: 1221m.

Descripció: Es tracta del solar que hi havia a la part nordoccidental de l'església, entre el temple i cal Doctor. L'any 1987 es van fer unes obres de construcció i fou espoliat completament. Tanmateix, uns aficionats van aconseguir recuperar alguns materials de les terreres generades, amb una cronologia d'època tardorrepublicana i alt imperial. En destacaven les ceràmiques d'engalba blanca (possiblement ilergeta), les ceràmiques de vernís negres, les ibèriques oxidades i reduïdes, les parets fines i de vernís roig pompejà, les àmfores itàliques, tarraconeses i bètiques, i la ceràmica sigil·lada itàlica i sudgàl·lica (CAMPILLO/BORRÀS, 1996: 102; i GUÀRDIA, 2012: 51).

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, podem considerar que els materials recuperats d'aquell solar ens estan parlant d'un hàbitat d'època tardorrepublicana i altimperial, entre els segles II a.n.e. i II d.n.e. Cal fer notar que molt possiblement fou una recollida selectiva, ja que en cap cas s'esmenten els materials fets a mà, els quals indubtablement haurien d'aparèixer al costat de les tipologies mencionades.

69. Les Colomines

Situació: X: 416366m, Y: 4701933m, Z: 1223m

Descripció: El jaciment es localitza en els terrenys que queden just a llevant de l'església parroquial, entre les darreres edificacions del municipi i els primers pendents del Puig del Castell. A causa de la voluntat d'urbanitzar tot aquell sector, i d'acord amb les troballes arqueològiques que s'havien anat realitzant al municipi en els anys precedents, l'any 1998 es va realitzar una campanya de sondejos arqueològics preventius a la partida de Les Colomines, en una superfície d'uns 5000m², per tal d'avaluar la seva potencialitat arqueològica. Els sondejos foren dirigits per l'arqueòleg Jordi Guàrdia, de l'empresa Arqueociència SCSL. L'efectiva presència de restes va motivar que en els anys successius es desenvolupessin noves campanyes d'intervenció, ara ja de manera extensiva, finalitzant la primera fase d'excavació l'any 2003 (GUÀRDIA, 2012). Fonamentalment, els treballs havien

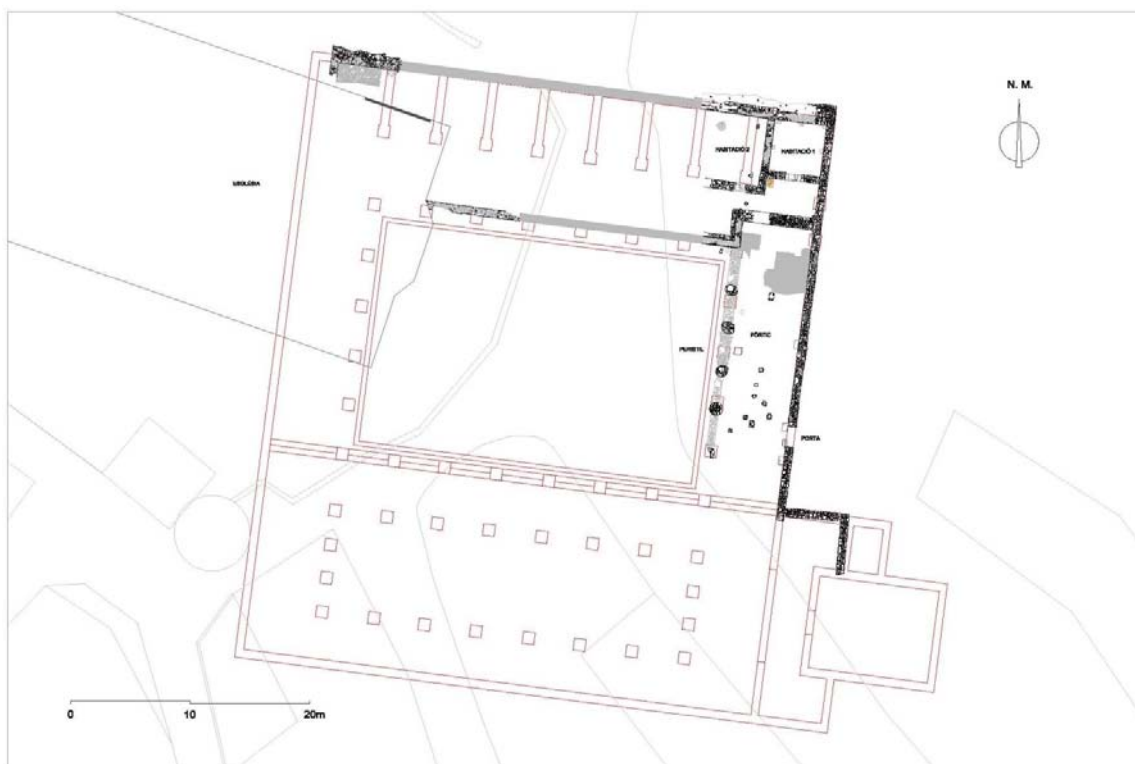
servit per diferenciar dues grans zones amb restes arqueològiques que foren anomenades Les Colomines A (la nordoccidental) i Les Colomines B (la sudoccidental). Posteriorment, l'any 2013 s'articulà un projecte de recerca, dirigit pels Professors Oriol Olesti, Josep Guitart i Cèsar Carreras, del Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana de la UAB, que tenia el seu focus de recerca en el coneixement de la *Iulia Libica* romana. Per a tal efecte es comptava amb el mateix Jordi Guàrdia, qui s'encarregava de les direccions arqueològiques en el treball de camp²⁶⁹. Així doncs, des de l'any 2013 s'han realitzat noves campanyes d'excavació, fins a un total de quatre, fonamentalment a la zona de Les Colomines A (GUÀRDIA *et alii*, 2016).



Vista de les estructures documentades a Les Colomines (foto: Jordi Guàrdia)

²⁶⁹ Les intervencions arqueològiques a Llívia eren part de la recerca particular que està realitzant l'arqueòleg Jordi Guàrdia en el marc de la seva tesi doctoral, i que pretén aprofundir en el coneixement de la Cerdanya romana i de la seva capital, *Iulia Libica*.

A les Colomines A, es va identificar un conjunt d'estructures que es vinculaven amb el fòrum de la ciutat, les quals s'haurien bastit a finals de segle I ane. El més significatiu de la tipologia constructiva és que presentaven un lligam en base a morter de calç²⁷⁰.



Planta del fòrum amb la hipòtesi de continuïtat (imatge: Jordi Guàrdia)

Les habitacions documentades tenien una clara continuïtat fins al segle VI d'ne, període durant el qual es podien diferenciar tres grans fases d'ocupació. Val a dir que en els nivells fundacionals d'aquests àmbits (majoritàriament un terraplè generalitzat a tota la zona) es trobaven materials propis dels segles II i I ane, com les Campanianes A i B, les ceràmiques ibèriques pintades o les anomenades grises de la costa catalana. Finalment, i pel que fa al sector de les Colomines A, hem de mencionar que s'han efectuat diferents sondejos arqueològics en els darrers anys, en el marc del projecte de recerca abans mencionat. En un dels

²⁷⁰ Com diem, en aquest moment apareix per primer cop a Cerdanya l'argamassa en les estructures muràries. Amb anterioritat a finals de segle I ane, totes les parets de la comarca són fetes amb un lligam d'argila.

sondejos que s'ha realitzat a tocar de l'església, a la cantonada sudoriental, es va poder documentar que les estructures del fòrum estaven tallant sengles estrats anteriors. El més inferior presentava materials amb la típica decoració cerdana. En canvi, el que estava a sobre i directament tallat pels fonaments de les estructures augustals, oferia uns materials propis dels segles II-I ane (ceràmiques ibèriques a torn, reduïdes i oxidades i una protoaretina²⁷¹)



A l'esquerra, inscripció en marbre, A la dreta, tresoret de monedes tardorromanes. Ambdós, recuperats de les Colomines (fotos: Jordi Guàrdia)

Pel que fa a les Colomines B, els murs documentats estaven lligats amb argila, i conformaven uns hàbitats urbans d'entre finals de segle I ane fins al segle II dne. També, com en el cas del sector A, en els materials dels nivells formatius s'identificaven algunes produccions pròpies dels segles II i I ane (les importacions italianes, les ibèriques reduïdes i oxidades,...). La xarxa estructural es dimensionava clarament a partir de la primera meitat de segle I dne, moment en el qual es configurava clarament un espai urbà luxós, tal vegada amb la presència d'unes termes (OLESTI *et alii*, 2015; i GUÀRDIA *et alii*, 2016).

Interpretació i Cronologia: les restes de les Colomines demostren que estem davant de les restes de l'antiga *Iulia Libica*, i d'entre aquestes el Fòrum i una zona

²⁷¹ Aquest és el terme que fan servir els seus investigadors. Concretament, es tracta d'un fons ceràmic que presenta vernís roig a l'interior i negre a l'exterior.

residencial urbana. Ambdues, corresponents als sectors A i B respectivament, s'haurien començat a bastir en època augustal. Així mateix, per nosaltres el més significatiu és la presència d'uns nivells arqueològics clarament anteriors a aquest teixit urbà, els quals mostren una ocupació de la zona des del Primer Ferro.

Interpretació del jaciment de Llivia. Després d'haver vist tots els "jaciments" del nucli poblacional de Llivia i del turó que el domina, el Puig del Castell, voldríem fer un petit parèntesi en la seriació de jaciments arqueològics cerdans que estem fent, per tal de fer una correcta valorització qualitativa de la realitat arqueològica de Llivia. Efectivament, molts d'aquests jaciments que hem anomenat suara estan així diferenciats ja que responen a intervencions arqueològiques disperses en el temps, però sobretot a una certa distància entre ells. Tanmateix, els resultats sovint mostren les mateixes fases evolutives, i unes interpretacions històrico-arqueològiques ben similars. Talment, hi ha una constatació prou evident, i és que totes les estructures i elements que es corresponen a les fases imperials romanes, s'han de relacionar amb la *civitas* de *Iulia Libica*. Les restes romanes de les Colominas, del Camí Ral, del Carrer dels Forns, i fins i tot de cal Berrier, són petites porcions del que havia estat l'antic municipi o el seu *suburbium* més immediat. Per tots aquests motius, nosaltres pensem que al nucli poblacional de Llivia cal parlar d'un únic jaciment-assentament, el qual hauria tingut una primera ocupació en les etapes del Bronze Final-Primer Ferro. Aquest hauria anat evolucionant, sempre amb una ocupació permanent, esdevenint finalment la ciutat romana de *Iulia Libica*²⁷². I en aquest sentit, nosaltres pensem que en parlar del jaciment de Llivia, com un tot unificat, també cal incloure les restes del Puig del Castell, ja que ambdues zones (l'altiplà i la falda més immediata) eren part de la mateixa realitat conceptual en qualsevol de les seves fases. Anem a veure-ho de forma més detallada i argumentada.

²⁷² Aquesta simplificació en la interpretació dels jaciments romanes de Llivia ja ha estat exposada recentment per part dels seus investigadors (OLESTI *et alii*, 2015: 100).



Mapa del municipi de Llívia amb els diferents jaciments esmentats (Font: ICC)

Per nosaltres l'ocupació a la zona de Llívia s'iniciaria al Bronze Final o Primer Ferro, tant a la zona del Puig del Castell, com a sota de l'actual nucli històric. Certament, en els dos casos s'han recuperat fragments ben característics d'aquest període (ceràmiques amb *décor cerdan*, acanalats, llargues incisions, impressions i incisions per tota la superfície, etc.). Però només són això, peces ceràmiques sovint descontextualitzades no vinculades a cap element d'hàbitat, a banda de l'estructura de cal Berrier. Per aquest motiu, pensem que en el Bronze Final-Primer Ferro hi hauria un tipus d'assentament consistent en petits hàbitats dispersos, a dalt del turó i als seus peus, de dimensions familiars o suprafamiliars, però que en tot cas no arribarien a formar veritables poblats.

Així mateix, nosaltres creiem que amb posterioritat, ja en els segles íbero-ceretans, hi va haver una continuïtat en les ocupacions, ara sota unes fórmules urbanístiques i d'implantació evolucionades respecte de la fase anterior. Tal com hem vist amb els diferents casos arqueològics de Llívia on hi ha hagut una documentació arqueològica, per nosaltres es percep una continuïtat ocupacional evident. La recuperació de materials propis de l'època republicana (Campanianes A i B, ànfores itàliques, púnico-ebussitanes,...), però també de ceràmiques dels segles immediatament anteriors (com la mateixa Castulo Cup, del V-IV a ne, o les del taller de Roses, del segle III a ne) fan pensar que les dues zones haurien estat

permanentment ocupades. Però com seria aquesta ocupació? Com evolucionen els antics hàbitats dispersos en aquest moment? I també, com es relacionen les dues zones ocupades de Llivia? En aquest cas, tot i respondre al mateix assentament, creiem que hem de diferenciar l'assentament del Puig del Castell, del que hi haurà als seus peus. Al capdamunt del turó, per nosaltres les antigues cases disperses del Bronze Final evolucionarien vers un enclavament tipus *oppidum*. És obvi que d'aquest moment no comptem amb cap estructura que ens permeti parlar en aquests termes, i només tenim un grapat de ceràmiques descontextualitzades i en deposició secundària. Tanmateix, tenim tot un seguit d'elements que ens apunten cap a aquesta direcció.

Un primer és el topogràfic. Certament el turó de Llivia està en un punt especialment estratègic de la plana cerdana, avançat respecte al vessant, i dominant bona part de la meitat llevantina d'aquesta. El seu continuat, però gens sofert pendent permet una bona defensa natural a la vegada que també una ràpida comunicació amb les terres planeres. Davant d'aquestes característiques orogràfiques, pensem que l'enclavament havia de desenvolupar totes les potencialitats urbanístiques que l'altiplà oferia. En un moment, el segle IV ane, en què per nosaltres s'està implementant una nova xarxa d'assentaments, basat en els *oppida* i en l'ocupació dels punts elevats i estratègics de la plana cerdana, per nosaltres no s'entendria que no s'hagués aprofitat totes les possibilitats que el Puig del Castell permetia per estructurar un *oppidum* de rellevància.

Un altre factor, seria el que es deriva de l'anàlisi comparativa. Ja ho hem comentat, Oriol Olesti ja va fer notar l'any 2000 de la repetició d'un model que s'esdevenia amb les ciutats romanes de nova planta de la primera meitat de segle I ane: la fundació just als peus, o en un indret molt proper, d'un centre de referència indígena (OLESTI, 2000: 72-74; 2010: 44 i ss). En el cas de Cerdanya, i seguint aquesta pauta, la implantació de *Iulia libica* potser va poder estar condicionada per la prèvia existència d'un assentament de rellevància comarcal, del qual n'hauria heretat el nom, *Libia/Libica*.



Vista del Puig del Castell de Llivia. Darrera seu, la plana cerdana (foto Oriol Mercadal)

I finalment, també comptem amb les dades pròpiament arqueològiques. Efectivament, i tenint en compte el relatiu poc coneixement de les fases preromanes (almenys pel que fa a l'estratigrafia excavada), comptem amb uns materials prou significatius que es posicionarien al capdavant dels més luxosos de Cerdanya. Estem parlant de la copa àtica Castulo Cup²⁷³, els fragments del taller de Roses, o els exclusius fragments fets a mà però que podrien estar imitant unes peces de vaixel·la amb clara influència hel·lenística. Aquesta excepcionalitat en els materials, i recordem, sense haver excavat cap estructura d'aquest període, només pot respondre a la presència d'un assentament referencial, tal vegada capitalí, al puig de Llivia. De fet, aquesta és una hipòtesi que ja havien plantejat altres autors, i que nosaltres tan sols recollim i defensem (OLESTI/MERCADAL, 2005: 300; OLESTI, 2014: 332).

Però l'ocupació també existeix als peus del turó, als peus del suposat *oppidum* de *Libia/Libica*. En aquest sentit, les proves i arguments encara serien més evidents. Bona part de les ceràmiques que es correspondrien als segles V-II ane s'han localitzat en aquella zona (camí Ral, el carrer dels Forns, les Feixes de la Colomina, etc). Però a més, al camí ral es va documentar un mur que

²⁷³ Recordem que només existeixen 4 fragments d'origen àtic a tota la comarca: a banda del de Llivia, un al Castellot de Bolvir, un al Tossal de Baltarga i la copa pseudojònica de la Coma Peronella.

estratigràficament corresponia a la fase preromana, i a partir dels materials arqueològics podem situar en el moment iberoceretà. Per nosaltres és evident la permanent ocupació de la zona al voltant de l'església parroquial en els segles preromans. Ara bé, les pautes d'ocupació definitivament han canviat. Si en el Primer Ferro parlàvem d'un hàbitat dispers, ara es documenta un abandonament d'alguns petits nuclis i una reclusió centralitzada vers el centre poblacional. La intervenció a cal Berrier, amb el hiatus sense ocupació entre el bronze final i l'etapa tardorrepublikana és un bon exemple d'aquesta tesi. Dins d'un model que nosaltres pensem fou general a la comarca, a partir dels segles VI-V ane s'anaren abandonant els petits nuclis dispersos per concentrar-se a l'*oppidum*. Però com diem, els peus del turó de Llivia continuà ocupat, tal vegada amb unes funcionalitats subsidiàries al poblat del Puig del Castell. Així, tot entenent que ambdues realitats formarien part del mateix *oppidum*, *Libia/Libica*, caldria diferenciar la zona del Puig del Castell, segurament amb una concentració poblacional més evident, i unes característiques urbanístiques de poblat més desenvolupades, de la zona de la seva falda, amb una ocupació possiblement més especialitzada en la seva funcionalitat però en qualsevol cas, amb clara dependència i vinculació de l'anterior.

I en època republicana, les dues zones de *Libia/Libica* continuaren la seva evolució urbana. Pel que fa al capdamunt del puig, no sabem en quina direcció, però l'existència de les peces i dels fragments prototípics del període republicà (Campanianes A, B, parets fines, etc.) avalen la continuïtat de l'*oppidum*. Però pel que fa a les zones més baixes, l'hàbitat en aquell sector potser canvià funcionalment de manera considerable. La documentació de les sitges amb una cronologia dels segles II-I ane podria estar indicant que l'ocupació ceretana es reconvertís en un espai d'emmagatzematge massiu, evidentment vinculat a l'*oppidum* del turó, en un moment en què l'administració romana ja controla la producció, explotació i gestió dels recursos. A més, potser en aquestes dates, en algun moment del segle II ane, es reiniciaria una nova expansió en l'ocupació territorial. Així, les estructures de cal Berrier testimoniaríen una efectiva presència

de petits assentaments a la plana. Petites granges de funcionalitat clarament agrícola que s'anirien distribuint per l'àmplia vall cerdana, i sobretot per aquelles terres productivament més fèrtils. Aquest és un fenomen que no és exclusiu de Cerdanya. Contràriament, és un fenomen que el mateix Oriol Olesti ja definí en els termes de "Reassentament" de la població (OLESTI, 2000: 68-69). Segons aquest model, i d'una manera molt resumida, l'autoritat romana a partir de la segona meitat de segle II aniria afavorint una gradual ocupació de la població indígena pel territori, al marge dels nuclis poblacionals, de la que en resultaria una atomització parcel·lària, en un moment en què la cadena producció-emmagatzematge-gestió s'hauria trencat, i en què les formes productives estarien reglades per la nova administració romana. Nosaltres pensem que en aquest marc general, a Llivia (i com veurem, també en el territori cerdà), se seguirien les mateixes pautes de transformació.

Finalment, i pel que fa al sector als peus del turó, en època augustal s'iniciarien els treballs edilicis de la nova *Iulia Libica*, anul·lant qualsevol testimoni arquitectònic que hi hagués hagut amb anterioritat. Pel que fa a la zona del castell, si fem cas a la presència dels materials altimperials, haurem de concloure que l'ocupació tardorrepublikana continuà en funcionament (o potser amb unes altres funcionalitats?) durant el segle I d'ne²⁷⁴.

70. Conjunt de túmuls de Les Esqueres/Les Queres

Situació: X: 414935, Y: 4703690, Z: 1365m

Descripció: Consisteixen en un conjunt de túmuls d'entre 1.5 i 2m de diàmetre, i d'entre 0.25 i 0.7m d'alçada, que s'ubiquen molt a prop de l'agregat de Cereja, en el límit del terme municipal entre Llivia i Angostrina. Concretament, se situen a la zona coneguda com l'Oratori del Puig, en la vessant que mira cap a la vall del riu Angostrina. Els túmuls foren descoberts per Pierre Campmajó i Denis Crabol, i són fets de terra i pedres de granit. L'any 2004 es va sol·licitar fer una excavació

²⁷⁴ Esperem poder argumentar a bastament en el present treball aquesta proposta seqüencial també a nivell territorial i comarcal, fet que donarà més consistència a la proposta.

arqueològica preventiva però finalment no es va arribar a concedir. Segons Oriol Mercadal i Sara Aliaga es podria tractar de túmuls funeraris de l'Edat del Bronze (MERCADAL/ALIAGA, 2014: 487-488).

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar que les estructures corresponguin a túmuls funeraris del Bronze Final o del Primer Ferro.

71. Serra de Concellabre

Situació: X: 416714m, Y: 4700152m, Z: 1240m

Descripció: És la serra que fa de partió entre els municipis de Llívia i Santa Llocaia, i més que una serra es tractaria d'una terrassa avançada. El lloc concret se situaria en els terrenys que miren vers el Segre. Al Museu Cerdà es conserven uns materials (3 fragments) que provenen d'aquesta zona. Consisteixen en un fragment de ceràmica romana comuna, una sigil·lada indeterminada, i una peça amb vidriat intern de cronologia moderna. Per tant, dues unitats que ens portarien vers els segles altimperials romans.

Interpretació i Cronologia: A pesar de la migradesa evident del conjunt ceràmic conservat, la presència d'una sigil·lada podria significar l'existència d'un assentament a l'aire lliure d'època altimperial.

5.2.2.14. Estavar

72. Zona arqueològica de Bajanda

Situació: Els Querots: X: 418839m, Y: 4702807m, Z: 1473m.

Camps de l'Avenosa: X: 419640m, Y: 4702997m, Z: 1459m.

La Baladosa: X: 420339m, Y: 4703017m, Z: 1516m.

Descripció: Es tracta d'una zona arqueològica ubicada a la part nord del llogarret de Bajanda. Concretament se situa al vessant meridional del pujolet de la Baladosa, a banda i banda del Rec de l'Avenosa. De fet, consistirien en tres zones d'aquesta àmplia superfície, conegudes amb els noms de Els Querots, un esperó a la part més ponentina, els Camps de l'Avenosa, al marge dret del torrent

mencionat, i la Baladosa, al marge esquerre. En els tres llocs es detecten murs d'aterament fets en pedra seca, i petits abrics rocosos. Talment, s'hi recullen materials d'època protohistòrica. Els autors de la carta arqueològica proposen que es tractaria de terrasses antigues vinculades als llogarrets de Bajanda i Callastre. Malauradament, desconeixem on són els materials arqueològics i no els hem pogut consultar.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar en algun tipus d'assentament que hagués pogut haver-hi en època protohistòrica.

73.Via Romana de Callastre

Situació: X: 419414, Y: 4702330, Z: 1340m.

Descripció: Consisteix en un camí entallat a la roca, al nord de l'aldea del Mas de Callastre. És una antiga via que va des de Llivia al coll de la Perxa passant per la capella de Sant Vicenç. Al sòl hi ha mostres d'un ús intens de carretes. Pels autors de la carta es tractaria d'una via certament antiga, possiblement romana. Aquesta opinió ja fou plantejada per Padró en els seus primers treballs sobre la via romana de *Iulia Libica a Ilerda* (PADRÓ, 1976b: 142; i 1984: 70-72)²⁷⁵. I també seria aquest tram a què es referiria Oriol Olesti en el seu estudi sobre la centuriació romana cerdana. Olesti reforçava la hipòtesi per la troballa efectuada per Pierre Campmajó d'uns fragments de tègula ben a prop (OLESTI, 1993: 149-150). També, des del punt de vista etimològic, hi semblava haver una clara vinculació de Callastre amb les vies romanes, car aquest topònim, Callastre, podia tenir el seu origen en *callis*, o sigui, camí fondo. En època romana designava en el món rural un camí dedicat al pas dels ramats transhumants (ALIAGA *et alii*, 1998b, 267).

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades es fa difícil valorar si es tracta d'un tram de via o no, sobretot per la manca d'estratigrafies i de materials arqueològics recuperats directament. Ara bé, tenint en compte que Oriol Olesti considerà el tram

²⁷⁵ Tanmateix, si bé l'any 1976 pensava que per Callastre hi passaria la via principal, l'any 1984 conclouia que el tram esmentat consistiria en una via secundària.

com un possible *limites* del territori en el seu treball sobre la centuriació romana, i la possible derivació etimològica de Callastre en *callis*, un camí ramader, podríem pensar en un efectiu origen en època romana.

74. Església de Sant Julià d'Estavar

Situació: X: 417466, Y: 4702193, Z: 1220m.

Descripció: Església construïda a la segona meitat de seglel XII, moment del qual es conserva l'absis i el començament de la nau, essent la resta de modificacions posteriors. Georges Castellvi i Sabine Got-Castellvi van assenyalar l'existència de 8 grans blocs quadrangulars a la zona de l'absis, els quals no es corresponen amb l'aparell prototípic del romànic, i que també es manifesta a Sant Julià d'Estavar. Aquests, paral·lelepípedes i de grans dimensions, podrien correspondre a un antic monument, d'època romana, i que estiguessin reaprofitats en el basament medieval, tal com succeeix a les esglésies de Quadres o d'All, a Isòvol les dues.

Interpretació i Cronologia: Certament els blocs de l'església no semblen tenir una lògica constructiva dins la dinàmica medieval. Així, és ben possible que haguessin estat reaprofitats, sense poder aprofundir en la tipologia de l'assentament del lloc d'origen.

5.2.2.15. Targasona

75. Antic poble de Vilalta

Situació: X: 415256, Y: 4705844, Z: 1665m.

Descripció: Àmplia zona d'unes 25ha aproximadament, de la que en donà notícies Pierre Campmajó l'any 1978. És coneguda amb el nom de Clots de Vilalta, i situada al nord de la zona dels Caos de Targasona, just a ponent de la Central Solar Themis. Es tracta d'un despoblat medieval amb capella i cementiri al voltant, totalment abandonat i enrunat. Els anys 1978 i 1979, Pierre Campmajó hi va desenvolupar un seguit de campanyes de sondejos arqueològics, documentant l'existència del vilatge medieval, i la possible existència d'una ocupació de l'Edat

del Bronze. Altrament, entre abril i juny de l'any 2009 el Service Archéologique du Conseil Général des Pyrénées-Orientales, com a conseqüències de la realització d'unes obres d'ampliació de la Central Themis, va realitzar una campanya preventiva de sondejos arqueològics, aquest cop sota direcció de Christine Rendu, Carine Calastrenc i Oliver Passarius, confirmant el que ja havia apuntat Campmajó una trentena d'anys abans, i ampliant les seves implicacions històrico-arqueològiques. I encara després, l'arqueòleg Laurent Vidal, amb l'ajuda de Pascal Tramoni, dirigí la intervenció d'urgència durant dos mesos més a la part de les terrasses agrícoles, sense aportar noves dades a les que ja s'havien aconseguit en la diagnosi anterior. L'equip de Christine Rendu va realitzar un estudi detallat en una superfície d'unes 10Ha aproximadament, amb la realització de 55 sondejos arqueològics, 11 dels quals a l'antic vilatge i 44 a les terrasses agrícoles circumdants, i amb la contrastació cronològica de fins a 22 datacions radiocarbòniques. Les cales van poder determinar la presència de paleosòls agrícoles associats a marges d'aterrossament. De les 22 datacions, 9 oferien un resultat d'època prehistòrica i/o protohistòrica²⁷⁶. De totes maneres, els resultats es concentraven en el neolític mig, entre el 3800 i el 3350, i el bronze mig-final, entre el 1500 i el 1100. En aquests períodes s'evidenciava una antropització intensiva de les terrasses agrícoles, associada a episodis de foc per l'obertura prèvia de les clarianes. La troballa d'un fragment ceràmic del període del primer Ferro permetia poder estirar l'ocupació del segon període fins a principis del primer mil·lenni ane. No obstant això, el fet més remarcable era la quasi total absència de materials ceràmics en les estratigrafies antigues, el que demostrava que la zona tan sols era un lloc d'explotació agrària, mentre que els hàbitats vinculats s'havien de localitzar en uns altres sectors.

Després d'un període de total absència de traces arqueològiques de més de mil anys, la localització d'un fragment àmfora africana semblava poder indicar certa ocupació de l'espai en els segles II-IV dne. Tanmateix, la següent datació

²⁷⁶ Els resultats foren: 4721-4491 cal ane, 3771-3640 cal ane, 3703-3526 cal ane, 3635-3376 cal ane, 1521-1383 cal ane, 1499-1314 cal ane, 1407-1191 cal ane, 1386-1123 cal ane.

radiocarbònica s'inciava a partir del segle VII dne (RENDU *et alii*, 2015). Altrament, i com no podia ser d'una altra manera, l'estudi també va completar el coneixement sobre l'antic vilatge medieval, i la posterior evolució en època moderna (RENDU *et alii*, 2010).

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim hem de pensar que es tractaria d'una ocupació a l'aire lliure de l'època del Bronze Final-Primer Ferro, vinculada a l'explotació agrícola de les terrasses.

76. El Serrat de Fontanilla

Situació: X: 418137m, Y: 4705364m, Z: 1605m.

Descripció: Es tracta d'un serrat ubicat al marge dret del Rec d'Èguet, al sud-est del nucli de Targasona. La zona arqueològica és una àmplia superfície d'unes 4.5ha, descoberta per Pierre Campmajó el 1975, en la que es combinen camps amb afloraments rocosos. S'hi recullen ceràmiques i làmines de sílex, i pel mateix Campmajó es tractaria d'un probable hàbitat protohistòric. Desconeixem on són els materials recuperats en superfície, i per tant no hem pogut contrastar la cronologia proposada.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar en un assentament de mitja muntanya habitat durant la protohistòria

77. Veïnat de Dalt

Situació: X: 418137, Y: 4705633, Z: 1619.

Descripció: Aquest jaciment es va conèixer el 1998, amb motiu de l'ampliació de la carretera D618 en el tram entre Targasona i Èguet. En aquestes obres van aparèixer unes restes les quals van suposar la realització d'una actuació arqueològica de salvament dirigida per Michel Martzluff. Es van poder documentar diferents forats de pal i petites fosses, de les que es recuperà un important conjunt ceràmic. El mobiliari extret consistia en una sèrie de vasos bicònics amb la vora exvasada i els colls ben perfilats, sovint decorats amb acanalats concatenats obliquament. A més, diversos fragments estaven decorats amb incisions en espina

de peix, i un fons de plat tenia acanalats horitzontals i verticals a l'interior²⁷⁷. Les característiques d'aquestes ceràmiques recordaven a aquelles de Llo, de Castellàs d'Odelló o de l'Avellanosa, les anomenades "à decor cerdan", i per tant se li suposava una cronologia de les etapes finals del Bronze o del Primer Ferro (CAMPMAJÓ, 2010: 33)²⁷⁸. El jaciment consistiria en un assentament a l'aire lliure realitzat amb materials periples (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 172).

Interpretació i Cronologia: Nosaltres també creiem que el lloc del Veïnat de Dalt es tractaria d'un assentament a l'aire lliure de mitja muntanya que hauria estat en funcionament durant el Primer Ferro ceretà.

78.Caos de Targasona nord

Situació: X: 415545m, Y: 4705500m, Z: 1605m.

Descripció: Es tracta d'una àmplia zona d'unes 42ha entre la carretera D618 i la comarcal 1620, a ponent del Mas Vilalta. En aquests terrenys existeixen nombrosos abrics rocosos dels quals s'han recuperat un nombre important de materials ceràmics i lítics. Pels autors de la carta arqueològica consistirien en uns hàbitats protohistòrics, del Bronze Final i Primer Ferro, en la línia dels propers assentaments de l'Avellanosa o el Veïnat de Dalt. Desconeixem on són els materials recuperats en superfície, i per tant no hem pogut contrastar la cronologia proposada.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar en un assentament de mitja muntanya i en abric, habitat durant les fases del Bronze i Primer Ferro cerdanes.

²⁷⁷ Aquest conjunt ceràmic està àmpliament publicat. Per la seva consulta podem posar d'exemple CAMPMAJÓ *et alii*, 2014a.

²⁷⁸ Tanmateix, més recentment els mateixos autors han matisat la cronologia d'acord amb la forta similitud amb els materials de l'Avellanosa, proposant que es tractaria d'un assentament centrat en el moment de transició entre el Primer i el Segon Ferro (CAMPMAJÓ *et alii*, 2014: 137).

5.2.2.16.Èguet

79. Zona del Mas de Sant Esteve

Situació: X: 419021m, Y:4705019m, Z: 1514m.

Descripció: Vasta zona a l'est del mas, d'unes 150ha aproximadament, a banda i banda del Rec de Sant Esteve, que conté nombrosos murets i closos de pedra seca. En aquests terrenys s'han recollit fragments de ceràmica des d'època protohistòrica fins a època contemporània. Desconeixem on són els materials recuperats en superfície, i per tant no hem pogut contrastar la cronologia proposada.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar en un assentament a l'aire lliure o en abric, de mitja muntanya, amb una cronologia àmplia, però que pot incloure les etapes del Bronze i Primer Ferro.

80. Dolmen del Pujolet

Situació: X: 419286m, Y:4705649m, Z: 1650m.

Descripció: Monument ubicat en uns jardins municipals d'Èguet, que fou donat a conèixer per Guy Rancoule. Es tracta de dues grans lloses separades entre elles uns 80cm, les quals tenen totes les característiques per pensar que haurien pogut formar part d'un dolmen. Semblaria que del lloc s'han recollit ceràmiques protohistòriques, eines de sílex i percutors. Segons els redactors de la carta es tractaria d'una sepultura protohistòrica. Desconeixem on són els materials recuperats en superfície, i per tant no hem pogut contrastar la cronologia proposada.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar en un monument megalític de mitja muntanya, amb una cronologia àmplia segurament centrada en el segon mil·lenni ane.

5.2.2.17.Font Romeu

81.Túmuls de Roca Flavia

Situació: X: 422871m, Y: 4703990m, Z: 1470m.

Descripció: Consisteixen en dos grans túmuls de 10m de diàmetre i 2m d'alçada i separats alguns metres entre ells. S'ubiquen molt a prop de la carretera N116, en una corba tancada que fa la traçada, just al marge esquerre del Rec de Bolquera, i a poca distància del Cofre de Roca Flàvia. El lloc fou descobert i donat a conèixer per Jean Abelanet, recollint material ceràmic que podia correspondre al Bronze Final o Primer Ferro d'unes trinxeres molt properes realitzades pels alemanys. Malauradament desconeixem on són aquells materials, i per tant no han pogut ser objecte de la nostra anàlisi.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar que es tracti de túmuls funeraris del Bronze Final o del Primer Ferro.

82.Camps de Pont de Bou

Situació: X: 422731m, Y: 4704384m, Z: 1496m.

Descripció: Consisteix en una vasta zona d'unes 50ha aproximadament, en la que s'hi observen murs de pedra seca i abrics a sota la roca. S'ubica al marge dret del riu Bolquera i a banda i banda del Rec de Rigaut. Dels terrenys s'han recollit materials ceràmics en superfície, en bona part d'època protohistòrica. Sembla que es tractaria d'un hàbitat dispers. Malauradament desconeixem on són els materials recuperats, i per tant no han pogut ser objecte de la nostra anàlisi.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar que es tracti d'un assentament, a l'aire lliure o en abric, de caràcter dispers, amb una cronologia protohistòrica.

83. *Oppidum* de Vià

Situació: X: 421481m, Y: 4704174m, Z: 1481m

Descripció: Consisteix en una esplanada de planta circular, d'uns 5000m², ubicada al sud-est del nucli de Vià, que s'eleva uns metres respecte al seu entorn immediat, al marge dret de Torrent de l'August. Pierre Campmajó i Christine Rendu, van recollir ceràmiques protohistòriques en unes prospeccions superficials que hi realitzaren. Per ells es podria tractar d'un hàbitat de població concentrada, un *oppidum* (CRABOL, 1986, 60). Malauradament desconeixem on són els materials recuperats, i per tant no han pogut ser objecte de la nostra anàlisi.



Vista de la petita elevació coneguda com l'*oppidum* de Vià

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar que es tracti d'un assentament a l'aire lliure de població concentrada. De fet, és la morfologia del lloc la que ens portaria a pensar en un hàbitat concentrat, ja que s'eleva un xic respecte de l'entorn. Sense més precisions, hem de considerar que podria situar-se en qualsevol moment del primer mil·lenni a.n.e.

84. Túmul de Bac d'Amunt (o de Galamanay)

Situació: X: 422325, Y: 4703717, Z: 1487.

Descripció: Descobert en unes prospeccions realitzades per Pierre Campmajó i Christine Rendu els anys 90, l'estructura s'ubica en els plans coneguts amb el nom de Bac d'Amunt, molt a prop del lloc de Galamanay, d'aquí la duplicitat del nom. Consisteix en un túmul de 15m de llargada per 12m d'amplada, amb una altura màxima d'un metre. Algunes pedres delimiten el túmul en el seu perímetre. Al sud i a l'est hi ha tres altres petits túmuls, amb uns diàmetres més petits d'entre 2 i 5m. Al centre de cada túmul hi ha una pedra enclavada. Dels terrenys on s'ubiquen, en una superfície d'uns 300m², s'han recollit una dotzena de fragments de cronologia protohistòrica. Pels autors de la descoberta hauria de tractar-se d'unes sepultures del segon mil·lenni ane, o de principis del primer ane. Malauradament desconeixem on són els materials recuperats, i per tant no han pogut ser objecte de la nostra anàlisi.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar que es tracti d'un túmul funerari del Bronze Final o del primer Ferro.

85. Lo Castellà

Situació: X: 420702m, Y: 4704988m, Z: 1558m.

Descripció: Consisteixen en uns terrenys a la l'esquerra de la carretera D29 entre Odelló i Vià, en un punt on la traça fa un lleuger meandre, i que tenen una visió dominant de la plana. L'any 1963²⁷⁹, en el marc d'unes obres de construcció, Jean Abelanet va prospectar la zona, i en una àrea de diverses hectàrees va recollir nombrosos fragments que presentaven la que posteriorment es denominà com a "decoració cerdana". En un primer moment Jordi Rovira pensà que s'havien d'adscriure en un període ampli d'entre el Bronze Mig i Final (Rovira, 1976, 63; i 1977: 96-97). No obstant això, l'estudi complet²⁸⁰ dels mateixos el feren el propi

²⁷⁹ Aquesta dada ens la dona Jordi Rovira en la seva tesi de llicenciatura (ROVIRA, 1977: 96).

²⁸⁰ Val a dir que els materials ja van ser citats i nombrats en un estudi que Denis Crabol realitzà sobre els materials ceràmics cerdans de la Segona Edat del Ferro, identificant-los en la fase final del Bronze o ja en el Primer Ferro (CRABOL, 1986, 60).

Jean Abelanet conjuntament amb Pierre Campmajó, els quals publicaren els resultats en el marc del VII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (CAMPMAJÓ/ABELANET, 1988). En aquest treball, i d'acord amb el coneixement que ja se sabia altres llocs com l'Avellanosa o Llo, van poder establir que la decoració cerdana s'iniciaria a finals del segle IX o principis del segle VIII, i tindria el seu període d'efervescència durant el Primer Ferro, coincidint amb l'ocupació al Castellà. Del conjunt en destacaven les urnes amb les vores exvasades i un cordó digitat per sota, les decoracions incises en espina de peix, els acanalats a la part superior de la peça també en espina de peix, i els acanalats interns en traces horitzontals i verticals de manera alternativa, un motiu conegut com *en métope*, i que també es localitza a Llo i al Veïnat de Dalt de Targasona (CAMPMAJÓ, 2010: 34).



Vista general de la zona de Lo Castellà d'Odelló

Finalment, en el marc del projecte de recerca de Pierre Campmajó de la Cerdanya francesa pel període 2011 a 2013, es va realitzar una campanya de sondejos arqueològics, dirigida per Delphine Bousquet i Jérôme Kotarba, en la que es va prospectar i intervenir en unes 4,5ha de superfície (BOUSQUET *et alii*, 2013; CAMPMAJÓ *et alii*, 2014c). En aquests treballs van observar l'existència de diversos trams de murs en el perímetre de l'esplanada, el que segons ells indicaria l'existència d'un cert tancament a l'indret²⁸¹. Pel que fa a l'ocupació, van localitzar algunes estructures muràries de diferents mesures, algunes cubetes, forats de pal i altres retalls en el subsòl, que evidenciaven la permanent habitació del lloc. I també van poder documentar una successió estratigràfica que permetia veure una evolució cronològica de l'assentament. La fase més antiga consistiria en la del Primer Ferro. Efectivament, van localitzar alguns nivells amb una exclusiva presència de materials a mà d'aquest moment (segles VII-V ane). En les decoracions dels materials es podia destacar els cordons digitats, les incisions externes obliqües, els acanalats exteriors, la combinació d'acanalats i incisions, les petites incisions horitzontals, les petites digitacions a tota la superfície, les incisions en espina de peix²⁸², o els cordons amb incisions o impressions per sobre²⁸³. Tanmateix, també es van identificar alguns estrats amb materials realitzats a mà barrejats amb altres propis del Segon Ferro, indicant una clara continuïtat en l'ocupació. D'aquest període van inventariar tres fragments d'àmfora ibèrica, 15 ceràmiques comunes tornejades, un d'àmfora itàlica, un d'àmfora tarraconesa, i una sudgàlica de la forma 36, tot plegat, englobant els segles II ane a I dne. Finalment, la localització d'una ceràmica clara D també evidenciaria una ocupació en època tardoantiga.

Amb tot això, els autors consideraven que es tractaria d'un hàbitat del Primer Ferro, amb una durada relativament curta, que podríem situar en els segles VI-V ane (CAMPMAJÓ *et alii*, 2014c: 68). Posteriorment, el lloc tornaria a ser ocupat en el

²⁸¹ BOUSQUET *et alii*, 2013: 10.

²⁸² Val a dir que només van recollir dos fragments del motiu més característic de la "décor cerdan", dada que per ells podria significar que en un moment avançat del Primer Ferro deixés de ser una decoració prototípica a Cerdanya (BOUSQUET *et alii*, 2013: 129 i ss).

²⁸³ BOUSQUET *et alii*, 2013: 129-139.

Segon Ferro, a partir del segle II ane, perdurant fins a la primera centúria de la nostra era. És probable que en el lloc encara hi hagués un últim assentament en època tardoantiga.



Vista del coll de la Perxa des d'Odelló

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és evident que ens trobem davant d'un assentament a l'aire lliure en una zona de la plana cerdana propera als límits costers del vessant muntanyós. Amb l'actuació realitzada i amb el recull ceràmic fet al llarg dels anys, és innegable l'ocupació en el Primer Ferro, i concretament durant els segles VI i V ane. Tanmateix, i a diferència dels autors que més recentment hi han treballat, volem deixar la porta oberta a la possibilitat que hi hagués hagut una certa continuïtat en l'assentament més enllà del segle V ane, concatenant-se amb la fase tardorrepublikana. Diferents elements d'anàlisi ens ho fan pensar. Un primer factor el tenim en la delimitació del jaciment amb un mur de tancament, el qual malauradament no ha pogut ser datat, però que segons sembla seria d'època antiga. Podríem pensar que es correspon amb la fase protohistòrica del jaciment, però certament del Primer Ferro a Cerdanya no es

coneixen estructures que puguem assimilar a “muralles”, i per tant seria una possibilitat força remota. Però també podríem pensar que es correspon a la fase d'inici de la implantació romana. Tanmateix, la delimitació d'un assentament de caràcter agrícola i rural amb un clos murat tampoc es correspondria amb el model d'ocupació republicà²⁸⁴. Conseqüentment, també seria estrany que el clos fos d'època romana. Per tant, i en resum, si com sembla el perímetre murat no es correspon a la fase del Primer Ferro ni tampoc a la republicana, podem pensar que es correspondria a la fase entremig de les dues, la ibèrica. De fet, el tancament d'un assentament respon prou bé a l'esdevenir dels primers segles de la Segona Edat del Ferro, un moment en què, al Castellot de Bolvir per exemple, s'ha demostrat que s'està produint un procés d'enclaustrament d'alguns assentaments. Un segon element d'anàlisi és que els propis autors mencionen que la documentació d'estrats, posteriors a la fase del Primer Ferro, que contenen una exclusiva presència de material a mà, o amb molt poques ceràmiques tornejades²⁸⁵. Aquestes característiques en el registre material es troben ben documentades en els estrats dels segles IV i III del Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga, i no cal esperar als períodes republicans per trobar-les. I finalment, cal fer esment dels condicionants de la intervenció del 2013, a partir de sondejos. Aquest tipus d'actuacions comporten un reflex prou limitat de la realitat arqueològica. Però també cal considerar la poca potència estratigràfica en molts sectors de l'assentament, de només 20cm en algun cas, el que feia que tot el conjunt ceràmic estigués completament barrejat. Conseqüentment, per nosaltres no és descartable una continuïtat d'ocupació a partir del segle V ane, que enllacés amb la fase tardorrepublicana. En aquest sentit els materials ceràmics no deixen lloc a dubtes, i ens evidencien una efectiva ocupació de l'enclavament a partir del segle II ane. La poca entitat de les estructures muràries, i la manca d'elements de *militaria*, o específics d'algun tipus d'activitat manufacturera, semblarien indicar que es tractaria d'un assentament de caràcter rural, possiblement vinculat a tasques agrícoles.

²⁸⁴ I en aquest cas no s'han trobat elements pel període romà que facin pensar en un altre tipus d'assentament que no sigui de tipus rural.

²⁸⁵ BOUSQUET *et alii*, 2013: 81-82.

86. *Oppidum* del Serrat de la Creu

Situació: X: 421502m, Y: 4705014m, Z: 1590m.

Descripció: Es tracta d'un promontori envoltat de murs de pedra seca, en una zona d'uns 3200m² de superfície. El 1984 Denis Crabol hi va efectuar set sondejos arqueològics. No fou possible la localització d'estructures però sí la recuperació de fragments ceràmics i lítics. La similitud dels materials amb els de l'Avellanosa, Lo Castellà i altres llocs cerdans, féu que es considerés un lloc amb una ocupació del Primer Ferro (CRABOL, 1986: 59). La menció d'"*oppidum*" dels autors vindria donat més en un sentit geogràfic (per ubicar-se en un lloc lleugerament encimbellat), que no conceptual (desenvolupament poblacional, presència d'estructures defensives,...). Malauradament desconeixem on són aquells materials, i per tant no han pogut ser objecte de la nostra anàlisi.



Al fons, promontori de l'*oppidum* del Serrat de la Creu

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenimensem que es tractaria d'un assentament a l'aire lliure, lleugerament encimbellat, en una zona de la plana cerdana propera als límits costers del vessant muntanyós. I cal pensar que hauria estat ocupat durant el Primer Ferro.

87. Cofre de Roca Flavia

Situació: X: 423232m, Y: 4704074, Z: 1507m.

Descripció: Ubicat en uns camps al marge esquerre del Rec de Bolquera, ben a prop de la carretera N116, en uns terrenys coneguts amb el nom de "Els Pasquerets". L'estructura fou descoberta per Jean Abelanet, però la van donar a conèixer Pierre Campmajó i Alain Bousquet en el marc de VII Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà (CAMPMAJÓ/BOUSQUET: 1988: 72 i ss). Consisteix en una caixa de planta quadrangular, de 1.4 de costat, conformada per 4 lloses verticals enclavades al terreny. Tot i que hi mancava la llosa de coberta i el túmul estaria totalment erosionat, pels autors de la carta es tractaria d'un sepulcre megalític de cronologia protohistòrica.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar amb un monument megalític de caràcter funerari, amb una cronologia genèrica de l'Època del Bronze o del Primer Ferro.

5.2.2.18. Bolquera

88. Pla de la Creu

Situació: X: 423045m, Y: 4707337m, Z: 1782m.

Descripció: Es tracta d'una zona ja bastant a prop del coll de la Perxa, situada a uns pocs kilòmetres lineals de distància. Concretament es localitza al vessant est del Roc de la Calma, a l'extrem dels contraforts meridionals del Massís del Carlit, en el curs superior del Tet. Per tant, des del Pla de la Creu es té un cert control sobre la capçalera del Tet, riu articulador de la comarca del Conflent i que traça la via que enllaça Cerdanya amb el Rosselló, i també té un relatiu domini visual del Coll de la Perxa, punt clau de la via històrica.

Fou localitzat en prospecció superficial per Christine Rendu, recuperant materials ceràmics, i entre juliol i setembre del 2006 fou objecte d'una intervenció arqueològica de salvament per part de l'INRAP, dirigida per Jérôme Kotarba. En aquesta es van identificar dues carboneres i un fons de cabana de 6m². El conjunt

ceràmic presentava força homogeneïtat, amb una gran similitud amb els materials localitzats a l'Avellanosa d'Angostrina, al Veïnat de Dalt de Targasona, o a Llo, i per tant, amb una forquilla cronològica centrada en el Bronze Final o Primer Ferro²⁸⁶. Aquesta cronologia relativa es va poder confirmar amb un estudi radiocarbònic que oferí una datació calibrada de 801 a 549 ane (CAMPMAJÓ, 2010: 30)²⁸⁷. L'any 2009 s'hi realitzà una segona intervenció, també per part de l'INRAP, en aquest cas dirigida per Julian Vial. La construcció d'una residència de turisme va motivar l'excavació d'uns 1100m² de superfície amb un caràcter preventiu i de salvament, constituint la primera gran excavació extensiva d'urgència a la Cerdanya francesa. En la intervenció es va documentar diferents elements. D'una banda, es van documentar una sèrie de murs lligats perpendicularment entre ells formant una "Z". Per Vial no es tractaria del tancament de l'hàbitat o de simples closos pastorals, sinó que pel fet de situar-se en canvis bruscs del terreny, s'haurien d'entendre com uns murs de contenció i aterrossament²⁸⁸. El primer feia dos metres de gruix i 18m de llargada; el segon, presentava un gruix de 2.5m i tenia una llargada de 35m; del tercer es conservaven 11m de llarg i tenia un gruix d'un metre d'amplada; i el quart també feia uns 11m de llarg i només tenia 0,5m d'amplada. Eren fets amb blocs de pedra sense desbastar i no semblaven formar paraments regulars. D'altra banda, un dipòsit domèstic de rebuigs amb molt material arqueològic, del qual es podia destacar dos motlles de bronze per fer *épingles* i un bloc d'hematita²⁸⁹. La ceràmica, més enllà de la seva originalitat i decoracions, semblava tenir afinitats amb la del Rosselló. Bàsicament es recollien copes i urnes. Les primeres eren majoritàriament hemiesfèriques, de paret convexa o troncocòniques, amb el perfil i la vora rectes, a vegades fins i tot un xic reentrant. Eventualment podien estar decorades amb una línia incisa per sota la vora, amb acanalats externs, o també podien presentar un bisellat a la vora. Les urnes podien ser de coll curt i divergent, o de coll recte, amb nanses o agafadors

²⁸⁶ Val a dir que també es recuperà un únic fragment de ceràmica africana de cuina, el que podria indicar una ocupació puntual en època imperial romana. Tanmateix, en la gran intervenció d'uns anys després no se'n documentà cap (VIAL, 2009: 30).

²⁸⁷ En aquesta mateixa obra podem trobar, per exemple, els materials ceràmics recuperats d'aquella intervenció.

²⁸⁸ VIAL, 2009: 33 i ss.

²⁸⁹ L'hematita conté bàsicament mineral de ferro.

entre l'espatlla i el coll. Les decoracions eren a partir d'un o dos cordons aplicats, incisos o digitats, sanefes d'incisions en espiga, també les digitacions i incisions, just només al llavi, o per tota la superfície. També van identificar uns grans contenidors de panxa ovoide, desconeguts a Cerdanya, però amb paral·lels al Llenguadoc Occidental i al Rosselló durant el Primer Ferro²⁹⁰. I finalment, també van recuperar alguns gobelets, vasets, tapadores discoïdals, i un gresol.

En definitiva, pels autors que han treballat el jaciment, es tractaria d'un assentament de mitja muntanya de tipus perenne, amb una clara vocació i producció agrícola (testimoniada pels murs d'aterrament, però també per les grans gerres d'emmagatzematge localitzades), que també tindria una segona vessant metal·lúrgica i de treball del bronze i el ferro. El conjunt es dataria entre els segles VII i VI ane (VIAL, 2009: 68; MARTZLUFF *et alii*, 2014: 171).

Interpretació i Cronologia: Les diferents intervencions realitzades al Pla de la Creu de Bolquera mostren que es tractaria clarament d'un assentament de mitja muntanya de tipus permanent i sedentari, que s'hauria de situar en els segles VII-VI ane. En aquest cas, nosaltres estaríem d'acord amb les consideracions de Julian Vial pel que fa a la funcionalitat i a la dedicació de l'hàbitat. Si bé molt probablement tindria un paper destacat en la ramaderia productiva i en la transhumància vertical, també cal fer notar la importància de l'activitat agrícola, manifestada amb l'existència de terrasses, i d'uns grans contenidors per emmagatzemar. Talment, una tercera branca productiva se centraria en el treball metal·lúrgic. Els motlles d'*épingles* de bronze, el bloc de mineral de ferro, i el gresol serien testimonis d'una metal·lúrgia i elaboració d'utensilis de bronze i ferro.

89. Casa del Pla de la Creu

Situació: X: 423157m, Y:4707224m, Z: 1769m

Descripció: Jaciment descobert en el marc de la construcció d'una casa al Pla de la Creu a finals dels anys 80, just a tocar de la carretera D618. Concretament, la

²⁹⁰ VIAL, 2009, 46 i ss.

casa s'ubicava a uns 80m on posteriorment es va identificar el jaciment del Pla de la Creu. Com a resultat d'aquestes obres el propietari dels terrenys donà a Pierre Campmajó dues caixes de materials ceràmics protohistòrics, en els que es podien diferenciar fragments amb l'anomenada decoració cerdana, dos molins i escòria de ferro. També, el mateix Campmajó va constatar la presència de nivells arqueològics a una fondària d'entre 1 i 2m respecte al ferm original. Per Pierre Campmajó correspondria al mateix jaciment que el Pla de la Creu i per tant formaria part d'un hàbitat protohistòric. Malauradament desconeixem on són els materials recuperats, i per tant no han pogut ser objecte de la nostra anàlisi.

Interpretació i Cronologia: Per part nostra, també ens sembla evident d'equiparar aquest jaciment amb el del Pla de la Creu. Conseqüentment, es tractaria d'un assentament a l'aire lliure de mitja muntanya, d'ocupació permanent, centrat en activitats pecuàries, agrícoles i metal·lúrgiques, amb una cronologia dels segles VII-VI ane.

90. Dolmen del Camí Ramader

Situació: X: 425478m, Y:4707049m, Z: 1649m.

Descripció: Dolmen ubicat en un túmul tallat pel camí, a la zona del Pla de Barrés, a l'esquerra de la carretera D618. Consisteix en una estructura de tres lloses més una quarta de coberta, tot plegat ocupant una superfície de 2m de llargada per 1.5m d'amplada. Pels autors de la carta arqueològica es tractaria d'una sepultura protohistòrica. No es té constància que s'hagin recuperat materials arqueològics.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, és possible pensar que es tracta d'un megàlit amb funcions funeràries, de les etapes del Bronze o primer Ferro a molt estirar.

5.2.2.19.Sant Pere dels Forcats

91. Roca d'escalada del Molí del Riu

Situació: X: 427790m, Y:4704410m, Z: 1598m.

Descripció: Zona ubicada al lloc del Molí del Riu, al sud de Sant Pere dels Forcats, i a la falda dels grans massissos que delimiten el vessant sudoriental cerdà. El lloc es troba a quasi un kilòmetre del pas de la Perxa, del qual hi ha una bona visibilitat. El jaciment consisteix en la part superior d'un front rocós, d'uns 4m² de superfície, en la que s'han recollit ceràmiques protohistòriques en prospecció superficial. Pels autors de la carta arqueològica, i en virtut de les seves condicions topogràfiques, podria tractar-se d'una posta de vigilància de cronologia preromana. Malauradament, desconeixem on es troben els materials, i per tant no hem pogut fer-ne la seva descripció.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades, és possible pensar en un petit lloc de control i vigilància del coll de la Perxa, amb una cronologia del primer mil·lenni ane.

5.2.2.20.Eina

92.Zona Nord de la Mosquera

Situació: X: 423576m, Y: 4703624m, Z: 1536m.

Descripció: Consisteixen en uns petits munts de roques circulars en una zona una mica més al nord de l'anterior, al balcó esquerre del riu d'Eina. Després d'unes campanyes de prospecció que Delphine Bousquet realitzà el 2008 en el marc de la seva tesi doctoral, va poder identificar algunes zones d'Eina amb materials superficials, que podien ser potencials jaciments arqueològics. La zona nord de Mosquera n'era un d'ells. Així, l'any 2009, la mateixa Delphine Bousquet realitzà en aquest sector un sondeig arqueològic. Els resultats no foren molt satisfactoris, ja que l'estratigrafia antròpica es mostrava quasi inexistent, i els materials ceràmics no eren gens concloents. Tanmateix, una datació radiocarbònica oferí

uns resultats de 967-808 ane. (BOUSQUET *et alii*, 2014c, 154-158). Com en el cas anterior, aquesta cronologia absoluta d'un fragment de carbó permetia pensar a l'autora en un hàbitat permanent ocupat entre finals del segon mil·lenni ane i principis del següent.



Imatge de la zona nord de la Mosquera

Els materials ceràmics també es troben al dipòsit de Sallagosa. I com els del sondeig de la Mosquera, consisteixen en uns pocs fragments informes sense cap tipus de decoració ni forma. Amb tot, certament es fa difícil de proposar una adscripció cronològica, a banda de situar-los de forma genèrica a finals del Bronze o de l'Edat del Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim hem de considerar que es tractaria d'un assentament a l'aire lliure de mitja muntanya, amb una ocupació entre finals del bronze i el Primer Ferro.

93. Dolmen de Lou Pou

Situació: X: 424363m, Y: 4703589m, Z: 1558m

Descripció: Ubicat a una zona coneguda com La Llosa, al balcó dret del riu d'Eina, consisteix en un cofre enterrat sota un túmul d'onze metres de diàmetre aproximadament. Del túmul s'observaven dues lloses verticals enclavades, perpendiculars entre elles, les quals sobresortien de l'estructura uns pocs centímetres, i que conformaven un espai quadrangular de 1.5m de costat. L'any 1986 Pierre Campmajó hi dirigí una excavació arqueològica, localitzant a la zona sud i a l'est dos petits murs de pedra seca, i un altre petit cofre al fons de tot, mesurant 40 per 30cm, realitzat amb quatre pedres planes col·locades verticalment. Els únics materials arqueològics recuperats foren uns pocs fragments d'ossos calcinats, recuperats de l'interior de la petita caixa de lloses interior. Una datació amb c14 oferí uns resultats de finals del III mil·lenni ane. Per tant, per l'autor s'hauria de considerar una sepultura megalítica del neolític final.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim hem de considerar que es tractaria d'una sepultura megalítica de mitja muntanya del neolític final.

94. Dolmen del Molí

Situació: X: 423603m, Y: 4703864m, Z: 1522m

Descripció: Ubicat a la part superior del barranc dret del riu d'Eina, molt a prop de la seva unió amb el Bolquera, i en una zona coneguda com el Molí. Consistia en un túmul de pedres d'uns 9m de diàmetre, a l'interior del qual sobresortien tres grans lloses de pedres enclavades que conformaven una caixa, mancant tan sols la peça de l'oest, i la de coberta. Presentava unes mesures de 1.6m per 1.4m per cada costat. Val a dir que originalment un canal de regadiu fet recentment partia el túmul en dues meitats iguals. L'any 1986 Pierre Campmajó hi dirigí una excavació arqueològica, de la que tan sols va poder recuperar un fragment de vas bicònic. Per Campmajó, tot i no haver recuperat cap resta humana, es tractaria d'una sepultura megalítica que hauria de correspondre al Bronze Antic o Mitjà.

Malauradament, al Dépôt de Sallagosa no hem pogut localitzar aquest fragment ceràmic.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim hem de considerar que es tractaria d'una sepultura megalítica de mitja muntanya del Bronze Antic o Mitjà.

95. Dolmen dels Pasquarets

Situació: X: 423958m, Y: 4704219m, Z: 1563m

Descripció: Ubicat a la planura existent entre els rius Eina i Bolquera, a la partida coneguda com els Pasquarets. També conegut amb el nom del Dolmen de la Borda d'Eina. Descobert i excavat per Jean Abelanet l'any 1960²⁹¹, consistia en un túmul d'uns 30m² aproximadament de superfície, a l'interior del qual hi havia tres grans blocs de pedres enclavats verticalment formant una caixa. La peça de l'oest no es va localitzar, així com tampoc la coberta²⁹². Segons sembla el túmul estava totalment remenat, ja que es van recuperar materials antics però també de ben moderns. Pel que fa als antics assenyalen la ceràmica protohistòrica, d'entre la que hi destacava les vores decorades amb digitacions al llavi, les làmines de sílex, una conta d'esteatita, i una perla feta amb pasta vítria de color blau (Rovira, 1976: 66). Pels autors de la Carta Arqueològica es tractaria d'una sepultura megalítica que hauria de correspondre al Bronze Antic. Així mateix, Padró, a partir de la presència de les vores decorades considerava que aquest túmul (i molts altres de la comarca) podia arribar a una cronologia de fins al Bronze Final (PADRÓ, 1976c: 93) Malauradament, al Dépôt de Sallagosa no hem pogut localitzar els materials ceràmics.

²⁹¹ En la carta arqueològica de la zona francesa, realitzada per l'equip de Pierre Campmajó, se'ns diu que el dolmen fou excavat per Jean Abelanet vers el 1960. Tanmateix, en un article de Jordi Rovira del Primer Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà, menciona que fou descobert i excavat pel mateix Abelanet l'any 1973 (ROVIRA, 1976: 66), dada que també exposa Oriol Mercadal en un article recent (MERCADAL, 2009: 618). De totes maneres, preferim fer cas de l'opinió dels primers, ja que foren els que més directament van tractar i treballar amb Jean Abelanet.

²⁹² Actualment l'estructura és visitable, i s'hi observa una coberta monolítica a sobre. Tanmateix aquesta hi va ser col·locada amb finalitats turístiques pel Grup de Recerques Arqueològiques i Històriques de Cerdanya, després de ser transportada des de 800m lluny de distància.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim hem de considerar que es tractaria d'una sepultura megalítica de mitja muntanya que podria haver estat en ús durant tot el període del Bronze.

96. Túmul del Bosc de Roland

Situació: X. 424323m, Y: 4703949m, Z: 1579m.

Descripció: Ubicat també a la gran zona dels Pasquarets, i més concretament molt a prop del lloc de les Comes del Pallat, consisteix en un túmul molt arrasat, de planta ovalada, d'uns 10m de llargada per 6m d'amplada. Semblaria que del lloc s'hauria recuperat en superfície fragments ceràmics protohistòrics i petits objectes de bronze. Hom considera que es tractaria d'una sepultura protohistòrica de l'edat del Bronze. Malauradament desconeixem on són dipositats aquests materials, i per tant no n'hem pogut fer les valoracions oportunes.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim hem de considerar que es tractaria d'una sepultura de mitja muntanya de finals del Bronze o del Primer Ferro.

97. Túmul del Pla de Bac Número 1

Situació: X. 423733mm, Y: 4702794m, Z: 1609m.

Descripció: Ubicat a la gran esplanada del Pla del Pla de Bac, en el seu sector més meridional, ja gairebé tocant a la carretera comarcal D33 d'Eina a Llo. Consisteix en un túmul de planta circular, d'uns 6m de diàmetre i 0.6m d'alçada conservada. En diferents prospeccions superficials s'han recuperat alguns fragments ceràmics fets a mà de, de cronologia protohistòrica, que han fet pensar que es tractés d'una sepultura protohistòrica. Aquests fragments ceràmics estan dipositats al Dépôt de Sallagosa, i efectivament consisteixen en uns fragments modelats informes i sense decoració. Tanmateix, les pastes i acabats de les peces recorden les produccions del Bronze.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim es pot pensar que es tractaria d'una sepultura de mitja muntanya de finals del Bronze o del Primer Ferro.

98. El Pla de Bac

Situació: X: 423795m, Y:4702817m, Z: 1611m.

Descripció: Jaciment ubicat en una gran esplanada del Serrat de Sant Miquel, als peus dels massissos dels pics d'Eina i de Finestrelles. Consisteix en un abric rocós d'uns 15m de llargada per 10m de fondària, del qual s'havien recuperat en superfície alguns fragments ceràmics.



Zona del Pla de Bac

Els anys 1985 i 1986 Denis Crabol va efectuar-hi sengles actuacions arqueològiques, recuperant un conjunt ceràmic d'època prehistòrica i del primer Ferro (CRABOL, 1986: 60). Una datació radiocarbònica oferí uns resultats de finals del quart mil·lenni ane. Així doncs, es tractaria d'un campament temporal ocupat

amb certa continuïtat des del 3350ane fins època medieval, passant pel Bronze Antic i el període del Ferro (BOUSQUET *et alii*, 2014: 110).

Al Dépôt de Sallagosa es guarden uns materials que provenen del Pla de Bac. No tenen decoració ni formes significatives, però tipològicament recorden les pastes i acabats de les ceràmiques de l'Edat del Bronze.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades, és possible pensar en un assentament en abríc, amb una ocupació intermitent des de les etapes neolítiques fins al Primer Ferro. De totes maneres, no creiem que forçosament hagi de ser un hàbitat d'ús temporal, tal com suggereixen els autors francesos, ja que l'abríc és prou ampli i està a unes cotes suficientment baixes per haver tingut una ocupació familiar de tipus permanent.

99. Jaciment del Menhir

Situació: X: 423802m, Y:4703283m, Z: 1561m.

Descripció: Jaciment ubicat a la mateixa esplanada de Sant Miquel on es localitza el Pla de Bac, uns pocs centenars de metres al nord, i a una cota una cinquantena de metres més baixa. El lloc està vorejant l'actual carretera D29 per la part de migdia, en un revol que fa la traça tot pujant cap a Eina. I concretament s'ubica en un petit esperó barrat, delimitat per una sèrie de murs de pedra seca, que conformen una superfície quadrangular d'uns 40 per 40m. El lloc fou descobert per Pierre Campmajó el 1985, recollint-hi materials ceràmics protohistòrics. Els bisellats a les vores dels plats i copes, la decoració interior en acanalats, i la decoració exterior en espiga, molt propers als de Bolquera, de l'Avellanosa o del Veïnat de Dalt, feien proposar a Campmajó una ocupació en el Primer Ferro (CAMPMAJÓ, 2010: 34). Així mateix, el 2009 el mateix Campmajó inicià una excavació arqueològica a la zona, que completà els dos anys següents, amb la realització de quatre sondejos, dels que tres resultaren positius. En el primer sondeig es localitzà una estructura murària de grans blocs de pedres alineades. Tanmateix, la poca potència del substrat geològic, a només 15-30cm, feia que

s'hagués de considerar l'estratigrafia altament erosionada. En canvi, en un segon sondeig es van arribar a diferenciar fins a 5 estrats, localitzant dues estructures muràries, una d'elles de 1,5-2m d'amplada, i restes de llar de foc en placa d'argila, confirmant l'habitació del lloc. Finalment, en un tercer sondeig també es va localitzar un altre mur, en aquest cas fet amb un doble parament. El més interessant dels murs identificats és que mostraven clarament com el jaciment s'estenia més enllà de l'àrea marcada pels sondejors, ocupant una superfície molt més gran de la que aparentment es podia pensar en un principi.

Pel que fa al conjunt ceràmic estava format per les urnes de coll exvasat i les copes, i les decoracions presentaven una àmplia diversitat de tècniques i motius: incisions amb espina de peix o espiga, impressions digitals, acanalats interns i externs, cordons... totes elles quasi sempre a la part superior de la peça, entre la panxa i la vora. Aquestes decoracions i formes són les prototípiques que apareixien a molts altres llocs cerdans (Bolquera, Odelló, Targasona,...) i per tant amb una cronologia de Bronze Final i englobant tot el Primer Ferro (CAMPMAJÓ, 2012a: 17). Aquesta datació relativa que oferien els materials arqueològics, es va confirmar amb cinc datacions radiocarbòniques realitzades entre 2010 i 2012, que oferien uns ventalls cronològics calibrats de 1114-896 ane, 746-399 ane, 976-821 ane, 901-803 ane, i 827-623 ane. Per tant, una àmplia franja que comprenia des del segle XI ane fins al V ane. Val a dir que de l'estudi de granes es va veure la presència d'ordi²⁹³, que juntament amb les plantes i cereals tant d'hivern com d'estiu, feia valorar als autors la importància de l'activitat agrícola permanent en alçada a Cerdanya (BOUSQUET *et alii*, 2014b: 112 i ss). En definitiva doncs, pels membres de l'equip dirigit per Pierre Campmajó, el lloc havia estat permanentment ocupat des de finals del Bronze i durant tot el Període del Ferro, amb una activitat centrada a les tasques agrícoles²⁹⁴.

²⁹³ També es localitzà blat, arveja, lleguminoses, pèsols, mores, i una varietat molt àmplia de plantes salvatges (CAMPMAJÓ: 2013: 85 i ss)

²⁹⁴ També cal fer notar que durant els treballs arqueològics es van recuperar alguns fragments d'època medieval, el que significaria que també hi hauria una fase d'ocupació en aquesta fase més recent (BOUSQUET *et alii*, 2014b: 113).

Interpretació i Cronologia: Després de la recerca efectuada per l'equip dirigit per Pierre Campmajó, hem de concloure que es tractaria d'un assentament a l'aire lliure de mitja muntanya, dedicat a les activitats agrícoles, que va estar permanentment ocupat des de finals del segon mil·lenni ane fins al segle V ane.

100.La Mosquera

Situació: X: 423807m, Y: 4703354m, Z: 1552m.

Descripció: Jaciment molt proper als dos anteriors, s'ubica en un promontori rocós d'uns 2000m², envoltat de murs de terrassa de pedra seca, que se situa a la part septentrional de la carretera D29, a l'alçada del mateix revol on es localitzava el Jaciment del Menhir, i dominant la zona central de la vall del riu Eina. En el marc de la tesi doctoral que està realitzant, Delphine Bousquet efectuà tot un seguit de prospeccions superficials a la zona d'Eina el 2008, localitzant materials ceràmics en aquest indret. L'any següent, ella mateixa hi dirigí una intervenció arqueològica consistent en la realització d'un sondeig arqueològic. No es localitzaren estructures d'habitació, però sí una estratigrafia, amb materials ceràmics, que va permetre que es pogués efectuar una datació amb Carboni 14. Els resultats calibrats obtinguts foren de 1049-847 ane, centrant l'ocupació en els segles XI a IX ane. Els materials ceràmics no eren molt concloents, però per l'absència d'acanalats en les decoracions, l'autora considerava que haurien de correspondre a un primerenc Bronze Final (BOUSQUET *et alii*, 2014c, 154-158). Finalment, es considerava que el lloc es correspondria amb un hàbitat permanent ocupat entre finals del segon mil·lenni ane i principis del següent.

Els materials ceràmics es troben al dipòsit de Sallagosa. Consisteixen en un grapat de fragments informes la gran part dels quals en molts casos no presenten cap tipus de decoració. A altres, de dimensions molt reduïdes, s'hi observa alguna incisió. Amb tot, certament es fa difícil de proposar una adscripció cronològica, a banda de situar-los de forma genèrica a finals del Bronze o de l'Edat del Ferro.



Zona del jaciment de la Mosquera

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim hem de considerar que es tractaria d'un assentament a l'aire lliure de mitja muntanya, amb una ocupació entre finals del Bronze i el Primer Ferro.

101. Oppidum de Roca Flavia

Situació: X: 423333m, Y: 4703974m, Z: 1503m.

Descripció: Es tracta d'un promontori escarpat a la part final del riu Eina, just a sobre del barranc i molt a prop de l'anomenat Molí d'Eina. En una superfície d'uns 3600m² s'observen diferents murs en pedra seca que en superfície semblen formar tancats. En prospeccions superficials s'han recollit materials protohistòrics, el que ha fet pensar que es tractaria d'un hàbitat més o menys aturonat d'aquell període²⁹⁵. Malauradament, es desconeix on són els materials recuperats i per tant no n'hem pogut fer la valoració oportuna.

²⁹⁵ També volem recordar que els redactors de la Carta Arqueològica utilitzen el concepte d'*oppidum* en un sentit geogràfic, però que de cap manera predetermina una important concentració poblacional, sistemes de defensa o estratificacions socials en el seu interior.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim hem de considerar que es tractaria d'un assentament de mitja muntanya a l'aire lliure d'època protohistòrica, és a dir d'època preromana. La seva ubicació, en una zona escarpada d'una relativa poca superfície i a l'inici de la vall d'Eina, ens pot fer pensar en un punt de control de la ruta històrica que traça aquell riu.

102. La Font de l'Orri (Estructura 27)

Situació: X. 428311, Y: 4698829m, Z: 2290m.

Descripció: Es tracta d'una estructura ubicada també en plena Reserva Natural de la vall d'Eina, en una esplanada pastoral, al vessant dret de l'alta vall del riu. Fou localitzada per Christine Rendu i Pierre Campmajó en unes prospeccions que efectuaren pel municipi d'Eina a principis dels anys 90. Consisteix en una estructura de planta quadrangular, d'uns 4m de llargada per 2m d'amplada, formada per grans lloses d'esquist, de les que només una d'elles resta enclavada al terreny. La resta estan tombades. Pels dos autors es tractaria probablement d'un dolmen amb una cronologia de l'edat del Bronze o del Primer Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim es pot pensar que es tractaria d'un monument megalític d'alta muntanya de l'Edat del Bronze.

103. Zona pastoral de la vall d'Eina

Situació: Zona septentrional: X. 426031m, Y: 4700754m, Z: 1820m.

Zona meridional: X. 430081m, Y: 4697194mm, Z: 2610m.

Descripció: Consisteix en una molt àmplia franja, bàsicament ubicada al marge dret de l'alta vall del riu Eina, que aniria des de l'alçada del Bosc del Quer a la part septentrional, fins a la falda dels pics d'Eina i Núria a la meridional, prenent una superfície d'alguns centenars d'hectàrees. Aquest sector és conegut a partir de les prospeccions superficials que realitzaren Christine Rendu i Pierre Campmajó a principis dels anys 90. Es tracta d'una zona pastoral on hi ha indicis de cabanes i tancaments de pedra seca, i estructures que podrien ser funeràries. Rendu i Campmajó van recollir un reguitzell important de material arqueològic, que anava

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

des de la protohistòria fins a èpoques contemporànies. Així doncs, pels dos autors, algunes de les estructures visibles podrien correspondre a èpoques antigues. Malauradament desconeixem on són els materials arqueològics recuperats i no n'hem pogut fer la valoració oportuna.

Interpretació i Cronologia: Efectivament, la presència de material antic ens pot estar indicant una ocupació en alta muntanya durant els períodes històrics i protohistòrics (a banda altres moments). I si fos així, ens trobaríem davant d'un tipus d'assentament a l'aire lliure, presumiblement vinculat a la transhumància vertical, ocupat estacionalment en funció de l'activitat ramadera.

104.Els Plans (Estructures 49 i 50)

Situació: X. 428082m, Y: 4699189m, Z: 2330m.

Descripció: Es tracta d'unes estructures ubicades en plena Reserva Natural de la vall d'Eina, en un pla pastoral a prop de cabanes de pastor i murs de pedra seca, al vessant dret de l'alta vall de l'Eina. Consisteixen en uns cercles de pedres separats uns 10m entre ells. L'un presenta unes dimensions de 3m de llargada per 2m d'amplada, mentre que l'altra amb la mateixa llargada només té un metre d'amplada. Foren localitzades per Pierre Campmajó i Christine Rendu en unes prospeccions que efectuaren a principis dels anys 90, i per ells es tractaria de monuments funeraris de cronologia protohistòrica.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim es pot pensar que es tractaria d'unes sepultures tumulars d'alta muntanya de finals del Bronze o del Primer Ferro.

5.2.2.21.Sallagosa

105. Túmul número 2 del Pla del Rigat

Situació: X: 423240m, Y:4703789m, Z: 1529m.

Descripció: Ubicat a en una clariana al cantó esquerre de l'inici del Rec del riu d'Eina, a l'extrem més llevantí del terme municipal de Sallagosa, i molt a prop de l'anterior estructura, consisteix en un gran túmul d'uns 20m de llargada per una alçada d'uns 3m, format per terres i pedres. Pels autors de la Carta Arqueològica podria tractar-se d'una sepultura protohistòrica. No es té constància de la troballa de materials arqueològics en superfície.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar que es correspongui amb un túmul funerari de finals del Bronze o del Primer Ferro.

106. Dolmen de corredor del Pla del Rigat

Situació: X: 423135m, Y:4703614m, Z: 1532m.

Descripció: Estructura ubicada al cantó esquerre de l'inici del Rec del riu d'Eina, a la part oriental del terme, i en la mateixa esplanada on es troben els dos túmuls anteriors, però en aquest cas amagat per la coberta forestal. Consisteix en tot un seguit de lloses de pedra col·locades i enclavades en el terreny formant una cambra rectangular d'uns 2.2m de llargada per 1.4m d'amplada, i unes altres que es disposen paral·lelament formant un corredor de fins a 4m de llarg. Pels autors de la carta es tractaria d'un dolmen de corredor d'època protohistòrica. No es coneix la troballa de restes arqueològiques en superfície.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar que es correspongui amb una sepultura megalítica de l'època del Bronze o del Primer Ferro.

107. Túmul número 1 del Pla del Rigat

Situació: X: 423215m, Y:4703619m, Z: 1532m

Descripció: Ubicat a la banda esquerra de l'inici del Rec del riu d'Eina, a l'extrem més llevantí del terme municipal de Sallagosa, i en una clariana al mig del bosc, consisteix en un gran túmul d'uns 26m de diàmetre i uns 4m d'alçada, compost per terres i pedres. Fou identificat per Alain Bousquet i pels autors de la carta arqueològica es tractaria d'una sepultura protohistòrica. No es té constància de la troball de materials arqueològics en superfície.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar que es correspongui amb un túmul funerari de finals del Bronze o del Primer Ferro.

5.2.2.22.Llo

108. Abric de Coma Fumada

Situació: X: 423275m, Y:4702999m, Z: 1576m

Descripció: Ubicat a l'extrem nordoriental del terme municipal de Llo, en la cantonada que s'uneix amb els municipis d'Eina i Sallagosa, en una zona a ponent del Pla de Bac coneguda com la Coma Fumada. Consisteix en un petit abric d'uns 6m² de superfície útil, situat molt a prop dels jaciments de l'època del Bronze i Primer Ferro del Pla de Bac, d'on s'han recollit ceràmiques protohistòriques. Malauradament desconeixem on estan aquests materials i per tant no n'hem pogut fer la valoració analítica.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar en un assentament en abric de mitja muntanya, amb uns usos familiars o temporals donada la seva poca grandària, que hauria estat ocupat en època protohistòrica.

109. Lo Lladre

Situació: Llo1: X: 423507m, Y:4700179m, Z: 1580m

Llo2: X: 423467m, Y:4700284m, Z: 1593m

Llo3: X: 423292m, Y:4702999m, Z: 1597m

Descripció: Aquest jaciment s'ubica al capdamunt del turó de lo Lladre, on actualment hi ha la capella romànica de Sant Feliu de Castellvell. Es tracta d'un esperó rocós de planta allargassada, amb uns forts pendents per tots els seus vessants, excepte la zona meridional, on un petit corriol en permet l'accés d'una manera relativament apta. A banda i banda dels pendents del puig s'observen murs de terrassa fets en pedra seca, i al capdamunt, a una cota d'uns 1550m la corona resta delimitada per un últim mur perimetral present en alguns punts del voral. D'aquesta manera, el jaciment s'ubica a la part superior, en 5 plataformes diferenciades. El turó s'avança des del massís en direcció nord, alçant-se uns 200m per sobre de Llo. Per tant, des de l'altiplà es té un domini visual, no només del municipi i de bona part de la plana cerdana, sinó també de la vall de Llo i les gorges del Segre. Fins fa ben pocs anys, Lo Lladre era el gran jaciment de referència de la comarca cerdana, mirall estratigràfic i tipològic dels altres jaciments de Cerdanya, i el lloc que havia permès realitzar la caracterització cronoevolutiva i cultural de les poblacions cerdanes en els dos últims mil·lenni ane.



Vista del turó on s'ubica el jaciment de Lo Lladre. Darrera, la vall on s'inicia el Segre

Les primeres notícies del jaciment les trobem en les prospeccions superficials que realitzaren Georges Claustres i Jean Abelanet, les quals van desembocar en la realització d'un sondeig arqueològic per part del primer l'any 1959, recuperant materials protohistòrics (CRABOL, 1986: 59). Aquests foren estudiats i publicats pel mateix Abelanet, però sobretot per Jean Guilaine, els quals li serviren per categoritzar el bronze cerdà i les seves tipologies ceràmiques en el seu treball de 1972²⁹⁶. De totes maneres, fou l'any 1971 quan van començar les intervencions sistemàtiques a Lo Lladre, dirigides per Pierre Campmajó i el seu equip d'arqueòlegs, primerament amb prospeccions superficials per tot el turó, també als vessants, que li van permetre confirmar que per tot el puig es recollien ceràmiques antigues²⁹⁷. De totes maneres, la primera excavació fou l'any següent, el 1972, i les actuacions arqueològiques se succeïren en els anys posteriors fins al 1976, intervenint en una zona que fou anomenada Llo1, a la part oriental de la capella. Des d'aquell any i fins al 1986, els treballs al jaciment se centraren en obrir dos nous sondejors arqueològics, Llo2, també a la part oriental de la capella, i Llo3, a la zona septentrional. Però també, i com a tasques complementàries i imprescindibles, els treballs també incidiren en processar i analitzar tota la informació recollida (BOUSQUET *et alii*, 2014c: 154). Aquest enorme estudi finalment va quedar plasmat en la tesi de llicenciatura de Pierre Campmajó, defensada el 1980, i en una monografia sobre el jaciment que sortí publicada l'any 1983²⁹⁸ (CAMPMAJÓ, 1983). Tanmateix, els treballs a Llo van quedar aturats, ja que Campmajó a partir d'aquell moment centrà la seva recerca en altres possibles jaciments cerdans, i sobretot en l'estudi dels gravats rupestres. Així, no fou fins una vintena d'anys més tard, el 2009, quan s'articulà un nou projecte de recerca, liderat pel mateix Campmajó i per Christine Rendu, el qual pretenia reprendre la investigació arqueològica a Llo (CAMPMAJÓ, 2010). El projecte abastava geogràficament tota la Cerdanya francesa, i cronològicament el període de

²⁹⁶ Recollit a CAMPMAJÓ, 1983: 9

²⁹⁷ Campmajó també va recollir ceràmiques protohistòriques a bona part dels marges i terrasses dels pendents del turó. Això li va fer suposar que les parets de pedra seca dels pendents del turó haurien pogut ser construïts ja en etapes protohistòriques amb finalitats agrícoles (CAMPMAJÓ, 1983: 16)

transició entre el Bronze i el Primer Ferro, però en el cas de Lo Lladre, es pretenia continuar els treballs dels anys 70, aprofitant que Delphine Bousquet estava realitzant la seva tesi doctoral del període del Bronze cerdà. D'aquesta manera, entre els anys 2011 i 2013 es realitzaren successives intervencions arqueològiques a Llo1, dirigides per Campmajó i Bousquet (CAMPMAJÓ, 2013).



Vista vers ponent de la vall cerdana des del municipi de Llo

Val a dir que el jaciment presenta alguns problemes de caràcter metodològic, ja identificats pel mateix Campmajó des dels seus inicis (CAMPMAJÓ, 1976a: 83-85; i 1983: 28 i ss), com és el considerable pendent del terreny on s'han realitzat els treballs arqueològics, i conseqüentment, dels estrats documentats. Això feia que eventualment es pogués donar una barreja del material arqueològic. Per aquest motiu, des d'un primer moment Campmajó optà per recolzar les datacions relatives de les restes amb cronologies absolutes provinents d'estudis radiocarbònics, i així evitar possibles alteracions postdeposicionals. A tal efecte i fins a dia d'avui s'han efectuat fins a 43 datacions amb c14, de les que 41 se situaven en un ventall cronològic d'entre el neolític mitjà i el segle I ane²⁹⁹.

²⁹⁹ Les altres dues presentaren uns resultats de 428-599 dne i 416-556, el que sens dubte marcava que hi hauria hagut una ocupació tardorromana, entre la fase romanorepublicana i la medieval, que se situava en els segles V-VII dne.

Així doncs El jaciment de Lo Lladre consisteix en un hàbitat aturonat, ocupat de forma permanent i durant tot l'any, que s'originà en el neolític mig³⁰⁰, i tingué una ocupació continuada fins a les etapes tardorrepublicanes, just abans del canvi d'era, moment en què s'abandonaria. Posteriorment, la zona tornaria a estar ocupada en les etapes altmedievals³⁰¹. De totes maneres, les etapes millor representades i conegudes són a partir del Bronze Antic i fins a la fase romanorepublicana. I dins d'aquest ventall, la major part de restes muràries, material arqueològic i datacions radiocarbòniques són del moment de transició entre el Bronze Final i el Primer Ferro, en els primers segles del primer mil·lenni ane (CAMPMAJÓ, 2010: 34).

Pel que fa a l'assentament antic, no es tractaria pròpiament d'un hàbitat tipus *oppidum*, ja que no existeix una muralla perimetral del jaciment. Contràriament, els murs que circumval·len el turó, identificats en diferents punts, correspondrien a marges i murs de contenció de terres, que haurien possibilitat una horitzontalització efectiva de la superfície³⁰². A l'interior, s'han identificat fins a 6 cabanes d'habitació, dels diferents episodis històrics, però sobretot del Bronze Final i de l'època republicana. Els murs d'aquests són fets amb un sòcol de blocs de pedra lligats amb fang, i per la manca de pedregar en els enderroc, cal pensar que no tindrien molta alçada, essent realçats amb arquitectura de terra. Com dèiem, des del Bronze Mig cal pensar en una ocupació permanent i continuada de Lo Lladre. I en aquell moment tan primerenc, a banda de les estructures muràries, cal considerar les llars de foc en placa d'argila, el gran volum de restes ceràmiques i faunístiques, i les restes antracològiques i pol·líniques d'aquella fase,

³⁰⁰ Dues datacions radiocarbòniques efectuades el 1985 de sengles carbons recuperats de Llo2 donaren uns resultats calibrats de 4713-4367 ane l'una, i 3943-3641 ane l'altra.

³⁰¹ En cap dels treballs de Campmajó que fan referència a Lo Lladre es valora qualitativament la datació radiocarbònica dels segles V-VII dne, i es pressuposa que es tractaria d'un element residual corresponent a la fase altmedieval. Per nosaltres, i d'acord amb la relativa poca superfície excavada del jaciment, és una dada gens menyspreable, i que molt probablement pot ser indicativa d'una ocupació efectiva en els segles tardorromans.

³⁰² La interpretació d'aquests murs com a marges de contenció és una opinió que Campmajó i el seu equip sustenten en els darrers treballs que han publicat (CAMPMAJÓ, 2013: 147), modificant la visió que ells mateixos tenien d'una muralla perimetral que tancava el jaciment (CAMPMAJÓ, 1983: 39-40; i 2009: 641).

que evidencien unes produccions agrícoles, d'estocatge, i d'habitabilitat que només s'entendrien des del sedentarisme (RUAS *et alii*, 2009: 652-655). Pel que fa al material arqueològic del Bronze Final i Primer Ferro, destaca la recuperació d'un molt important lot ceràmic, amb les característiques que Campmajó denominà "decoració cerdana"³⁰³: sobretot les llargues incisions a l'exterior, i les incisions en espiga o en espina de peix, però també acanalats a l'interior, ungulacions i digitacions per tota la superfície, la decoració dels llavis, o els cordons aplicats decorats.



Exemples d'èpingles de bronze de Lo Lladre, amb el cap feminitzat (esquerra) o discoïdal (dreta), ambdós dipositats al sèpolt de Sallagosa

Però també d'aquell període és important la recuperació d'un important lot d'èpingles de bronze pel cabell, amb el cap discoïdal o de figura femenina. Pel que fa a les restes faunístiques, els estudis posaven en evidència la importància dels bòvids, seguit dels ovicaprins, suïns i cavalls en aquest ordre³⁰⁴. I de tots aquests, a més, no només se n'havia realitzat una explotació ramadera, sinó que també en

³⁰³ En el Primer Col·loqui Internacional de Puigcerdà de 1974, en els diferents treballs que hi presentà Campmajó encara parlava de les ceràmiques del "bronze cerdà" (CAMPMAJÓ/GUILAINE, 1976; Campmajó 1976a: 90; 1976b: 118). Tanmateix, en el treball que realitzà conjuntament amb Josep Padró en el Segon Col·loqui, en què realitzava una síntesi dels Ceretans, Campmajó va fer una especial incidència en parlar de l'especificitat de les decoracions ceràmiques dels atuells, sobretot en la fase del Bronze Final i Primer Ferro, anomenant-la ceràmica "a *décor cerdan*" (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 193 i ss). Aquest concepte substituïa, més encertadament, el de "bronze cerdan" utilitzat per Jean Guilaine uns anys abans i que inferia una especificitat cultural cerdana per a tota la fase del Bronze, que la praxis arqueològica no semblava advertir.

³⁰⁴ Cal mencionar que el percentatge de bovins era només un xic superior al d'ovicaprins (15 i 14 individus respectivament fins a l'any 1983), estant a molta distància dels suïds, èquids i cànids (3, 5 i 2 individus respectivament).

última instància se n'havia aprofitat la carn. Aquesta correlació percentual era del tot novadora en comparació als percentatges faunístics del litoral i prelitoral, el que reafirmava que les comunitats muntanyenques, almenys cerdanes, s'havien especialitzat en l'explotació dels bòvids (CAMPMAJÓ, 1983: 140-141). I pel que feia al registre pol·línic i de granes, les dades mostraven una gran desforestació local a partir del Bronze Mig, i una producció agrícola del pèsol, l'ordi i el blat, però també i en menor mesura, la civada, el sègol, el margall, i algunes lleguminoses (RUAS *et alii*, 2009: 644-648).

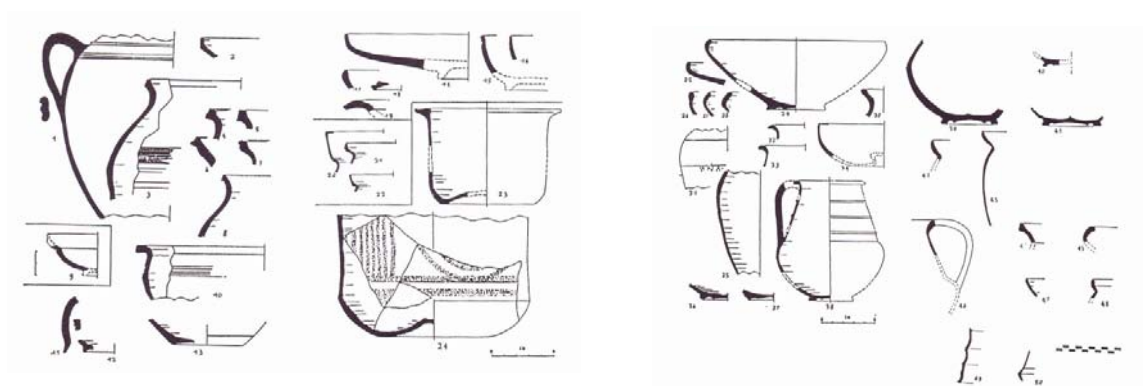


A l'esquerra, falseta de ferro dedicada tasques agrícoles. A l'esquerra, pic de miner, també de ferro. Ambdós de la fase republicana i dipositades al dépôt de Sallagosa

Pel que fa al període republicà³⁰⁵, a Lo Lladre s'han identificat algunes habitacions, tipològicament parelles a les anteriors, també amb llar de foc de placa d'argila, amb la particularitat que en un cas està decorada perimetralment amb dues incisions paral·leles que voregen la llar. Pel que fa al registre material, trobem les primeres produccions a torn, i les primeres importacions itàliques i ibèriques, provinents segurament d'Empúries per la via de la vall del Tet (CAMPMAJÓ *et alii*, 2014b: 45-47). Tot i així, el percentatge de les produccions modelades continuen essent majoritaris, de l'ordre del 88%, amb unes tipologies formals hereves de les tradicions anteriors (CAMPMAJÓ, 1983: 118). Les decoracions, en aquest cas,

³⁰⁵ A nivell estructural a Llo es diferencien dos grans moments constructius: el Bronze final i els segles III-II ane. Tot i així, Campmajó sempre ha parlat de continuïtat d'ocupació al llarg del primer i Segon Ferro. De fet, la teòrica absència de dades en els segles intermitjos, i la presència (puntual) de peces amb decoració cerdana en els estrats republicans, servien a l'autor per parlar d'una pervivència de les tradicions del Primer Ferro, i d'un cert immobilisme i aïllament cultural.

tendeixen a la simplificació, apareixent tan sols els cordons aplicats o les sanefes d'incisions. També d'aquest moment és la recuperació d'un pic de miner de ferro acompanyat d'un volum important d'escòria del mateix metall, el que indubtablement mostraria que a Lo Lladre hi hauria hagut una activitat metal·lúrgica en el seu sí (CAMPMAJÓ, 1983: 32). Pel que fa als estudis faunístics i pol·línics, es definien per una continuïtat respecte dels períodes anteriors. Tanmateix, en l'explotació faunística s'advertia un increment dels ovicaprins i suïns en detriment dels bovins³⁰⁶.



Dibuix arqueològic d'alguns dels materials ceràmics d'època republicana recuperats de Llo 1 (CAMPMAJÓ, 1991: 36)

Interpretació i Cronologia: És evident que Lo Lladre ha esdevingut un dels jaciments més importants per conèixer l'evolució històrica cerdana des de les etapes inicials del Bronze fins al període republicà. Per nosaltres, des del període del Bronze Mig i fins al període del Primer Ferro es tractaria d'un assentament aturonat de mitja muntanya, amb una certa població concentrada al capdamunt, dedicada a unes activitats agrícoles i pecuàries indistintament. A partir del segle V a.n.e. sembla detectar-se un buit documental arqueològicament parlant. Tanmateix, no creiem que s'esdevingués un abandonament, sinó que nosaltres som partidaris de la continuada ocupació del lloc. I en aquest sentit, pensem que comptem amb diferents arguments. Primerament, tenim les diferents datacions en C14. Així, 6 de

³⁰⁶ De fet, amb número d'individus, els ovicaprins i suïns superen en aquesta fase als bòvids (11, 6 i 4 respectivament). De totes maneres, el mostreig és tan feble que no gosem parlar de modificacions importants en les dinàmiques ramaderes.

les 41 datacions antigues oferiren uns resultats que amb molta probabilitat responen a la forquilla dels segles IV-III ane. Però sobretot en dos d'aquests sis casos els resultats són del tot reveladors. En unes recents datacions del 2014 de dos ossos recuperats a Llo1, les forquilles cronològiques obtingudes, un cop calibrades, foren de 393-206 ane, l'una, i 361-178 l'altra, el que indubtablement situava l'ocupació en un moment preromà³⁰⁷. Però també podem fer l'anàlisi a partir de els materials recuperats. En les intervencions es documenta que en la fase republicana hi ha una barreja del material a mà amb el tornejat de tipus ibèric, sempre amb uns percentatges relativament molt baixos, però que Pierre Campmajó situa en els segles II-I ane. En aquest sentit volem advertir dues consideracions.



Moneda ibèrica recuperada a Lo Lladre, del segles II-I ane. Seca indeterminada.

La primera que els estrats identificats es corresponen amb el moment d'abandonament i amortització de les estructures, però en cap cas tenim els nivells fundacionals. Per tant, si les estructures s'amortitzen en els segles II-I ane, cal pensar que foren bastides en un moment anterior, probablement en els segles precedents. I la segona és que els percentatges de la ceràmica ibèrica en el conjunt ceràmic, unit a l'absència de campaniana A, ens pot portar a pensar que

³⁰⁷ Les altres datacions calibrades mencionades tenien un ventall més ampli. Una efectuada el 1978 sobre un carbó recuperat de Llo2 donà un resultat de 762-111 ane. Una altra, l'any 1986, en un carbó també de Llo2, donà 408-52 ane. Una tercera realitzada a partir d'unes granes de Llo1, feta el 2013, donà una datació de 345-41 ane. I finalment, una quarta en un os de Llo1, feta el 2014 donà un marc cronològic de 353-56 ane (volem agrair a Delphine Bousquet que ens hagi cedit totes aquestes dades)

els nivells es corresponguin a una fase primerenca de la romanització, sinó anterior. Efectivament, al Castellot de Bolvir i al Tossal de Baltarga, tal com veurem en el present treball, s'ha observat que els percentatges entre el 10 i el 15% de les produccions ibèriques tornejadades es donen en els estrats al voltant de l'any 200 ane. Però a més, en els segles immediatament anteriors, als IV-III ane, també es troben materials de tipologia ibèrica a torn, amb una relació percentual molt més baixa. Conseqüentment doncs, i donada la barreja postdeposicional del material que es pot haver donat per efecte del pendent del jaciment, pensem que és probable pensar que alguns dels nivells i estructures "republicanes" documentades, realment es corresponguin als segles IV-III ane.

Però finalment, i com a últim argument per proposar una continuïtat en l'ocupació, que es deriva de l'anàlisi del material arqueològic, tenim que alguns dels materials són ben propis dels segles IV-III ane. I posarem alguns exemples.



A l'esquerra, fragment ceràmic a mà amb decoració de cercles concèntrics. A la dreta, fragment de fermall de bronze, amb decoració de puntejats geomètrics. Els dos, dipositats a Sallagosa

El primer és el d'un fragment fet a mà, molt brunyit a l'exterior, de color gris fort quasi negre, que presenta una decoració a partir de una sanefa de petits cercles concèntrics, la qual recorda els motius decoratius de l'anomenada ceràmica grisa estampillada de producció ibèrica, datada de forma genèrica en l'ibèric ple³⁰⁸. Aquesta és una tipologia ceràmica relativament minoritària, i que sembla

³⁰⁸ RUIZ/MOLINOS, 1993: 98.

recuperar-se molt excepcionalment en jaciments de l'interior català o del Rosselló. Així, i sense ànim d'exhaustivitat, de jaciments com el de Sant Esteve Olius³⁰⁹, el Canal dels Avellaners³¹⁰, a Salàs de Pallars³¹¹, el Molí d'Espígol³¹², del mateix Castellot de Bolvir, d'*Iliberris* o de *Ruscino*³¹³, s'han recuperat fragments d'aquesta producció, i sempre han estat datats en els segles IV-III ane. Un segon exemple podria ser els dos fermalls de cinturó, rectangulars i de bronze, recuperats del jaciment. Un d'ells està trencat per la meitat, però l'altra presenta uns 9cm de llargada per 6cm d'amplada, estant només trencat per la part final. Els dos tenen una decoració geomètrica de puntejats i dos orificis per lligar-se a la roba. Aquestes són unes peces molt típiques de contextos de l'ibèric ple i força esteses en la zona ibèrica. A jaciments com al mateix Tossal de Baltarga, a Monteró³¹⁴, a Sant Miquel de Sorba³¹⁵, a Agullana, al Tossal Redó³¹⁶ o a molts altres s'han trobat exemples similars, amb unes cronologies majoritàriament dels segles IV-III ane. I finalment, un tercer exemple podria ser el d'un fragment ceràmic tornejat i de pasta clara, que presenta una banda horitzontal pintada en ocre, amb una cronologia d'entre els segles V i III ane (CAMPMAJÓ *et alii*, 2014b: 45).

³⁰⁹ Es recuperà un fragment en un context estratigràfic de l'entorn de l'any 200 ane (ASENSIO *et alii*, 2008: 162).

³¹⁰ Eduard Sánchez datà l'estrat on aparegué el fragment de finals del segle IV o principis del segle III ane (Sánchez, 1989b: 285).

³¹¹ Els autors de l'excavació allà realitzada la daten dels segles IV-III ane (PIERA *et alii*, 2013: 184-186).

³¹² Miquel Cura, un dels arqueòlegs que treballà al Molí d'Espígol havia realitzat algun article sobre aquestes produccions en què plantejava unes cronologies dels segles IV i III ane (CURA, 1975). Tanmateix, en un article pòstum acotava la cronologia principalment en el segle III ane (CURA, 2007: 333). Davant la raresa en el registre material en els conjunts coneguts dels anys 80, es teoritzava sobre la possibilitat que es tractés d'una producció amb influències celtes. Avui en dia però, i veient que es va localitzant a una àmplia zona de la part central catalana, es tendeix a pensar que correspondria a una producció autòctona.

³¹³ Georges Claustres identificà aquestes produccions en sitges dels dos jaciments, amb unes cronologies compreses en els segles IV-II ane. En el seu moment, Claustres també considerava que podia ser una producció local que imités una tipologia celta (recollit a UGOLINI, 1998: 79).

³¹⁴ FERRER *et alii*, 2009: 134-135.

³¹⁵ SERRA, 1989: 46. El fermall de Sorba es dataria en el segle IV ane.

³¹⁶ Els fermalls d'Agullana i el Tossal Redó es datarien en els segles V-IV ane (PÉREZ/VIÑES, 1991: 159).



Imatge i dibuix d'un dels fermalls de bronze recuperats a Lo Lladre, i dipositats al dépôt de Sallagosa (dibuix: Pierre Campmajó)

En resum doncs, pensem que hi ha elements suficients per pensar que el jaciment de Llo va estar efectivament ocupat després del Primer Ferro, en els segles que nosaltres considerem ibèrics, perllongant-se l'assentament fins al període romanorepublicà. En la fase ibèrica del jaciment, Lo Lladre hauria continuat sent un hàbitat aturonat de població concentrada, amb certa diferenciació social si ens guiem pel fermall de cinturó³¹⁷, potser un *oppidum* en termes del moment³¹⁸, que tal com proposaven Oriol Olesti i Oriol Mercadal fa uns anys, hauria pogut tenir funcions de control i vigilància de l'entrada de la vall de Llo (OLESTI/MERCADAL, 2005: 300). A nivell econòmic, cal pensar que l'assentament mantindria les mateixes activitats agropecuàries que en la fase anterior.

I ja pel que fa al període republicà, encara és més evident que hi ha una clara ocupació del lloc. És molt probable que mantingués les mateixes característiques, urbanístiques, socials i funcionals que en el període anterior, però sembla advertir-s'hi un contacte amb l'administració romana. I de forma més concreta, alguns dels elements localitzats durant les excavacions ens permeten pensar que Lo Lladre va tenir algun tipus de relació amb les esferes militars romanes. D'una banda, hem de considerar que d'aquest moment comptem amb 5 glandes romanes de plom. Són

³¹⁷ Alguns autors han posat de manifest que aquestes peces, però sobretot la seva ornamentació, reafirmarien el rang social del personatge (LABEAGA, 1992: 322).

³¹⁸ Certament, totes les dades ens fan pensar que consistiria en un *oppidum*. Tanmateix l'absència d'un tancament evident de l'assentament, que el delimiti perimetralment, ens fa ser cautes a l'hora d'aplicar aquesta terminologia.

iguals als localitzats en jaciments com el de La Palma de l'Aldea (NOGUERA, 2008: 35; 2009: 332-333), al campament romà del Castellet de Banyoles, Olèrdola³¹⁹, o al Camp de les Lloses (DURAN *et alii*, 2015b: 297), en cronologies de finals de segle III ane i primera meitat de segle I ane, però sobretot amb clares connotacions militars.



Glandes de plom recuperats de Lo Lladre i dipositats a Sallagosa

I d'altra banda, de Lo Lladre també s'ha recuperat una petita nansa de bronze, amb ganxo, que possiblement correspondria a un colador. Aquestes peces, juntament amb els *simpula*, són típics de les vaixelles de bronze tardorrepublicanes. Se n'han trobat en jaciments de la Península com Azaila o el Llano de la Horca (AZCÁRRAGA *et alii*, 2014: 117), i també a la Gàl·lia central i Etrúria. La seva funció seria la de colar líquids (principalment vi) en banquets o en

³¹⁹ Les dades dels dos jaciments, el Castellet de Banyoles i Olèrdola, estan recollides a NOGUERA *et alii*, 2014: 38 i 44.

litúrgies domèstiques, i tindrien un origen en la Campània, arribant a les nostres terres a partir del segle II ane (CASTOLDI, 2004: 85-86). Per tant, evidentment es tracta d'un element itàlic, que en el marc de Cerdanya, de Llo es particular, i per un context dels segles II-I ane, cal vincular-lo a l'esfera militar. Conseqüentment, i a tall de resum, nosaltres creiem que, també a Llo, Roma hi va poder establir un control més directe, amb la presència d'un petit contingent de tropes, el qual asseguraria les comunicacions i les produccions (potser metal·lúrgiques) que es realitzaven a l'assentament.



Nansa amb ganxo d'un colador de bronze, recuperat a Lo Lladre i també dipositat a Sallagosa

110.Mines de ferro de la Cirera

Situació: X: 425497m, Y: 4699239m, Z: 2047m.

Descripció: Ubicades a la meitat de la vall de Llo, al vessant dret del Segre, entre els torrents de Monrreu i de la Calleta. Les mines es localitzen aproximadament a

un kilòmetre de distància del jaciment de Lo Lladre de Llo. Foren descobertes el 2006 en unes prospeccions realitzades per Pierre Campmajó, Denis Crabol i Christine Rendu. En un aflorament rocós s'observen traces d'extracció de mineral de ferro, amb la presència de tres petites cavitats alveolars de 3m d'amplada per 3m de fondària, conformant una superfície d'uns 10m² cadascuna. En les parets rocoses s'observen restes dels pics de miner. Pels tres autors no hi ha elements suficients per datar les traces, podent ser des de la prehistòria fins a èpoques modernes. Tanmateix, per ells és suggerent la idea de vincular la seva explotació a la fase republicana de Lo Lladre, moment del qual s'ha documentat la metal·lúrgia del ferro al jaciment, tot i que els mateixos autors també mencionen la forta pressió humana que hi ha a la vall de Llo durant l'Edat Mitjana (CAMPMAJÓ/RENDU, 2014: 111).



Imatge de les cavitats de les possibles mines de ferro (fotos: Pierre Campmajó)

Interpretació i Cronologia: Certament, és molt probable que a la zona hi hagués hagut un punt d'extracció i explotació dels filons de ferro. L'absència d'elements cronològics no permet vincular fefaentment la mina amb la fase republicana de Llo, tot i que la idea és molt suggerent.

111. Aflorament rocós de les mines de ferro de la Cirera

Situació: X: 579878, Y: 1715187, Z: 1974m.

Descripció: Ubicat també a la meitat de la vall de Llo, al vessant dret del Segre, entre els torrents de Monrreu i de la Calleta. Fou descobert el 2006 en unes

prospeccions realitzades per Pierre Campmajó, Denis Crabol i Christine Rendu, i se situa a uns centenars de metres de les mines anteriors. Es tracta d'un aflorament rocós, a sobre del qual s'hi observen i recullen moltes restes de mineral de ferro, en una superfície d'uns 200m². A menys de 50m de la zona hi ha una cabana de pedra seca enrunada, però que podria ser d'època moderna. Pels tres arqueòlegs podria tractar-se d'un possible lloc de trituració i torrat del mineral, com a pas previ per al seu transport a la forja. De totes maneres, i com en cas anterior, no existeix cap element que doni indicis de la seva cronologia (CAMPMAJÓ/RENDU, 2014: 111).



Vista de l'aflorament rocós (Imatge: Pierre Campmajó)

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades, i tenint present la relativa poca distància de les mines anteriors, és inevitable vincular els dos jaciments, i en aquest sentit, proposar que aquest aflorament esdevingui un lloc de triturat i torrat del mineral. Així mateix, sembla que els dos hagin de ser contemporanis i per tant la seva cronologia hauria de ser parella. Si es confirmés la datació republicana de les mines, també ho seria per aquesta zona de treball.

112.Cortals de la Cirera

Situació: X: 424653m, Y: 4699178m, Z: 1828m.

Descripció: Es tracta de la zona compresa entre els torrents de Monrreu i la Calleta, al vessant dret del Segre. En una superfície aproximada d'unes 5Ha s'hi troben terrasses agrícoles en què es localitzen restes de cabanes i tancats de pedra seca, d'uns 10m² de superfície. Pels autors de la Carta Arqueològica les restes serien d'època medieval, o fins i tot podrien ser més antigues. No sembla que s'hagin recuperats materials ceràmics superficials.

Interpretació i Cronologia: No tenim prou dades per proposar que alguna de les restes identificades puguin ser d'època antiga o protohistòrica. Tanmateix, tampoc és descartable pensar, i fins i tot és probable, que a les cotes més aptes i baixes de la vall de Llo hagués hagut algun tipus d'estructuració agrícola en època protohistòrica i romana, amb estructures construïdes, de més o menys permanència i habitabilitat, que hi estarien relacionades.

5.2.2.23.Er

113.Sala de les Festes

Situació: X: 420399m, Y: 4699365m, Z: 1361m.

Descripció: Amb motiu de la construcció de la Sala de Festes l'any 1969, al centre del municipi d'Err, es van recuperar de les terres generades un bon conjunt de materials ceràmics de cronologia protohistòrica (CRABOL, 1986: 60). Per Pierre Campmajó, la presència de la "*décor cerdan*" en algunes d'elles evidenciarà que es tractaria d'un assentament dels segles VI-V ane (CAMPMAJÓ, 2001b, 265). Així mateix, l'existència d'un assentament a la plana en aquell període històric demostraria la planificació i gestió de les terres baixes cerdanes ja des del Primer Ferro (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 170).

Aquestes ceràmiques es troben dipositades al Dépôt de Sallagosa. S'hi observen alguns fragments de plats amb decoració d'acanalats a l'interior, i altres amb

decoració d'incisions exteriors en espina de peix i espiga, típiques del Bronze Final i Primer Ferro, i altres peces fetes a mà però que no presenten cap tipus de decoració. Però també es troben algunes ceràmiques ibèriques a torn, el que també provaria una ocupació en segles posteriors.

Interpretació i Cronologia: Després d'haver vist les ceràmiques recollides per Pierre Campmajó, estem d'acord a dir que hi podria haver algun tipus d'assentament a l'aire lliure durant el Primer Ferro, hàbitat que per la seva ubicació al mig de la plana, ha d'estar relacionat amb les tasques agrícoles. Així mateix, la presència de materials ibèrics podria significar que l'assentament no s'hauria abandonat en el Segon Ferro, sinó que hauria mantingut la seva ocupació.

114. Parcel·la 962

Situació: X:420450m, Y: 4699032m, Z: 1358m.

Descripció: Consisteix en una parcel·la ubicada al centre antic d'Er, en el tancat del Mas Lledós. L'any 1979, en el decurs d'uns treballs de construcció d'una casa, Laurence Dagust va recuperar una moneda d'una de les trinxeres realitzades. Es tractava d'un semi de bronze de la seca d'Illirta que podia ésser datada a partir del 91 ane. De totes maneres, altres autors consideren que la cronologia es podria endarrerir fins a mitjans de segle II ane (CAMPO/MERCADAL, 2009: 361). A banda d'això, les notícies orals parlen que també s'haurien trobat grans contenidors, sense poder precisar la tipologia (CAMPMAJÓ, 2001b).

La troballa de la moneda republicana, i la recuperació del material ceràmic de la Sala de Festes, per Campmajó s'hauria de relacionar amb la descoberta de grafitis rupestres en escriptura ibèrica a la mateixa vall d'Er, que per ell es datarien vers el 200 ane. Tot plegat, provaria que la zona d'Er hauria estat ocupat sense interrupció durant tot el Segon Ferro (CAMPMAJÓ, 2001b: 265).

Interpretació i Cronologia: Efectivament, la recuperació de la moneda, unit als materials ibèrics recuperats de la Sala de Festes, a un centenar de metres, ens

està indicant la presència d'un assentament a l'aire lliure d'època republicana. Així mateix, també volem prendre en consideració la relació amb els gravats rupestres. Darrerament, els treballs de Joan Ferrer han tendit a endarrerir la cronologia d'aquests vers els segles IV-III ane, sobretot pel que fa als que estan escrits en ibèric dual (FERRER, 2015: 48). Per tant, encara hi ha més arguments per pensar en una ocupació ininterrompuda a la zona d'Er des dels segles VI-V ane fins al segle I ane, passant per tots els segles del Segon Ferro³²⁰.

115. Dolmen de la Serra de l'Artiga

Situació: X: 421923m, Y: 4694773m, Z: 2222m.

Descripció: Estructura ubicada a la part més nordoccidental del capdamunt de la Serra de l'Artiga, molt a prop d'un dels telefèrics que hi arriben. Consisteix en un túmul de pedres d'uns 20m de diàmetre aproximadament, en què al centre hi ha dos grans lloses enclavades. Una mica a l'oest s'hi observa una tercera llosa desplaçada que podria haver estat la de coberta. Pels autors de la Carta Arqueològica es tractaria d'una sepultura protohistòrica. No es té constància de cap actuació arqueològica ni de del fet que s'hi hagi recollit material arqueològic en superfície.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar que es tracti d'un megàlit funerari d'alta muntanya del període del Bronze o del Primer Ferro.

5.2.2.24. Santa Llocaia

116. Embassament d'aigua de Palau

Situació: X: 417424m, Y: 4699395m, Z: 1267m.

Descripció: Es tracta del petit embassament d'aigua del Torrent de Palau, una mica al nord d'aquest nucli poblacional. De la vora de la part nord de

³²⁰ També cal esmentar que una de les inscripcions rupestres sembla que es pugui llegir MAECELVS GAIVS. Si es confirmés, es provaria una continuïtat d'ocupació entre l'ibèric Final i l'època romana

l'embassament s'han recuperat unes ceràmiques de cronologia protohistòrica, que podrien provenir de l'excavació realitzada per fer la bassa.

Aquestes ceràmiques estan dipositades al Dépôt de Sallagosa. Consisteixen en un grapat de fragments a mà, sense cap tipus de decoració ni forma, i de ceràmica comuna iberoromana. Per tant, i comparant-les amb les tipologies i volums ceràmics que es troben al Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga, podrien correspondre a una fase avançada del Segon Ferro, ja en els segles II-I ane. En aquest sentit, hem de tenir en compte que, tot i tenir material ibèric tornejat en els estrats dels segles IV i III ane, aquest no deixa de ser molt minoritari (percentualment no superior al 5%), i quan comença a ser més important el seu volum és a partir del segle II ane.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades podríem pensar que a la zona de l'embassament de Palau podria existir un assentament de plana a l'aire lliure, amb una cronologia de l'ibèric final.

5.2.2.25.Naüja

117.Jaciment de la Devesa d'en Poch

Situació: X: 418216m, Y: 4697572m, Z: 1390m.

Descripció: jaciment ubicat a la zona de la Devesa d'en Poch, just al marge dret del Rec de la Font, en el límit nordoriental del terme municipal, i en els inicis costers que conformen la Serra de l'Artiga. Amb motiu d'unes obres en les quals un bulldozer estava traçant un camí, hom va recuperar un vas del Bronze Mig. Presenta un perfil sinuós, amb el fons cònic i arrodonit, dues nanses planes oposades, i amb una altura d'uns 40cm aproximadament³²¹. Aquesta troballa va fer pensar als autors de la Carta Arqueològica que a la zona hi hagués hagut un fons de cabana d'època protohistòrica.

³²¹ Aquesta peça es troba dipositada al Dépôt de Sallagosa.

Interpretació i Cronologia: Després de comprovar les característiques del vas esmentat, estariem d'acord en pensar en la presència d'un assentament a l'aire lliure, just en els límits costers, amb una cronologia genèrica del Bronze.

5.2.2.26. Vallcebollera

118. Dolmen de Jaça Gran

Situació: X: 420314m, Y: 4694655m, Z: 1934m.

Descripció: Estructura ubicada a la part més occidental de la Serra d'Artiga, a la zona coneguda com la Jaça Gran, en un camp de pastures. Es tracta d'un túmul d'uns 20m de diàmetre, al centre del qual s'hi observen caixes de lloses d'esquist. Pels autors de la carta es tractaria d'un túmul funerari de cronologia protohistòrica. No es té constància que s'hagi realitzat cap tipus d'intervenció ni que s'hagin recollit materials arqueològics en superfície.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades, és possible pensar que es tracti d'una sepultura tumular d'alta muntanya de finals del Bronze o del Primer Ferro.

119. Lloc de l'espasa

Situació: X: 421619m, Y: 4691463m, Z: 2033m.

Descripció: La troballa d'aquesta espasa s'efectuà a la zona coneguda com l'Escalera, a la part meridional de Vallcebollera, entre els torrents de Vila i l'Escalera, i just al costat del camí forestal que travessa perpendicularment les valls, en un vessant accidentat de la serra del Puigmal. Fou descoberta de manera totalment fortuïta pel pastor Jordi March, el qual trobà l'espasa de ferro i un tros de la beina, i dos anells de bronze, en superfície i enmig de la massa forestal. En un article que realitzà l'autor de la troballa juntament amb Denis Crabol i Pierre Campmajó, afirmaven que es tractava d'una espasa de La Tène I, típica de finals del segle III a.n.e, però que podria perdurar fins a finals del II a.n.e. En particular per

l'espasa de Vallcebollera, proposaven una datació de finals de segle II ane³²². I a causa de la seva localització, en unes cotes tan elevades, de manera tan superficial i encara amb un tros de beina, consideren que es podria tractar d'un enterrament, o que l'haguessin amagat per recuperar-la més endavant (CAMPMAJÓ *et alii*, 2007: 25 i 28). Que l'espasa provingués d'una sepultura també era l'opinió d'Oriol Mercadal, en un article que realitzà sobre troballes efectuades en alta muntanya (MERCADAL, 2014: 14).

Actualment, l'espasa està dipositada al Dépôt de Sallagosa i està en procés de restauració.

Interpretació i Cronologia: Efectivament, l'espasa trobada es tracta del tipus de La Tène I, amb una fulla llarga i sense antenes en l'empunyadura, i que hauria de correspondre al segle II ane. També com els autors mencionats, trobem estranya la seva localització en un lloc tan inhòspit de l'alta muntanya, i en tan bon estat de conservació, amb el que probablement s'ha de buscar l'explicació en l'existència d'alguna sepultura o amagatall en aquella zona corresponent a l'ibèric final.

5.2.2.27. La Guingueta d'Ix (Bourg-Madame)

120. Cementiri de Càldegues

Situació: X: 414045, Y: 4698648, Z: 1160.

Descripció: D'aquest lloc en tenim constància a través d'uns materials dipositats en el Museu Cerdà de Puigcerdà. El cementiri de Càldegues s'ubica molt a prop d'Ix, tanmateix, se situa en uns terrenys pertanyents a Càldegues, un llogaret que

³²² De fet en l'article a què fem referència, i després d'argumentar que aquestes espases són típiques del segle II ane, paradoxalment proposen que tindria una cronologia de finals de segle I ane. Aquesta darrera datació és la que utilitzà Cira Crespo en el seu estudi sobre els Pirineus en època antiga (CRESPO, 2011; 222). Oriol Mercadal, en un article recent també prenia la datació de finals de segle I ane com a certa, però considerava que l'espasa era tipològicament més antiga i que possiblement s'hauria d'endarrerir la seva cronologia (MERCADAL, 2014: 14). Nosaltres creiem que aquesta aparent contradicció respondria a un error d'impremta, i la datació que realment haurien volgut donar els autors seria de finals de segle II ane. I més si tenim en compte que en la Carta Arqueològica, alguns dels mateixos autors que van fer l'article proposen una datació per l'espasa del voltant de l'any 100 ane.

s'annexionà a la Guingueta d'Ix el 1973. Topogràficament se situa al bell mig de la plana cerdana, en una esplanada entremig de torrents i rieres que desemboquen al Segre. Segons sembla en prospeccions realitzades, hom hi hauria recollit ceràmiques en superfície. Per l'inventari que n'hem pogut fer, hi hauria, a part de les tipologies modernes, una dena de collaret, un fragment de sigil·lada africana A (forma Hayes 20), un fragment de sigil·lada africana indeterminada, un fragment de *tegula*, 32 fragments informes de ceràmica a mà³²³, una vora de tapadora de ceràmica romana, i una nansa feta a mà amb petits orificis puntejats a la superfície, que recorda les nanses de tradició del bronze que estan decorades de la mateixa manera o amb petites incisions. Conseqüentment, uns marcadors culturals que majoritàriament ens remunten al període altimperial romà.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar que es tracti d'un assentament de la plana d'època altimperial romana, tot i que la nansa decorada ens podria estar indicant una ocupació puntual en el període del Bronze.

5.2.2.28. Palau de Cerdanya

121. Cementiri de Palau de Cerdanya

Situació: X: 415113m, Y: 4696105m, Z: 1190m.

Descripció: El cementiri de Palau de Cerdanya es troba a la zona meridional del nucli poblacional, just al marge dret del Riu de Llanera, i en plena plana cerdana. Segons s'esmenta, el Sr Martínez, veí de Palau mateix, localitzà en el cementiri dues monedes³²⁴, uns asos o semis ibèrics que ja foren publicats per Matías Delcor l'any 1977 i que tindrien una cronologia de finals de segle II a ne o primera meitat de segle I a ne (DELCOR, 1977: 40).

³²³ Són fragments de les mateixes característiques ceramològiques que els que es troben al Castellot de Bolvir o al Tossal de Baltarga, i que s'allunyen dels patrons tipològics del Bronze.

³²⁴ Isabel Panosa parlava d'un lot de monedes, però tot sembla indicar que només foren dues (PANOSA, 1995: 469).

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar que hi hauria pogut haver un assentament a l'aire lliure a la plana en època republicana. En aquest sentit, és probable que les monedes s'hagin de relacionar amb els que es van localitzar al llogarret d'Age, molt a prop de Palau de Cerdanya.

5.2.2.29. Fontanals de Cerdanya

122. Pi del Castellar

Situació: X:409720, Y: 4692263, Z: 1445m.

Descripció: Es tracta d'un turó situat a l'esquena del nucli poblacional, també anomenat Puig de la Roureda, que s'eleva uns 200m per sobre de la plana. El turó presenta uns pendents importants en la majoria dels seus vessants excepte per la part llevantina.



Vista des de la Solana de l'inici de la vall de la Molina, amb la indicació del turonet on s'ubica el Pi del Castellar

El Pi del Castellar s'ubica just a l'entrada de la vall de la Molina, una via de comunicació amb els territoris de l'interior català a través de la Collada de Toses. Per tant, des del capdamunt no només es té una àmplia visibilitat de la plana cerdana, sinó que també es té un control directe sobre l'entrada d'aquella vall secundària. El jaciment fou localitzat per Jordi Campillo l'any 1989, recuperant de la vessant del seu cim un conjunt important de materials ceràmics d'època antiga en superfície. També hi observà tot un seguit de parets de pedra seca, que podien correspondre a qualsevol moment històric. Posteriorment, el lloc també ha estat visitat per altres arqueòlegs durant els anys 90, com Oriol Mercadal o Sara Aliaga, els quals també hi recuperaren materials arqueològics. Val a dir que nosaltres mateixos també vam visitar el turó l'any 2012 i, sense ànim de realitzar cap tipus de prospecció sistemàtica superficial, també vam recuperar algun material ceràmic en superfície³²⁵. Tots aquests materials estan dipositats al Museu Cerdà de Puigcerdà.

Tradicionalment, i a partir dels materials ceràmics que s'havien trobat, consistents en un gran volum de ceràmica a mà de tradició local, però també ceràmica ibèrica i alguns fragments d'importació republicans, com l'àmfora itàlica, tots els autors que han tractat el territori i poblament ceretà han considerat que el Pi del Castellar es tractaria d'un jaciment originat durant el Primer Ferro però que seria a partir del segle II ane, amb la teòrica iberització, que esdevindria un hàbitat important, ja que controlaria l'entrada i sortida de la vall³²⁶.

De l'anàlisi del conjunt de materials recuperats i dipositats al Museu Cerdà, hem pogut comptabilitzar uns 450 fragments de ceràmica a mà de tradició local, dels

³²⁵ Aquesta continuada troballa fortuïta de materials arqueològics féu que el Pi del Castellar fos inclòs en el Projecte de Recerca quadriennal que dirigeix el Professor Oriol Olesti, "Projecte Integral de Recerca: Paisatge i Territori a la Cerdanya Antiga", pel període 2014-2017, com un dels llocs potencials on iniciar una recerca arqueològica (OLESTI, 2014b).

³²⁶ Podem trobar aquestes tesis en els treballs de PANOSA, 1995: 469; CAMPMAJÓ, 1996: 45; ALIAGA *et alii*, 1998a: 215; OLESTI/MERCADAL, 2005: 296 i 305; O OLESTI *et alii*, 2005: 296. Fins i tot en el cas de l'article de Maria Isabel Panosa es considera que el jaciment podria ser exclusivament del moment republicà.

que es poden individualitzar algunes vores i fons d'urnes i tenalles. Tanmateix, de tots aquests fragments només sis presenten decoració. En un cas consisteix en acanalats exteriors, típics del Bronze Final i Primer Ferro, tres més presenten un senzill cordó aplicat a exterior amb impressions digitals, un altre presenta un cordó amb incisions obliqües, i finalment un últim on s'hi observa una línia incisa horitzontal. Però d'altra banda, també hem pogut classificar poc més d'un centenar de fragments de ceràmica ibèrica a torn, d'entre els que es diferenciaven els càlats, l'àmfora ibèrica, els vasos, les imitacions de parets fines, o les ibèriques pintades amb color vinós; i també algunes peces importades d'Itàlia, com serien un fragment de parets fines, un de Campaniana A, i d'àmfora itàlica provinents de la Campània i la zona brindisina. Amb tot això, nosaltres creiem que és un material propi dels segles iberico-ceretans i republicans. La notabilíssima falta de decoració en el gran volum de material ceràmic a mà recuperat, ens porta a pensar en una datació del mateix més centrada en els segles del Segon Ferro (a partir del IV ane). Però a més, la senzillesa en les decoracions també apunta cap a una cronologia dels segles IV-III ane, no englobant els segles del primer Ferro, encara amb un repertori decoratiu abarrocat i exuberant. I no cal dir-ho, la presència de les peces importades confirmaria que aquest assentament hauria estat també ocupat fins a època republicana., essent abandonat en algun moment del segle I ane, donada l'absència dels materials típics altimperials. Finalment, la presència d'una peça amb decoració d'acanalats ens podria estar indicant una primera ocupació durant el Primer Ferro, de dimensions certament reduïdes.

Interpretació i Cronologia: Amb totes aquestes dades, les de l'anàlisi del material ceràmic, i les que es desprenen de la seva topografia, nosaltres creiem que el Pi del Castellar tindria una evolució bastant parella a la del Castellot de Bolvir. Així, pensem que en el Primer Ferro hi hauria un petit assentament a l'aire lliure, però no seria fins als segles plenament ceretans, en els segles IV-III ane que no es desenvoluparia un hàbitat poblacional, segurament un *oppidum*, que tindria les funcions de control del pas de la vall de la Molina. Aquest poblament hauria continuat ocupat durant l'etapa romanorepublicana, tot i que desconexem en aquest

moment amb quines funcionalitats i servituds envers la nova administració. Finalment, tal com succeïa al Castellot, és probable que el Pi del Castellar s'abandonés durant el segle I ane, potser coincidint amb la nova gestió del territori que s'esdevé a partir de la fundació de *Iulia Libica*.



Fragments d'àmfora itàlica recuperats al Pi del Castellar i dipositats al Museu Cerdà

123. Puig d'Oca

Situació: X:410585m, Y: 4695782m, Z: 1108m.

Descripció: Estructura tumular que s'ubica al nord-oest de l'agregat de Queixans, en el límit entre els termes municipals de Fontanals de Cerdanya, Bolvir i Puigcerdà, i just a la dreta de la carretera d'Alp a Puigcerdà i a uns 25m de l'antic camí d'Alp a Llivia. L'estructura actua de trifini entre els tres municipis, i se situa al marge esquerre del riu Aravó. Es tracta d'un promontori aparentment artificial, de planta ovalada, de 72m de llargada per 43m d'amplada, i uns 2m d'alçada³²⁷,

³²⁷ 2m és l'alçada que esmenten Oriol Mercadal i Sara Aliaga en un article de 2014 (MERCADAL/ALIAGA, 2014: 488-489). Tanmateix, en un altre article publicat l'any següent d'ells mateixos junt amb altres autors, proposen una alçada de 10m per a l'estructura (MERCADAL *et alii*, 2015: 21). Després d'haver-la visitat personalment veiem desmesurada aquesta darrera, i preferim quedar-nos amb la primera proposta de 2m d'alçada.

conformat per pedres i terres, que destaca enmig de la grana plana al·luvial. Al damunt i al centre hi ha clavada una pedra de granit, tallada artesanalment, que té gravades, a cadascuna de les tres cares, la lletra C (de Caixans), P (Puigcerdà), i B (Bolvir), i per tant d'una cronologia com a mínim anterior a la unificació dels municipis de Queixans i Urtx, el 1969, que donaren lloc a l'actual Fontanals (MERCADAL/ALIAGA, 2014: 488-489). Malauradament no s'ha recuperat material arqueològic superficial.

Josep Padró, en el seu article de l'any 1984 sobre les vies romanes de Cerdanya, ja feia notar que el túmul es trobava en l'antic camí de Llivia a Alp, via que per ell era una pervivència de l'antiga via romana³²⁸. El camí és del tot rectilini en la traçada d'aquest sector, tanmateix, a l'alçada del Puig d'Oca fa una giragonsa justament per evitar-lo. Per Padró, aquesta relació indicaria que quan va ser traçada la via el túmul ja existia, el que significaria que tindria una cronologia preromana (PADRÓ, 1984: 79). Aquesta és la deducció a la qual també han treballat altres arqueòlegs que han analitzat l'estructura, com Oriol Mercadal i Sara Aliaga (MERCADAL, 1998, 404; MERCADAL, 2009: 625; MERCADAL/ALIAGA, 2014: 488-489; o MERCADAL *et alii*, 2015: 15-21).

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim, i tenint en compte la relació entre l'estructura i la possible via romana, és possible pensar que es tracti d'una estructura tumular de finals del Bronze o del Primer Ferro.

124.Pla d'Escadarcs

Situació: X:408700m, Y: 4693650m, Z: 1120m.

Descripció: Ubicat a la part superior d'una antiga terrassa fluvial del riu Segre, al nord del poble d'Escadarcs, a uns 500m al nord-oest del nucli poblacional de Fontanals. A principis dels anys 90, Jordi Campillo donà notícia del jaciment després de recuperar ceràmiques en superfície d'aquella zona. Es tractava de

³²⁸ La hipòtesi que aquesta via tingués un origen en època romana és la conclusió que també arribà Oriol Olesti en el seu estudi sobre el territori cerdà en època romana (OLESTI, 1993: 145-148).

materials realitzats a mà de tradició local, presumiblement del Bronze Final o Primer Ferro, i també algun fragment de ceràmica ibèrica a torn (PANOSA, 1995: 468).

Els materials estan dipositats al Museu Cerdà i certament consisteixen en un grapat de ceràmiques fetes a mà, informes i sense decoració, i un fragment de ceràmica a torn. Tot i les poques dades, precisament l'absència de decoració en els fragments, la similitud ceramològica amb els materials del Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga, i la presència de la peça ibèrica, poden fer pensar en una cronologia ibèrica o republicana.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar en un assentament a l'aire lliure de plana, vinculat a tasques agrícoles, amb una cronologia ibèrica o republicana³²⁹.

5.2.2.30.Alp

125.Conjunt de túmuls del Ginebrar

Situació: X: 415098, Y: 4686803, Z: 1920m.

Descripció: Ubicats al Pla d'Anyella, consistent en una gran esplanada a l'esquena de la Molina, en el límit amb el municipi de Toses, i més concretament, en una zona de pastures en el vessant de ponent del Cap del Ginebrar. Consisteixen en un conjunt de possibles estructures tumulars que foren descobertes per Antoni Mañé, Lluís Vidal i Carme Vila el 2004. Estan formades per pedres i lloses calcàries de mida diversa i presenten uns diàmetres que oscil·len entre els 4 i els 4.6m, conservant-se només uns 25cm d'alçada. Segons els seus descobridors aquests túmuls podrien haver estat excavats i desmuntats recentment (MERCADAL/ALIAGA, 2014: 487; i MERCADAL *et alii*, 2015: 21). Tanmateix, no es té

³²⁹ De fet, que fos un assentament "ceretà", o sigui indígena, també era la idea del mateix Jordi Campillo, ja que això és el que va escriure en la bossa de materials que cedí a membres de l'Institut d'Estudis Ceretans.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

constància de cap tipus d'intervenció arqueològica ni de la recollida de materials ceràmics.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim semblaria que podria tractar-se de les restes d'un túmul funerari d'alta muntanya, amb una cronologia centrada en el període de finals del Bronze o del Primer Ferro.

126. Dolmen del Paborde (o de la Molina)

Situació: X:414453m, Y: 4688600m, Z: 1423m.

Descripció: Estructura situada als peus de la Muntanya del Paborde, en el nucli poblacional de la Molina, i al marge dret del torrent de les Pletasses. Més concretament, s'ubica al capdamunt d'un tossalet i enmig d'un prat de pastures, just a davant de l'estació de la Molina.



Imatge del Dolmen del Paborde

Fou descobert el 1954 per Francesc Rimó, i el juliol i agost de 1980 fou excavat per Miquel Cura i Josep Padró. Aquests van constatar que el subsòl de l'estructura

estava del tot alterat, recuperant només ceràmiques modernes, ja que havia estat utilitzat com a barraca fins a temps recents. Actualment està restaurat. Es tracta d'un sepulcre megalític de cambra simple o "pirinenca", format per grans lloses de pedra enclavades, al qual li manca la llosa frontal, i que presenta una alçada de 1.75m. El túmul, de terres i pedres, té un diàmetre circular de 8m aproximadament. Els mateixos autors van proposar que, per la seva tipologia, s'hauria de situar la seva construcció en el Bronze Antic, perdurant el seu ús fins al Mitjà (PADRÓ/CURA, 1982: 121).

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és evident que es tracta d'un sepulcre megalític, que hauríem de situar el període del Bronze.

127. Turó dels Monjos

Situació: X:411850, Y: 4687450, Z: 1721m.

Descripció: Es tracta d'un petit turonet ubicat a la part més ponentina del municipi de la Molina, al costat de la carretera GI-400 i dels telecadires que remunten cap a les pistes d'esquí. Segons sembla Josep Padró va tenir notícies de la troballa de ceràmiques i de la presència de parets de pedra seca que podien ser d'època antiga. Hi realitzà alguns sondejos l'any 1981, però no va localitzar cap tipus d'estructura murària i només va recuperar material ceràmic fet a mà, sense forma ni decoració. Pel mateix Padró es tractaria d'un lloc d'ocupació temporal, d'època protohistòrica. Malauradament es desconeix on són tots els materials que provenen d'allà.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades semblaria que estaríem davant d'un assentament a l'aire lliure de mitja muntanya i d'època protohistòrica. Volem ressaltar que el lloc es troba just al costat de la via (cal pensar que l'actual resseguiria a grans trets la via històrica) que remunta longitudinalment al vessant esquerre de la vall de Molina per anar a buscar el coll de la Creueta, a uns 1900m, i baixar cap al Berguedà. Així, la seva ubicació a mig camí entre l'inici i el final d'aquest tram de la via, podria indicar un tipus d'assentament amb una mica més

d'entitat que el d'un simple lloc d'ocupació ocasional, i podríem pensar que, almenys estacionalment, es tractés d'un nucli important en la via de comunicació descrita.

128. Colomina d'Alp

Situació: X:407926m, Y: 4692136m, Z: 1136m

Descripció: Consisteix en els camps coneguts com La Colomina del Montellà, a l'esquerra de la carretera nacional C-16, ben a prop del cementiri municipal. Al llarg dels darrers anys hom ha recollit material ceràmic, el qual resta dipositat al Museu Cerdà³³⁰. En l'anàlisi que hi hem realitzat hem observat tres fragments de ceràmica comuna ibèrica i 13 fragments de ceràmica feta a mà de tradició local. D'aquests, un presentava un cordó amb decoració de ditades i pessics, i un altre fragment un cordó sense decorar. També com en els casos anteriors, tipològicament eren unes peces prou similars a les que es documenten al Castellot de Bolvir o al Tossal de Baltarga, i per tant amb una cronologia iberoceretana.

Interpretació i Cronologia: Amb només aquestes dades pensem que es podria tractar d'un assentament de plana a l'aire lliure, presumiblement vinculat a les tasques agrícoles. Els materials no són prou definitoris a l'hora de proposar-li una cronologia precisa. De totes maneres, els fragments ibèrics indicarien que s'hauria d'emmarcar en una franja àmplia d'entre els segles III i I a.n.e.

La zona es troba a uns 500m tant dels Mas Santes Creus com del Roc d'Esperança, distància suficient per pensar que es tractaria d'un assentament independent d'aquells.

³³⁰ D'aquest jaciment també hi podríem afegir uns materials també dipositats al Museu Cerdà, identificats amb el nom de "les escoles d'Alp", indicant que foren trobats en els camps de davant de les escoles. Aquests camps es correspondrien amb els mateixos de la Colomina del Montellà, o amb els que resten just al costat dret de la carretera C-16. En qualsevol cas, pensem que poden considerar-se del mateix possible jaciment. El material recollit consistia en dos fragments de ceràmica a mà, de difícil precisió cronològica.

Finalment, volem recordar que Colomina (o Coromina) etimològicament provindria de *condoma*, o sigui casa amb una cort, i que per tant estaria indicant la presència d'un hàbitat com a mínim en època tardoantiga (ALIAGA *et alii*, 1998b: 275).

129. Mas Santes Creus

Situació: X:407360, Y: 4692623, Z: 1126m

Descripció: Consisteix en una finca ubicada al bell mig de la plana cerdana, just en el límit termenal dels municipis d'Alp, Fontanals i Isòvol, al marge esquerre del Segre. En els camps més propers del voltant durant anys s'han anat recollint materials ceràmics, els quals es troben dipositats al Museu Cerdà. Es tracta d'un conjunt molt heterogeni en què, pel que fa a les tipologies antigues, destaca per la presència de produccions imperials. Així hi tenim representats fragments en sigil·lada sudgàl·lica, hispànica, *marmorata*, en africana dels tipus A i D, o vaixel·la de cuina africana. Però també molts fragments de tègula, de *pondera*, i de restes de morter de calç. Així mateix, i pel que fa als materials de cronologia republicana, hem de destacar la localització d'un fragment d'àmfora itàlica de la Campània. El lot de materials fets a mà és realment petit, i només es comptabilitzen uns pocs fragments, tots ells sense decorar. Val a dir que a nivell formal i tipològic, els fragments a mà són molt similars als que es troben al Castellot de Bolvir o al Tossal de Baltarga. Per tant, a partir dels materials podem pensar que es tractaria d'un assentament amb una llarga perduració en època romana, arribant fins als segles baiximperials, la qual podria haver tingut la seva fundació inicial en l'etapa republicana.

Interpretació i Cronologia: Després de realitzar l'anàlisi del material ceràmic dipositat al Museu Cerdà, considerem que a la zona del Mas Santes Creus hi hauria hagut un assentament a l'aire lliure, al bell mig de la plana, que sense cap mena de dubte hauríem de vincular a les activitats agrícoles. La presència d'un fragment d'àmfora itàlica, i un material modelat ben similar als del Castellot de Bolvir o del Tossal de Baltarga, ens pot estar indicant que podria haver tingut un

origen en època republicana, tenint una ocupació continuada durant tota l'etapa imperial romana.

130. Torre de Riu

Situació: X: 409250m, Y: 4691644m, Z: 1148m

Descripció: la Torre de Riu consisteix en un imponent edifici, originàriament una propietat agrícola que entre finals de segle XIX i principis de segle XX es transformà amb un castell d'estil francès, amb torres quadrangulars, muralles i merlets. Està situat just a l'entrada de la vall de Molina, ben bé al marge dret de la Ribera d'Alp, i als peus del Puig de la Roureda, on hi ha el jaciment del Pi del Castellar. Segons consta al Museu Cerdà, hi ha uns materials que provindrien d'aquells terrenys o de les propietats dels voltants. Es tracta de quatre fragments fets a mà, informes tots ells excepte un que podria ser la vora d'una olla-tenalla. Val a dir que no presenten el brunyit tan ben acabat de les peces del Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga i que, a primera vista podrien correspondre a les etapes del Ferro. De totes maneres, no és descartable que també puguin ser d'època ibero-ceretana o posterior

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim és possible pensar en un assentament a l'aire lliure, que per la seva ubicació podem pensar que estaria íntimament relacionat amb el trànsit per la vall de Molina. De manera provisional proposem que es tractaria d'un hàbitat del Primer Ferro, tot i que també podria correspondre a etapes posteriors.

131. Camí d'Estoll

Situació: X:408429, Y: 4692223, Z: 1135m

Descripció: Consisteix en els camps que hi ha a banda i banda de la nova carretera d'Alp a Estoll, a l'alçada en què es creua amb la nacional C-16. Al llarg dels darrers anys, principalment la Sra Mia Botey, membre de l'Institut d'Estudis Ceretans, però també altres afeccionats, han anat recollint material ceràmic, el qual resta dipositat al Museu Cerdà. En l'anàlisi que hi hem pogut fer hem

constatat que també es tracta d'un conjunt molt heterogeni. Pel que fa a les tipologies antigues, es poden identificar fragments d'àmfora italiana de la Campània, àmfora tarraconesa (possiblement de la forma Dr 2-4), ceràmica comuna ibèrica, comuna romana, sigil·lades hispàniques, africanes de cuina (forma Hayes 197), i tègules. En el material a mà, es comptabilitzaven una trentena de fragments, tots ells informes i sense cap tipus de decoració, tipològicament molt similars als del Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga. Per tant, a partir de les tipologies ceràmiques es podria pensar en algun tipus d'assentament originat en època republicana, i amb una pervivència com a mínim fins al segle II dne.

Interpretació i Cronologia: Després de realitzar l'anàlisi del material ceràmic dipositat al Museu Cerdà, considerem que en aquesta zona al nord del nucli poblacional d'Alp hi hauria hagut un assentament a l'aire lliure, al bell mig de la plana, que també hauríem de vincular a les activitats agrícoles. La presència dels fragments d'àmfora itàlica, el material fet a mà tan similar al del Castellot de Bolvir o del Tossal de Baltarga, i la presència de les ceràmiques comunes ibèriques en pasta de sandvitx, ens pot estar indicant que podria haver tingut un origen en època republicana, tenint una ocupació continuada durant tota l'etapa altimperial romana. En aquest sentit, hem de valorar la possible relació que el lloc tingui amb el proper jaciment del Roc d'Esperança³³¹. Certament, hom podria pensar que són materials que ens estarien indicant una més gran extensió d'aquell jaciment, o si més no, que provindrien directament d'aquell jaciment, i que per efectes postdeposicionals diversos s'haurien estès pels camps de sota. En l'anàlisi que nosaltres fem no ho considerem amb aquests termes. Si bé és possible que alguns d'aquests materials provinquin del Roc d'Esperança, nosaltres creiem que hi ha elements suficients per proposar l'existència d'un assentament diferent. Per diverses raons. D'una banda, hem de recordar que l'any 1998 Sara Aliaga realitzà una intervenció a la part nord del Roc d'Esperança (per tant, entre ambdues zones) amb un resultat del tot negatiu, el que semblava indicar que el jaciment

³³¹ El Roc d'Esperança està situat a uns centenars de metres i a una terrassa més elevada dels camps descrits, enlairant-se entre 5 i 10m per sobre d'aquests.

finalitzava, per septentrió, a la zona excavada l'any 1991. D'altra banda, volem destacar el gran volum de material recuperat en superfície, més d'un centenar de peces, moltes vegades amb poques traces d'haver estat rodat, indicant una relativa poca mobilitat d'aquests. I finalment, cal fer notar que alguns d'aquests fragments foren recollits a 500m lluny del Roc d'Esperança, una distància prou significativa per pensar que es tracti de dos assentaments diferents.

132.Coll de Meians (o de la Creu de Meians)

Situació: X: 418961, Y: 4688738, Z: 1995.

Descripció: Es tracta del coll ubicat una mica més a llevant de la Collada de Toses, el qual fa de partió entre els territoris cerdans catalans i francesos d'una banda, i entre Cerdanya i el Ripollès de l'altra. Al Museu Cerdà hi ha dipositat un fragment de ceràmica feta a mà que segons sembla fou recollida d'aquell coll. La peça no és determinant per establir-ne la cronologia, podent ser de qualsevol època, també protohistòrica i romana.

Interpretació i Cronologia: És evident que amb les dades que tenim no es pot afirmar res més enllà de la pròpia peça. Tanmateix, no seria estrany que al coll existís algun tipus d'assentament, potser estacional, que controlés el pas d'una banda a l'altra, assentament que també hauria pogut existir en època protohistòrica i romana.

133.Roc d'Esperança

Situació: X: 408500, Y: 469255, Z: 1473m.

Descripció: El Roc d'Esperança s'ubica a la plana cerdana, prop del vessant nord de la baga. Més concretament, se situa al nord-oest del nucli poblacional d'Alp, ocupant a banda i banda de l'Avinguda Cerdanya. L'any 1989, en el marc d'unes obres de construcció d'uns fonaments d'un grup d'habitatges, la Sra. Mia Botey, membre de l'Institut d'Estudis Ceretans va donar a conèixer l'existència de restes al subsòl. Ràpidament s'improvisà una actuació de salvament, dirigida per Denis Crabol. Tanmateix, els Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat van donar

permís perquè el desembre del mateix any s'articulés una intervenció d'urgència, dirigida per Oriol Mercadal, la qual tingué una segona actuació en el mes de juny de l'any següent, dirigida pel mateix arqueòleg (MERCADAL/ALIAGA, 1991: 62-64). L'any 1991, s'hi va desenvolupar una prospecció superficial, per tal d'intentar delimitar el jaciment, i finalment, l'any 1998, l'arqueòloga Sara Aliaga dirigí la realització d'uns sondejos amb caràcter preventiu, una mica més al nord, també degut a la imminent construcció d'un nou grup d'habitatges, els quals donaren un resultat negatiu.

En la cala que es va realitzar el 1989-1990 es van localitzar dues estructures muràries disposades perpendicularment, realitzades amb blocs de pedra sense treballar, i lligades amb argila, de tècnica i tipologia constructiva local. Un dels murs feia uns 40-50cm d'amplada i es conservaven 3.4m de llargada. Estratigràficament es va observar dues grans fases d'ocupació. D'una banda una primera, dels segles II ane fins al I dne, vinculada a les parets descrites. I de l'altra una fase baiximperial, dels segles III-IV dne, consistent en dos inhumats. De totes maneres, pels arqueòlegs que ho excavaren hi hauria continuïtat entre ambdues, ja que en la segona fase es trobaven ceràmiques dels segles I a III dne.

Pel que fa als materials de la primera fase, que són els que més interessen al present treball, hi havia un predomini de peces fetes a mà, un 54% pel 46% de peces tornejades³³². De les modelades s'identificaven algunes urnes de fons pla i un petit vaset amb nansa, possiblement de fireta. En general, eren produccions amb tractaments superficials sovint brunyit, i on normalment les formes tendien a l'arrodoniment, no documentant-se les triangulacions o bisellats. En les decoracions, el més destacat era l'absència de la decoració típica en el Primer Ferro, l'anomenada "decoració cerdana", i la simplificació i disminució en els motius, amb només alguna peça amb un cordó amb digitacions o incisions. Pel que feia a les peces a torn, hi havia un nombre important de ceràmiques ibèriques,

³³² Volem fer notar que aquests percentatges també es troben a les seqüències estratigràfiques del Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga en els nivells d'abandonament d'ambdós, a la segona meitat de segle I ane.

destacant els càlats, les produccions dites de la costa catalana, les ibèriques pintades, les àmfores ibèriques, i les d'engalba blanca amb pintura de color roig vinós. Pel que fa a les exportacions, diferents copes i plats en Campaniana A (formes Lamb 5 i Morel 3130 o 3152), dos fragments en Campaniana B, àmfora itàlica i ceràmiques de parets fines (forma Mayet XXXV o XXXVII). La datació final de la primera fase d'ocupació vindria marcada per la troballa d'un fragment de Drag27 en sigil·lada itàlica i una Drag24/25 de sigil·lada sudgàl·lica. Amb tot aquest material, els autors proposaven un ventall cronològic d'entre la primera meitat de segle II ane, que hauria finalitzat a la primera meitat de segle I dne³³³.

Pel que fa referència a les restes faunístiques, s'evidenciava un predomini del taxó bòvid, de l'ordre del 50%, respecte dels ovicaprins i suïns, entre un 20 i 25% en representació.

Ja des d'un bon primer moment, es considerava que hauria estat un assentament de plana indígena amb clares influències externes, definides principalment per la ceràmica, la qual molt probablement tindria el seu focus d'atracció en Empúries i el seu hinterland. L'assentament, a més, també cobrava una importància simbòlica i estratègica significativa en localitzar-se en una cruïlla de camins històrics, just al creuament entre la via en direcció est-oest amb la que s'inicia per anar vers la vall de la Molina (MERCADAL/ALIAGA, 1991: 62). Uns anys més tard es va advertir que l'aparició d'aquest assentament s'havia de posar en relació a l'aparició altres hàbitats a Cerdanya, a la plana mateixa o als límits costers, que sens dubte s'havia de vincular amb els fenòmens de la iberització i romanització que s'esdevenia, quasi de forma paral·lela, al segle II ane a la comarca (ALIAGA *et alii*, 1998a: 216; i OLESTI/MERCADAL: 2005: 305).

Interpretació i Cronologia: Vistes les dades que han proporcionat les diferents excavacions, nosaltres també creiem que es tracta d'un assentament a l'aire lliure

³³³ La informació més detallada del material, així com els dibuixos dels més significatius es pot trobar a MERCADAL/ALIAGA, 1991: 66 i ss; i MERCADAL/ALIAGA, 1994: 117 i ss.

de la plana. Pensem que la seva fundació s'hauria produït a partir de mitjans de segle II ane, en el marc de les transformacions que s'esdevenen en aquell moment, promogudes per la nova administració romana. El material ceràmic recuperat, tan tipològicament, com numèricament i quantitativament, és molt similar al que es troba al Castellot de Bolvir o al Tossal de Baltarga per a les èpoques republicanes. Per tant s'enquadra prou bé amb una datació de segles II-I ane.

A nivell funcional creiem que hauria estat dedicat principalment a tasques de producció agrícola i d'explotació de la plana. Així mateix, no sabem fins a quin punt fou transcendent la seva ubicació en un lloc d'encreuament de camins. Certament, haurien d'haver tingut un relatiu control estratègic per part de Roma, i ja ho hem posat de relleu pel que fa a l'assentament del Pi del Castellar, però desconeixem si les restes del Roc d'Esperança s'han de correspondre a aquest hipotètic post.

5.2.2.31.Das

134.Tartera

Situació: X: 405480m, Y: 4690899m, Z: 1146m

Descripció: Tartera consisteix en un nucli poblacional ubicat a la part nordoccidental del municipi, al bell mig de la plana cerdana. Segons consta al Museu Cerdà, dels camps del voltant s'han recollit materials ceràmics al llarg dels anys, els quals es troben dipositats al Museu. Vam poder comptabilitzar prop d'una trentena de fragments fets a mà de tradició local, informes i sense decorar, tres fragments ibèrics, i un informe d'àmfora itàlica campana, materials que semblen determinar-nos una cronologia de segle II-I ane³³⁴.

³³⁴ Segons sembla l'any 1908 un pagès de Tartera, llaurant un dels seus camps, es va topar amb un mur de més d'un metre d'amplada, i amb restes del què podia ser un mosaic (recollit a Ceretania, núm 73 de 1908). De totes maneres, d'aquesta notícia no en tenim més dades i ningú ha vist mai les restes.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades pensem que podem estar davant d'un assentament a l'aire lliure el qual s'hauria originat a partir de segle II ane.

135.Torreta de Das

Situació: X:406681m, Y: 4690363m, Z: 1232m.

Descripció: Estructura turriforme situada en un passeig que va des del nucli poblacional de Das fins al cementiri municipal, a dalt d'un petit promontori. Es tracta d'una torre aïllada, de planta quadrada, de 9m de costat, amb un talús a la part inferior de 3.5m d'alçada, i un cos troncal que no se'ns ha conservat. Els murs presenten una amplada d'uns 1.5m i són fets amb blocs de pedra sense treballar, excepte en les cantonades, les quals es realitzen amb blocs ben escairats i treballats. Els blocs es disposen formant més o menys filades horitzontals, i en molts casos petites falques de pedra petita els acaben de regularitzar. El lligam és a partir de morter de calç. Per Josep Padró es tracta d'una torre de defensa tardorrepublicana que vigilava la via de pas cap al Coll de Jou, vers el Berguedà (PADRÓ, 1984: 79 i ss; 1988; 258). Tanmateix, ja Oriol Olesti, l'any 1993 manifestava certs dubtes amb aquesta afirmació, ja que no hi havia cap evidència, ni arqueològica ni arquitectònica, que la torre pogués ser romana (OLESTI, 1993: 137). Des d'aquella data, cap altre dels autors que han treballat la Cerdanya romana han donat validesa a la possibilitat que la torre fos d'aquella època, i tan sols Luis Amela en un article es feia ressò de les hipòtesis de Josep Padró, donant credibilitat a la possibilitat que es tractés d'una estructura tardorrepublicana (AMELA, 2011: 54).

Des d'un punt de vista més arqueològic val a dir que no s'hi ha fet cap tipus d'intervenció, i tampoc s'hi ha recollit material ceràmic. L'única dada que tenim, és un estudi dels morters de l'estructura que es realitzà al Museu Arqueològic de Barcelona a principis dels anys 80, en què es va resoldre que coincidia amb el de Llivia (PADRÓ, 1984: 85).

Interpretació i Cronologia: Tot i les diferents posicions que hi puguin haver sobre la qüestió, segurament argumentables totes elles, nosaltres també som del parer que la torre no tindria un origen romà. I sustentem aquesta opinió amb diferents criteris, bàsicament tipològics i comparatius. Pel que fa a la tipologia, les característiques de la torre no coincideixen amb les que s'observen en les diferents estructures romanes del mateix període, o fins i tot posterior. Pel que fa als elements defensius d'època republicana, comptem amb les torres construïdes al Castellot de Baltarga, o alguns dels edificis del Tossal de Baltarga. En tots els casos són uns aparells realitzats amb lloses planes col·locades horitzontalment i lligades amb terra, sense cap tipus d'argamassa³³⁵, per tant, uns paraments del tot diferents que el de la Torre de Das. El mateix podríem dir dels murs romans de *Lulia Libica*, ja lligats amb morter de calç des del segle I d'ne, fets en *opus vittatum*, però que en cap cas presenten composicions de carreuat o de filades regulars. Així doncs, veiem com tipològicament, el tipus d'aparell de la Torre de Das no es troba en les construccions romanes de Cerdanya.

I si ens agafem als criteris comparatius, també veiem excepcional que l'estructura pugui ser romana. En una recent tesi doctoral defensada per Víctor Llúís Pérez, sobre fortificacions romanes en el *conventus tarraconense* (PÉREZ, 2010), fa una síntesi de totes les estructures tipus fortificació (*castella, praesidia, turris,...*) del territori catalano-valencià. Així, destaca com l'ús de l'*opus caementicium* en les construccions de fortificació urbanes no es generalitza fins al segle I ane. D'aquesta manera, la gran majoria de les torres de les ciutats romanes, sobretot les fundades a principis del segle I ane són lligades sense argamassa. Però a més també fa una anàlisi de les torres isolades romanes (tal com es correspondria amb la torre de Das). Primerament cal dir que l'estudi ni menciona la torre de Das³³⁶. Però també destaca que aquest tipus d'estructura se situen en llocs elevats en vies de comunicació, controlant passos importants, i en ser construïdes al segle II

³³⁵ Les característiques detallades de les estructures les trobarem explicades en els apartats corresponents del present treball.

³³⁶ I no és que no la conegués, perquè l'autor treballa la bibliografia de Padró, tal com es destaca en diferents apartats del treball.

ane, no serien fetes amb morter de calç. Per tant, sembla prou evident que la Torre de Das no es correspon amb les característiques prototípiques de les construccions similars d'època romana, ja que és feta amb morter i no es troba en un punt especialment dominant.

Finalment, volem dir, i en referència al parament constructiu, que aquest és un aparell que podem trobar en construccions de qualsevol moment històric, des d'època medieval fins a etapes més modernes.

I pel que fa a l'anàlisi del morter que es realitzà, mantenim certs dubtes al respecte. Primerament, cal dir que no sabem amb quin morter de Llivia es comparà. Cal pensar que fou amb algun fragment dels murs o fragments de paviment en *opus signinum* localitzats als llargs dels anys, però no en tenim cap certesa. Però també, hem de valorar que un estudi de morter no pot ser en cap cas conclouent a l'hora de proposar una cronologia d'una estructura. En aquest sentit, els materials i proporcions que s'empren per fer l'argamassa sempre són els mateixos en qualsevol període històric, i a part, sovint les estructures han estat reparades, refetes i relligades en diferents moments, amb el que es fa difícil discernir quin és el component original.

Per tot això, i fins que no es trobin elements més conclouents, considerem que la Torre de Das no seria de cronologia romanorepublicana.

136.Sitges de Mosoll

Situació: X:406846m, Y: 4692216m, Z: 1101m.

Descripció: Aquestes sitges foren localitzades al subsòl de l'església parroquial de Mosoll. Aquest és un petit llogarret amb església ubicat al terç nord del municipi de Das, en la zona pròpia de la plana cerdana. Concretament se situa entre els torrents del Clot Riguer i el de la Valirota. (i potser als camps propers). Segons sembla en el marc d'una excavació de l'església, realitzada l'any 1975 per part de

la Diputació de Girona³³⁷, potser els propis operaris van excavar un conjunt de sitges de 1.8m de fondària i 1.2m d'amplada màxima, amb 40cm de diàmetre a la boca, les quals estaven excavades al sauló. Algunes estaven tallades pels fonaments de l'església³³⁸. Del farciment es van recuperar fragments de tegula i ossos humans. Per la majoria d'autors, aquests materials, i les relacions físiques entre les sitges i els fonaments del temple, serien arguments per pensar en una cronologia romana pels retalls (PADRÓ, 1988: 257; ALIAGA *et alii*, 1998b, 272). Malauradament no sabem on estan dipositats aquests materials, i no n'hem pogut fer l'anàlisi oportuna.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim hem de pensar que les sitges podrien correspondre al període imperial romà, ja que fins al segle I dne no es coneix a Cerdanya la tègula. I és evident que els retalls haurien d'estar relacionats amb algun tipus d'assentament a l'aire lliure, vinculat a les activitats agrícoles. D'altra banda, volem recordar que el terme Mosoll, per alguns pot tenir una procedència llatina, essent possible que provingui de *mausoleum*. Aquest seria un argument més per pensar en un assentament romà en aquell sector. Tanmateix, no tenim elements per creure que aquest es pogués remuntar a les etapes republicanes, o fins i tot ibèriques. I finalment, volem fer esment que just als camps que queden al cantó sudoccidental de Mosoll, s'anomenen "Camps dels Rocs", terme significatiu de la composició del subsòl.

137. Bassa de Sanavastre

Situació: X: 405178m, Y: 4692849, Z: 1057m

Descripció: Consisteix en un petit embassament de planta més o menys ovalada, d'un centenar de metres de llargades per uns 60m d'amplada. De fet, l'aiguamoll és el resultat de l'aparició d'aigua freàtica des del subsòl omplint un clot preexistent. Aquest clot és el resultat de l'explotació de les mines de lignit, les

³³⁷ L'única referència que hem localitzat d'aquesta actuació ha estat en el volum VII de la Catalunya Romànica referida a Cerdanya i el Conflent, on es menciona una obra de Bertran de 1979, en el volum II, i a la pàgina 291. Tanmateix, en la bibliografia general de l'obra no apareix i per tant, no sabem a quina obra correspon.

³³⁸ Semblaria que el temple actual és del segle XII però surt documentada al segle IX dne.

quals van ser tancades a finals dels anys 80. Se situa a la part ponentina de l'aldea de Sanavastre, molt a prop del curs del Segre. Segons consta en uns materials dipositats al Museu Cerdà, la Sra Mia Botey recuperà uns materials dels vorals de la bassa. Consisteixen en 11 fragments de ceràmica a mà, informes i sense decorar tots ells, excepte dos. Un es tractava d'una urna amb el coll recte que presentava un cordó just al nexa entre l'espatlla i el coll. Aquesta posició de la decoració aplicada és típica de les etapes del Primer Ferro. L'altra consistia en una ceràmica grisa ibèrica.

Interpretació i Cronologia: Només amb les dades que tenim és possible pensar en un assentament de plana a l'aire lliure. Si fem cas del material ceràmic, podria correspondre al període del Primer Ferro, i hauria tingut o bé una perduració fins a època ibèrica final, o bé s'hauria tornat a ocupar en aquell moment. De totes maneres, el poc volum de material recuperat ens impedeix ser més precisos en aquest sentit.

5.2.2.32.Prats i Sansor

138.Pla de Prats (o Camp de Creus)

Situació: X: 404807, Y: 4691410, Z: 1102m.

Descripció: El jaciment està ubicat en una zona industrial de la zona coneguda com el Pla, a la dreta del torrent de la Cobertrada, i també a llevant del nucli poblacional de Prats. L'any 1983, en el marc d'unes obres que s'hi estaven realitzant, la Sra. Mia Botey donà notícia de la presència de restes d'època romana. Immediatament, el març del mateix any s'articulà una excavació d'urgència, dirigida per l'arqueòleg Magí Miret, intervenció que es continuà l'agost de l'any següent, aquest cop dirigida per Josep Padró. Es va poder documentar 6 tombes d'inhumació i una més d'incineració amb dos individus, datada a finals del II dne. Al mig de la necròpolis hi havia un monument massís fet de pedres de mides diferents i morter de calç, de planta quadrangular i 2.8m de costat. La

cronologia del conjunt podia anar des de finals de segle I fins al III d'ne, per tant de cronologia imperial romana plenament.

Cal destacar, i com a element més important recuperat de l'excavació, la troballa d'una cadeneta d'or, possiblement una polsera. Es tracta d'una cadena curta, formada per 37 baules de doble anella de fil geminat, més les dues peces de tanca, que resta fragmentada i presenta una petita afectació per l'acció del foc. La tanca és formada en un costat per un ganxet, i a l'altre per una anelleta acabada en un cap zoomorf, probablement de serp (documentat en altres exemplars forans), també afectat per l'efecte del foc (MERCADAL *et alii*, 2013: 43).

Interpretació i Cronologia: A partir de les dades de les excavacions realitzades, semblaria que es tracta d'una necròpolis i monument romà, amb una cronologia de I a III d'ne. No sembla que hi hagi indicis per pensar en una ocupació republicana o anterior.

139. Conjunt de túmuls de la Serra de Solà

Situació: X: 403299m, Y: 4689800m, Z: 1240m

Descripció: Zona ubicada en un pla interior, perfectament conreable, delimitada per la costa de Sant Martí, al nord, i la serra del Solà, al sud, als peus del pic de Torrelles, just en l'extrem del terme municipal que limita amb Riu de Cerdanya i Bellver de Cerdanya. El mes d'agost de 1999 Mia Botey i Oriol Mercadal van descobrir tota una sèrie de túmuls en aquell indret, possiblement fins a 80 estructures. Eren fets amb pedres calcàries de mides reduïdes i terres. Presenten unes dimensions d'entre 2.2 i 4.6m de diàmetre, i es conserven entre 15 i 50cm d'alçada. Al voltant dels túmuls hi semblen haver forats de pal, cassoletes, i algun fragment de molí barquiforme (MERCADAL *et alii*, 2015: 485).

Interpretació i Cronologia: És molt probable que estiguem davant d'estructures tumulars (si no les vuitanta, segurament algunes d'elles), les quals haurien de correspondre a finals del període del Bronze o del Primer Ferro.

140. Sant Salvador de Predanies

Situació: X: 403787, Y: 4690759, Z: 1143

Descripció: Es tracta d'una església romànica ubicada als peus de la costa de Sant Martí per la part nord, molt a prop del coll de Saig, a ponent del nucli poblacional de Prats. Sembla que ser que pel voltant de l'edifici, i just del camí que passa per davant de l'església, s'han recuperat materials ceràmics que estan dipositats al Museu Cerdà. Consisteixen en una quarantena de fragments fets a mà, on hi destacava una peça amb un gran mugró, una nansa, i un plat hemiesfèric sense decoració a l'interior. Pel que fa als acabats, no presentaven els acabats brunyits de les èpoques ibèriques, essent unes peces de coccio més aviat oxidada, amb acabats vastos. En conclusió, uns materials més propis del Bronze Final-Primer Ferro

Interpretació i Cronologia: A partir d'aquests materials és possible pensar en un assentament de plana a l'aire lliure, del període del Bronze Final o Primer Ferro ceretà

141. Coll de Saig

Situació: X: 403012, Y: 4690737, Z: 1122m

Descripció: Es tracta d'un petit collet a la plana, als peus de la costa de Sant Martí, que des d'èpoques històriques hauria permès la comunicació entre Alp i Mosoll i la zona de Baltarga³³⁹. Segons consta al Museu Cerdà, d'aquest collet s'haurien recuperat alguns materials que estarien allà dipositats. Es tracta de tres fragments informes de ceràmica a mà de tradició local. A falta de més elements, no podem sinó situar-los en un ampli període de la protohistòria i l'època romana.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes poques ceràmiques se'ns fa difícil de valorar l'existència d'un assentament en aquell indret. Si bé és molt probable que hi hagués hagut algun tipus d'hàbitat, sobretot per les ceràmiques recuperades i

³³⁹ Per Padró, per aquest indret hi passaria una de les vies romanes de la comarca (PADRÓ, 1984: 82).

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

per la seva posició, a cavall de Baltarga i Prats, la cronologia de l'assentament és certament indeterminable, i podria correspondre a qualsevol moment del primer mil·lenni ane.

5.2.2.33. Urús

142. Torrelles

Situació: X: 404041m, Y: 4689913, Z: 1305m.

Descripció: Puig ubicat a les cotes baixes de la plana, properes als conreus, en un context immediat de bosc, essent una formació molt similar al Serrat del Castellar. Resta delimitat per forts pendents excepte a la part de migdia, des d'on hi ha un ascens més accessible. Concretament, se situa a la part més nordoccidental del nucli poblacional d'Urús, i fa de partió entre els termes d'Urús, Prats i Sansor, i Riu de Cerdanya. Recentment, l'afecionat Víctor Martínez, veí de Bellver de Cerdanya, ha donat a conèixer la troballa en aquell puig d'una dracma emporitana de segona meitat de segle III ane.



Dracma emporitana recollit de la zona de Torrelles (fotos: oriol Mercadal)

Interpretació i Cronologia: Si fem cas d'aquestes dades, i d'acord amb les característiques orogràfiques de Torrelles, podríem pensar amb la presència d'un assentament de plana però en un lloc elevat, que hauríem de situar entre els

segles III i II ane. Certament, la zona té un ampli control del coll de Saig, i de l'entrada i sortida de la plana cerdana.

143. Serrat del Castellar

Situació: X: 404976, Y: 4689847, Z: 1316m.

Descripció: Puig ubicat a les cotes baixes de la plana, properes als conreus, en un context immediat de bosc. Concretament, se situa a la part nord del nucli poblacional d'Urús, a l'altra banda de la carretera C16, fent de límit municipal amb Prats i Sansor. Segons sembla es conserven restes molt matusseres i malmeses de murs en pedra seca disposats longitudinal i transversalment respecte del serrat. Tot i que hom parla de la troballa de ceràmiques protohistòriques, de manera fefaent no es tenen notícies que ningú hagi vist o inventariat cap tipus de material arqueològic. Cal destacar que tampoc no hi ha cap tipus de documentació històrica, medieval o moderna, que faci referència a un castell, torre, o fortificació en general. Segons els autors de la carta es correspondria a un assentament medieval.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes poques dades se'ns fa difícil de valorar el jaciment. Bé és cert que la presència d'estructures muràries, el topònim conservat (Castellar) i l'absència de referències històriques, ens poden indicar l'existència d'un assentament antic. Si això hi unim que el tossal està ubicat en un lloc especialment estratègic, gairebé davant per davant del Tossal de Baltarga, dominant el coll de Saig, i de forma general, amb un control visual privilegiat de l'entrada a la plana cerdana, el resultat és un indret efectivament suggerent per pensar en la presència d'un assentament ja en època antiga. Però aquí s'acaba l'especulació. Simples hipòtesis sense cap mena de prova empírica més enllà de petits indicis inconnexes.

144.Les Tarteres

Situació: X: 406976m, Y: 4688435m, Z: 1455m.

Descripció: Jaciment identificat a partir de la troballa de materials ceràmics en superfície, s'ubica a la part mitjana de la vall de la Valira, a la zona coneguda amb el nom d'Estret de Pardinella, en el vessant dret del torrent. És de destacar que a la zona hi ha diverses coves que tal vegada van poder estar ocupades a l'Antiguitat. En el Museu Cerdà hi consta la troballa de dos fragments ceràmics fets a mà, localitzats per Mia Botey, aficionada i membre de l'Institut d'Estudis Ceretans, i dipositats al propi Museu. Consisteixen en un fragment de vora de plat, bisellada vers l'interior, i un fragment informe decorat amb diferents cordons aplicats a la superfície. Ambdós peces, pròpies del Bronze Final o Primer Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar amb l'existència d'un assentament de mitja muntanya, tal vegada en cova, amb una cronologia del Bronze Final-Primer Ferro.

145.Cova "Pajares"

Situació: X:407106, Y: 4688421, Z: 1460m.

Descripció: Cova ubicada a la part mitjana de la vall de la Valira, a la zona coneguda amb el nom d'Estret de Pardinella, en el vessant dret del torrent. Rep aquest nom pel personatge que en va fer una excavació clandestina l'any 1987, juntament amb la Cova del Pep i la del Toni, a Isòvol. Al Museu Cerdà hi ha dipositats uns materials que presumiblement provindrien d'aquell indret. Es tracta de tres fragments fets a mà i de tradició local, un dels quals amb la clàssica decoració cerdana en espina de peix, un altre decorat amb una xarxa de línies de petits cercles impresos, i un darrer sense decorar. To plegat, ben característic del període del Bronze Final o Primer Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenimensem que es tractaria d'un assentament en cova i de mitja muntanya que hauria estat ocupat en el Bronze Final-Primer Ferro.



Alguns dels fragments ceràmics provinents de l'anomenada "cova Pajares", dipositats al Museu Cerdà

5.2.2.34. Bellver de Cerdanya (vessant sud)

146. Tuta Petita de la Fou de Bor

Situació: X:401350, Y: 4688050, Z: 1328m.

Descripció: Ubicada en uns espadats rocosos del marge dret del Torrent de la Fou de Bor, just a la zona meridional del nucli de Bor. Es tracta d'una petita cavitat tipus balma. El 1966 l'Equip de Recerques Espeleològiques del Centre Excursionista de Catalunya hi féu una prospecció, recuperant restes materials de vasos mitjans i grans amb decoració de cordons impresos i trenats. També una forma corresponent a un perfil ovoide, de vora exvasada i perfil ovoide. Jordi Rovira, que va estudiar els materials per a la seva tesi de llicenciatura proposà que correspondrien a un període ampli des de la segona meitat de segon mil·lenni ane,

fins al Primer Ferro. Malauradament es desconeix on són actualment aquests materials.

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenimensem que es tractaria d'un assentament en cova que hauria estat ocupat des del Bronze Mig fins al Primer Ferro.

147. Vilavedra

Situació: X:399241m, Y: 4685831m, Z: 1425m.

Descripció: Es tracta d'un despoblat ubicat al vessant oriental de la serra de Gabarret, quasi 200m per sobre el torrent d'Inglà, prop del lloc de cal Serra i sobre l'anomenada Font de l'Inglà, des d'on surt un sender que porta, carena amunt, fins a dalt al coll Baixet. La zona està densament poblada de matolls i vegetació, però s'hi observen algunes parets en pedra seca. La zona surt documentada en l'Acta de consagració de la Seu d'Urgell del 839 com a *Vila Vetere*. Així doncs és possible pensar que amb anterioritat a aquesta data ja existís algun nucli, de característiques que lògicament no podem arribar a definir. Les parets visibles, tanmateix, haurien de ser d'època medieval o posteriors. No es té constància de cap tipus d'intervenció arqueològica ni que s'hi hagin recollit materials ceràmics.

Interpretació i Cronologia: Només amb les dades que tenim hem de pensar que les estructures que s'observen correspondrien a les restes del poblat medieval. Tanmateix, la referència a una *vila vetere* del 839 ens pot estar indicant un assentament ja preexistent, de cronologia lògicament, indefinible sense més elements.

148. Tuta del Cingle

Situació: X: :401300, Y: 4687725, Z: 1310m.

Descripció: Ubicada en la zona més encinglerada del Serrat de la Quera, propera al lloc on neix el petit torrent de la Fou de Bor, just a la zona meridional del nucli de Bor, i ben a prop de la Tuta Gran i la Tuta Petita de la Fou de Bor. Aquesta és una

cavitat de només 7m de recorregut que fou descoberta l'any 1975 per membres del grup d'espeleologia de Badalona i pel Grup Geogràfic de Gràcia, que hi recuperaren materials arqueològics. D'entre les ceràmiques destacaven un vas de forma ovoide amb peu còncau cilíndric, nansa de pont, i decoració impresa al llavi de la vora, i altres fragments amb unglades per tota la superfície i incisions amb espines de peix, motiu típic de l'anomenada "decoració cerdana". A partir d'aquests materials semblaria que podria haver estat ocupada en el període de l'Edat del Bronze (ROVIRA, 1977: 123). Els materials estan dipositats al Museu Arqueològic de Barcelona, tanmateix no ens ha estat possible de fer-ne les valoracions oportunes.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és evident que estem davant d'un assentament en cova de mitja muntanya. La presència de la decoració cerdana en els fragments recuperats, per nosaltres seria indicatiu que la cova va estar ocupada fins al Primer Ferro, potser des del Bronze Mig.

149. Tuta Gran de la Fou de Bor

Situació: X:401374, Y: 4688059, Z: 1335m.

Descripció: Està ubicada al mig del Serrat de la Quera, als peus de les primeres estribacions del Moixeró, i a 1 km al sud del nucli de Bor. Es tracta d'un complex sistema càrstic que presenta diverses entrades, totes elles intercomunicades, amb diferents sales i cavitats, i de la que fins al moment s'han descobert uns 4,2km de recorregut. Les primeres notícies que en tenim provenen d'una primera exploració que l'any 1880 feren el Sr Torras, mestre de Bor, Mossèn Martín, i el "Moliné Vell", els quals van recórrer uns 150m de la cavitat³⁴⁰. Posteriorment, l'any 1896 és visitada per membres del Centre Excursionista de Catalunya, fent 300m, el 1911 per uns bioespeleòlegs, recorrent només 130m, i quatre anys més tard per Pere Pons, mestre de Bor i dos miners de Sanavastre, assolint els 650m de profunditat. Tanmateix, semblaria que fins aquest moment no hi ha constància de la troballa de

³⁴⁰ Les dades sobre el procés de descoberta i de recerca de la Tuta Gran de la Fou de Bor s'han extret dels apartats historiogràfics de ROVIRA, 1976: 49-54; 1977: 15 i ss; i de MERCADAL 2009: 620-622.

materials arqueològics. És Josep Colominas qui els anys 1922³⁴¹ i 1923 féu un sondeig de dos metres de fondària a la Sala Gran (també anomenada Sala Cerdanya), recuperant materials des del neolític fins a època moderna, passant pel període del Bronze i per les etapes ibèriques i romanes. Amb posterioritat, el 1934 i 1935 membres del Club Muntanyenc Barcelonès en feren el primer aixecament topogràfic del recorregut conegut fins aquell moment. L'any 1942, Joan Maluquer de Motas va incloure les ceràmiques d'apèndix de botó de la Fou en el seu estudi més genèric sobre aquestes produccions. Els anys 1947 i 1949 el lloc és visitat per Josep M Nuix, qui localitza un vas sencer del Primer Ferro, i posteriorment a principis dels anys 60 també és visitada per altres equips d'espeleologia, trobant altres materials prehistòrics. El 1966, Maria Canals, Carles Ribera i Ramon Viñas, de l'Institut de Prehistoria y Arqueología de la Diputació de Barcelona, dirigeixen una nova excavació a l'interior, i recuperen materials neolítics, objectes d'os, material lític polit, i un vas amb decoració de puntejats, similar al que uns anys més tard trobarà Michel Martzluff, als anys 70, als Caos de Vilanova de les Escaldes, datada en el Bronze Final i Mig. Posteriorment, i després de noves visites per part d'espeleòlegs l'any 1974, el 1975 comença una nova excavació a la sala coneguda com la "Sala Cerdanya", aquest cop dirigida per les arqueòlogues Elisabet Huntingford i Miquel Barreres. Realitzen un sondeig just al costat d'on Colominas havia realitzat el seu als anys 20, i detecten uns primers estrats totalment remenats, però en els que es detectava materials ibèrics pintats amb línies roges ondulades, i uns de més inferiors totalment inalterats. En aquests van poder documentar uns nivells d'ocupació amb llar de foc corresponents al Bronze Antic i Mig. (BARRERES/HUNTINGFORD, 1982: 204).

Els materials recuperats per aquests darrers en contextos estratigràfics eren unes peces de parets i vores rectes, i bases planes sense peu diferenciat, que presentaven unes decoracions en forma d'ungulacions, impressions i incisions per tota la superfície, però també múltiples cordons aplicats amb impressions,

³⁴¹ Segons Pierre Campmajó, aquesta primera excavació es realitzà l'any 1921 (CAMPMAJÓ, 1991: 22). Tanmateix, Oriol Mercadal i Jordi Rovira en els seus estudis historiogràfics coincideixen en assenyalar el 1922 com l'any d'inici de les excavacions d'en Colominas.

decoracions digitades a les vores, sanefes d'incisions en V just a sota la vora, o nanses amb incisions laterals o amb apèndix de botó. Per Barreres i Huntingford, la cova havia estat permanentment ocupada des del Bronze Antic i fins a època ibèrica, essent un lloc en què s'hi desenvolupaven funcions d'habitació i d'enterrament indistintament, hipòtesis que ja havia apuntat Padró uns anys abans (PADRÓ, 1976c: 94). El fet que no trobessin materials del Primer Ferro, amb decoració cerdana per exemple, es justificava pensant que els nivells corresponents ja haurien estat excavats per Colominas (BARRERAS/HUNTINGFORD, 1982: 204). Rovira i altres autors, com Oriol Mercadal, eren partidaris d'endarrerir la cronologia inicial d'ocupació de la cova fins al neolític mig, a partir de la presència de punxons d'esquist i altres elements ceràmics propis d'aquell moment (ROVIRA, 1976: 44; i MERCADAL, 2009: 620-622).

Pel que fa als materials ibèrics, segons sembla i a partir de totes les intervencions realitzades, s'haurien recuperat fragments d'època ibèrica i republicana, com serien les produccions ibèriques pintades o els fragments amb vernissos negres (MERCADAL *et alii*, 1995b: 712; i PANOSA, 1995: 469).

Tots els materials de les diferents intervencions de la Fou de Bor es troben dipositats al Museu Arqueològic de Barcelona. En un l'estudi que hi vam realitzar, vam poder contrastar bona part de les tesis anteriorment apuntades³⁴². Es diferenciaven materials cardials, propis del VI mil·lenni ane, fins a peces amb decoració mailhaciana i cerdana, propis del Primer Ferro, passant, evidentment pel neolític final, i tot el període del Bronze.

³⁴² Cal dir que bona part dels materials no estan convenientment inventariats ni classificats. Els que vam poder veure nosaltres són els que sí que ho estan, en bona part gràcies a l'excel·lent tasca que recentment hi ha realitzat l'arqueòleg Pablo Martínez. Malauradament, en aquest conjunt no hi havia els materials ibèrics i romans recuperats de la Fou de Bor. Vam realitzar l'anàlisi d'aquests materials el mes de març del 2016, en una visita que realitzàrem conjuntament amb l'arqueòleg i director del Museu Cerdà, Oriol Mercadal i el mateix Pablo Martínez.



Detall d'algunes de les decoracions del bronze final dels materials de la Fou de Bor dipositats al Museu d'Arqueologia de Catalunya

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim podem proposar que la Tuta Gran de la Fou de Bor es tractaria d'un assentament en cova de mitja muntanya, utilitzada i ocupada des del neolític mitjà fins a època romanorepublicana, segurament de manera ininterrompuda. L'habitació a l'interior tindria unes finalitats domèstiques però també d'enterrament.

150. Talló

Situació: X:399608m, Y: 4690875m, Z: 1056m.

Descripció: Llogarret ubicat al bell mig de la plana de la Batllia, a uns 600m a migjorn de Bellver de Cerdanya. El nucli està dominat per l'església romànica de Santa Maria de Talló, de mitjans de segle XI, tot i que sembla que ja estaria documentada al segle IX dne. Tant a l'església com a l'entorn s'han recuperat materials des del Bronze fins a tardorromanes, el que voldria dir que en el subsòl es podrien conservar restes d'aquest període.

Al Museu Cerdà hi ha dipositats uns materials recuperats de manera superficial, o trobats fortuïtament. La gran majoria corresponen a fragments de ceràmica

comuna romana, tègules, i algunes importacions pròpies del període tardoantíc, com les sigil·lades africanes D o les grises paleocristianes (les anomenades DSP).

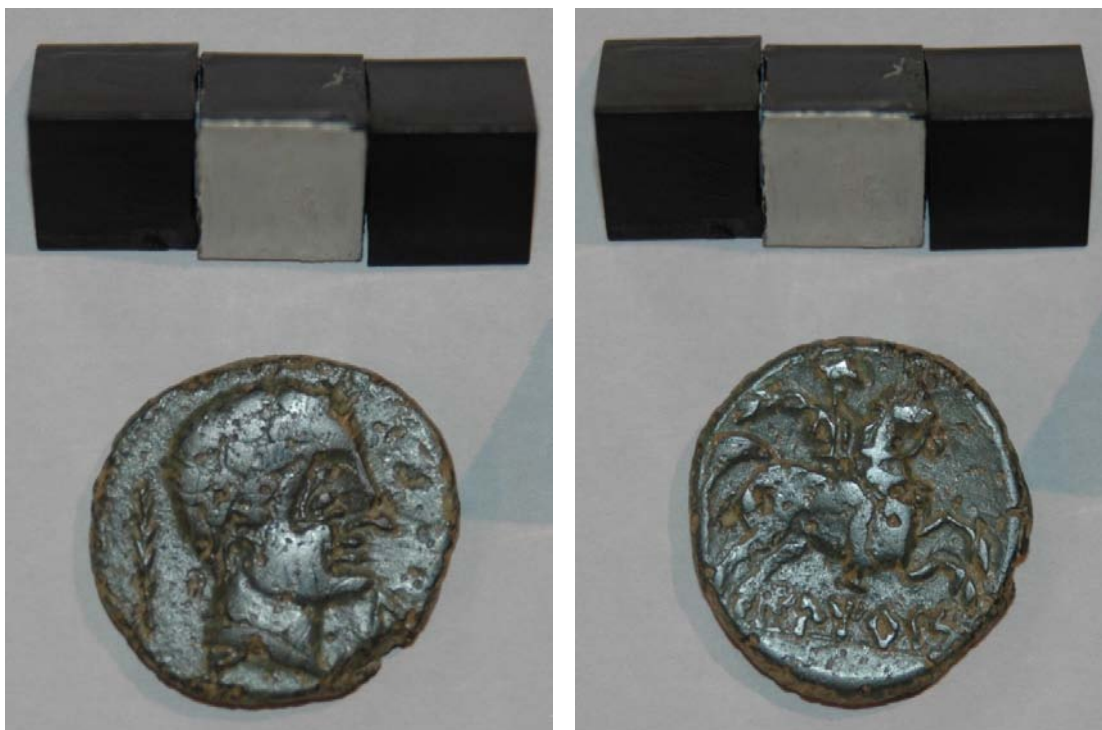
D'altra banda, cal fer notar també que darrerament l'aficionat local Víctor Martínez ha donat a conèixer la troballa fortuïta de diferents monedes a l'entorn més proper de la mateixa església. D'una banda dos asos ibèrics, un d'una seca indeterminable, i l'altre de la seca de *Kese* i de finals del segle II ane (CAMPO/MERCADAL, 2009: 360). I d'altra banda, dels camps a la dreta de la sortida de Talló³⁴³ va recuperar un tetradracma d'argent de la colònia de *Rhode*, del segle III ane, una dracma d'*Emporion* del cavall parat, d'inicis del segle III ane, i una unitat d'*Ilirkhesken* de finals de segles II ane o principis del I ane³⁴⁴. Aquest numerari fou lliurat provisionalment a Oriol Mercadal, director del Museu Cerdà, qui les va poder documentar acuradament.



Anvers i revers d'una dracma emporitana recuperat a la zona de Talló (foto: Oriol Mercadal)

³⁴³ Concretament es tractava dels terrenys coneguts com del Peret Peritxa, i més concretament a l'interior d'una casa tancada des de fa anys.

³⁴⁴ Ambdues classificacions foren realitzades el 2012 i 2013 per Marta Campo, directora en aquell moment del Gabinet Numismàtic de Catalunya.



Anvers i revers d'una unitat d'*Ulirkesken* recuperada a la zona de Talló (foto: Oriol Mercadal)

Interpretació i Cronologia: Amb les dades que tenim es possible pensar en un assentament de plana a l'aire lliure, des de l'Edat del Bronze fins a època romana, passant evidentment pels períodes ibèrics i republicans. La troballa de les diferents monedes podria ser indicatiu que en aquell moment, en els segles III-I ane, hi hagués un tipus d'hàbitat que superés la simple granja agrícola. De totes maneres, se'ns escapa la definició exacta d'aquest tipus d'assentament diferenciat.

De totes maneres, volem posar de manifest la idea ja apuntada fa uns anys sobre la possibilitat que el topònim Talló tingués una etimologia d'arrel llatina (ALIAGA *et alii*, 1998b: 273). Efectivament, per aquests autors el nom podria provenir de *teloneum*, o sigui, una oficina de recaptació d'impostos en època romana. Tal

vegada, el numerari trobat tingués a veure amb aquesta funcionalitat, i l'assentament que se'n derivaria tingués aquestes característiques³⁴⁵.

151. Tossal de Baltarga

Situació: X: 402105m, Y: 4691330m, Z: 1160m

Descripció: Es tracta del tossal que queda a l'esquena del llogarret de Baltarga, el qual es troba a uns 3 km a llevant de la vila de Bellver de Cerdanya. Conjuntament amb el Tossal d'Isòvol, el Tossal de Baltarga conforma l'Estret d'Isòvol, un pas estret i engorjat per on circula el Segre. El Tossal s'erigeix al bell mig de la plana cerdana, i fa de partió entre l'anomenada Gran Cerdanya, a ponent, de la Batllia o Petita Cerdanya. El jaciment s'ubica en l'esplanada que queda al capdamunt del turó central, a redós del Solà de la Pubilla.



Vista general del Tossal de Baltarga, just a l'inici de la plana cerdana

³⁴⁵ I en aquest sentit volem recordar que de les 54 monedes ibèriques o republicanes documentades a Cerdanya (i amb "documentades" ens referim a què com a mínim hi hagi una fotografia que en doni constància), 40 provenen de la zona de la Batllia de Bellver de Cerdanya, o sigui, de la petita plana que té com a centre justament el lloc de Talló.

La presència d'un jaciment arqueològic en aquest indret ja fou intuït a partir de la troballa de numerari ibèric i romà. Efectivament, Víctor Martínez, veí de Bellver de Cerdanya, ja fa anys que va posar en coneixement la troballa d'un bon nombre de monedes, bàsicament del capdamunt i d'un dels colls del tossal. Es tractava de cinc monedes gal·les que imiten la dracma emporitana, de mitjans de segle III ane; set asos ibèrics de *Kese*, *Baitolo*, *Ieso*, *Kelse*, *Lauro*, *Oskumken*, i una seca indeterminable, amb una cronologia d'entre finals de segle II ane i mitjans de segle I ane; un denari romà amb la inscripció de M Tulli, del 120 ane; un altre denari romà de *Bolskan*, de finals de segle II ane, o principis de segle I ane; un altre denari de *Petillius Capitolinus*, del 43 ane; un as emès a Hispania amb la inscripció CN MAG IMP, del 46-45 ane, i finalment una moneda de l'emperador Constantí II, del 324-330 dne (CAMPO/MERCADAL, 2009: 360-363). Aquest numerari, juntament amb la recollida de materials en superfície que diferents aficionats havien anat recollint de les parts elevades del Tossal³⁴⁶, posaven de manifest la molt probable presència d'un assentament ibèric i/o republicà.



Anvers i revers d'una dracma emporitana recuperat del Tossal de Baltarga (Foto: Oriol Mercadal)

Davant d'aquestes evidències, el Tossal de Baltarga quedà inclòs en el Projecte de Recerca de la Cerdanya a l'Antiguitat, dirigit pel professor Oriol Olesti³⁴⁷. Així, l'any 2011 vàrem poder dirigir una primera intervenció consistent en una

³⁴⁶ Aquests materials es troben dipositats al Museu Cerdà. Consisteix en un volum molt elevat de ceràmica feta a mà de tradició local, sense decorar excepte un fragment que presenta un cordó de secció triangular, quatre fragments de ceràmica comuna ibèrica, i un d'àmfora ibèrica. Efectivament, es tractava d'una composició que apuntava cap a una cronologia ibèrica i republicana.

³⁴⁷ Es tracta del Projecte Integral de Recerca: Poblament i Territori a la Cerdanya Antiga (PATCA).

prospecció superficial i en la realització de fins a 27 cales de sondeig arqueològic. El resultat positiu de moltes d'elles féu que es programessin campanyes sistemàtiques d'actuació en els següents anys, la darrera, el passat setembre del 2016. Totes elles han estat cofinançades pel consistori municipal i per diferents subvencions atorgades pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

La recerca efectuada ha pogut identificar un jaciment a la part més elevada del tossal que consta de tres grans fases d'ocupació. Una primera del Bronze Final-Primer Ferro, només coneguda a partir del material residual que es troba en estrats de les fases posteriors. La segona, dels segles IV a II ane, corresponent a un assentament de control del territori, format per unes poques estances, una de les quals incendiada i destruïda en el marc de la II Guerra Púnica. I una tercera que s'iniciaria al segle II ane (possiblement a mitjans), ja sota control de l'administració romana, en què es basteixen tres nous edificis, dos d'ells amb un eminent caràcter de fortificació, i una torre de planta quadrangular. La funcionalitat en aquesta fase republicana seguiria essent la mateixa que en la fase ibèrica: el control de l'entrada i sortida de la plana cerdana. Així, les estructures documentades, i la manca d'un tancament murat, permeten pensar que en aquest darrer moment l'assentament es podria interpretar com una mena de *turris*. La praxi arqueològica ha determinat que l'enclavament s'abandonaria en algun moment del tercer quart de segle I ane³⁴⁸.

Interpretació i Cronologia: Es tracta d'un assentament a l'aire lliure originat en el Bronze Final-Primer Ferro, que a partir del segle IV ane evolucionà vers un espai específic de control del territori. Al llarg del segle II ane tindria unes grans transformacions en els espais domèstics, potser pels efectes de la Segona Guerra Púnica, amb la creació de nous edificis i d'una torre central, que convertiren l'espai en una *turris*.

³⁴⁸ L'explicació més detallada tant del procés de descoberta i de recerca, com del registre efectuat i les interpretacions històrico-arqueològiques que se'n deriven, es realitzarà en un capítol d'aquest mateix treball.



Imatge d'una part del jaciment al final de la intervenció de 2015 (foto: Joan Oller)

De totes maneres, atès que segons explica el Sr Víctor Martínez, bona part del numerari recuperat prové del coll que hi ha entre el jaciment i el turó més ponentí, no és descartable que en aquell coll s'hi ubiqui un altre assentament, potser amb un caràcter més poblacional i amb una relació d'interdependència amb el del capdamunt de tossal.

Finalment, encara que durant les excavacions no se n'hagi trobat absolutament cap traça, la moneda de Constantí II ens diu que no hem de menystenir la possibilitat d'un assentament en època baiximperial en algun lloc del tossal.

152. Camp de Baix del Tossal de Baltarga

Situació: X: 402158, Y: 4690969, Z: 1088

Descripció: Consisteix en els camps que queden als peus del Tossal de Baltarga per la part meridional, just a llevant de les últimes cases de Baltarga. Segons consta al Museu Cerdà, l'afecionat Víctor Martínez hauria recollit materials ceràmics d'aquells terrenys, els quals resten dipositats al museu. Es tracta d'uns materials fets a mà i de tradició local on i destaquen cinc fons plans, les nanses de cinta, un gran cordó amb pessics, i les decoracions en forma d'acanalats. Per tant, un conjunt ben propi des del Bronze Mig i Final o Primer Ferro. Així mateix, cal mencionar també la presència de grisa ibèrica. Aquest fragment podria haver rodolat des de dalt el turó, o simplement estar indicant una segona fase de l'Ibèric Final.

Interpretació i Cronologia: Amb aquests elements pensem que existiria un assentament de plana a l'aire lliure durant el Bronze Final o Primer Ferro. Pensem que la ceràmica ibèrica es podria considerar en deposició secundària i provinent de les cotes altes del tossal. Així, si no fos d'aquesta manera, i la ceràmica estigués indicant un assentament *in situ* també de la fase ibèrica o republicana, s'haurien d'haver recuperat molts altres fragments d'aquell període, sobretot en què es refereix a les ceràmiques modelades. Tanmateix, tot el material dipositat al Museu Cerdà es corresponia a fases més antigues.

153. Vilatartera de Nas

Situació: X: 396523m, Y: 4689245m, Z: 1227m

Descripció: Zona que es correspon amb la zona del Pla de Nas, una àmplia esplanada delimitada per potents serrats en tots els seus vessants. S'eleva uns 200 metres respecte de la Batllia, tenint un ampli domini visual sobre aquesta zona de Cerdanya. A la zona de llevant de l'esplanada hi ha el llogarret de Nas. Segons consta al Museu Cerdà, d'aquells terrenys s'han recuperat materials ceràmics que es troben dipositats al museu. Es tracta d'un conjunt molt heterogeni en què hi ha peces modernes ben recents, reflexos metàl·lics, o grises medievals. Però també

una vintena de ceràmiques fetes a mà de tradició local, sense decorar, i una quinzena d'iberoromanes, a part de nombrosos fragments d'escòria de ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades és possible pensar en un assentament a l'aire lliure de mitja muntanya, tal vegada poblacional donades les bones condicions estratègiques de l'indret, ocupat durant l'etapa ibèrica o republicana.

154. El Pedró

Situació: X:397710m, Y: 4689772m, Z: 1117m

Descripció: El Pla del Pedró consisteix en l'esplanada que resta a la part final del Serrat de la Balma, una vintena de metres per sobre i a ponent del lloc de Pi. Segons consta al Museu Cerdà, entre 1992 i 1994 es van recuperar de forma superficial una sèrie de fragments ceràmics que foren dipositats al museu. Es tracta d'uns 150 fragments, la gran majoria fets a mà. S'hi distingeixen vasos i urnes de perfils rectes o en "S". Pel que fa a les decoracions es diferenciaven les ungulacions i impressions per tota la superfície, i les llengüetes. En general, es tractava de peces del Bronze Final o Primer Ferro. També, cal no oblidar-ho, es comptabilitzen 8 fragments a torn oxidat els quals, tanmateix, podrien correspondre a un ampli ventall cronològic, també l'iberoromà o roma.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades pensem que es tractaria d'un assentament a l'aire lliure, de plana però arreerat a l'inici de les costes del vessant sud de la vall, ocupat durant la primera meitat del primer mil·lenni ane.

155. Vall de l'Ingla

Situació: X:399702m, Y: 4686152, Z: 1280

Descripció: Es tracta de la zona de l'Ingla de Baix, una petita aldea ubicada a la part mitjana de la vall de l'Ingla, a uns centenars de metres al nord de la Font de l'Ingla. Al Museu Cerdà hi ha dipositat un fragment de ceràmica a mà de tradició

local que segons sembla es recuperà d'aquest sector. El fragment podria correspondre a un ventall cronològic molt ampli.

Interpretació i Cronologia: No tenim dades suficients per proposar una interpretació d'aquesta peça, a banda que, possiblement, pugui respondre a la presència d'algun tipus d'hàbitat, del tot indeterminat, a les proximitats.

156.Puig de Gallissà

Situació: X:397491, Y: 4691510, Z: 1055

Descripció: Està ubicat en un meandre del riu Segre, a la part de ponent del nucli poblacional de Bellver de Cerdanya, i consisteix en un altiplà al capdamunt d'un promontori que s'enlaira una seixantena de metres per sobre el riu. Uns centenars de metres riu avall ja finalitzaria la zona de la Batllia, entrant ja en una zona on el Segre traça un congost més abrupte. Per tant, es podria dir que el Puig de Gallissà és la primera elevació de la Batllia quan es remunta el riu aigües amunt. En el voral de l'esplanada elevada s'hi detecten restes d'estructures muràries, les quals estan molt camuflades per la vegetació existent. I al Museu Cerdà hi ha dipositat un fragment de ceràmica a mà que sembla que fou recollit del puig. La datació d'aquesta peça pot abastar un ampli marc cronològic.

Així mateix, el Sr Víctor Martínez darrerament ha fet conèixer les troballes monetàries que ell mateix ha realitzat a les proximitats de Gallissà. Una d'elles es tracta d'un as ibèric de bronze, possiblement d'*Illirta* i una altra també és un as ibèric, en aquest cas de seca indeterminable, ambdues però amb una cronologia de finals de segle II o primera meitat de segle I aC (CAMPO/MERCADAL, 2009: 361). I una darrera és una moneda de Teodosi I, de 378 a 383 dC³⁴⁹.

Interpretació i Cronologia: Encara que aparentment tenim poques dades, pensem que són suficients per pensar en una ocupació republicana a la zona. La situació

³⁴⁹ Aquest numerari fou lliurat provisionalment a Oriol Mercadal, director del Museu Cerdà, qui les va poder documentar acuradament.

estratègica a l'inici de la plana cerdana, les monedes ibèriques recollides, i per què no, la ceràmica a mà recuperada, donen indicis de l'existència d'un assentament en aquell sector, potser de control i a la part més elevada del pujolet.

157. Vilella

Situació: X: 399024, Y: 4689799, Z: 1076

Descripció: Es tracta d'un petit llogarret a l'inici de la petita vall del torrent del Borc, als peus de les primeres estribacions del Moixeró. L'any 1992 hom recollí dels voltants del lloc 5 fragments de ceràmica a mà i de tradició local que diposità al Museu Cerdà. Són uns fragments brunyits, sense cap tipus de decoració ni forma, de cuita mixta, que difícilment podem adscriure a un moment històric o un altre.

D'altra banda, l'afecionat local, Sr. Víctor Martínez, l'any 2011 va donar a conèixer l'existència de tres monedes trobades a Vilella. Dues als terrenys de cal Pauet, i corresponents a dues unitats de plata iberoromana una, i romana l'altra, i una tercera trobada més cap a l'interior de la vall, entre Vilella i el lloc de Santa Magdalena.



Denari romà republicà recuperat dels terrenys de cal Pauet (foro: Oriol Mercadal)

I finalment, volem mencionar que als magatzems del Museu Cerdà hi consta la deixa d'uns materials que segons sembla aparegueren en uns camps a tocar del camí de Bellver a Vilella, en un punt del tot incert. Corresponen a unes peces grises, de bona factura, amb incisions ondulades en algun cas, amb una cronologia que s'hauria d'inscriure en les etapes tardoromanes. Totes semblen de la mateixa tipologia, però en algun cas s'hi observa defectes de cocció, el que indicaria que tal vegada provinquin de les escombreres d'un forn ceràmic.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades podem pensar amb l'existència d'algun assentament a l'aire lliure, potser originat en època republicana, però amb continuïtat en època romana i tardorromana, ubicat a l'inici de la vall del torrent del Borc.

158. Monterrós i Font de Talló

Situació: X: 398829, Y: 4690952, Z: 1040m.

Descripció: El Monterrós és un petit promontori que s'eleva una cinquantena de metres per sobre la plana, ubicat just en el límit sudoccidental del nucli poblacional de Bellver de Cerdanya. La Font de Talló, resta als peus d'aquest promontori, també a la banda sudoccidental. Posem els dos llocs en la mateixa referència, ja que es considera que les peces que s'han trobat a la zona de la Font de Talló podrien provenir del capdamunt del pujolet.

Així l'any 1997 Oriol Mercadal i Sara Aliaga, dels terrenys de la font van recollir tres fragments informes de ceràmica a mà que estan dipositats al Museu Cerdà. No presenten cap mena de decoració ni forma, i es podrien adscriure dins d'un espectre cronològic ben ampli del primer mil·lenni ane.

Però també, al Monterrós i a la Font hi ha notícies de la recuperació de numerari antic. Com havia succeït en altres indrets, d'aquest lloc Víctor Martínez també donà a conèixer unes monedes que segons sembla s'havien trobat a dalt el promontori o a baix a la Font. Es tractava d'una peça romana, i de quatre monedes

més de plata dels empedradors Constanci i Constanci II, datades entre el 330 i el 361 dne.

Interpretació i Cronologia: En cas que la troballa de les monedes fos certa, podríem pensar en l'existència d'algun tipus de posta al capdamunt del pujolet de Monterrós, d'època tardorromana principalment.

159. Puig de Santjoan

Situació: X: 398679, Y: 4689986, Z: 1122m.

Descripció: Es tracta d'un petit puig que s'avança als costers del sud, entre Vilella i Pi, i s'eleva uns 60 metres per sobre la plana immediata. Al Museu Cerdà hi consta la troballa en superfície de tres fragments de ceràmica a mà, de tradició local. Les peces són informes i no presenten cap mena de decoració, podent-se correspondre a una franja cronològica ben àmplia.

D'altra banda, el Sr Víctor Martínez ha donat a conèixer l'existència d'un conjunt de materials trobat al capdamunt del pujolet. Tanmateix, en aquest cas la comunicació només ha estat oral, i ningú ha vist les peces que ell esmenta que són recuperades d'allà. Nosaltres ens en fem ressò. Segons ell es tracta de restes d'àmfora romana i de 21 monedes. En la classificació feta per ell mateix hi destaca 10 asos iberoromans, 4 denaris republicans, 3 antoninians, i 4 peces romanes més.

Finalment, val a dir que entre el 12 i el 17 de setembre d'enguany, membres de l'equip de recerca que dirigeix el Dr Oriol Olesti, sota l'empareda del projecte de recerca PATCA (Paisatge i Territori a la Cerdanya Antiga) han efectuat una petita intervenció, consistent en la realització de tot un seguit de sondejos, amb mitjans mecànics, en alguns dels camps on, segons Víctor Martínez, s'havien recuperat monedes d'època antiga³⁵⁰. Malauradament, el resultat ha estat del tot negatiu, ja

³⁵⁰ La direcció arqueològica d'aquests treballs ha anat a càrrec de l'arqueòleg Joan Oller. Finalment, no vam poder participar en aquesta intervenció per motius de salut.

que no s'ha pogut constatar la presència de restes arqueològiques al subsòl, Així mateix, les diferents tasques mostraven que no existien materials ceràmics de cronologia antiga en els estrats superficials o sedimentològics dels terrenys³⁵¹.

Interpretació i Cronologia: Si les dades apuntades per Víctor Martínez fossin certes, estaríem davant d'un assentament republicà en alçada, segurament amb un alt component militar, que tal vegada hauria tingut una perduració fins a èpoques imperials. De totes maneres, com dèiem, totes aquestes informacions són notícies orals, no confirmades per ningú més, i per tant, de moment hauran de quedar en el calaix dels dubtes raonables.

160.Sant Martí dels Castells

Situació: X: 394014m, Y: 4691132m, Z: 1019m.

Descripció: Consisteix en un petit promontori que hi ha un dels meandres del Segre, en la zona ja més congosta, en el límit amb el municipi de Montellà i Martinet. Aquest pujollet s'aixeca respecte de l'entorn circumdant una quarantena de metres. Segons consta al Museu Cerdà, l'any 2008 Víctor Martínez recollí d'aquesta zona 3 fragments de ceràmica feta a mà, dipositant-los al Museu. Es tracta d'un fragment amb un doble cordó a l'exterior, un altre amb un cordó amb impressions i pessics, i un darrer sense cap tipus de forma ni decoració. Aparentment, podrien correspondre al període del Bronze Final o primer Ferro.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades podem pensar en un assentament a l'aire lliure, en un punt enlairat de la part final de la plana cerdana, amb una cronologia del Bronze Final o Primer Ferro.

161.Vidrola

Situació: X: 401627m, Y: 4688028m, Z: 1245m.

Descripció: Vidrola és una zona que es troba en els primers contraforts del Cadí-Moixeró, darrere el lloc de Pedra i just al marge dret del Torrent del Forn.

³⁵¹ Tot i així, les dades de la intervenció encara estan en fase d'estudi

Recentment, Víctor Martínez, veí de Bellver de Cerdanya, ha donat a conèixer l'existència d'una moneda que segons sembla s'hauria trobat en aquest punt. Es tracta d'un as ibèric d'*Illirta* de mitjans de segle I ane (CAMPO/MERCADAL, 2009: 361).

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades podem pensar en algun tipus d'assentament a l'aire lliure, de mitja muntanya, d'època tardorrepublicana.

162. Torre de Cadell

Situació: X: 401147m, Y: 4689878m, Z: 1067m.

Descripció: Es tracta d'un casal fortificat construït en part al segle XVI, ubicat a la part de llevant del lloc de Beders, aldea ubicada uns centenars de metres davant del llogarret de Baltarga. Recentment, l'afecionat local Víctor Martínez ha donat notícia de la troballa de dues monedes als voltants del lloc. Una d'elles consisteix en un as ibèric d'*Illirta*, mentre que l'altra podria correspondre a un sesterci de l'època de l'emperador Adrià³⁵² (117-138 dne)

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades podem pensar en algun tipus d'assentament de plana, a l'aire lliure, d'època tardorrepublicana amb pervivència fins a l'època imperial.



Anvers i revers d'una unitat d'*Illirta* recuperada de la Torre de Cadell (fotos: Oriol Mercadal)

³⁵² La classificació d'aquestes peces fou efectuada el 2012 per Marta Campo, directora en aquell moment del gabinet Numismàtic de Catalunya

163. Camí vell de Riu de Santa Maria

Situació: X: 400182mm, Y: 4690781m, Z: 1056m.

Descripció: Consisteix en el camí que des de Riu de Santa Maria marxa vers el sud, resseguint precisament el riu de Santa Maria. Aquest és un petit llogarret que queda a llevant i ben a prop de Bellver de Cerdanya. La zona de la troballa està a uns centenars de metres de Talló, a l'altra banda del riu mencionat. Recentment l'afecionat local Víctor Martínez va donar a conèixer la troballa d'un as d'August, emès a *Tarraco* entre el 4 i el 14 dne, en els camps propers a la mencionada via.

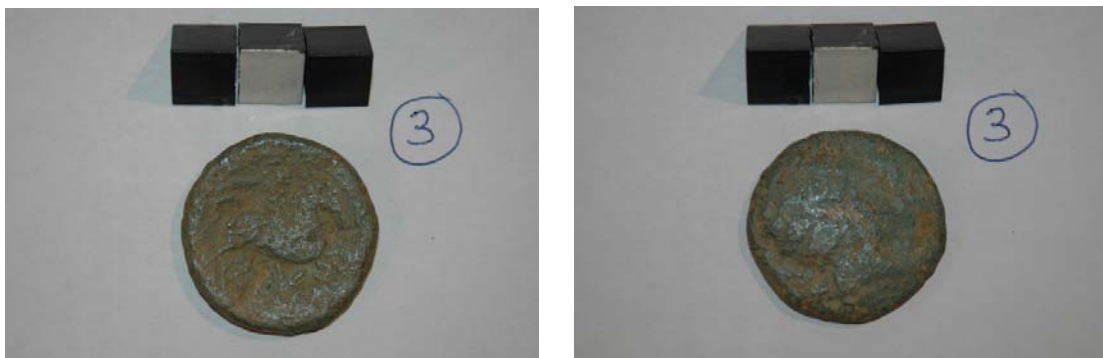
Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades podem pensar en algun tipus d'assentament de plana, a l'aire lliure, d'època altimperial i potser amb un origen anterior. La relativa poca distància amb el lloc de Talló podria fer pensar que l'assentament originari fos el mateix que el que es pressuposa a sota i als voltants de l'església.

164. Camí de Coborriu

Situació: X: 399712mm, Y: 4690081m, Z: 1072m.

Descripció: Consisteix en el camí que des de Talló marxa vers el petit nucli de Cogorriu, a migdia, i just a l'inici de la vall del Santa Maria, emmarcat pels serrats de Santa Magdalena, a ponent, i de la Cogulera, a llevant. La zona de la troballa està a uns camps que queden a la part esquerra del camí mencionat. Recentment l'afecionat local Víctor Martínez va donar a conèixer la troballa d'un as ibèric, de *Kese* o de *Kelse*, de finals de segle II ane o de la primera meitat de segle I ane.

Interpretació i Cronologia: Amb aquestes dades podem pensar en algun tipus d'assentament de plana, a l'aire lliure, d'època tardorrepublicana, just a l'inici de la vall del riu de Santa Maria.



Anvers i revers d'una unitat ibèrica, de Kese o de Kelse, recuperada del camí a Coborriu (fotos: Oriol Mercadal)

165. La Roca Foradada

Situació: X: 398094m, Y: 4684516m, Z: 1978m.

Descripció: Consisteix en un dels pics ubicats al terç més meridional de la vall de Pi. Descobert els anys 90 per Mia Botey, membre de l'Institut d'Estudis Catalans, la qual recollí diferents objectes arqueològics, posteriorment també fou visitat per Oriol Mercadal i Sara Aliaga, recollint al seu torn més materials ceràmics en superfície. Tots aquests es troben dipositats al Museu Cerdà. Consisteixen en uns 250 fragments de ceràmica a mà de tradició local, d'entre la que podem destacar dues copes hemiesfèrica, dos fragments amb decoració cerdana, un amb un cordó de secció triangular i impressions digitals per sobre, un altre fragment amb un cordó a la carena, i un altre amb un cordó d'onades, una nansa amb apèndix de botó, i un fragment que presenta acanalats. A més també es pot classificar dos fragments de molí, dues vores de DSP (Rigoir 16 o 32), cinc fragments a torn oxidat, i un fragment de cronologia medieval.

Interpretació i Cronologia: Amb tots aquests elements pensem que a la Roca Foradada podria existir un assentament a l'aire lliure del Bronze Final o Primer Ferro, i ubicat a l'alta muntanya. Posteriorment, en època tardorromana i altmedieval, hi tornaria a haver una segona ocupació.

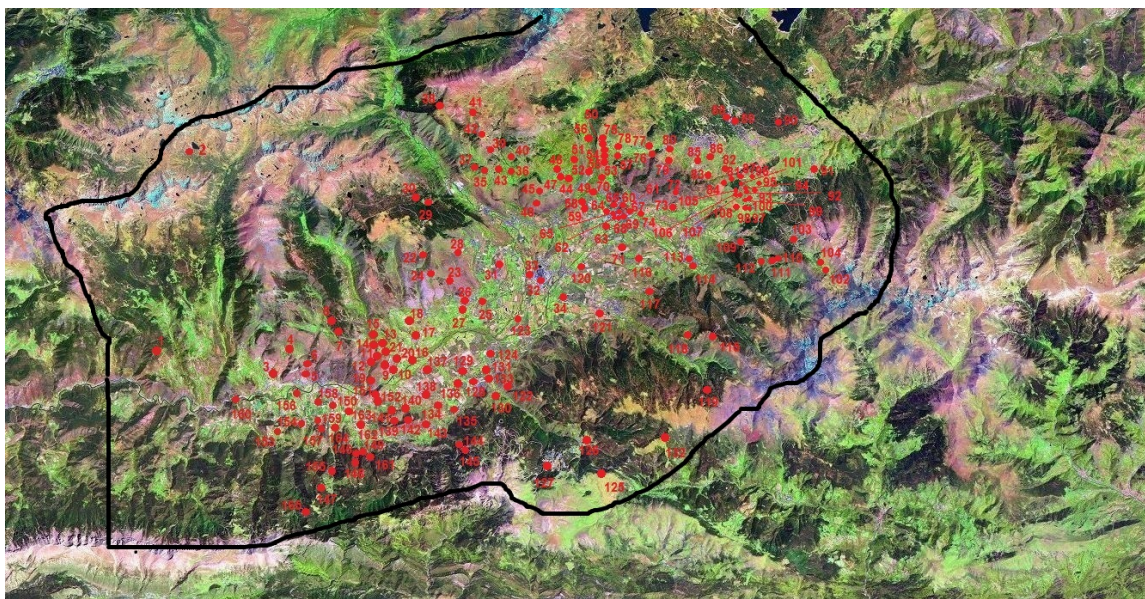
5.2.2.35. Valoració de les fonts arqueològiques

Després d'haver vist la valoració dels possibles jaciments de Cerdanya que podrien ser susceptibles d'oferir una cronologia del primer mil·lenni, o just el període anterior, estem en disposició de fer unes primeres valoracions de tipus quantitatiu i d'anàlisi descriptiva, i al mateix temps, començar a esbossar algunes interpretacions més qualitatives que es desprenen de l'estudi dels jaciments en un sentit territorial³⁵³. D'aquesta manera, i ja entrant en la profunditat de la documentació arqueològica, veiem que dels 165 jaciments que hem analitzat en aquest treball, 129 es poden ubicar amb bastant precisió en el període que aniria des del Bronze Mig-Final fins a les etapes romanorepublicanes³⁵⁴. Els altres 36 restants serien assentaments amb una cronologia clarament posterior a la que

³⁵³ Amb tot, totes aquestes dades, interpretacions i models d'ocupació i poblament que ara plantejarem seran àmpliament desenvolupats i argumentats al decurs del present treball, un cop es contrastin amb les dades històriques, paleoambientals, epigràfiques, i sobretot amb les que hem documentat en l'excavació dels diferents jaciments. I ara tan sols ens limitarem a presentar les primeres tesis que es deriven de l'anàlisi quantitativa del registre.

³⁵⁴ Volem insistir en el fet que en aquesta quantificació i la de totes les taules resum que presentarem, considerem el centre de Llivia i el Puig el Castell com un sol jaciment. Així, si ens cenyíssim a la seriació arqueològica que hem fet, veuríem com en el nucli poblacional del municipi hem esmentat 10 possibles jaciments. Ja hem explicat i justificat les nostres raons per considerar tots aquests punts arqueològics com a petites porcions sovint inconnexes d'un mateix gran assentament. En aquest sentit, i per ser justos amb la realitat i evolució del poblament del municipi, és molt probable que alguns dels assentaments que es documenten en el Bronze Final i el Primer Ferro, siguin efectivament assentaments diferents, en el sentit que haurien format part d'un poblament dispers, no unificat encara sota cap entitat politicoadministrativa de tipus poblacional. Però també és cert que de forma fefaent no coneixem prou bé aquest poblament en el nucli de Llivia per aquell període històric. Tanmateix, la configuració d'un gran enclavament sí que seria un fet en època ibericoceretana, en la que un *oppidum* de gran envergadura podria haver articulat els antics assentaments en una mateixa unitat territorial sota la fórmula d'un poblat central i uns espais molt propers de dependència. Aquesta relació es faria molt més evident en època imperial, en la que *Lulia Libica* aglutinaria no només el seu perímetre ciutadà, sinó també el seu *suburbium*. Però tanmateix, a pesar que podríem diferenciar els moments històrics en què a Llivia hi ha només un assentament o més d'un, justament per la manca de coneixement en l'evolució del poblament, preferim parlar d'un sol jaciment independentment del període històric, per no alterar les dades quantitatives i aplicar el mateix criteri en totes les etapes. Així, els punts arqueològics que quedaran inclosos sota el paraigua del jaciment de Llivia són el Puig del Castell, el Castell de Llivia, les Feixes de les Colomines, el carrer dels Forns, cal Berrier, el lloc del Sòl Urbanitzable no Programat "NP-2" i Sector no Urbanitzable "NU", el Camí Ral, cal Doctor/cal Meranges, les Colomines i l'Hort de la Falona. I en canvi, no estan inclosos els jaciments del Conjunt de túmuls de les Esqueres, i la Serra de Concellabre, ja que la seva llunyania amb el centre de Llivia porten a pensar que aquests dos sí que correspondrien a assentaments diferents.

analitza el present treball (és a dir imperial, tardorromana, o medieval)³⁵⁵, assentaments dels quals tenim uns indicis tan febles (sovint uns pocs fragments ceràmics sense una mínima cronologia absoluta) que no permet situar-los a un moment temporal precís³⁵⁶, o assentaments amb una evident manca de dades objectives³⁵⁷.



Imatge del territori natural de Cerdanya amb la ubicació de tots els jaciments mencionats en el present treball

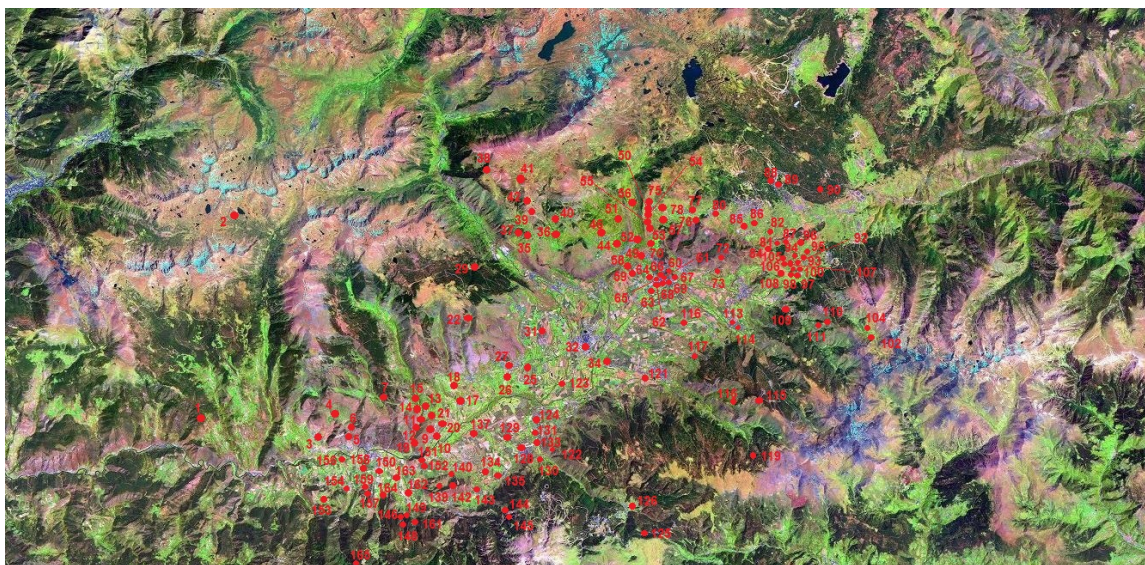
Ara bé, i abans d'entrar en qualsevol tipus de valoració, volem deixar clar d'entrada que una gran part dels assentaments que presentem resten definits a partir de la troballa d'uns pocs materials ceràmics en superfície, que encara que tipològicament es puguin adscriure a un moment precís, és evident que no tenen

³⁵⁵ Correspondrien a aquesta categoria la Serra de Concellabre, les Sitges de Mosoll i el Pla de Prats, de cronologia clarament imperial, Vilavedra, l'Església de Santa Maria de Quadres i l'Església de Sant Julià d'Estavar, les restes particulars del qual semblen indicar una ocupació probable en època imperial romana, i el Castell de Bena, el Pont de Sant Martí d'Aravó i la Torreta de Das, de cronologia medieval els tres.

³⁵⁶ Ens estem referint al Serrat del Bac, al Tejó, a Niula, la Baladoseta, la Pleta de les Cases de Guils, l'Església de Sant Joan de Dorres, Bell-lloc sud, la zona del Mas de Sant Esteve, l'*Oppidum* de Vià, la Roca d'escalada del camí del riu, l'*Oppidum* de Roca Flàvia, la zona pastoral de la vall d'Eina, el Turó dels Monjos, el coll de Meians, el coll de Saig i la vall d'Inglà. En tots aquests llocs l'únic element per poder determinar la presència d'un jaciment en el subsòl és un conjunt ceràmic, sempre inferior a 5 fragments, que no presenta una cronologia intrínseca prou clara.

³⁵⁷ Entrarien en aquest apartat els Camps de la Creu de Dorres, o els Cortals de la Cirera, en els que l'únic element són els marges de pedra seca.

per què portar associat la presència d'un assentament en el subsòl. Ara bé, i per la mateixa lògica, la seva simple troballa en un lloc és indicatiu de l'existència d'algun tipus d'assentament encara que actualment hagi desaparegut, almenys en el moment del qual es correspon la tipologia dels materials.

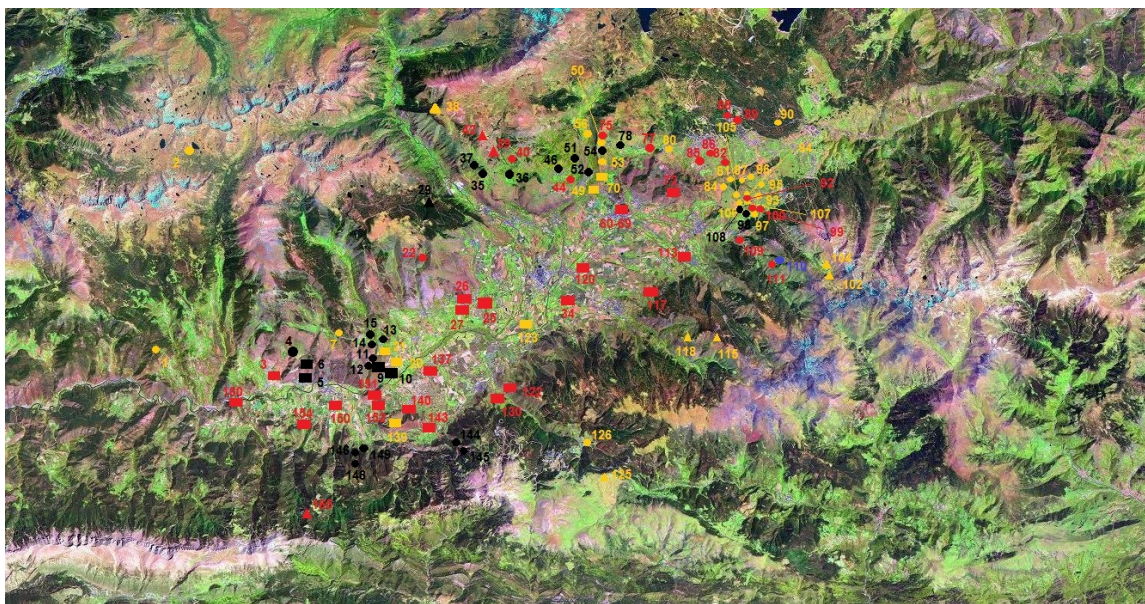


Imatge de la comarca natural de Cerdanya amb la ubicació dels 129 jaciments que es poden situar en algun dels horitzons cronoculturals definits en el present treball

És per aquest motiu que prendrem els 129 jaciments arqueològics abans mencionats³⁵⁸. I aquests 129 jaciments els analitzarem a partir dels tres grans moments històrico-poblacionals amb què es pot dividir el primer mil·lenni ane: el període del Bronze Final-Primer Ferro (fins al segle V ane), el període íberico-

³⁵⁸ Dins d'aquest nombre, i com a unes excepcions a la manca de dades per tal de considerar els jaciments en el còmput global, volem parlar dels casos particulars de la Plaça de Santa Maria de Puigcerdà, el Serrat del Castellar d'Urús, i les mines de ferro i el proper aflorament rocós de la Cirera, al municipi de Llo. En els dos primers casos no tenim evidències materials per retrocedir la cronologia dels assentaments fins a època preromana. Tanmateix, i d'acord amb motius d'índole topogràfic i també derivats de la seva situació geoestratègica, pensem que és molt probable que en aquests dos llocs hi hagués hagut aquest suposat enclavament. Reconeixem la falta d'arguments en aquest posicionament, i segurament la seva inclusió en el llistat definitiu es deu més a supòsits intuïtius, que no pas a realitats empíriques. I és per això que aquests assentaments no seran en cap cas exemple de les pautes de poblament territorial que es puguin derivar i explicar, sinó que sempre seran considerats com a probables llocs de poblament dins de les mateixes pautes. Pel que fa als altres dos darrers casos, la manca de documentació en època medieval, moderna i recent, i la suggerent relació que es pot establir amb el proper jaciment de Llo, en què en època republicana hi ha documentat un taller de forja del ferro, són arguments per suposar-los una datació en època antiga. De totes maneres, i ja que no podem concretar en quin moment precís, ambdós seran analitzats en tots els períodes històrics que anirem a tractar

ceretà (segles IV-III ane *grosso modo*), i republicà (de forma general, segles II-I ane). D'aquesta manera, 100 d'aquests jaciments es poden adscriure en el període ampli des del Bronze Mig fins al Primer Ferro³⁵⁹, 23 en època íbero-ceretana, i 58 són d'època republicana³⁶⁰.



Imatge de la comarca natural de Cerdanya amb la ubicació dels possibles jaciments que es poden situar en el bronze final/primer ferro. En vermell, assentaments a l'aire lliure. En negre, assentaments en coves o abrics. En groc, assentaments funeraris. En blau, possibles mines. El símbol quadrat representa els assentaments de la plana o dels límits costers. Els punts, els assentaments de mitja muntanya. Els triangles, assentaments d'alta muntanya

Pel que fa als primers, 32 corresponen a jaciments de tipus funerari-sepulcral (siguin túmuls o megàlits), 67 són assentaments que podríem considerar presumiblement habitacionals. Finalment, un últim jaciment es correspondria amb

³⁵⁹ En aquest sentit, i tal com expressen els autors cerdans que treballen aquests períodes històrics, des de les etapes finals del Bronze Mig, però sobretot en el Bronze Final, comencen a aparèixer els elements culturals que caracteritzaran aquell període i fins a finals del Primer Ferro, en els segles VI-V ane (MARTZLUFF *et alii*, 2014). Així, a pesar que es puguin distingir certes evolucions per exemple en els recipients i decoracions ceràmiques (BOUSQUET *et alii*, 2014), aquells autors consideren una certa unitat poblacional i cultural entre les darreries del segon mil·lenni ane, i la primera meitat del primer mil·lenni ane.

³⁶⁰ Com es pot observar, el sumatori dels tres períodes és superior al número de 129 jaciments que partíem en origen. Això és degut a al fet que molts dels assentaments tenen continuïtat en més d'un moment històric. Així mateix, volem recordar, i així succeirà en totes les quantificacions, que els 10 llocs del nucli poblacional de Llívia són considerats com un sol jaciment.

la mina de ferro de la Cirera, a Llo. Quant als assentaments funeraris³⁶¹ es reparteixen indistintament als dos vessants de la vall (17 a la part septentrional i 15 a la meridional), però els trobem majoritàriament en una franja que podríem considerar de mitja muntanya, amb 19 exemples, molt per sobre dels que s'ubiquen a la plana, un jaciment, o just als inicis costers, només 5 casos, o a l'alta muntanya, amb 7 possibles llocs sepulcrales. I si ens centrem amb els assentaments, encara podríem fer una segona subdivisió en funció de si es tracta d'assentaments en cova/abric, 26 llocs, o d'assentaments a l'aire lliure, 38 llocs³⁶². Els primers d'aquests dos tipus, els assentaments en coves o abrics, es localitzen majoritàriament a la meitat nord de la vall, en 19 casos, molt per sobre dels que s'ubiquen a la meridional, amb només 7 exemples. I també és evident que hi ha una preferència en la localització d'aquest tipus d'assentaments en la mitja muntanya cerdana, 21 jaciments, per sobre dels marges costers de la plana, amb 4 coves o abrics ocupats. Finalment, un últim abric es localitza a l'alta muntanya. I pel que fa als assentaments a l'aire lliure, també es localitzen indistintament als dos vessants, 19 a cada meitat, i majoritàriament a l'àmplia plana cerdana, amb 17 jaciments, molt per sobre dels límits costers, 8 assentaments, dels que s'ubiquen a la mitja muntanya, 14 jaciments, o als de l'alta muntanya, amb només 4 possibles enclavaments.

³⁶¹ En aquest cas hem de mencionar que de la gran majoria de possibles túmuls o megàlits funeraris només comptem amb els indicis que ens proporciona la morfologia de les estructures (petits munts de terres o pedres) i els seus elements configuratius (grans lloses de pedres) per poder definir-los i establir una hipotètica cronologia. Així, tan sols s'han realitzat intervencions arqueològiques en uns pocs túmuls o dòlmens. Les excavacions als dòlmens del Paborde, de la Barraca d'en Josepó o el del poble antic de Vilalta van resultar del tot estèrils. En altres es van localitzar alguns materials genèrics del Bronze, com al Dolmen de Pasquarets o al del Molí; en algunes els materials semblaven apuntar al Bronze Antic i Mig, com els de Lou Pou i del Molí, a Eina; però també algun dolmen oferí unes cronologies claríssimes del primer Ferro, com el de les Fontetes. D'altra banda, la cronologia general que es proposa pels dòlmens pirinencs és del Bronze, enrarint-se a partir del Bronze Final (RUIZ ZAPATERO, 1995: 86), mentre que pels túmuls funeraris seria del Bronze Final-Primer Ferro (LÓPEZ/PONS, 1995: 118). Per tant, si tenim en compte les dades dels jaciments excavats i les cronologies generals dels dos tipus d'enterrament funerari, semblaria que hi podria haver una coexistència d'ambdós fenòmens. Per tot això, i davant l'evident manca de dades de moltes de les estructures, considerem una cronologia genèrica del Bronze i Primer Ferro, sabent que alguns dels dòlmens poden correspondre a un període més proper a finals del tercer o principis del II mil·lenni a.n.e.

³⁶² Els tres llocs que manquen correspondrien a tres possibles jaciments dels quals no sabem amb certesa si serien a l'aire lliure o relacionats amb un abric rocós. Són els jaciments del Caos de Targasona sud, el dels Sondejós a la carretera RD618, i el del Serrat de Fontanilla.

Per tant, i fent un resum pel període del Bronze Final-Primer Ferro, podríem parlar d'un poblament distribuït uniformement per les dues vessants de Cerdanya³⁶³, i que ocupa, habita, transita i explota, no només l'àmplia plana cerdana, sinó també tots els estadis i franges altitudinals dels perfils muntanyencs. Però dins d'aquesta dispersió, pensem que el poblament es concentra específicament en la mitja muntanya, ja que és on hi ha una major densitat d'assentaments, 47 sumant els llocs sepulcrales i d'habitació (cova, abric o a l'aire lliure), molt per sobre de la franja corresponent als marcs costers de la plana, amb 23 jaciments en total, als de la plana pròpiament dita, amb 18, o als de l'alta muntanya, amb 12 jaciments. Per tant, podríem dir que el poblament de Cerdanya en el Bronze Final-Primer Ferro ocupa els marges i el vessant més apte de les muntanyes (Lo Lladre, El Pla de la Creu, Bolquera, la Tuta Gran de la Fou de Bor, la Cova d'Anes...), transformant-lo agrícolament en funció de les seves necessitats (tal com s'ha documentat a Llo o a la Devesa del Cavaller), i per tant en uns hàbitats de dimensions familiars o suprafamiliars de tipus sedentari. Lògicament, són en aquestes zones on també s'ubicaran les manifestacions funeràries. En funció del nombre reduït de possibles jaciments identificats, i també de les condicions climàtiques, podríem pensar que l'alta muntanya tindria una ocupació de caràcter més estacional (el Pla de l'Orri, l'Orri d'en Corbill,...). Però no per això cal considerar-la deshabitada o al marge del territori d'influència de la població, com ho demostrarien els set possibles llocs amb estructures tumulars i sepulcrales (el Serrat de la Padrilla, el dolmen de la Jaça

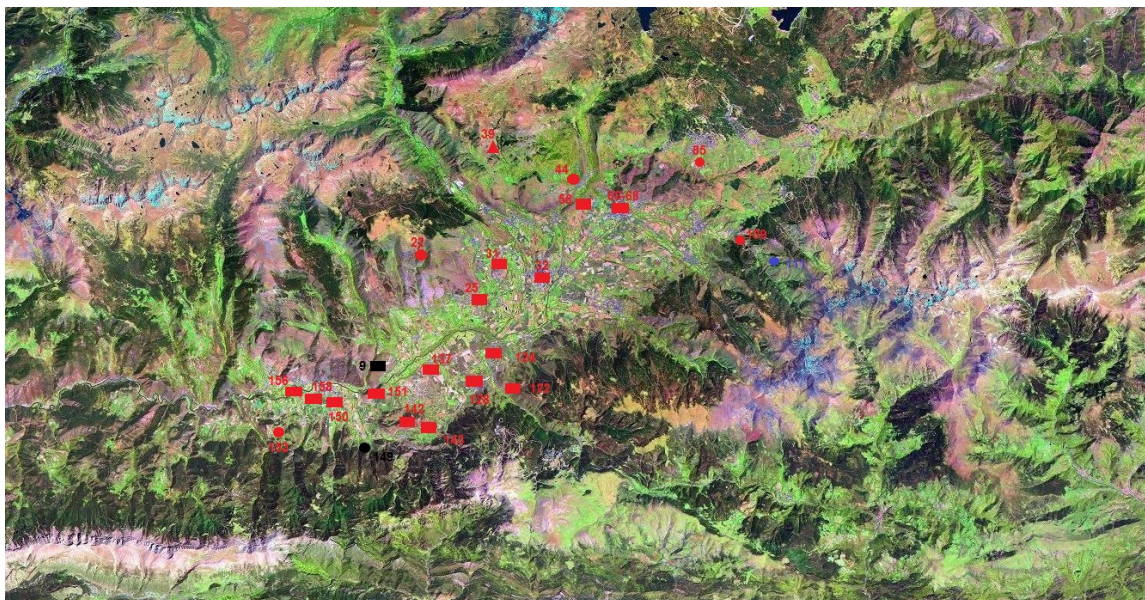
³⁶³ Des de tots els paràmetres amb què hem analitzat l'ocupació ceretana en el període del Bronze Final-Primer Ferro hem vist la mateixa correlació a banda i banda de la vall cerdana, excepte en l'apartat dels jaciments en abric o coves. No obstant això, pensem que la dada no és significativa, ja que la tria d'una cova/abric o una altra no depèn tant de la voluntat de la població com de què ofereix el propi terreny. Així, només es podrà ocupar aquelles zones que presentin grans afloraments rocosos o grutes naturals. O per posar un exemple, i seguint amb la mateixa lògica, no ens trobarem cap jaciment en cova o abric a la plana pròpiament dita, ja que hi són inexistents. A Cerdanya, i sobretot pel que fa als grans afloraments rocosos, aquests es localitzen majoritàriament al vessant nord de la comarca (els anomenats Caos). Això fa que la proporció final surti del tot dispar, amb una molta major representació de jaciments al vessant nord. Però repetim, pensem que no és fruit de la voluntat de la població, sinó dels condicionants orogràfics que el territori ofereix. La tònica general, per nosaltres, és una distribució bastant uniforme pels dos vessants de la comarca.

Gran,...)³⁶⁴. I pel que fa a les cotes baixes, la dispersió i ocupació poblacional és ben notòria, amb els 18 assentaments abans mencionats, localitzant-se tant a la plana estricta com en llocs elevats i un xic aturonats de la mateixa (tossal de Baltarga, Castellot de Bolvir, Puig del Castell de Llivia,...). Conseqüentment, i tenint en compte les condicions del sòl al centre de la vall, podríem pensar en un poblament dispers vinculat a les activitats agrícoles, que cal pensar que també fou sedentari. En qualsevol cas, i a diferència de l'assentament de mitja muntanya, on sí que hi ha estructures d'hàbitat excavades, el tipus d'assentament a la plana ens és del tot desconegut pel que fa a l'entitat, les característiques, i el seu abast real. Però és justament per aquesta manca de dades, tot i que a molts a llocs si ha realitzat excavacions arqueològiques amb certa extensió (Castellot de Bolvir, Llivia,...), que creiem que els enclavaments no es correspondrien a grans poblats aglutinadors de població, sinó més aviat a agrupacions d'estructures familiars que configurarien petites aldees.

I pel que fa a l'anàlisi del període iberoceretà, les dades són del tot canviants respecte al període anterior. Així, d'aquella etapa hi corresponen només 25 assentaments, dels quals 22 són assentaments a l'aire lliure, dos estan en coves (la Cova d'en Pep i la Tuta Gran de la Fou de Bor), i un seria una mina de ferro (la mina de la Cirera, a les cotes altes de Llo). Per tant, els canvis a nivell quantitatiu són realment significatius i rellevants, passant dels 100 jaciments del període anterior, a aquests 25 del moment ceretà, reduint-se l'ocupació en coves a un nombre quasi testimonial, i presumiblement, desapareixent el fenomen cultural de l'enterrament tumular o en dòlmens. Els 22 assentaments d'habitació també es distribueixen uniformement per la comarca (13 al marge esquerre del Segre i 9 al marge dret). I d'aquests només 2 se situen a l'alta muntanya (l'Orri d'en Corbill i l'aflorament rocós vinculat a les mines de ferro), i 5 a mitja muntanya (Vilatartera de Nas, els banys preromans de Dorres, el Castellar de Ger, Lo Lladre de Llo i Lo Castellà d'Odelló). La resta, 15, es localitzen a la plana cerdana. I finalment,

³⁶⁴ Aquesta radiografia del poblament cerdà durant el Bronze Final i Primer Ferro pel que fa als vessants muntanyencs i les altes cotes de la comarca, ja ha estat plantejat pels arqueòlegs francesos que treballen aquell territori (MARTZLUFF *et alii*, 2014).

d'aquests, 11 se situen en llocs de la plana elevats o aturonats, i els altres 4 dispersos per les terrasses agrícoles (el Pla d'Escadarcs de Fontanals, la Colomina d'Alp, la Bassa de Sanavastre de Das i el jaciment de Talló)³⁶⁵.



Imatge de la comarca natural de Cerdanya amb la ubicació dels possibles jaciments que es poden situar en el període ibèric. En vermell, assentaments a l'aire lliure. En negre, assentaments en coves o abrics. En blau, possibles mines. El símbol quadrat representa els assentaments de la plana o dels límits costers. Els punts, els assentaments de mitja muntanya. Els triangles, assentaments d'alta muntanya

Així doncs, nosaltres pensem que en la transició entre el primer Ferro cerdà i la fase ibèrica, es produeix una evolució i transformació del poblament on es destaquen alguns trets distintius:

-L'abandonament massiu d'assentaments. Només cal veure el nombre de jaciments en un període i un altre per veure que en qualsevol franja que s'analitzi es produeix un descens molt significatiu de jaciments.

³⁶⁵ Cal recordar que les dades arqueològiques pel que fa als tres primers jaciments no són gens concloents, ja que les ceràmiques recuperades superficialment en els tres jaciments, si bé es poden considerar del moment iberoceretà, també podrien ser exclusivament de la fase republicana. Contràriament, la troballa de numerari del segle III ane al jaciment de Talló confirmaria l'ocupació en aquest període.

-Abandonament quasi exhaustiu d'assentaments de mitja muntanya. En aquesta franja el descens és meteòric. Dels 47 possibles jaciments identificats en el Primer Ferro (entre coves i llocs a l'aire lliure) se'n comptabilitzen només 5 en el període iberoceretà.

-Descens de les activitats econòmiques de mitja i alta muntanya. En part lligat amb el punt anterior, l'abandonament dels hàbitats a mitja muntanya significaria l'abandonament de l'explotació de les terrasses agrícoles en aquelles cotes, tal com es documentava en l'estudi dels paleosòls de la Devesa del Cavaller (BAL *et alii*, 2009). Així mateix, també hi ha un cert descens dels assentaments en alta muntanya, el que podria indicar un descens de les activitats ramaderes lligades a la transhumància vertical³⁶⁶.

-Abandonament quasi massiu de les coves. En aquest cas les dades també són del tot concloents i clarificadores. Dels 26 jaciments en coves o abrics del període anterior, es passaria a només dos en aquesta fase, ja sigui mantenint una activitat d'habitació, o restant com a llocs simbòlico-culturals.

-Concentració del poblament a la plana. A pesar que també hi ha un descens en els assentaments, la plana és on percentualment la reducció és menys acusada, ja que la continuïtat és ben evident sobretot en aquells punts ubicats a una certa alçada: el Castellot de Bolvir, el Puig de Sant Martí de Guils de Cerdanya, la Plaça Santa Maria de Puigcerdà, la Coma Peronella d'Angostrina, Llívica, Pi del Castellar de Fontanals de Cerdanya, Torrelles i el Serrat del Castellar d'Urús, i el Tossal de Baltarga, el Puig de Gallissà i Monterrós, els tres de Bellver de Cerdanya, continuen ocupats en aquest moment. I per nosaltres, alguns d'aquests esdevindrien centres importants de poblament, *oppida*, que en molts casos serien els veritables articuladors del territori (El Castellot o Llívica). Com es pot observar, aquests jaciments nuclears se situarien en llocs estratègics al llarg del curs del

³⁶⁶ Aquestes dades es podrien posar en relació amb la reforestació que Christine Rendu documentà que es produïa a les cotes altes muntanyenques a partir del segle V a.n.e (RENDU, 2003: 375)

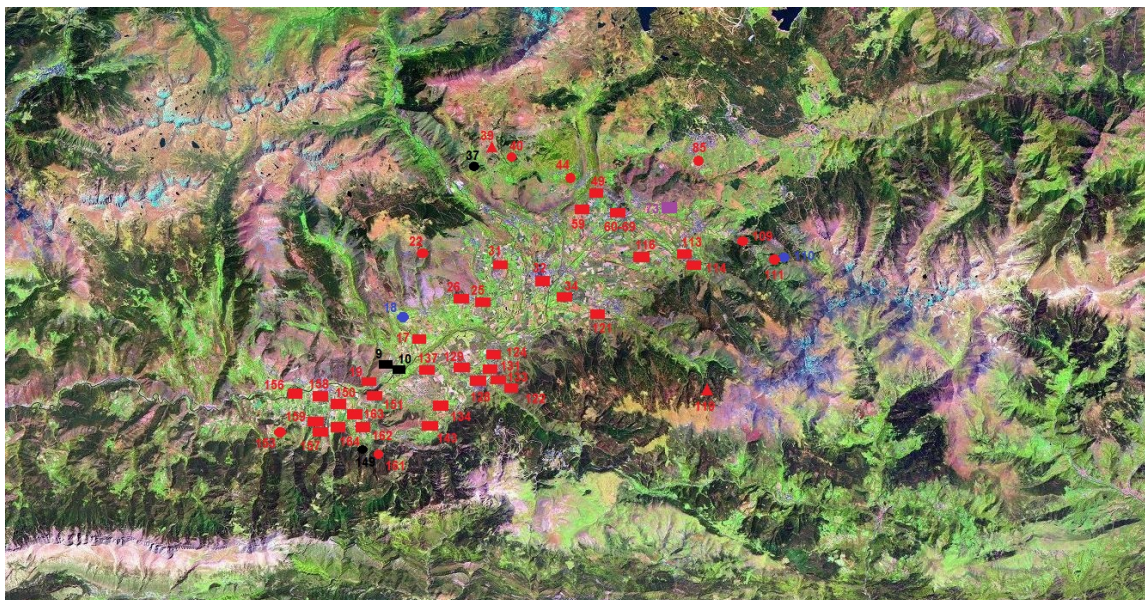
Segre (el Tossal de Baltarga, el Castellot o Llivia), o a les entrades d'algunes valls secundàries i vies transversals (Lo Lladre de Llo o el Pi del Castellar)

-Tot i que no en tenim dades fefaents, cal pensar en la finalització de les estructures tumulars i megalítiques amb finalitats funeràries. Certament, dels túmuls o megàlits amb materials arqueològics que es comptabilitzen a Cerdanya, en cap cas les restes es poden associar a una fase que sobrepassi el Primer Ferro. Així mateix, no podem descartar que alguna de les estructures hi pugui correspondre.

Per tant i en el nostre parer, en aquest moment s'esdevenen un seguit de canvis poblacionals de molta rellevància en el territori cerdà, que nosaltres situem en els segles V-IV ane, i que en opinió nostra només es poden explicar des de l'òptica d'una transformació de la població en clau de l'inici d'un procés d'iberització de la mateixa societat preexistent.

I quant a la fase republicana, corresponent als dos últims segles abans de la nostra era, els canvis que s'observen a nivell quantitatiu també són de caràcter superlatiu, havent-se de relacionar amb unes noves dinàmiques sociopolítiques i econòmiques que van més enllà del propi poble ceretà. Aquestes noves dinàmiques i signes de poder són l'extensió pel territori (ceretà i ibèric en general) de la nova administració romana. D'aquesta manera, dels segles II-I ane comptem amb 49 possibles jaciments (29 a la meitat meridional de la comarca i 20 a la septentrional), dels quals 45 serien assentaments pròpiament dits, dos correspondrien a mines (les de ferro de la Cirera i l'aurífera de les Guillateres d'All), un seria una possible sepultura (el Lloc de l'espasa) i una altra podria ser una via romana (la Via de Callastre). Per tant, els 25 jaciments que es podien comptabilitzar en la fase ibèrica es doblarien en la fase republicana. Així mateix, dels 45 assentaments, 4 es localitzarien en coves o abrics (Cova d'en Toni, Cova d'en Pep, la Tuta Gran de la Fou de Bor i l'Abric del Pic de Bena), i dels 41 situats a l'aire lliure, 6 s'ubicarien a mitja muntanya (el Castellar de Ger, la Devesa del

Cavaller, els Banys de Dorres, Lo Lladre, Vilatartera de Nas i Vidrola) i 2 a l'alta muntanya (els mateixos que en la fase anterior). Els 33 restants es trobarien a la plana cerdana o en els límits costers.



Imatge de la comarca natural de Cerdanya amb la ubicació dels possibles jaciments que es poden situar en el període republicà. En vermell, assentaments a l'aire lliure. En negre, assentaments en coves o abrics. En blau, possibles mines. El símbol quadrat representa els assentaments de la plana o dels límits costers. Els punts, els assentaments de mitja muntanya. Els triangles, assentaments d'alta muntanya

La tònica general que s'observa doncs, és la continuïtat general de les dinàmiques socials i econòmiques iniciades i implementades en el període anterior pel que fa a l'ocupació i explotació en els diferents estadis de la muntanya. Es constata una molt poca presència humana a les altes cotes, i una activitat antròpica certament reduïda de la mitja muntanya però que augmenta respecte de la fase ibèrica. També, l'ocupació de les coves passaria per ser merament testimonial, ja que el lloc del Pic de Bena no s'hauria de relacionar amb un hàbitat dispers de tipus familiar, sinó que cal relacionar-lo amb el control de la vall del Querol. El canvi més substantiu és el gran augment de possibles assentaments a la plana. Efectivament, en l'etapa republicana es mantenen la gran majoria de jaciments de les cotes més baixes, però n'apareixen de nous, molts d'ells escampats per les terrasses agrícoles, però també en llocs de control o d'especial importància

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

estratègica (el Puig de Sant Joan, el Tossal d'Isòvol,...). Per nosaltres, aquest fet cal relacionar-lo amb la nova gestió del territori que implanta i desenvolupa Roma a partir del segle II a.n.e, en un model que alguns autors han anomenat de "Reassentament" (OLESTI, 2000: 68-69).

5.2.3. Les dades paleoambientals

Després de veure les dades documentals i arqueològiques amb què comptem per intentar analitzar el poblament ceretà, creiem que és interessant obrir l'enfocament metodològic, i també incorporar en el procediment analític les dades que ens provenen de l'estudi del paleoambient i de la seva evolució al llarg del temps. Efectivament, en aquest registre no ens centrarem només en "llocs arqueològics", o "espais arqueològics". L'objecte d'anàlisi ni tan sols se centra només en un municipi concret, sinó que les dades que s'obtenen a partir dels estudis arqueobotànics, tot i que sovint s'interpreten i tenen una caixa de ressonància en una àrea molt concreta, afecten amplis territoris, en unes dinàmiques geogràfico-ambientals que superen la mera delimitació comarcal. Conseqüentment, en aquest apartat no ens limitarem només a prendre els estudis realitzats exclusivament a Cerdanya, sinó que inevitablement haurem d'agafar també aquells realitzats en les valls veïnes. Només amb l'aiguabarreig de tots els resultats i interpretacions podrem fer-nos una idea força aproximada de l'evolució del paisatge des d'un punt de vista diacrònic, i la seva relació i vinculació amb la presència humana. O dit d'una altra manera. Pensem que també és del nostre interès conèixer i posar en valor els estudis sobre les dinàmiques paleoambientals, perquè només així podem entendre els efectes de la pressió humana sobre l'entorn forestal, i com la diferent intensitat antròpica de cada moment va anar modificant la configuració del paisatge.

Abans d'entrar en profunditat en els diferents treballs que s'han centrat en l'estudi paleoecològic altimontà, volem fer algunes consideracions prèvies de tipus metodològic. Primerament, i abans de res, volem deixar palès que en el present treball només intentarem recollir els resultats obtinguts pels diferents especialistes, i en aquest sentit, la nostra formació, acadèmica i professional, no ens permet entrar a valorar cada un dels esquemes interpretatius. Així doncs, ens remetem al llistat bibliogràfic de cada zona estudiada per tal fer-ne les anàlisis de valor oportú. Però a banda d'aquesta presumpció inicial, hi ha dos elements metodològics que destaquen en l'aproximació paleoambiental que es realitza. El primer és el factor

cronològic i la seva correlació amb una realitat i descripció paleobotànica concreta. Tal com han posat de manifest alguns dels autors (PÈLACHS, 2004, 92 i ss; PALET *et alii*, 2010: 69), només amb una correcta complementarietat pluridisciplinar i analítica (pal·linològica, radiocarbònica, dendrocronològica, sedimentològica, històrica, carpològica,...), realitzada intensament i de manera exhaustiva, es pot aconseguir una correcta interpretació del marc paleoecològic objecte d'estudi. Tanmateix, la manca d'alguns d'aquests elements (com veurem, en alguns casos els enfocaments són unidisciplinars, o mancats de suficients analítiques), fan que sovint s'hagin de fer projeccions analítiques les quals no són sinó unes aproximacions interpretatives. Indefectiblement, això provoca unes variabilitats que cal tenir present a l'hora de presentar els resultats. Però també cal tenir present el condicionant espacial i geogràfic. Efectivament, un segon factor és l'extrapolació macroespacial que es pugui realitzar d'uns resultats que en molts casos responen un marc geogràfic molt concret i específic. La pròpia orografia i morfologia dels Pirineus, amb valls suaus, abruptes, obagues, assolellades, alpines, muntanes, i en definitiva, de molta variabilitat tipològica i morfològica d'unes a altres, provoca que en molts casos es generin uns paisatges o micropaisatges canviants i diversos. Així, les conclusions que es deriven d'un estudi integral, com pretén ser el paleoambiental, pot ser que hagin de quedar matisades i explicades per la regionalitat del propi entorn immediat. Aquestes apreciacions també s'han de tenir en consideració a l'hora d'abordar aquest tipus d'estudi, i la relativització de les dades, així com d'una certa laxitud en la seva interpretació, són aspectes inherents, creiem, a la pròpia metodologia d'estudi.

Fetes aquestes consideracions preliminars, seguidament doncs passarem a analitzar les dades paleoambientals que tenim sobre Cerdanya, i sobre les valls veïnes més properes del Ripollès, l'Alt Urgell, d'Andorra i del Pallars Sobirà pel que fa al costat català, i de l'Arieja, l'Auda i el Tet pel que fa al costat francès³⁶⁷.

³⁶⁷ Òbviament comptem amb dades paleoambiental i registres pol·línics de tota la serralada pirinenca, tant de les zones centrals (CALASTRENC/RENDU, 2010; RIUS *et alii*, 2012)) com de les més occidentals (JALUT *et alii*, 2010). Tanmateix, creiem que, en relació a Cerdanya, són justament les

5.2.3.1. La muntanya d'Enveig

L'any 1985, l'arqueòloga Christine Rendu, amb l'ajuda dels també arqueòlegs Pierre Campmajó i Denis Crabol, inicià un estudi integral i diacrònic sobre l'ocupació de la muntanya d'Enveig. Gairebé des de les primeres campanyes es definiren tres zones d'estudi, ubicades a diferents plans altitudinals: l'Orri d'en Corbill, el Pla de l'Orri, i el Serrat de la Padrilla, amb cabanes i estructures ramaderes als tres llocs, i amb unes cronologies que abastaven des del neolític mig fins als nostres dies. De totes maneres, ràpidament la mateixa arqueòloga s'adonà que l'objecte del seu estudi, la muntanya en el seu conjunt i l'evolució que havia tingut al llarg del temps, no només podia ser abordat des del prisma de la praxi arqueològica, sinó que requeria un estudi pluridisciplinar en què es conjuminessin els enfocaments paleobotànics i zooarqueològics, o els estudis carpològics, antracològics i pol·línics. És per aquest motiu que des de principis dels anys 90 incorporà en el seu equip a joves arqueoespecialistes, com Bertran Davasse i Didier Galop (RENDU *et alii*, 1995), a banda de mantenir una estreta relació amb altres col·legues que havien realitzat treballs similars a valls veïnes, com Guy Jalut i la seva recerca al Ripollès, a l'Arieja, al Vallespir i al Capcir (JALUT, 1973; GALOP/JALUT, 1994), realitzant columnes de detecció en diferents torberes dels llocs mencionats.

Totes aquestes dades serviren a l'autora per realitzar la seva tesi doctoral, que fou finalment publicada l'any 2003 (RENDU, 2003). Però la seva recerca no s'aturà aquí, ja que en el decurs d'aquells anys s'havien observat, també a unes cotes prou elevades, entre 1600 i 2100m, una sèrie d'elements en pedra seca, no vinculables a cap estructura d'habitació, però sí relacionades amb la configuració de marges i terrasses agrícoles. Rendu i el seu equip es van plantejar ràpidament, no només la datació d'aquelles parets, sinó també la possible estructuració en terrasses agrícoles a cotes altes, i la seva evolució al llarg del temps.

dades de les valls més properes les que poden tenir uns indicadors rellevants que ajudin a entendre millor la història cerdana.

Efectivament, els febles indicis que es proporcionen des de la pràctica arqueològica (identificació de sòls d'ocupació i d'una estratigrafia, sovint bastant exigua) havien de ser contrastats a partir dels estudis arqueobòtanics i paleopaisatgístics. Aquesta fou la tasca que desenvolupà els anys següents (BAL *et alii*, 2009), i que membres del seu equip inicial continuaren amb posterioritat (HARFOUCHE/POUPET, 2014).



Carbonera documentada al Pla de l'Orri per l'equip de Christine Rendu (foto: Pierre Campmajó)

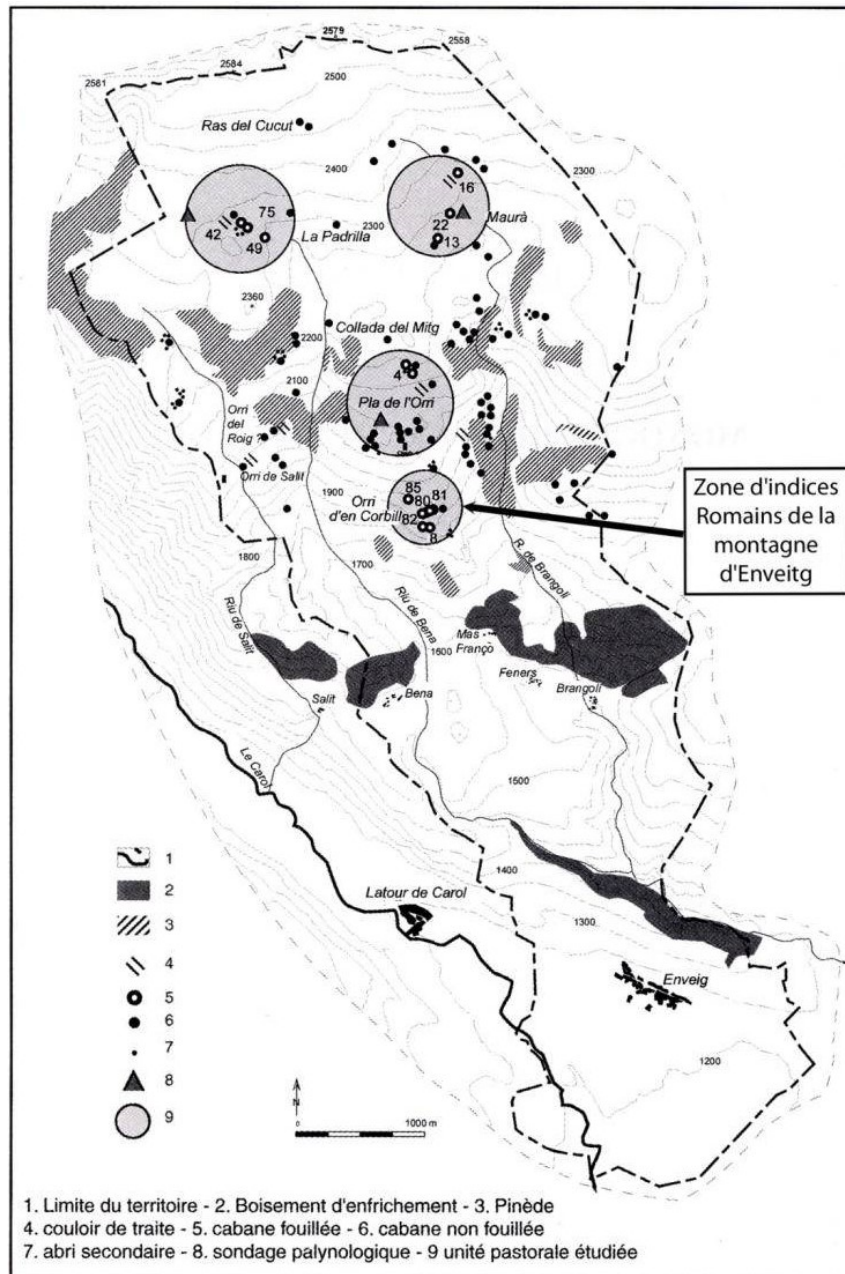
Amb tot aquest treball continuat, Rendu i el seu equip han aconseguit obtenir un bon coneixement del paisatge i la seva evolució a la muntanya d'Enveig, i per extensió a la plana cerdana, des del cinquè mil·lenni ane fins a l'actualitat. Anem a veure-ho.

Les primeres dades amb què treballaren foren del VI mil·lenni ane. A la muntanya d'Enveig es pot afirmar que en aquell moment hi havia un paisatge dominat bàsicament per les pinedes. Tanmateix, el bedoll, el roure, l'avellaner, el quercus i

l'abet també tenien una presència regional, més aviat a la vall o a les costes dels vessants. Els primers indicis de modificació del paisatge es remuntaven a principis del cinquè mil·lenni ane, moment en què es detectava episodis d'incendi en alçada, i una disminució de l'abet, dada significativa de desforestació en els peudemonts, i de l'obertura d'esplanades pel pasturatge a mitja alçada (BAL *et alii*, 2009: 1787). Però els primers elements d'antropització directament atribuïbles a l'activitat humana se situaven en el neolític final. A principis del III mil·lenni ane al Pla de l'Orri es trobaven els primers pòl·lens de cereals, que mostrarien un cultiu regional, i també es detectava un augment de les herbàcies heliòfiles i de l'aparició de *rumex*, per l'equip de Rendu signe inequívoc de l'aparició de clarianes en la coberta forestal. Aquesta primera desforestació es testimoniava al lloc de Maurà, en el Serrat de la Padrilla, amb un incendi que es datava vers el 2900 ane. De totes maneres, es tractava d'uns indicadors pol·línics molt febles, amb el manteniment dels percentatges elevats de pi, però que tanmateix mostraven uns incipients indicis d'antropització, evidenciant una intensificació i generalització de les activitats pastorals. Pel que feia a la vegetació no es detectaven grans canvis substancials, i tan sols s'observava un rebaix del límit forestal superior, i un lleuger descens del bedoll i l'ametller, acompanyat uns anys més tard per l'aparició del faig i el descens de l'abet (RENDU, 2003: 365 i ss).

A partir del 2300 ane hi tornava a haver un augment progressiu dels indicadors antròpics, però que no es reafirmaren fins a la segona meitat del segon mil·lenni ane. A partir de finals del III mil·lenni ane els estudis paleoambientals detectaven un allunyament dels límits forestals, mentre que a més baixa altitud continuava la disminució del *quercus*, l'abet i el faig, el que revelava una disminució de la coberta forestal a les cotes baixes, que es combinava amb les activitats agrícoles, testimoniades a partir de la recuperació de *vitis* i cereals. Però els indicadors antròpics més rellevants que demostraven la presència humana a la muntanya d'Enveig era l'increment dels episodis de foc, primerament a mitja muntanya, però també en els límits superiors de la coberta forestal. Uns increments que en el cas de la Devesa del Cavaller eren certament importants. Per tant, unes desforestacions que provocarien l'obertura de clarianes en les pinedes alpines i

que a les cotes altes s'haurien de vincular a les activitats ramaderes. Pel que fa a la mitja muntanya, i a partir de les dades recuperades de la Devesa del Cavaller, les clarianes podrien determinar uns usos agrícoles, amb una certa temporalitat i estacionalitat de difícil determinació (BAL *et alii*, 2009: 1787)³⁶⁸.



Algunes de les zones treballades per l'equip de Christine Rendu (Rendu, 2003)

³⁶⁸ Cal assenyalar que per l'equip format per Romana Harfouche i Pierre Poupet, la colonització agrícola de la mitja muntanya d'aquell moment va esdevenir un fenomen de caràcter estable i permanent (HARFOUCHE/POUPET, 2014).

De totes maneres, els diagrames pol·línics semblen indicar que tota aquesta fase de desforestació en alçada i d'una forta antropització s'atura i té un recés a partir dels segles V ane. En aquell moment, la recuperació del pi al Pla de l'Orri i la Devesa del Cavaller, i per tant la reconquesta forestal de la mitja i l'alta muntanya, estaria mostrant un retrocés i abandonament de les activitats agropastorals a les cotes mitjanes i alpines de la muntanya d'Enveig (RENDU, 2003: 373)³⁶⁹. Aquest procés finalitzaria a partir de l'últim segle ane, fase en la qual es torna a detectar l'explotació de les pinedes de les cotes mitjanes i altes, que Christine Rendu vinculava a les activitats metal·lúrgiques. En qualsevol cas, les dades dels últims segles del primer mil·lenni ane pel que fa a la plana cerdana, mostraven un descens de l'abet, el quercus o el faig que s'havia de relacionar amb l'expansió de l'agricultura cerealística, del sègol i de les lleguminoses, les quals ja havien estat introduïdes al territori en el Bronze Final (RUAS *et alii*, 2009: 639).

Les dades d'Eina. En paral·lel als treballs a la muntanya d'Enveig, Didier Galop en aquells anys també realitzà un estudi pol·línic a una torbera a la zona de Roques Blanques, a Eina, a una cota d'uns 1700m³⁷⁰. Les mostres i les anàlisis efectuades van determinar un inici d'activitats agropastorals en la primera meitat del quart mil·lenni, amb les primeres desforestacions d'abet i la presència de cereals. Així mateix, aquella torbera mostrava la continuïtat d'aquestes dinàmiques al període del Bronze, i després d'una breu fase de restitució d'avets al final d'aquell període, s'evidenciava una ràpida desforestació durant tot el primer mil·lenni ane (RENDU, 2003:420 i 427).

³⁶⁹ Christine Rendu intentava explicar aquesta alteració en el comportament del paleoambient a partir del segle V ane, apuntant la idea que en aquell moment s'iniciaria un retrocés de la pressió pastoral en alçada que es traduiria en un descens de les activitats ramaderes i el seu desplaçament cap a zones més baixes (RENDU *et alii*, 1995: 664). Aquesta tendència culminaria en època romana quan, i seguint les hipòtesis que Olesti havia plantejat uns anys abans per la fase tardorrepública i imperial (OLESTI, 1993), es detectaria un domini de les activitats agrícoles per sobre les ramaderes. Per l'equip de Rendu, tot aquest procés podia anar de la mà d'un reenfocament en el model de gestió ramader, en el qual es produís una especialització en la ramaderia porcina, en detriment de la bovina i ovina, hegemòniques en la protohistòria (RENDU, 2003: 520).

³⁷⁰ Les dades dels estudis paleoambientals d'Eina foren recollides en la monografia de Christine Rendu sobre la muntanya d'Enveig (RENDU, 2003: 420 i 427).

5.2.3.2. El Ripollès. El Pla de Salinas

En el marc de la seva tesi doctoral sobre l'evolució climàtico-paisatgística dels Pirineus Orientals des del període tardoglacià fins a l'actualitat, Guy Jalut va realitzar diferents estudis pol·línics a tot un seguit de valls pirinenques entre finals dels anys 60 i principis dels anys 70 (JALUT, 1971a, 1971b, 1973), entre les quals destacaven la vall de l'Auda, la del Tech (a l'alt Vallespir), la vall del Tet (l'alt Conflent), però també els territoris alpins de la comarca del Ripollès, en una zona coneguda com el Pla de Salinas.

El Pla de Salinas, com el seu nom bé indica, és una gran esplanada d'alta muntanya, que tot i pertànyer territorialment a la comarca catalana del Ripollès, fa de partió entre aquesta i la comarca natural de Cerdanya, delimitant els municipis de Toses (al costat català) i Vallcebollera (a l'estat francès). La zona on Jalut efectuà els seus treballs, com diem, és una àmplia visera de la part ponentina del Massís del Puigmal, delimitada per les valls secundàries del Torrent Llarg i la vall homònima del Pla de Salinas, i localitzada a unes cotes d'entre 2200 i 2230m d'alçada. Justament, l'objectiu de la recerca pol·línica era el de copsar les variacions altitudinals locals en el límit alpí de la coberta forestal (JALUT, 1971b: 135).

En el tall estratigràfic realitzat per Jalut va poder reconèixer dos nivells diferenciats que en la seva suma no superaven els 70cm de potència. La datació radiocarbònica de cadascun d'ells oferí una cronologia de l'entorn del canvi d'era el més inferior, i de l'entorn de l'any 800 d'ne el més superior (JALUT, 1971b, 140). Per tant, el ventall cronològic amb el qual treballà Jalut fou els dos darrers mil·lennis. L'estudi conclouïa que en el moment del canvi d'era el límit alpí dels pins de muntanya era inferior a l'actual, però progressivament hauria anat guanyant alçada fins a aconseguir les cotes d'avui en dia. Així doncs, la pelussa herbàcia estaria ben estesa, i la localització de pòl·lens de plantes de la família de les ciperàcies (típiques en ambients recol·lonitzats) seria molt poc representatiu.

L'acció i inferència humana en aquelles èpoques s'evidenciava pels pòllens de les herbàcies higròfiles, i també pels cereals, les nous i el *vitis*, segurament transportats pel vent des de cotes més baixes (JALUT, 1971b, 143).

5.2.3.3. L'Alt Urgell. El Goleró

Entre 2004 i 2007 l'arqueòleg Josep M Palet dirigí un projecte de recerca sobre l'ocupació altimontana pirinenca³⁷¹, en un sentit diacrònic, que tingué el seu àmbit geogràfic d'estudi en dos territoris molt concrets: els municipis de la Vansa i Tuixén, a la comarca de l'Alt Urgell, a la part més ponentina de la serra del Cadí, i la vall del Madriu d'Andorra, en el seu quadrant oriental (PALET *et alii*, 2007). Ambdós, uns territoris limítrofs amb el perímetre de la comarca natural i històrica cerdana.

Pel que fa a l'Alt Urgell, els estudis es van centrar en uns espais altimontans de l'extrem més occidental del Cadí, ubicats entre 1700 i 2000m d'alçada, i que permeten la comunicació entre els dos vessants: Cernerres, Pradell, Carboneres i Goleró. D'aquests, només el darrer, el Goleró, oferí estructures, estratigrafies i datacions corresponents a les etapes anteriors a la nostra era, amb 8 datacions radiocarbòniques que abastaven els quatre darrers mil·lennis ane. Arqueològicament parlant, les prospeccions del 2004 van detectar un bon nombre d'estructures antròpiques, però les que es corresponien amb una datació antiga foren les estructures circulars ES16 i ES46, amb una datació del segle II ane i el VII ane respectivament³⁷², i els forns ES42, ES43 i ES49, del segle II ane al II dne.

³⁷¹ El projecte marc de recerca estava integrat per dos projectes d'investigació: "*Ocupació del sòl i formes del paisatge de muntanya als Pirineus orientals de l'Antiguitat a l'època medieval: la Vall del Madriu-Perafita-Claror (Andorra)*" i "*Ocupació del sòl i formes del paisatge de muntanya als Pirineus orientals de l'Antiguitat a l'època medieval: la Vall de la Vansa-Serra del Cadí (Alt Urgell)*".

³⁷² De totes maneres, els autors consideren que hi havia 9 estructures o recintes circulars que s'havien de situar entre els segles VII i II ane. Els recintes presentaven una planta circular o ovoide i estaven delimitats per un petit talús de terra compactada, amb uns diàmetres d'entre 10 i 30m. Els autors no van arribar a conèixer la funcionalitat dels recintes, podent ser ramadera, d'hàbitat o cultural. Així, en aquella fase, a la zona del Goleró existiria un assentament estacional de caràcter pastoral, amb tancats pels ramats, encara que no descarten l'explotació dels recursos miners i altres usos culturals (PALET *et alii*, 2010: 72).

A banda, també es van realitzar altres petits sondejos de diagnosi que també oferiren resultats sorprenents: una cala en una terrassa, ES12, oferí una cronologia de finals del quart mil·lenni ane, mentre que l'estudi d'un aflorament de mineral de ferro, ES75, es datà a mitjans d'aquell mateix mil·lenni (PALET *et alii*, 2007). I finalment, un sondeig va proporcionar nivells d'ocupació indeterminats amb presència de ceràmica a mà amb decoració incisa, però sense estructures associades, amb una datació que oferí uns resultats de mitjans del III mil·lenni ane (PALET *et alii*, 2010: 71).

Però com no podia ser d'una altra manera, el projecte de recerca no pretenia conèixer només l'evolució de l'ocupació altimontana a partir de les estructures visibles en alçada, sinó que buscava poder explicar el paisatge històric i la seva evolució, sempre en relació a les activitats humanes que s'hi desenvoluparen. Per tant, el projecte requeria els pertinents estudis paleoambientals i d'un enfocament a partir de les arqueoespecialitats en matèria de botànica o zoologia. Només amb aquesta àmplia perspectiva es podia arribar a comprendre la realitat historico-paisatgística de la part occidental del Cadí (i també de la vall d'Andorra). En aquest cas, els estudis paleoambientals foren realitzats per l'antracòloga Itxaso Euba³⁷³. Per ella, i ja cenyint-nos a l'Alt Urgell, els primers símptomes d'ocupació dels espais altimontans s'havien de situar en el neolític mig, a partir de mitjans de IV mil·lenni³⁷⁴. En aquell moment hi hauria una majoritària presència de pi a les cotes alpines i subalpines, combinat amb els cada cop més nombrosos boscos d'avets i roures a les franges de mitja muntanya. De totes maneres, l'inici de la veritable antropització s'hauria de situar, en relació amb les altres zones pirinenques, en el neolític final o Bronze Antic, amb les primeres desforestacions i obertures de clarianes pel pasturatge ramader, a partir de petits incendis intencionats. Aquesta tendència continuà durant tot el període del Bronze i del

³⁷³ L'estudi d'aquests taxons foren un dels elements centrals en la seva recerca, i referents en la seva tesi doctoral sobre l'explotació dels recursos naturals al Cadí i a la Vall d'Andorra en els darrers mil·lennis (EUBA, 2008).

³⁷⁴ D'aquest moment són dues datacions radiocarbòniques amb una cronologia de 3340-3017 (ES12) i 3688-3366 (ES75).

Primer Ferro³⁷⁵, amb la disminució de la massa forestal, la creació de més espais de pasturatge i l'aparició de sòls agrícoles, en què hauria de ser una economia agrorramadera mixta, amb una ramaderia estiuenca a l'alta muntanya ara ja amb estructures perennes. Per Euba, aquest fenomen continuaria durant la segona meitat del primer mil·lenni ane. Així, en les etapes republicanes les desforestacions s'haurien de relacionar més amb processos minero-metal·lúrgics que no amb ramaders pròpiament dits³⁷⁶ (EUBA, 2008, 277 i ss).

5.2.3.4. La vall d'Andorra

De la vall d'Andorra també comptem amb dades paleomambientals que ens expliquen l'evolució del paisatge des del neolític fins als nostres dies. D'una banda, tenim els treballs realitzats per l'equip del Professor Josep M Palet a la vall del Madriu-Perafita, entre els anys 2005 i 2010. I de l'altra, també es poden utilitzar les dades obtingudes en les darreres excavacions arqueològiques efectuades al municipi de Juberrí (Sant Julià de Lòria), una localitat de les cotes baixes andorranes, ubicada a uns 1200-1300m d'alçada.

Pel que fa a les dades d'aquest darrer, val a dir que entre els anys 2009 i 2011 s'han efectuat sengles excavacions arqueològiques al Camp del Colomer i al Carrer Llinàs, 28, que, juntament amb la intervenció realitzada a principis de la dècada dels 80 a la Feixa del Moro, han matisat i fins i tot replantejat algunes de les assumpcions que es consideraven pel neolític pirinenc (FORTÓ/VIDAL, 2016: 15). Al Camp del Colomer s'han documentat 44 fosses excavades al subsòl, de les que destacaven 2 fons de cabanes i 7 sitges d'emmagatzematge, amb una cronologia epicardial de totes elles però que es diferenciaven en dues fases d'ocupació: una de mitjans del cinquè mil·lenni ane, i l'altra de finals del mateix mil·lenni. Quan al segon jaciment, consistia en una successió d'estrats,

³⁷⁵ D'aquest moment correspondrien les datacions calibrades 2465-2280 ane (ES42) i la de 830-551 ane, que permetia datar l'estructura circular ES46.

³⁷⁶ D'aquest moment correspondrien les datacions de l'estructura circular 16, 195-45 ane, i les del forn 43, 204-49 ane, 210-51 ane i 208-45 ane.

possiblement nivells d'abocament, que presentaven una cronologia de la segona meitat del cinquè mil·lenni ane (FORTÓ *et alii*, en premsa). A banda de les consideracions socio-econòmiques, tecnològiques i històriques dels jaciments, la recuperació d'un important nombre de carbons, granes i restes pol·líniques va permetre als arqueòlegs realitzar un magnífic estudi sobre el paleoambient en aquells horitzons cronològics, podent oferir una fotografia força precisa de la realitat paisatgística de Juberrí a la segona meitat del cinquè mil·lenni ane.

Els estudis carpològics, antracològics i pol·línics³⁷⁷, van determinar que ja en les etapes epicardials a Juberrí existia una agricultura cerealística³⁷⁸, bàsicament d'ordi, però també de blat i lleguminoses (pèsols), en uns camps permanents sembrats a la tardor, que també inclourien l'adobatge a partir del bestiar³⁷⁹. A banda, l'entorn immediat estaria complementat sobretot amb la presència de pins, roures i teixos³⁸⁰. Les pinedes possiblement ubicades a les cotes més altes mentre que els roures i teixos a cotes més properes. Però a banda d'aquests tres tipus també hi hauria avellaners, freixes, llorers, alzines, salzes, oms, verns i bedolls. La recuperació d'algunes fruites (pomers, pereres, maduixeres, esbarzers i saücs) també n'indicaria la seva presència secundària, o no molt allunyada geogràficament. Finalment, la detecció de partícules pol·líniques de boix i bruc indicaria uns ambients col·lonitzadors posteriors a incendis forestals que en alguns casos s'haurien de lligar a l'existència de zones de pastures (FORTÓ/VIDAL, 2016). En resum doncs, unes estructures agrorramaderes ja molt consolidades que

³⁷⁷ Foren realitzats respectivament pels Dr. Ferran Antolin, de la Universitat de Basilea, la Dra. Raquel Piqué, de la Universitat Autònoma de Barcelona, i pel Dr. Ryker Ill, de l'Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social.

³⁷⁸ Aquestes dades es confirmaven amb els estudis dels materials ceràmics, en què es documentaven la presència de grans contenidors aptes per l'emmagatzematge de productes a curt i mitjà termini (FORTÓ/VIDAL, 2016: 112).

³⁷⁹ La presència de blat a Andorra ja fou testimoniada en els treballs a la Balma de la Margineda, en la que es va documentar restes pol·líniques cerealístiques datades entre el 5740 i el 5330 ane, (BONALES, 2012: 21).

³⁸⁰ El teix és un arbre que els autors destaquen de sobremanera, ja que avui en dia no és molt present a l'entorn pirinenc, i en els estudis paleoambientals no apareix en grans quantitats. En el registre de Juberrí, un 37% dels taxons corresponen a aquest arbre, i s'interpreta com que a l'assentament es desenvoluparien pràctiques econòmiques especialitzades centrades en el teix. Cal recordar que les propietats físiques de la seva fusta, de gran elasticitat, són idònies per elaborar objectes tensants (com els arcs), però que també tenen propietats medicinals, a banda que els seus fruits són comestibles (FORTÓ/VIDAL, 2016: 225).

pressuposen una antropització i modificació molt important del paisatge existent entre el 4500 i el 4000 ane.

Quan a la vall del Madriu-Perafita l'estudi paleoambiental del projecte del Dr. Palet fou realitzat per Itxaso Euba, que ja havia efectuat aquests treballs en el cas de l'Alt Urgell, per la pal·linòloga Anna Ejarque³⁸¹, i pel geoarqueòleg Yannick Miras. Els treballs es van desenvolupar a unes cotes d'entre els 2000 i els 2800m d'alçada³⁸². Aquest estudi va permetre localitzar més de 400 estructures arqueològiques, excavar-ne 55, i realitzar 7 seqüències paleoambientals des d'un enfocament pluridisciplinar (ORENGO *et alii*, 2014, 140). Tanmateix, de l'important nombre d'estructures identificades i estudiades, només unes poques presentaven una cronologia relacionada amb el nostre treball. De les estructures neolítiques i pel que fa a la vall del Madriu es tractava d'un tancat de la Pleta de les Bacives que corresponia a una pleta de 48m², delimitat per un mur de pedra seca d'un metre d'amplada, amb un nivell d'ocupació que es datava a mitjans del V mil·lenni ane³⁸³; i d'un altre tancat a les Basses de Setut III, que es corresponia també amb una petita barraca realitzada amb murs de pedra seca d'un metre de gruix, configurant una superfície de 7m². El nivell d'ocupació oferí una cronologia de finals del III mil·lenni ane³⁸⁴. Quant a la vall de Perafita, es van poder documentar sengles estructures als orris de la Torbera de Perafita I, i als Planells de Perafita, amb una cronologia des de finals del IV mil·lenni ane i durant el III mil·lenni ane. I pel que fa a les estructures d'època romana, cal assenyalar l'excavació de dos dels quatre forns que presentaven una morfologia similar (ES52 i 157), localitzats als jaciments del Pla de l'Inglà i Riu dels Orris, respectivament, amb una datació d'entre els segles II i IV dne³⁸⁵. Presenten una cambra de cocció de planta circular d'1.5m de diàmetre d'argila cremada, amb la coberta parcialment arrasada, i un

³⁸¹ L'estudi dels pòl·lens de la vall del Madriu serviren a Ana Ejarque per a la realització de la seva tesi doctoral sobre el paleoambient a la zona de la Vall del Madriu-Pedrafita (EJARQUE, 2009).

³⁸² De totes maneres, bàsicament la franja altitudinal on majoritàriament treballà l'equip de Palet fou d'entre els 2100 i els 2400m.

³⁸³ L'estudi radiocarbònic va oferir uns resultats calibrats de 4593-4369 ane.

³⁸⁴ L'estudi radiocarbònic va oferir uns resultats calibrats de 2286-2039 ane.

³⁸⁵ Una datació radiocarbònica oferí uns resultats de 80-231 dne. Tot i correspondre a una fase plenament altimperial, l'hem tingut en consideració en ser molt proper en el temps.

paviment refractari de pedra i restes d'argila termoalterada, lleugerament excavat en el terreny. Ambdós haurien estat utilitzats per a la fabricació de pega a partir de la resina del pi negre, espècie dominant al bosc del Madriu. I ja per acabar, una datació radiocarbònica al nivell de circulació de l'ES135 de les Basses de Setut III, a 2320m, oferí una cronologia d'entre 50 i 80 dne, confirmant la cronologia altimperial del tancat. Aquesta darrera estructura es relacionava amb les activitats ramaderes (PALET *et alii*, 2010: 70-74).



Imatge d'una de les estructures documentades a la vall del Madriu per l'equip de Josep M Palet. En aquest cas, possiblement un forn altimperial (PALET *et alii*, 2011)

Les dades ambientals començaven a ser significatives en el VI mil·lenni ane. La presència d'herbacis heliòfils mostrava que l'impacte humà a la vall del Madriu es donà ja al 5700-5300 ane, fent-se evident amb l'obertura del bosc d'avets a mitja muntanya, i que entre 5300-4900 ane va afectar l'alta muntanya com a conseqüència de l'ús pastoral itinerant.

A la segona meitat del cinquè mil·lenni ane el clima fou sensiblement més humit, el que possibilità, dins d'un paisatge general de pinedes, un augment de l'abet en

alçada. Al fons de la vall, i segons les seves dades, existiria un paisatge de roures, i oms, i avellaners a mitja muntanya. En aquell moment i durant tot el IV mil·lenni ane començarien a haver els primers incendis controlats en alta muntanya que haurien possibilitat l'obertura progressiva del paisatge, els quals s'havien de relacionar amb una ramaderia que es nodria d'unes instal·lacions perennes per gestionar-se (PALET *et alii* 2007: 238-240). L'ampliació de la desforestació es produïa a partir del 3600 ane, amb l'ús del foc per poder ampliar l'activitat pastoral i l'agricultura itinerant, el que afavoria l'augment de les fagedes a mitja muntanya. Així, semblaria que la relació entre l'increment demogràfic, el sedentarisme, l'agricultura cerealística, i el pastoralisme intensiu haurien jugat un rol cada cop més important a la zona d'estudi (ORENGO *et alii*: 2014: 151).

A finals del Calcolític, la pressió antròpica s'intensificà mitjançant els fenòmens agrorramaders descrits. El resultat fou una modificació parcial del paisatge, ja que a la part baixa es van expandir els *juniperus*, reduint-se els avets, els avellaners, els bedolls i els boscos caducifolis, i apareixent al seu lloc les fagedes al mateix temps que s'estenia el pi a mitja i alta muntanya. Però la dada més significativa d'aquell moment era la gran expansió de les pastures, en un procés d'intensificació de l'obertura dels boscos. Les dades del Madriu mostraven que durant el període del Bronze continuaven i augmentaven aquells processos, és a dir, la destrucció dels boscos de coníferes en alçada mitjançant el foc per tal d'ampliar les pastures, i la reducció de la massa forestal també per la part baixa de les muntanyes per a l'explotació agrícola. I segons semblaria, aquesta intensificació es perllongà també durant la segona meitat del primer mil·lenni ane, arribant fins al període altimperial romà.

5.2.3.5. L'Alt Pirineu occidental català

Les dades d'aquesta zona dels Pirineus catalans ens provenen de l'estudi que des del 2002 han estat realitzant els membres d'un equip d'arqueòlegs i geòlegs de la UAB, dirigits pel Dr. Ermengol Gassiot i el Dr. Albert Pèlach. L'àmbit geogràfic

d'aquest projecte correspon al Parc Nacional d'Aigüestortes i l'Estany de Sant Maurici (PNAESM), que *grosso modo* abasta les capçaleres dels rius Noguera Pallaresa, Noguera Ribagorçana, Flamisell i Garona, en unes franges altitudinals d'entre 1700 i 3000m, i aplicant una metodologia de treball i recerca molt similar a l'emprada pels equips de Christine Rendu a Cerdanya (Rendu, 2003) o de Josep M Palet a l'Alt Urgell i Andorra (PALET *et alii*, 2007). En aquest cas també, l'objectiu de la investigació era el d'estudiar i analitzar l'ocupació humana a l'alta muntanya des d'un punt de vista diacrònic, valorar la seva interrelació amb el medi, i com el diferent desenvolupament social de les comunitats humanes va anar modificant les pautes mediambientals pròpies de cada moment històric. Com no podia ser de cap altra manera, per aconseguir aquests propòsits, el projecte també es va nodrir d'un equip pluridisciplinar que des de les diferents especialitats, estudiava tot l'ampli ventall del registre arqueològic.

A la zona del PNAESM l'equip dirigit per Gassiot ha detectat més de 340 jaciments arqueològics, dels quals dos corresponen al període del 9000 al 6500 ane³⁸⁶, i onze al període del 5600 al 2300 ane. Per tant, és a partir del neolític mig que es pot parlar de poblament humà assentat a l'alta muntanya, amb diversos jaciments ocupats per grups humans, no gaire nombrosos, i que tindrien una alta mobilitat. Dins d'aquesta fase però, el període amb més evidències arqueològiques era el darrer, a partir de 3300 ane. Els hàbitats d'aquell moment es localitzaven majoritàriament en coves i abrics excepte dos, que es trobaven a l'aire lliure. En qualsevol cas però, l'augment considerable de jaciments en zones alpines i subalpines podria significar un canvi en els patrons d'ocupació de l'alta muntanya. Així, a partir de finals del IV mil·lenni, els hàbitats s'ubiquen propers als límits superiors del bosc i a fonts d'aigua permanents, i eventualment en rutes de passos entre conques, el que podria significar que estiguessin relacionats amb l'explotació dels prats alpins i la gestió dels ramats (GARCIA *et alii*, 2014: 156-157).

³⁸⁶ Concretament es tractava d'una ocupació en el 8745-8560 ane, i un fogar en el 7000-6500 ane (GASSIOT *et alii*, 2015: 105).

De totes maneres, i de forma paradoxal, a partir del 2300 desapareixen quasi dràsticament les evidències arqueològiques en alçada, no tornant a documentar un hàbitat fins al 300 ane. Durant aquells dos mil anys la continuïtat de la presència humana només queda registrada en la documentació d'alguns dipòsits de materials en abrics i coves³⁸⁷, i també per alguns cercles de pedres (possiblement túmuls) o estructures funeràries (dòlmens)³⁸⁸. Com diem, no serà fins a finals de la quarta centúria ane que no es tornaran a trobar hàbitats estables, com correspondria a la construcció rectangular de Lac deth Mei, amb una ocupació d'entre el 350-310 al 210-40 ane, o el lloc de Fangassals, datat entre el 340 i el 47 ane, i relacionat amb l'enriquiment de ferro (GASSIOT/PÈLACHS, 2016: en premsa). Són construccions fetes amb un petit sòcol de pedra i realçat de terra, amb l'interior rebaixat (GASSIOT *et alii*, 2015: 107).

Pel que fa a les dades paleoecològiques, han estat estudiades per Albert Pèlachs, i els registres ens provenen de dues torberes de l'Estany de Llebreta, al terme de la Vall de Boí, i de l'Estany de Burg, a Farrera, també al Pallars Sobirà³⁸⁹. El registre paleoambiental ens diu que fins al IV mil·lenni no van existir massa canvis en el paisatge de la zona. Així, durant la primera meitat de l'Holocè, fins al 3500 ane, es detectava una major presència de boscos caducifolis a cotes baixes, amb una freqüència relativament alta de l'avellaner, el bedoll, l'om, i el til·ler, i un absolut domini del pi a les cotes més elevades. I en general, una pressió antròpica sobre el medi realment ínfima. Tanmateix, a partir d'aquelles dates s'iniciarien alguns canvis significatius en els indicadors paleopaisatgístics. Així, l'abet va anar

³⁸⁷ És el cas, per exemple, de la Vall dels Llacs, on troben dues olles amb cordó aplicat i llavi amb decoració digital impresa, que es podria datar de forma genèrica entre el Bronze i principis del Primer Ferro (GARCIA *et alii*, 2014: 157). O també de les ocupacions puntuals a l'Abric del Conjunt del Mig, de 1700-1500 ane, o al Despoblat de la Cova, de 1310 a 1210 ane (GASSIOT *et alii*, 2015: 107).

³⁸⁸ Aquesta sobtada desaparició de jaciments a partir del 2300 ane no s'explica per un canvi climàtic ni per cap canvi sobtat en la vegetació. Per l'equip d'arqueòlegs és certament desconcertant, i ho relacionen amb un canvi en el model de gestió dels ramats que deixaria unes traces arqueològiques que avui no som capaços de detectar (PÈLACHS/GASSIOT, en premsa).

³⁸⁹ Algunes d'aquestes dades ja van quedar incorporades a la tesi doctoral del mateix Albert Pèlachs, defensada l'any 2004 (PÈLACHS, 2004).

guanyant pes a les zones més humides i obagues³⁹⁰ (i posteriorment el faig), en uns boscos on augmentaven progressivament les coníferes, i disminuïen en l'estatge subalpí els bedolls i els *quercus*. Però també, els canvis paisatgístics esdevinguts van anar en paral·lel als climàtics. Efectivament, fins aquelles dates les temperatures havien estat de tipus continental, amb hiverns més freds i estius més càlids. Tanmateix, a partir del IV mil·lenni ane hi ha un gir climàtic, amb un descens de les temperatures als mesos d'estiu i una moderació del fred a l'hivern i primavera. I al mateix temps, és també a partir del 3500-3100 ane que es detecta una major incidència dels incendis continuats, que junt amb altres indicadors, mostraria l'obertura de pastures per sobre els 2200m i un descens de la massa forestal. Així mateix, la presència del pol·len de *cerealia*, mostraria el conreu de cereals, segurament a menys alçades (GASSIOT *et alii*, 2012: 199-200)³⁹¹.

En el tercer mil·lenni ane podria haver hagut una petita recuperació parcial del bosc, però va tornar a davallar al segon mil·lenni ane, mantenint-se els prats alpins, amb una desforestació promoguda pels incendis intencionats. Així, en el Bronze Final, al Primer Ferro i en l'etapa ibèrica existiria un paisatge molt antropitzat per la presència de pastures aconseguides sota la base d'episodis de foc. Per tant, al primer mil·lenni ane continuà la pressió antròpica a l'alta muntanya amb l'increment dels incendis i amb un màxim molt acusat al voltant del 700 ane. En aquell període es detectava un augment del pi roig i dels boscs secundaris de faig en detriment dels d'avet i de *quercus* (roures, alzines, sureres,...). La desforestació aniria acompanyada de l'augment de pastures i de la presència cada cop més important dels ramats. Aquest fenomen arriba al seu apogeu a la segona meitat del I mil·lenni, moment en què hi havia una transformació global del paisatge amb un augment dels taxons antròpics (*juglans, olea, ceralia, secale*), i un descens brusc de la massa forestal (GARCIA *et alii*, 2014; 160). I no serà fins a principis de segle II ane, tal com indiquen els registres pol·línics de l'Estany de

³⁹⁰ L'arribada de l'avetar és documentada a la Coma de Burg a inicis del cinquè mil·lenni ane, però la seva presència a les altes cotes no es consolidarà fins al IV mil·lenni (PÉLACHS, 2004: 248).

³⁹¹ El pol·len de cereal es documenta per primera vegada en el període 4250-3650 ane. Tanmateix, a partir de finals del quart mil·lenni ane tindrà un volum quantitativament important (PÉLACHS, 2004 : 255).

Llebre i de l'Estany de Burg, quan es detecta una disminució de les pastures i l'increment substancial dels cereals. I també en aquell moment començaria un descens brusc de l'avet, tal vegada vinculat a la seva eventual explotació (PÈLACHS/GASSIOT, en premsa), i a una importància cada cop major de les activitats sidero-metalúrgiques (PÈLACHS *et alii*, en premsa).

5.2.3.6. L'alta conca de l'Arieja

De la banda nord dels Pirineus Orientals també comptem amb dades de tipus paleoambientals. Algunes d'elles ens provenen dels estudis arqueològics que en els darrers trenta anys han desenvolupat a la comarca de l'Arieja arqueoespecialistes com Guy Jalut, Didier Galop, Bernard Davasse o Jérôme Bonhôte. Efectivament, alguns d'aquests pal·linòlegs van iniciar els seus estudis sobre el paleopaisatge pirinenc, des d'un punt de vista diacrònic, ja a finals dels anys 80 i principis dels 90 en algunes de les valls secundàries de la conca de l'Arieja (GALOP/JALUT, 1994: 228). Però més concretament, la recerca paleoambiental se centrà a la vall del riu Quioules, a Aston, a la vall del riu Soulcem, prop de Vicdessos, i a la zona del Port de Lhers³⁹², a una vintena de kilòmetres a ponent d'aquest darrer municipi. Posteriorment, al llarg dels anys 90 i de la present centúria, els estudis s'ampliaren a altres zones i territoris, com l'avetar del Bède de Lercoul, una zona d'una quarantena d'hectàrees just a llevant de Vicdessos (BONHÔTE *et alii*, 2013: 501). En tots aquests llocs s'han efectuat micropilotatges pol·línics en torberes i espais lacustres, en unes franges altitudinals d'entre 1500 i 1900m, que han permès conèixer l'evolució paisatgística de cada vall a la mitja i l'alta muntanya.

Tal vegada la dada més interessant i que sobresurt més dels estudis analítics és que, a pesar d'una certa uniformitat en el tronc evolutiu ambiental, hi ha diferències substancials en alguns horitzons culturals, dada rellevant si pensem

³⁹² En aquesta zona tan sols hi havia treballat Guy Jalut, realitzant estudis pol·línics a principis dels anys 80 (GALOP/JALUT, 1994: 236).

que es tracta de valls tan properes geogràficament (GALOP/JALUT: 1994). D'aquesta manera, el conjunt de dades mostren que vers a finals del cinquè mil·lenni existia un paisatge dominat per les pinedes a les cotes subalpines, en què ja s'hi havia instal·lat l'avet a les transverses muntans d'entre els 2000 i els 800m, essent predominant en aquestes cotes, i convivint amb un molt petit volum de fagedes. D'aquell moment serien uns primers signes molt incipients de desforestació, en una incidència humana molt tènue en la coberta forestal (GALOP *et alii*, 2013: 24). Aquesta fotografia ambiental es mostrarà força invariable fins al segon mil·lenni, moment en què es detecten els primers canvis pol·línics de rellevància, en uns horitzons significativament desiguals. Així, a Freixinet, al Port de Lhers, es detecta un augment gradual del pol·len de faig ja a la segona meitat del tercer mil·lenni ane, augments que no es documentaran a la vall de Soulcem fins a la primera meitat del segon mil·lenni ane (al voltant del 1800 ane), o a la vall de Quioules fins a l'inici del Bronze Antic (al voltant del 1200 ane). I en tots els casos, la dada de l'augment percentual de les fagedes coincideix amb altres indicadors pol·línics que mostren una efectiva antropització del territori. Inevitablement, l'augment del faig comporta un descens en el registre de l'avetar, però també va de la mà de la localització de pòl·lens de cereals i herbacis (*planta lanceolata*), el que indicaria que s'hauria iniciat un procés d'obertura de pastures a la mitja i alta muntanya, i en definitiva, s'aniria consolidant la colonització pastoral (BONHÔTE *et alii*, 2013: 503). Per l'equip d'arqueoespecialistes, el nou fenomen s'havia de vincular a un incipient impacte humà sobre la coberta forestal que ells vinculaven a les pràctiques agropastorals locals en les que les activitats ramaderes haurien de tenir un caràcter transhumant, fenomen que aniria en augment a partir del Bronze. Així, a partir de l'Edat del Bronze es defineix i consolida un sistema autàrquic i cíclic d'explotació agropastoral, en una organització del territori basada en la solana pel que fa als terrenys agrícoles, i en les altes pastures per a la ramaderia.

Però les diferències també s'observaven en els segles a partir del Primer Ferro. A la vall de Quioules s'observava un augment de les pastures a principis de

mil·lenni, però a partir del 800 a.ne començaven a decaure les dades pol·líniques herbàcies coincidint amb una important recuperació de l'abet, tendència que es perllongaria fins al canvi d'era. Per tant, una reforestació de la vall que significaria el descens de les pastures. Contràriament, a les valls de Vicdessos es constata un ús de la massa forestal molt important en el 300 a.ne, amb una molt alta representació de cereals i plantes herbàcies exògenes, mostrant l'increment de les pràctiques agroramaderes. Aquestes diferències (inici desigual de la incidència antròpica i canvis en els usos forestals al primer mil·lenni) són explicades pels autors a partir de la diferent topografia de les valls estudiades. D'aquesta manera, a la vall del riu Soulcem, molt més oberta i accessible que la del Quioules, s'hi hauria generat una activitat humana amb anterioritat, essent més estable en el temps sobretot pel que fa a les activitats agrícoles i ramaderes (GALOP/JALUT, 1994: 243).

5.2.3.7. La vall de l'Auda

A l'alta conca de l'Auda és una de les zones franceses on també s'han realitzat estudis paleopaisatgístics. En aquest cas, fou el pal·linòleg Guy Jalut el que inicià a principis dels anys 70 els treballs de recerca pel paleoambient a partir dels registres pol·línics, en un macroestudi que abastava bona part dels Pirineus Orientals, i que havia de desembocar en la realització de la seva tesi doctoral sobre l'evolució del paisatge a la zona oriental pirinenca en els darrers mil·lennis (JALUT, 1971a; 1971b, 1973)³⁹³. En el cas de l'Auda, es van realitzar sondatges de columnes de sediments a diferents jaciments de la vall: es van obtenir registres pol·línics dels llocs del Pays de Sault, a 880m d'alçada, de la torbera de la Moulinasse, a 1380m, de la zona del Donesà a la torbera de Ruisseau de Fournas, a 1510m, i a la de Ruisseau de Laurenti, a 1860m; i també del llac de Balcère, a la zona del Capcir.

³⁹³ Amb posterioritat, a la zona també s'han realitzat altres estudis pol·línics, però aquests no han variat els postulats definits per Jalut en els primers treballs (JALUT/TURU, 2009, 146).

L'anàlisi extensa dels diagrames de tots aquests jaciments va possibilitar a Jalut presentar l'evolució del mediambient des de les etapes prehistòriques fins a l'actualitat, i les dades de cada horitzó històric, relacionar-les amb la possible incidència humana sobre el mateix medi. Així, en el període climàtic del Boreal (6500-5800 ane) la vall de l'Auda estaria dominat a les zones subalpines i alpines per les pinedes, a mitja muntanya pel bedoll, l'om i l'avellaner, i les cotes més baixes per les garrigues i les rouredes. Ja en aquelles dates es trobarien els primers signes d'impacte humà i de neolitització a les zones més baixes de la vall de l'Auda (GALOP *et alii*, 2013: 20). I a final d'aquell període l'avetar començaria a cobrar importància en les franges altitudinals d'entre 1600 i 1800m, consolidant la seva presència a partir del Neolític Mig a la mitja muntanya de la conca en detriment del pi i el bedoll (JALUT, 1971a, 102).

A partir del 5000-4500 ane s'observava com a les zones del Donesà i Capcir, o sigui a les franges muntanes i subalpines de la vall, es documentava un registre pol·línic que indicava l'aparició de clarianes a la coberta forestal, acompanyades de conreus. Així doncs, en aquell moment s'iniciava una desforestació localitzada seguida d'un ràpid abandonament, que comportava l'aparició i colonització de les fagedes, a diferència de la resta de l'Auda, on el faig no va aparèixer de forma continuada fins a aproximadament el 3000 aC (JALUT, 1973, 62). Per tant ja en aquell moment (4200-4100 ane) es tenien els primers indicis d'influència humana en el medi (GALOP/JALUT, 1994: 225). En el Calcolític (3500-2500 ane) es consolida un procés d'obertura de pastures a través d'incendis intencionats, reflectit en l'augment dels pòl·lens herbacis heliòfils, que podria indicar una agricultura itinerant i una ramaderia transhumant de caràcter estacional. El resultat fou que a la part baixa de les muntanyes es van reduint els avets, avellaners, bedolls, i van aparèixer les fagedes, al mateix temps que s'estenia encara més el pi a la mitja muntanya. La colonització del faig en detriment dels roures i avets s'accentuà i es consolidà durant el Bronze, coincidint probablement amb un refredament climàtic. Així, les dades mostraven que la desforestació amb episodis

de foc, l'obertura de clarianes, i l'antropització del medi hauria continuat amb la mateixa tendència almenys fins al segle IV dne (JALUT, 1973, 62).

5.2.3.8. L'alta vall del Tet

La zona del Conflent també és una altra de les zones septentrionals d'on tenim estudis de caràcter paleoambiental. En aquest cas les dades també ens provenen dels estudis pal·linològics que Guy Jalut hi desenvolupà a finals dels anys 60 i principis dels anys 70, en el marc de la seva recerca doctoral. Concretament, Jalut va focalitzar els seus treballs a la zona de la Borde, un antic llac glacial a 1660m d'alçada, en l'alta vall del riu Tet, obtenint unes seqüències cronològiques que abastaven des del 12000 ane als 3000 ane (JALUT, 1971a, 98-100). Posteriorment, el mateix Jalut coordinà alguns altres estudis pol·línics efectuats al terme de Noedes o al Gorg Negre d'Èvol, també a l'alta vall del Tet, i que venien a omplir la manca de dades a partir de finals del calcolític a la comarca (GALOP/JALUT, 1994: 225).

D'aquesta manera les dades del VIII-VII mil·lenni ane ja mostraven una presència molt majoritària dels pins a les cotes altes, tot i que també estaven molt ben representats en els diagrames els avellaners i les rouredes. En aquelles dates començava a aparèixer l'avet d'una manera consolidada, mentre que el faig era merament testimonial. També i com a dada significativa, en aquelles dades apareixerien els primers signes de neolitització, amb la presència de *cerealia* en els registres pol·línics del trànsit entre el VII i el VI mil·lenni (GALOP *et alii*, 2013: 20). De totes maneres, en el següent període i fins al 3500 ane es produïa la definitiva expansió de l'avetar a unes cotes d'entre 1600 i 1800m, en detriment dels avellaners, els pins i els bedolls (JALUT, 1973: 64). A partir de finals del IV mil·lenni, tanmateix, es produïa l'extensió de les fagedes, molt probablement afavorides per un refredament climàtic, i coincidint amb l'inici de l'antropització de la muntanya. Els estudis de Noedes deixaven palès que l'impacte humà a la muntanya

s'accentuava a partir del 2000 ane, amb l'obertura de clarianes i pastures (GALOP/JALUT, 1994: 225)

5.2.3.9. Valoracions dels estudis paleoambientals

En aquesta repassada que hem realitzat dels estudis paleoambientals que es tenen de Cerdanya, i de les comarques veïnes i conques més properes, es poden extreure una sèrie de dades de caràcter genèric que ens permeten entendre l'evolució del paisatge d'alçada al llarg dels últims mil·lennis, la seva interrelació amb el desenvolupament antròpic i la incidència humana sobre el medi. De fet, les dades més rellevants ja han estat exposades per diferents autors qui, analitzant els Pirineus d'una manera horitzontal i en un sentit diacrònic, constaten que ni molt menys hi ha una uniformitat en la formació i evolució del paisatge de muntanya, i que tampoc es pot parlar d'una homogeneïtzació en els indicadors que mostren la conquesta neolítica dels Pirineus (BONALES, 2012: 18 i ss; GALOP *et alii*, 2013: 20). De fet, ja hem vist que ni a la mateixa conca de l'Auda es produeix un procés regular, ja que a valls diferents (Quioules i Soulcem) es documenten pertorbacions ambientals diferents, d'intensitat també desigual (GALOP/JALUT, 1994).

Tenint clares aquestes premisses inicials, podem intentar traçar una evolució cronoambiental dels Pirineus orientals, en una síntesi conjunta però en la que també vagin destacant les particularitats de cada zona. Així, els estudis semblen mostrar que és a partir del VII mil·lenni ane que queda configurat el paisatge de l'alta muntanya pirinenca, en una simetria evolutiva transcomarcal, afavorit per unes millors condicions climàtiques de pluviositat i humitat (BONALES, 2012: 18). Així, en l'etapa climàtica del Boreal s'hauria configurat un paisatge de pinedes a les altes cotes alpines i subalpines, mentre que el bedoll, l'avellaner, el roure, l'om, el teix, el vern, les garrigues o les alzines coparien les cotes més baixes o de mitja muntanya. És de destacar que a les comarques més orientals (a les valls de Cerdanya, Tet, Auda i Andorra) ja es detecta en aquest moment la presència de l'abet, el qual colonitzarà a partir del VI mil·lenni ane les franges altitudinals entre

1600 i 1800m d'alçada (GALOP *et alii*, 2013: 20), en detriment dels avellaners, els bedolls i els pins. Mentre que a les comarques més occidentals (Arieja, Alt Urgell i Pallars Sobirà) el pes de l'abet en els registres no és important fins al IV mil·lenni ane³⁹⁴. També del període climàtic Boreal són les primeres traces i signes d'antropització, segurament a les cotes baixes de la muntanya. En els registres de la vall del Tet, i a les parts més baixes de l'Auda s'han registrat pòl·lens de *cerealia* ja en el VII mil·lenni ane (GALOP *et alii*, 2013: 20), mentre que a Andorra els primers testimonis són de la primera meitat del VI ane (FORTÓ/VIDAL, 2016: 221). En aquest cas, a Cerdanya no es troben traces de cultiu agrícola fins a mitjans del IV mil·lenni (RENDU, 2003: 420), però pensem que ha de respondre a un fet circumstancial i de manca de registres a les cotes baixes de la comarca³⁹⁵. Com bé sabem, Cerdanya està situada entre les valls del Tet i, en certa manera, del riu Valira, essent la vall més accessible i apta per la producció agrícola de les tres. Així doncs, pensem que no tindria lògica històrica que a les dues primeres valls s'hagués desenvolupat una agricultura cerealística al voltant de l'any 6000 ane, i que a Cerdanya encara hagués tardat més de dos mil anys en aparèixer. Al nostre entendre, les primeres activitats agrícoles a la vall cerdana també s'haurien d'haver desenvolupat en el mateix moment que a les valls d'Andorra i del Tet. Contràriament, a les valls més occidentals les primeres traces cerealístiques no es documenten fins a finals del IV mil·lenni (GASSIOT *et alii*, 2012: 199-200), dada que en aquest cas podria ser plausible si considerem la més tardana antropització del medi (la consolidació tardana de l'abet, l'aparició dels primers incendis a segona meitat del IV mil·lenni ane, l'auge de les fagedes a partir del calcolític,...). De totes maneres, i per concloure aquest primer període del VII-VI mil·lenni ane, hauríem de dir que les pertorbacions ambientals són molt tènues, que les traces

³⁹⁴ I tot i que l'anàlisi global dels Pirineus queda fora del nostre marc d'estudi, pensem que és important destacar que aquesta tendència de difusió dels avetars a la mitja muntanya en un sentit est-oest i en una correlació temporal, es documenta a tota la serralada. Així, autors com Didier Galop (GALOP *et alii*, 2013: 24) o Guy Jalut (JALUT/TURU, 2009: 156) han posat de manifest com l'aparició i posterior expansió dels avets esdevé en un moment cada cop més tardà com més ens apropem al costat atlàntic.

³⁹⁵ De fet, tot i no confirmar-se en el registre pol·línic, els darrers treballs de Rendu i el seu equip, localitzant evidents traces de paleosòls, d'incendis i posteriors obertures de clarianes, i en general de signes clars d'antropització a la mitja muntanya, ja semblen indicar que les activitats agropastorals s'iniciaren com a mínim al VI-Vè mil·lenni ane, sinó abans (BAL *et alii*, 2009: 1793).

d'antropització són certament molt febles, i no serà fins als períodes successius que aquestes s'accentuaran.

A finals del VI mil·lenni ane o en la primera meitat del següent es comencen a constatar els primers signes evidents de modificació antròpica del paisatge. Així, a les comarques del Conflent, el Capcir, Cerdanya i Andorra es documenta l'obertura de clarianes i la configuració de prats de pastures en alçada on el foc intencionat hi comença a tenir un paper destacat (JALUT/TUTU, 2009: 157). Aquesta dinàmica serà la causant de l'aparició de les primeres fagedes, en detriment dels avets. En canvi, a l'Arieja, al Pallars o al Goleró, els primers incendis controlats amb la voluntat d'obrir pastures no apareixen fins al IV mil·lenni ane, i no es consolidarà la seva pràctica fins al segon mil·lenni ane.

Per tant, al llarg del cinquè i quart mil·lenni sembla que a les comarques orientals de l'àmbit d'anàlisi es va conformant un procés d'ocupació de les planes i de la mitja muntanya que es detecta en els diagrames a partir de la presència dels episodis d'incendis, dels pòl·lens herbacis heliòfils, i d'un augment percentual de les fagedes en detriment dels avets. Sembla apropiat relacionar aquest fenomen amb les activitats ramaderes estacionals, el que demostraria un incipient model agrorramader d'ocupació de la muntanya de caràcter local (GALOP *et alii*, 2013: 24). Però s'haurà d'esperar fins al període del Neolític Final, en el III mil·lenni ane, per trobar la gran afirmació de la neolitització de l'alta muntanya, amb l'expansió del model agrorramader ocupant també les cotes alpines dels vessants amb l'obertura de clarianes de pastura també en aquelles cotes, que es combina amb evidents mostres culturals i antròpiques³⁹⁶. Aquesta primera gran fase d'expansió de les activitats agropastorals lligades a desforestacions (CAROZZA *et alii*, 2005: 9) comporta la continuació en el descens de l'avet, que va essent substituït per les pinedes i fagedes en funció de l'alçada. Com diem, entre finals del Calcolític i principis del Bronze Antic també es produïrien alteracions forestals importants a

³⁹⁶ Per alguns autors durant el Calcolític ja es diferenciarien les àrees de conreu de les àrees silvo-pastorals, definint-se ara ja molt clarament el model agrorramader (BONALES, 2012: 24).

les comarques més occidentals de l'Arieja, el Pallars Sobirà i l'Alt Urgell, amb una presència també important de conreus, episodis d'incendis i desforestacions, i en general, d'ocupació de la mitja i alta muntanya (BONHÔTE *et alii*, 504).

Finalment, segons sembla l'últim gran període expansiu i amb signes i mostres clares d'antropització es correspondria al Bronze Final i el primer Ferro (1200-500 ane), moment en què augmenten els processos i la transformació de la massa forestal, amb una caiguda progressiva de la seva superfície (JALUT/TURU, 2009: 157). Això es tradueix en una reducció de l'abet, dels arbres caducifolis, i també del bosc subalpí de pinedes, per tant, en una destrucció de boscos de coníferes en alçada mitjançant el foc, per tal d'ampliar les pastures, i reduint la massa forestal també per la part baixa de les muntanyes per a l'explotació agrícola (BONALES, 2012: 27). Finalment, i tal com s'ha documentat a Cerdanya, d'aquest moment seria la introducció del raïm, el castanyer i el noguer.

Tots els indicadors paleobotànics de les diferents valls semblen determinar que a la Segona Edat del Ferro es perllonguen els fenòmens anteriors, no començant els processos de reforestació fins a finals de les etapes republicanes o ja altimperials (BONALES, 2012: 36). A l'Auda, a l'Arieja, a Andorra, a l'Alt Urgell o al Pallars³⁹⁷ la continuïtat a la segona meitat del primer mil·lenni ane respecte al període anterior, pel que fa als processos mediambientals sembla prou evident. Però aquesta tendència té dues excepcions. La primera d'elles, ja ho hem vist, és la vall d'Aston, a l'Arieja (GALOP/JALUT: 1994). Allà, els estudis han determinat que després d'una fase important d'explotació de la vall en el Bronze, a partir del Primer Ferro comença un descens de les evidències pol·líniques herbàcies i cerealístiques, i de reforestació del medi a partir de l'abet que no s'aturarà fins al canvi d'era. Aquest fenomen contrastava amb el registre de la propera vall de Vicdessos, molt més oberta i accessible, a la qual es detectava una explosió en les dades cerealístiques i d'herbacis heliòfils al voltant de l'any 300 ane.

³⁹⁷ En el cas dels Pirineus Occidentals catalans es creu que la desforestació de final de l'etapa republicana no estaria vinculada a les activitats agrorramaderes, sinó que s'hauria de vincular més a l'inici d'una sidero-metal·lúrgia extensiva (PÈLACHS *et alii*, en premsa).

La segona excepció en aquella tònica, significativa per al nostre treball, són justament les evidències documentades a Cerdanya (Rendu, 2003). A la muntanya d'Enveig Rendu i el seu equip han pogut documentar com a partir del segle V ane hi ha una reducció important de les activitats pastorals i el consegüent augment dels pins a mitja i alta muntanya, combinat amb una reducció de l'abet, el faig i el *quercus* i un augment del *cerealia* a la part baixa. Per tant, les dades indicarien un descens de l'activitat ramadera extensiva de transhumància vertical, i un augment de l'agricultura cerealística a la plana. Aquest fenomen també era coincident amb el que es detectava a les Roques Blanques d'Eina, on els registres mostraven una continuació important en les desforestacions fins al canvi d'era. Per l'equip de Rendu, les dades semblaven indicar un canvi d'orientació econòmica comarcal a partir dels segles V-IV ane. Tanmateix, per ells la contradicció requeria en el fet que aquest canvi bruscat en les pautes econòmiques no es produïa a partir d'uns canvis culturals, ja que consideraven que la iberització i posterior romanització s'hauria produït més tardanament. I a més, el descens de les activitats ramaderes coincidia amb un moment d'una teòrica ocupació densa de la mitja muntanya i peudemonts, sobretot en les franges altitudinals d'entre 1400 i 1700, el que encara afegia més elements de contradicció al fenomen (RENDU, 2003, 519-520).

Per nosaltres, totes aquestes dades no s'haurien de veure com un garbuix de contradiccions, sinó com a elements diferenciats d'un mateix fenomen cultural que s'esdevindria a partir dels segles V-IV ane: el procés d'iberització cerdana. De fet, la pròpia Christine Rendu ja apuntava i admetia que aquests canvis en les pautes econòmiques s'acomodarien perfectament en el marc d'un procés d'iberització o de romanització, en el qual les activitats econòmiques cobren molta més importància, i on hi ha una focalització sobretot de l'explotació cerealística (RENDU *et alii*, 1995: 664). Tanmateix, considerava que no era possible plantejar-ho en aquests termes ja que per ella (i la majoria d'autors fins fa relativament pocs anys), la iberització a Cerdanya no es produïa fins al segle II ane, mentre que la reorientació econòmica comarcal que mostraven les dades paleoambientals s'esdevenia al segle V ane. Tal com intentarem demostrar al llarg del present

treball, nosaltres considerem que l'etnogènesi ceretana s'inicià precisament en el segle IV ane (tal vegada una mica abans). Conseqüentment, els dos fenòmens serien contemporanis en el temps i, de fet, causa-efecte l'un de l'altre. Molt resumidament, podríem entendre els segles V-IV ane com un moment d'explosió socio-econòmica i política, que tindria les seves derivades en uns canvis en les pautes d'ocupació del territori, les quals quedarien reflectides en uns nous paradigmes urbanístics. Així doncs, l'inici del procés d'iberització conduiria a una ocupació més intensiva de la plana, abandonant els antics hàbitats familiars de mitja muntanya. En el terreny econòmic, això voldria dir que disminuirien les activitats ramaderes vinculades a la transhumància vertical, i augmentarien les activitats agrícoles, sobretot cerealístiques. Les dades pol·líniques de Cerdanya són un reflex de les noves pautes habitacionals però sobretot, de les noves dinàmiques econòmiques ceretanes, ara molt més centrades en l'explotació de l'agricultura extensiva, que no pas en la tradicional activitat pecuària.

Desconeixem i no volem entrar a valorar les dades de la conca de l'Arieja, ja que no és directament el nostre àmbit d'estudi. Tanmateix, veiem suggerent la correlació que hi ha entre la reforestació d'una vall tancada a partir de l'Edat del Ferro, com és el cas de la vall de Quioules, amb la intensificació agrícola i l'expansió desforestal de les valls de Vicdessos en el mateix període, molt més obertes i accessibles. Tal vegada s'estarien produint processos de concentració de les activitats econòmiques, bàsicament agrícoles, de la mà de fenòmens de concentració poblacional, com s'esdevé també a Cerdanya. Seria una possibilitat que també permetria explicar la contradicció de la conca de l'Arieja. De totes maneres, repetim que no estem en condicions de defensar cap posicionament pel que fa a aquelles valls, i qualsevol explicació haurà de tenir en compte els condicionants locals i les pròpies dinàmiques històriques, coneixement que, pel que fa a nosaltres, queda lluny del nostre abast.

I finalment, voldríem fer una última consideració, en el marc d'una voluntat sintètica i amb la modesta pretensió d'intentar obtenir una visió conjunta de tots els

estudis realitzats i, el que és més important, de la realitat social i humana i de l'afectació sobre el medi més immediat que es desprèn dels mateixos. A pesar de les desviacions que es puguin advertir, de les aparents contradiccions que es puguin desprendre de la seva anàlisi, i de la relativització amb què s'han de prendre les dades registrades, per nosaltres, i ja centrant-nos en la segona meitat del primer mil·lenni ane, hi ha un element comú a totes les zones estudiades: els últims segles abans de la nostra era, o si ho volem, els segles compresos entre l'etapa final del Primer Ferro i el període tardorrepublicà, presenten unes característiques particulars que difereixen del període immediatament anterior. Ja sigui per uns increments significatius respecte a les dinàmiques iniciades uns segles abans, ja sigui per un canvi bruscat en la tendència ecològica i econòmica, o ja sigui per l'aparició de nous elements en el paisatge, els segles que podríem considerar "ibèrics" semblen tenir uns canvis significatius respecte del període precedent. Ara bé, el que sí que diferirà segons el territori serà la direcció dels canvis. Així per exemple, en el cas de Cerdanya s'observa un abandonament de les franges muntanes i alpines de la vall (amb la consegüent reforestació d'aquelles zones), i una concentració poblacional a l'àmplia plana de les cotes baixes (amb la consegüent i continuada desforestació i augment de les superfícies cultivades), el que es podria traduir en un canvi important en les dinàmiques econòmiques. Contràriament, en altres regions, com a l'Auda, l'Arieja (excepte a la vall d'Aston), a Andorra i a l'Alt Urgell, es detecta uns increments molt importants dels processos de colonització antròpica de la mitja i alta muntanya, acompanyada de l'obertura de pastures per a usos ramaders. Finalment, a la zona del Pallars Sobirà (de la zona del Conflent i el Ripollès no tenim dades d'aquest període), aquests increments en l'antropització altimontana són tan significatius que fins i tot van acompanyats de l'aparició d'estructures ramaderes d'utilitat estacional. Amb tot això, tan sols volem fer notar, que tal vegada a partir del segle V ane s'està iniciant un procés de canvi a nivell transcomarcal que afecta, amb diferent intensitat i direcció, a un bon nombre de les valls pirinenques orientals. Aquesta és una tesi que intentarem aprofundir al llarg d'aquest treball, però ara ens sembla oportú avançar el concepte que tal vegada, dins d'aquest marc geogràfic de

transmutació, i d'acord amb els canvis en les pautes d'ocupació, en l'urbanisme, en les dinàmiques socio-econòmiques, i també en l'afectació que tot això té sobre el medi, s'està generant un centre poblacional, la comarca cerdana, amb una important bossa demogràfica, uns nuclis urbanístics tipus *oppida*, i una economia agrícola desenvolupada. I de forma paral·lela, també es pot pensar en la gènesi d'un cinturó secundari, amb activitats econòmiques encara basades en la ramaderia, que encara mantindria uns patrons d'ocupació del territori de tipus tradicional, però que tanmateix, veurien augmentades les seves produccions i els seus rendiments, beneficiant-se de la inèrcia de canvi expressada des de Cerdanya. Reconeixem que segurament ens falta tenir un coneixement més aprofundit d'aquelles comarques, que si bé la Cerdanya es troba en un estadi de coneixement notable, no és el cas de les valls pirinenques que la circumden. Ara bé, el que sí és cert és que els fenòmens paleoambientals són diferents a uns llocs que els altres, i que l'eclosió urbana, acompanyada de l'explosió agrícola que es detecta a la vall cerdana, fins al moment no s'ha detectat a les altres. Com diem, aquestes tesis intentaran ser aprofundides i complementades argumentalment al llarg del present treball.

5.2.4. Les fonts epigràfiques

Finalment, i ja per acabar amb aquesta recopilació que fem de les diverses fonts d'anàlisi de la comarca, els últims tipus de documents a partir dels quals volem i podem analitzar el territori i el poblament antic de Cerdanya són els documents epigràfics. Efectivament, una de les fonts històriques més significatives de la zona cerdana és l'aparició a mitja muntanya de grafits ibèrics gravats en les roques, i que conformen el corpus més important d'inscripcions rupestres del món ibèric³⁹⁸. Fins al moment s'han localitzat 37 roques d'esquist repartides pels municipis d'Er (3 roques), Oveja (23 roques), Enveig (una roca), la Tor de Querol (2 roques), Guils de Cerdanya (3 roques), Bolvir (dues roques) i Ger (3 roques). A cada roca hi poden haver diverses superfícies inscrites i en cada superfície hi pot haver diversos textos, de forma que el nombre de textos diferents es ja de 145 que comptabilitzen 1475 signes, amb una cronologia d'entre els segles IV i I a.n.e (FERRER, 2015b: 9). Potser una de les característiques més rellevants de les inscripcions és que no es localitzen a simple vista, a una distància racional de l'ull humà, sinó que en molts casos es troben en superfícies certament inaccessibles, a diversos metres d'alçada, o amagades darrere altres roques. A banda que presenten unes dimensions certament petites, no depassant els 10cm de llargada. Aquestes característiques i especial ubicació fan que no puguin ser vistes a simple vista, i que la seva localització requereixi el coneixement previ de la seva situació exacta.

Com bé se sap, l'escriptura ibèrica és un tipus de document del qual no es pot extreure la informació directe a partir de la literalitat del text. Es pot transcriure però no es pot traduir. Tanmateix, és evident que del seu estudi, a partir de l'enfocament paleolingüístic oportú, podem obtenir un important coneixement lingüístico-cultural que ens apropi a la realitat ètnico-històrica del poble poble

³⁹⁸ Per valorar aquesta dada és significatiu saber que a la zona catalana tan sols es coneix un altre text rupestre a Roda de Ter, dos a l'Esquirol, un a Sant Martí de Centelles, un a la Roca dels Moros (El Cogul), i segons sembla n'hauria existit un darrer a Badalona que fou destruït. A la resta de la península Ibèrica només se'n coneixen dos a la província de València (a Siete Aguas i a Villar del Arzobispo) i dos més a la d'Albacete (a Hellín i a Alcalà del Júcar) (FERRER, 2010b: 52).

objecte d'estudi, en el nostre cas el ceretà. Així, se sap que la major part dels texts són molt curts, i hi predominen els antropònims ibèrics (com *téleus*, *arámtár*, *belstaí*, *toloko...*), tot i que no es descarta que també hi pugui haver teònims o topònims³⁹⁹. A més, les inscripcions haurien estat fetes pels propis ceretans, essent uns texts de tipus ritual amb connotacions ideològiques, simbòliques i religioses⁴⁰⁰. En definitiva, un *corpus* epigràfic sense paral·lels que és un magnífic testimoni de la difusió de l'escriptura ibèrica en aquestes contrades, i que ens indica l'existència d'una estructura social complexa on l'hàbit d'escriure estava prou arrelat, si més no en determinats grups socials.



Exemple de gravat rupestre identificat a Cerdanya, en aquest cas a Oveja (dibuix i imatge: Joan Ferrer)

A nivell historiogràfic, la primera notícia dels gravats rupestres cerdans fou el 1976. En el marc del primer Col·loqui Internacional de Puigcerdà, realitzat el 1974, Jean Abelanet mencionà l'existència d'aquest tipus d'inscripcions a Cerdanya. En un article en què presentava possibles inscripcions rupestres amb datació del bronze, Abelanet donava a conèixer un grafit d'Oveja de 5 signes en què es podia llegir *téleus* (ABELANET, 1976, 81). Tanmateix, va caldre esperar fins al 1990

³⁹⁹ També, tot i que la major part d'inscripcions semblen estar escrites en llengua ibèrica, no es descarta que alguna inscripció pugui estar feta en llengua gal·la (FERRER, 2014).

⁴⁰⁰ Seguim aquí l'argumentari que es pot trobar en els treballs recents publicats per Joan Ferrer (FERRER, 2010a, 2010b, 2012, 2013, 2014, 2015).

perquè sortís a la llum un treball de conjunt sobre la qüestió dels gravats rupestres cerdans. Així, Pierre Campmajó i Jürgen Untermann publicaven un primer corpus el 1990, en el marc del VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà celebrat el 1988, a partir de les descobertes i recerques del mateix Campmajó⁴⁰¹. En aquell article ja apuntaven una similitud de la grafia rupestre cerdana amb l'escriptura dels jaciments del Rosselló i l'Alt Empordà (CAMPMAJÓ/UNTERMANN, 1990: 69-70). De totes maneres, va ser l'arqueòleg de Cerdanya el que continuà amb la recerca, publicant un seguit de treballs de síntesi als anys següents en els quals s'anaven incorporant les noves descobertes (CAMPMAJÓ/UNTERMANN, 1991; CAMPMAJÓ, 1993; CAMPMAJÓ/RENDU, 1995; CAMPMAJÓ, 1996, 2005). De fet, el magne estudi va quedar inclòs en la seva tesi doctoral, defensada el 2008 i publicada l'any 2012, en la que feia un recull de tots els gravats rupestres de Cerdanya, des de la prehistòria fins als nostres dies (CAMPMAJÓ, 2012b). Per Pierre Campmajó, els gravats ibèrics tenien el seu origen en els ibers instal·lats a la Cerdanya a partir de finals de segle III a.n.e. o en la primera meitat de segle II a.n.e., provinents de les zones ibèriques afectades pels conflictes de la Segona Guerra Púnica o per les vicissituds dels anys immediatament posteriors, i per l'autor es podien vincular les inscripcions a espais rituals i de funcionalitat votiva (CAMPMAJÓ, 2012: 384-385). Aquestes tesis eren les que havien prevalgut majoritàriament i les que els diferents autors prenen de referència (UGOLINI 2005: 178). Però també, la constatació de la presència de les inscripcions ibèriques a Cerdanya feia alimentar les contradiccions entre una iberització tardana i escassa d'una banda, i la forta presència cultural ibèrica que l'epigrafia mostrava, ja que les inscripcions presentaven les mateixes variants ortogràfiques de l'escriptura d'Ullastret, Palamós, Pech-Maho o Énserune (OLESTI *et alii*, 2005: 300).

Tanmateix, també és cert que gairebé des de principis dels anys 90 varen sorgir altres propostes interpretatives dels gravats. Cal destacar les aportacions de Maria

⁴⁰¹ De fet, els dos autors ja havien publicat alguns articles uns anys abans, però en aquells tan sols s'analitzava els gravats esquemàtics, i no els d'escriptura ibèrica, i només anunciaven que hi havia roques amb inscripcions ibèriques que s'havien d'adscriure al Segon Ferro (CAMPMAJÓ/UNTERMANN, 1986: 318).

Isabel Panosa, qui en diferents treballs (PANOSA, 1995, 468 i ss; 2005: 1152) proposava que el fenomen calia ser explicat a partir de l'exogènesi. Així, considerava que els escriptors de les inscripcions havien estat viatgers procedents d'importants centres comercials del Llenguadoc-Rosselló, de la vall del Llobregat, o de l'àrea ilergeta, aprofitant valls fluvials i colls de muntanya. Però en cap cas els escrits havien estat fets pels propis ceretans. D'aquesta manera, per l'autora, els emplaçaments amb presència de gravats serien aixoplucs, o tindrien relació amb estacions d'agents comercials que travessarien les contrades, fent-hi una eventual parada. Amb aquestes tesis, Ml Panosa iniciava una segona línia interpretativa sobre els grafits i els seus autors, promovent una dialèctica científica sobre la qüestió. Sense descartar que algun d'ells pogués tenir un sentit simbòlico-religiós, l'autora descartava que aquesta fos la finalitat primària i única de tots els gravats, ja que per ella acceptar aquesta realitat ens aproximaria molt a la idea d'una realitat ètnica i lingüística a la Cerdanya de tipus ibèric, a la qual ella no donava cap crèdit.



Poblacions de Cerdanya on han aparegut inscripcions rupestres (imatge: Joan Ferrer)

A partir del 2008, la discussió fou represa pel paleolingüista. Joan Ferrer que en el marc de la seva tesi doctoral (FERRER 2010a, 2010b, 2012, 2013, 2014, 2015a, 2015b), i en col·laboració amb el Dr. Pierre Campmajó (CAMPMAJÓ/FERRER 2010; CAMPMAJÓ, 2012: 430-436), realitzà un exhaustiu estudi epigràfic de la llengua ibèrica, i més concretament també dels grafits ibèrics, el que li ha permès proposar una nova teoria interpretativa. Ferrer, en el seu estudi sobre l'escriptura ibèrica nordoriental (també coneguda com a "llevantina") identificava dos tipus de signaris: el sistema d'escriptura dual, que es caracteritza per diferenciar els sil·labogrames oclusius sords dels sonors amb un tret addicional, i que a la zona ibèrica del litoral es correspon exclusivament als segles IV-III ane, i el sistema d'escriptura no dual, en què no hi ha diferenciació de sil·labogrames sords i sonors, i que seria quasi exclusiu dels segles II-I ane (FERRER, 2010b, 52).

		G	K	B	D	T						
A	P	Λ	⋈	I	X	Ж	N	∩	M	∩	М	∩
E	⋈	C	∩	∩	⊙	⊕	Ŕ	⊙	Ŕ	⊙	R	∩
I	∩	∩	∩	P	∩	∩	Ŕ	M			S	∩
O	H	∩	∩	*	∩	∩	L	∩	?			IT
U	↑	⊙	⊙	∩	∩	∩			↑	∩	L	∩

Possible signari ibèric nordoriental dual (FERRER, 2012)

A Cerdanya, efectivament totes les inscripcions són del signari ibèric nordoriental⁴⁰², i la gran majoria, es corresponen amb la variant dual, tant en nombre de texts com de signes⁴⁰³. A més, normalment els dos tipus d'escriptura

⁴⁰² Aquesta uniformitat no és excepcional, ja que el sistema ibèric llevantí és el sistema ibèric d'escriptura paleohispànic més freqüent a la zona del nord-est peninsular, amb un percentatge respecte a les troballes del 95% (FERRER, 2010b, 52).

⁴⁰³ No pretenem aquí fer una exposició completa dels texts. Per a més informació detallada sobre la qüestió ens remetem als treballs de Pierre Campmajó i Joan Ferrer.

mai es troben a la mateixa roca, el que donaria més èmfasi al fet que es tractessin de dos sistemes de diferent cronologia (CAMPMAJÓ/FERRER, 2010: 252).

Però d'altra banda, és de destacar que d'entre els 145 texts amb inscripció, 4 corresponen a abecedaris ibèrics. Dos d'ells es localitzaren el 2012 als municipis de Ger i Bolvir, i es tracta de signaris duals. El de Ger està escrit d'esquerra a dreta mentre que el de Bolvir és de dreta a esquerra (FERRER, 2013: 11). I l'any següent al municipi de la Tor de Querol se'n van identificar dos més, un de dual, i l'altre de no dual, ambdós escrits d'esquerra a dreta (FERRER, 2014).



Abecedari de Ger (imatge i dibuix: Joan Ferrer)

L'anàlisi d'aquests quatre documents mostraria que a Cerdanya en els segles IV-III ane hi hauria abecedaris duals de 39 signes (els edetans serien de 46 signes), mentre que en els segles II-I ane, es reduiria a un abecedari no dual de només 29 signes (FERRER, 2015a: 48). La troballa d'aquests abecedaris és certament un element excepcional i que cal tenir en consideració, ja que a tota la resta de territori ibèric nordoriental només se'n coneixen 4 exemples més. Un es va identificar en una vora de càlcat al jaciment del Castellet de Bernabé, en un context de finals de segle III ane o principis del segle II ane, i estaria escrit amb el sistema dual. Un altre, també dual, provindria del jaciment de Tos Pelat (Moncada, Valencia), i consistiria en un conjunt d'abecedaris, aparentment inconnexes, de la primera meitat de segle IV ane (FERRER, 2013: 9). Finalment, uns altres possibles signaris, en aquest cas no duals, serien els de l'Esquirol (amb molta probabilitat, ja que l'inscripció conté 27 signes diferents) i can Rodon (amb 16 signes diferents) (FERRER, 2015a: 46).

Tot i que no és la nostra intenció fer un estudi detallat de les inscripcions, pel qual ens remetem a la bibliografia citada, sí que voldríem fer una breu anàlisi de la seva transcripció i interpretació, i destacar justament els antropònims identificats. De fet, la gran majoria d'inscripcions amb una lectura desenvolupada es corresponen a antropònims ibèrics, i en el marc d'un treball en què el tronc central és posar en valor el paper de la iberització en el territori, ens sembla del tot apropiat intentar de fer una aproximació a aquest registre⁴⁰⁴. Fins al present s'han pogut identificar 16 antropònims⁴⁰⁵, tots ells ibèrics, alguns dels quals també poden ser interpretats com a teònims o fins i tot com etnònims. També és possible que en algun cas puguin tenir una relació amb antropònims gals o aquitans. Seguidament en farem un breu llistat (FERRER, 2010: 53-57):

-Anaieine: Identificat en una inscripció de la Roca 5 de la zona 1 de Guils de Cerdanya, aquest antropònim fou publicat l'any 1991 per Jurgen Untermann i Pierre Campmajó (CAMPAMJÓ/UNTERMANN, 1991: 18). En aquell cas però, es llegia *Anaie*, que segons els autors podia correspondre a una forma iberitzada del mot gal ANAIOS. Per Ferrer la lectura correcta seria *Anaieine*, podent ser un antropònim o una divinitat (FERRER, 2010: 55). Està escrit en escriptura no dual, i per tant dels segles II-I ane.

-Ar'amtar': Antopònim ibèric localitzat a la roca 4 de la Zona 3 de Bolvir, consisteix en un nom format per dues arrels, *aram-* i *-tar* prou comunes i conegudes en el món ibèric (FERRER, 2010: 56), Correspondria a una inscripció escrita en escriptura dual, dels segles IV-III ane.

⁴⁰⁴ De totes maneres, ens reiterem en què per a qualsevol anàlisi concreta des d'un punt de vista més filològic ens remetem a la bibliografia sobre el particular, i especialment als treballs de Joan Ferrer.

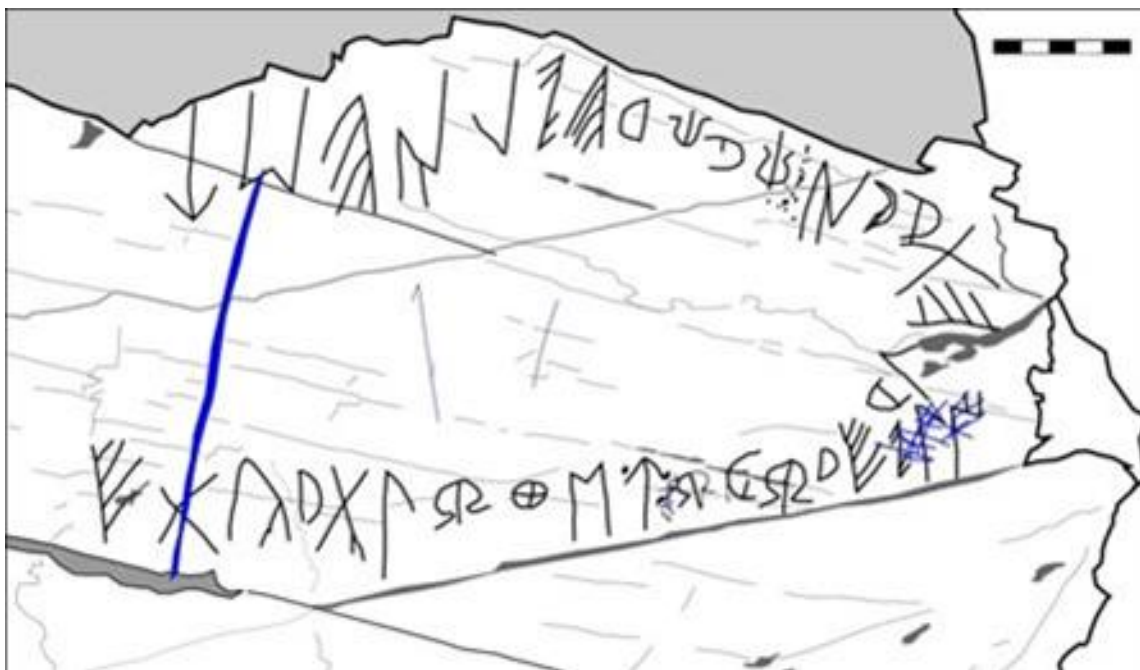
⁴⁰⁵ Cal dir que, com és lògic, moltes de les inscripcions estan subjectes a una gran varietat d'interpretacions, en funció de si una grafia es llegeix d'una manera o d'una altra, o de si un traç s'accepta com a part de la inscripció o no. En el nostre llistat seguim les propostes de Joan Ferrer. Tanmateix, per altres autors aquest llistat segurament variaria, i s'acceptarien més antropònims, en funció de si algunes fórmules epigràfiques són acceptades com a noms ibèrics. Així mateix, en els casos en què hi hagin diferents possibilitats interpretatives, tot i mencionar-les totes, també seguirem a Joan Ferrer.



Imatge i dibuix de la inscripció *Ar'amtar'* (imatge Joan Ferrer)

-*Artiunan*: Antopònim ibèric que es llegeix en una inscripció publicada ja l'any 1991 (CAMPAMJÓ/UNTERMANN, 1991: 9), tot i que amb variacions significatives. Apareix en dues roques diferents de la zona d'Oceja (Roca A de la zona 6, i Roca 4 de la Zona 4 d'Oceja), escrit *Artiunaner*, tot i que –er esdevindria un morf. En la mateixa inscripció es pot llegir *Katilir* i *Atilar*, que per Campmajó i Untermann podrien ser formes iberitzades dels noms gal·loromans CATILLUS i ATILLA, i també Tanito, per aquells autors un nom ibèric (CAMPAMJÓ/UNTERMANN, 1991: 50), opinió que no és compartida per Ferrer en cap dels dos casos (FERRER, 2010: 54). La inscripció està escrita en escriptura no dual, i per tant tindria una datació dels segles II-I ane.

-*Begeber*: Antropònim que ja fou publicat per Pierre Campmajó i Jürgen Untermann (CAMPAMJÓ/UNTERMANN, 1991: 5), tot i que en aquella ocasió amb canvis significatius. Apareix en dues ocasions en una inscripció també d'Oceja (Roca 2 de la Zona 2 d'Oceja). Per Ferrer podria estar relacionat amb l'etnònim ibèric *Begensis* que ens apareix en l'epígraf d'*Ausculum*. Igualment, en la inscripció apareix la fórmula *dake*, que tal vegada es correspon amb la *take* que apareix a les inscripcions funeràries (FERRER, 2010, 53). La inscripció està escrita en escriptura dual i per tant es correspondria als segles IV-III ane.



Deibuix de la inscripció d'Oceja on es llegeix *Begeber* (imatge i dibuix: Joan Ferrer)

-*Bels'ko*: Antropònim ibèric que es llegeix en una inscripció d'Er, en la que també hi ha dos noms més (*toloko* i *bels'tar'*), i un segon text amb un altre topònim. Fou publicada l'any 1995 (CAMPAMJÓ/RENDU, 1995: 487), i podria tractar-se d'una equivalència de l'antropònim aquità BELEXCO (FERRER, 2010: 55). Es correspon a una escriptura dual, dels segles IV-III a.n.e.

-*Bels'tar'*: Antropònim que es llegeix en una inscripció d'Er, en la que també hi ha dos noms més i també existeix un segon text (Roca 4 de la Zona 2 d'Er). Fou publicada per Christine Rendu i Pierre Campmajó l'any 1995 (CAMPAMJÓ/RENDU, 1995: 487). Podria tractar-se del mateix antropònim ibèric *belestar* (FERRER, 2010: 55). Està escrit en escriptura dual, i per tant dels segles IV-III a.n.e.

-*Eger's'or*: Antropònim també publicat per Pierre Campmajó i Jurgen Untermann (CAMPAMJÓ/UNTERMANN, 1991: 8), apareix fins a tres vegades en una mateixa roca d'Oceja (Roca 2 de la Zona 5 d'Oceja). En les inscripcions es llegeix *Eger's'or*, però és probable que es tracti d'un antropònim més el sufix -e. Probablement, la

inscripció està escrita en escriptura dual, i per tant es correspondria als segles IV-III ane.



Imatge de la inscripció on es llegeix *Eger's'or* (imatge: Joan Ferrer)

-Ekerbeles: Antropònim que es localitza en la Roca 1 de la Zona 2 de la Tor de Querol, i resta inclosa dins un text amb tres línies d'inscripció. Probablement es correspondria a una inscripció dual, dels segles IV-III ane (FERRER, 2015b, 11).

-Efkunbas: Localitat a la Roca 1 de la Zona 1 d'Er. Recentment ha estat reinterpretat com un antropònim per Joan Ferrer. En el text apareix juntament amb un altre antropònim, *Kebelkuí*. Estaria escrit en escriptura no dual, i per tant dels segles II-I ane.

-Er'skon: Aquest nom és una interpretació que fa Ferrer de la inscripció *-skon*, en la qual hi manquen els primers caràcters. Inscripció publicada per Pierre Campmajó i Christine Rendu (CAMPAMJÓ/RENDU, 1995: 487), es troba localitzada a la Roca 4 de la Zona 2 d'Er, la mateixa on es toba un altre text amb tres noms més. Està escrit en escriptura dual, dels segles IV-III ane.

-*Kebelkuř*: Localitzada a la Roca 1 de la Zona 1 d'Er. Recentment ha estat reinterpretada per Joan Ferrer, juntament amb la segona part de la inscripció, també un antropònim, *erkunbas*. Formes similars d'aquest nom s'han documentat en el territori ibèric (FERRER, 2015b, 12). Es correspondria a una escriptura no dual, dels segles II-I ane.

-*Sauśir*: Possible antropònim localitzat a la Roca 1 de la Zona 1 d'Er, apareixent al costat d'un primer text on es localitzaven dos antropònims més (*Kebelkuř i Ekerbeles*).

-*Suisebeles*: Antropònim identificat en un altre text de la mateixa roca on apareix el nom *Anaieine* (Roca 5 de la zona 1 de Guils de Cerdanya), també fou publicat l'any 1991 per Pierre Campmajó i Jurgen Untermann (CAMPAMJÓ/UNTERMANN, 1991: 18). En aquest cas la seva lectura i interpretació no presenta cap tipus de problema, essent un nom ben documentat a la costa catalana (Ferrer, 2010: 58). Està escrit en escriptura no dual, i per tant dels segles II-I ane.

Dibuix de la inscripció on es pot llegir *Suisebeles* (imatge: Joan Ferrer)

-*Teleus*: Ja identificat i publicat per Jean Abelanet l'any 1976 (ABELANET, 1976: 81), es localitza en una roca d'Oceja (Roca 10 de la zona 4 d'Oceja), estant repetit

el nom dues vegades (*teleusga* i *teleus'*). El mateix Ferrer planteja la possibilitat que es tractés d'un tenim, ja que no recorda a res conegut en el món ibèric (FERRER, 2010: 53). Abelanet, en l'article mencionat, recollia una opinió de Miquel Tarradell en la que proposava un origen grec del mot, observació que també feren Isabel Panosa (PANOSA, 1995: 471), i Oriol Olesti uns anys més tard. Aquest darrer, fins i tot apuntava una relació amb el terme *telos* i amb els cobraments i les taxes que eventualment es van poder pagar en el territori ceretà. Es correspondria a un text dual, dels segles IV-III ane.

-*Tigirsadin*: Identificat en dues roques diferents de la zona 4 d'Oceja. Una d'elles no presenta problemes en la lectura. L'altra, també seria possible llegir-la com a *tigir*, antropònim que també està documentat en una gerreta de ceràmica grisa de Burriac (FERRER, 2010: 57). Està escrit en escriptura dual, i per tant dels segles IV-III ane.

-*Toloko*: Antropònim que es llegeix en una inscripció d'Er en la que també hi ha dos noms més (*bels'ko* i *bels'tar'*), i també existeix un segon text. Fou publicada l'any 1995 (CAMPAMJÓ/RENDU, 1995: 487), Fer Ferrer, *toloko* podria estar documentat en algunes inscripcions llatines, escrit TOLOCO, en una celtibèrica, escrit *toloku*, i també podria recordar una divinitat aquitana, escrit STOLOCO (FERRER, 2010: 55). Està escrit en escriptura dual, i per tant dels segles IV-III ane.

I ja en un pla més general, i a partir de l'anàlisi de totes les dades que ens proporcionen les inscripcions, per Ferrer el corpus s'hauria originat en els segles IV-III ane, endarrerint un xic la cronologia tradicionalment proposada per Campmajó, i el coneixement lepto-escriptor provindria amb tota seguretat de la zona rossellonenca o nordoriental catalana, ja que en els jaciments d'aquelles zones tenim exemples d'inscripcions ibèriques del segle IV ane⁴⁰⁶, mentre que a

⁴⁰⁶ De fet, i sense voler entrar en la complexa qüestió de la difusió de la llengua ibèrica i de la seva escriptura, tan sols assenyalar que per Joan Ferrer i per molts altres autors, les zones empordaneses i rossellonenques serien els territoris on s'hauria originat l'escriptura dual, en el segle IV ane, difonent-se després cap als altres territoris (BALLESTER, 2014: 65).

les terres lleidatanes i de l'interior català no es coneixen exemples d'inscripcions amb el sistema dual (FERRER, 2014: 3)⁴⁰⁷. Quan al significat, tot i que hom accepta una multiplicitat de possibilitats (sepulcral, de delimitació de territori⁴⁰⁸, personals,...), l'autor proposa que una gran part serien texts votius amb fortes connotacions culturals, simbòliques i religioses⁴⁰⁹. La localització dels quatre abecedaris seria un argument de gran pes en aquest sentit. D'aquesta manera, indubtablement els autors dels gravats seria gent ibèrica. L'autor, a diferència de les proposicions que havien defensat Panosa o Untermann, considera que si el fenomen epigràfic ibèric a Cerdanya només hagués estat causat per la presència esporàdica d'ibers de la costa, presents a Cerdanya de manera casual per motius comercials, tal com defensaven aquells, caldria esperar que els models epigràfics i lingüístics cerdans repetissin bàsicament els models de la costa. Com que això no succeeix, car el model de la Cerdanya és substancialment singular, per Ferrer queda argumentada una realització autòctona dels gravats.

5.2.4.1. Valoració dels gravats rupestres

Tal com hem vist, i seguint les tesis que Joan Ferrer proposa, la major part de les inscripcions haurien estat fetes pels propis ibers ceretans a partir del segle IV ane,

⁴⁰⁷ La influència rossellonenca en les inscripcions rupestres cerdanes ja havia estat apuntada tant per Pierre Campmajó (CAMPMAJÓ/UNTERMANN, 1991: 42) com pel mateix Jürgen Untermann (UNTERMANN, 2005: 1084).

⁴⁰⁸ Aquesta és una reflexió que feia Cira Crespo, en la qual deixava oberta la possibilitat que les inscripcions rupestres de Cerdanya poguessin ser atribuïdes a algun sistema de delimitació territorial i l'organització de les propietats peregrines, tal com podia succeir a altres territoris de Roma (CRESPO, 2008: 237). Certament, nosaltres veiem complicada i difícil aquesta interpretació, fonamentalment pels motius intrínsecs que es deriven de la pròpia naturalesa i característiques de les inscripcions. Com dèiem, en la majoria de casos estan situades a llocs de molt difícil accés, a diversos metres d'alçada (dos, tres i fins i tot quatre metres respecte del sòl de circulació), amagades darrere altres roques, etc. A més, sovint presenten unes molt reduïdes dimensions. Tot això fa que pensem que les inscripcions de la Cerdanya no van tenir una vinculació directe ni indirecte amb la delimitació territorial, ja que no eren uns elements que es veiessin a simple vista.

⁴⁰⁹ Un dels arguments de Panosa i Untermann per no defensar un significat votiu de les inscripcions cerdanes era que en aquestes no hi havia les fórmules recurrents que les solen caracteritzar. Tanmateix, amb la relectura feta per Ferrer, precisament demostra que sí que hi són presents. I a més, per aquest autor, un factor més a considerar seria que les dues inscripcions rupestres llatines, fora de la Cerdanya (El Cogul i Badalona), associades a inscripcions ibèriques són indubtablement votives (FERRER, 2010b: 58). I ja per acabar amb l'argumentari, per Ferrer, la localització dels quatre signaris ibèrics duals a Cerdanya reforça la negativa a considerar la llengua ibèrica com a merament vehicular a Cerdanya (FERRER, 2013: 9).

un cop van entrar en contacte amb l'escriptura i la van usar per representar la seva llengua, la qual és majoritàriament compatible amb el que es coneix de la llengua ibèrica⁴¹⁰. Aquest és un model explicatiu que d'altra banda, és el que s'utilitza per explicar les inscripcions ibèriques indigetes, laietanes, ilergetes, ... En paraules del propi Ferrer: "...El marc epigràfic i lingüístic de les inscripcions ibèriques de la Cerdanya és aquell definit pels escrits i llengües paleohispàniques, on l'escriptura ibèrica nordoriental, utilitzada per representar la llengua ibèrica i que és l'únic sistema d'escriptura paleohispànica utilitzada a la Cerdanya, ocupa un lloc preeminent..." (FERRER, 2013: 11)

El registre epigràfic rupestre de Cerdanya abasta un marc cronològic des del segle IV ane fins al segle I ane, el que *grosso modo* coincideix amb l'amplitud cronològica dels territoris ibèrics costaners. Però a més, sembla que es pugui concloure que bona part de les inscripcions s'haurien realitzat en els segles IV-III ane, essent els escribes gent autòctona ceretana, amb un bon nombre d'antropònims ibèrics. En aquest sentit comptem amb els noms *anaieine*, *ar'amtar'*, *artiunan*, *begeber*, *bels'ko*, *bels'tar'*, *eger's'or*, *ekerbeles'*, *efkunbas*, *er'skon*, *kebelku'*, *sau'sir*, *suisebeles'*, *teleus'*, *tigirsadin*, *toloko*, alguns d'ells amb arrels ben comunes i conegudes en el món ibèric del nord-est. Aquest alt coneixement de l'escriptura ibèrica és sorprenent i significatiu, i realment contrasta si el posem en el context d'una comarca, la Cerdanya, que tradicionalment se l'havia considerat aïllada i marginal dels processos culturals de la costa iniciats en el primer Ferro, i amb una iberització que, en cas d'haver existit, s'havia de circumscriure a partir de segle II ane. Nosaltres, en aquest treball estem intentant demostrar que la vall cerdana és, a partir del segle IV ane, un més dels territoris que entren a formar part del que coneixem com a "pobles ibèrics", i la presència del *corpus* d'inscripcions ibèriques seria un argument que també aniria en aquesta direcció. En conseqüència, si ibèrica és l'escriptura d'ús habitual a Cerdanya en els segles IV-III ane, cal pensar que la llengua ibèrica també seria la vernacle

⁴¹⁰ Que les inscripcions rupestres ceretanes fossin fetes pels propis habitants autòctons és una tesi compartida per altres paleolingüistes, com per exemple Xaverio Ballester (BALLESTER, 2014: 77).

d'entre la població ceretana del moment. Per tant, i si tenim en compte que la llengua és l'únic element inequívocament comú a la cultura dels territoris ibèrics⁴¹¹, més enllà dels aspectes materials, arquitectònics o artístics (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 29), només ens queda pensar que les inscripcions ceretanes van ser escrites en el marc d'una cultura iberitzada.

I ja per acabar, nosaltres igual que Ferrer, ho dèiem suara, també creiem que les inscripcions van ser fetes per població indígena autòctona, amb unes motivacions que creiem han de ser simbòlico-culturals. No repetirem ni ens estendrem en els arguments de Ferrer, per no caure en la redundància, i pensem que la datació de la major part dels gravats ibèrics en un moment anterior a la Segona Guerra Púnica, ja descartaria les tesis segons les quals estarien fetes per mercaders ibèrics en el marc d'una xarxa comercial impulsada per Roma. Si els gravats són dels segles IV-III a ne s'han de poder explicar a partir de les pròpies dinàmiques locals. I en aquest sentit, simplement volem fer notar que la ubicació dels escrits, sovint en unes superfícies de tan difícil accés, unit a la presència dels abecedaris, convida a pensar en unes funcionalitats més de tipus ritual, lligades a litúrgies o a esdeveniments culturals de l'àmbit intern ceretà, que no pas a altres funcions que comportin el nexa amb altres pobles veïns (com serien per exemple les comercials). En aquest sentit, creiem del tot apropiat posar d'exemple el cas d'algunes inscripcions rupestres de la zona lusitana o celtibèrica, les quals també han estat interpretades en un sentit votiu. Efectivament, Silvia Alfayé i Francisco Marco, han estudiat tota una sèrie d'inscripcions de Lamas de Moledo (prop de Porto, a Portugal), Cabeço das Fraguas (al sud-oest de Portugal) i de Peñalba de Villastar (a Teruel), de contextos lusitans i celtíbers dels segles I a ne-II d ne, també ubicats en roques sovint de molt difícil accés, i proposaven que responien a unes motivacions marcadament votives i de religiositat indígena (ALFAYÉ/MARCO, 2007: 281). Per ells, les inscripcions estaven relacionades amb santuaris a l'aire lliure ubicats en els límits de les comunitats locals. Així, aquestes fronteres serien espais neutrals de convergència religiosa en les que les autoritats religioses locals

⁴¹¹ Entenent el territori des del riu Erau fins al Segura.

hi desenvoluparien rituals propiciatoris, a través de sacrificis d'animals per obtenir el favor de les divinitats. Els autors encara anaven més lluny, i feien l'hipòtesi que les pràctiques rituals col·lectives anirien acompanyades de música, dansa, i processons de peregrinatge i de culte, els quals simbolitzaven i contribuïen al manteniment de la cohesió social. I finalment, la ubicació difícil de les inscripcions, estaria relacionada amb la voluntat per part dels líders religiosos que la identitat religiosa local no fos esborrada ni oblidada, i pervisqués en el temps. Així, no es farien grans construccions (susceptibles de ser enderrocades amb el nou ordre altimperial romà) sinó que l'únic record de la litúrgia i creences quedaria gravada en aquestes inscripcions a la roca de difícil localització (ALFAYÉ/MARCO, 2007: 300-301).

Amb tot això no volem dir que es tractin del mateix fenomen, ja que la distància entre Teruel i Cerdanya és notòria (i no cal dir, amb els jaciments lusitans), i el marc cronològic entre elles tampoc seria el mateix. Tampoc volem argumentar que la religiositat que nosaltres intuïm amb les inscripcions de Cerdanya s'hagi d'expressar sota fórmules de pelegrinatge, processons, danses o altres litúrgies. De tot això no en tenim cap mena d'indici⁴¹². Però sí que volem ressaltar que són elements culturals clarament similars: petites inscripcions a la roca ubicades en llocs de difícil accés. I també volem fer notar que en el cas de les inscripcions lusitanes i celtibèriques, s'interpretarien com el reflex d'una religiositat, efímera en els seus sacraments i litúrgies, i que només hauria deixat la petja en les petites inscripcions, però que d'altra banda estaria al servei de la comunitat a través de les elits locals⁴¹³. És exactament aquesta interpretació la que nosaltres proposem per les inscripcions cerdanes (almenys per la gran majoria), i justament s'haurien de relacionar amb un moment (els segles IV-III a.n.e) on s'està produint al territori

⁴¹² Tot i així, també volem deixar constància que tot un seguit de litúrgies com L'aigua, el foc, els càntics, les pregàries, els aromes, els aliments o els gestos devots es pressuposen en la religiositat del món ibèric, també en les trobades rituals a la natura amb els elements sobrenaturals (ARANEGUI, 2012: 149 i ss).

⁴¹³ Alguns autors consideren que en època ibèrica seria habitual una atribució religiosa i cultural a certs llocs físics, com cims o cavitats, i en aquest sentit, el ritual màgic o xamànic seria un element present en les litúrgies, tant al nord-est peninsular (GARCÉS, 2001: 124), com al sud-est francès (GONZÁLEZ, 2001: 90).

un procés d'etnogènesi que, entre altres aspectes, està reafirmant i consolidant unes autoritats dirigents que, a través de la religiositat, estan a la cúspide del sistema social ceretà⁴¹⁴. La ritualitat a l'aire lliure en època ibèrica, sobretot en relació a cavitats, sorgents d'aigua o cavitats està ben testimoniada (GONZÁLEZ, 2001: 90; ARANEGUI, 2012: 148), i per tant també seria probable considerar un tipus de cerimònia que contemplés l'escriptura als rocams esquistosos de Cerdanya.

I finalment, també volem fer incidència en la qüestió interpretativa que no totes les inscripcions són lingüísticament ibèriques (segons Untermann i Campmajó), o essent ibèriques, tindrien unes clares influències exògenes septentrionals (segons Ferrer). Efectivament, semblaria que alguns dels antropònims podrien tenir alguna ascendència amb el món gal i aquità. Per tant, l'estudi antoponímic dels gravats deixaria veure una població ètnicament ibèrica, en la qual hi podríem diferenciar algun personatge gal o aquità. Per nosaltres és molt significatiu perquè estaria mostrant uns contactes, potser comercials, ja des dels segles IV-III a. n. e., que indiquen un relatiu moviment poblacional. I justament uns contactes amb un veïnat, del qual la presència de noms afins no són exclusivament l'únic lligam comú. Ja hem vist en parlar de les fonts arqueològiques de Cerdanya, que a la comarca es tenen documentades nou monedes de tradició grega (ja siguin dracmes, tetradracmes o imitacions de dracmes emporitanes), que es datarien fonamentalment a la segona meitat de segle III a. n. e. Unes monedes que van ser emeses en algun lloc entre el Garona i l'Auda, en territori galo-aquità (CALLEGARIN/HIRIART, 2013: 17). Però a més, com veurem, del jaciment del Castellot s'ha recuperat un fragment de braçolet de vidre, d'origen gal, típic dels segles III-II a. n. e. (OLIVIER, 2010: 45). Per tant, des de la praxi arqueològica s'ha vist que la zona cerdana té certs contactes comercials amb les zones septentrionals, ibèriques (la zona sordona del Rosselló) i gal·les. Així, la presència d'aquests

⁴¹⁴ Per aprofundir en la relació entre poder, religió i sorgiment de les elits en la formació de les societats ibèriques es pot consultar GARCÉS, 2001: 124; SANMARTÍ, 2005: 716 i ss, SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 53 i ss, GARCIA, 2009: 63-64, o ARANEGUI, 2012, 71.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

personatges gals en territori ceretà podria emmarcar-se en aquest moment de contacte i veïnatge entre les dues zones limítrofes.